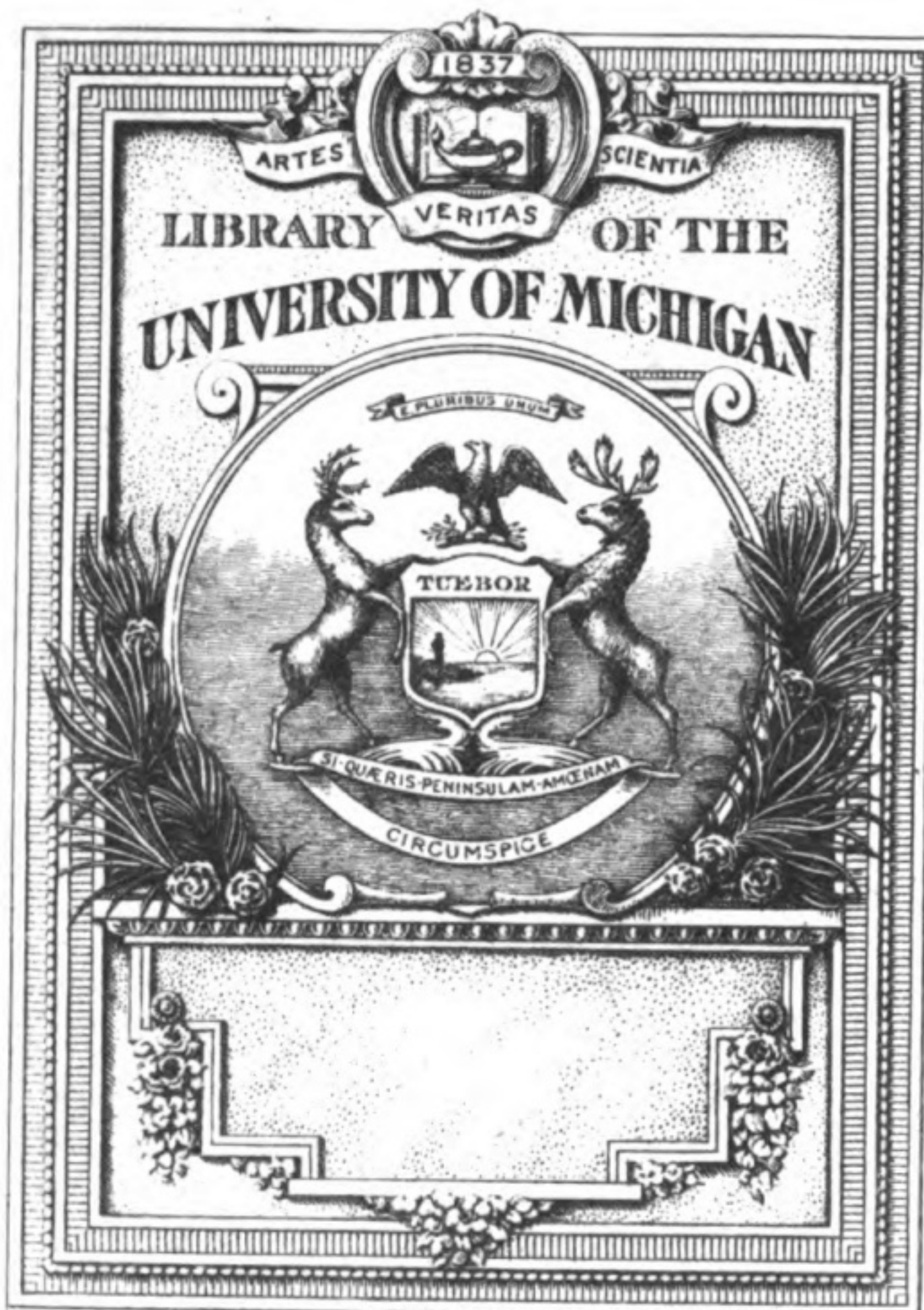

B 391478

DL
1
A2

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1914.

III. RÆKKE.

4. BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

NU

APR 15 1921

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1914.

III. RÆKKE.

4. BIND, 1. HEFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabet eller med dets Understøttelse er følgende Skrifter udgivne i Commission hos den Gyldendalske Boghandel; de med * betegnede kunne faaes for $\frac{2}{3}$ af Boglade prisen af Medlemmer af Selskabet, naar de herom henvende sig til den ene af Secretairerne, Dr. phil. Sophus Müller, Nationalmuseet, Kbhvn. K. Hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo.

*Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1913

Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60. 20 Bind

Hvert Bind 4 Kr.

*— Aargangene 1861—63. 3 Bind. Hvert Bind 4 Kr.

*— Aargangene 1864—65, Register til Aarg. 1836—63. 1 Bind. 2 Kr.

[**Antiquariske Annaler.** 1—4. D. 1812—27.] Udsolgt.

*Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquitates Americanae sive Scriptores septentrionales rerum Ant.

Columbiarum in America. 1837. 4. 24 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4. 8 Kr.

*Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1ère livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II

1850—52. 4. 60 Kr.

*Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.

*Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis

[1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. hæfte 1913. 4 Kr.

[**Fornaldar sögur norðrlanda.** 1—3. B. 1829—30.] Udsolgt.

[**Fornmanna sögur.** 1—12. B. 1825—37.] Udsolgt.

[**Færeyinga saga** eller Færøboernes Historie. Udg. af C. C. Rafn

1832.] Udsolgt.

[— oder Geschichte der Bewohner der Färøer. Herausgegeben von

C. C. Rafn u. G. C. F. Mohnike. 1833.] Udsolgt.

*Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 Kr.

[**Grønlands historiske Mindesmærker.** 3 Dele. 1838—45.] Udsolgt.

*Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 54

og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—

96. 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.)

INDHOLD AF AARGANGEN

1914.

	Side
Finnur Jónsson: De islandske Folkeviser. (•Íslenzk fornkvæði•).	1
P. Hauberg og J. Østrup: Terslev-Fundets Mønter	63
P. Hauberg: Nordens ældste Møntsted.	76
Martin Borch: Om Bevaringen af vore Ruiner, med særligt Henblik paa Hammershus	82
M. Mackeprang: Sønderjyllands middelalderlige Landsbykirker. Deres Forhold til samtidig dansk og tysk Arkitektur	95
M. Mackeprang: En romansk Teglstenskirkegruppe i Vendsyssel.	139
M. Mackeprang: Arkitekturhistoriske Smaastudier.....	154
Er Spandet Kirke opført efter 1323?.....	154
Skaansk Indflydelse paa romanske Landsbykirker i Nord- og Østsjælland.....	162
Udvendig malet Dekoration paa middelalderlige Kirker og Renæssancebygninger.....	168
A. Thiset: Vaabenmærkerne for Island, Færøerne og Kolonierne. En kritisk Undersøgelse....	177
Sophus Müller: Sønderjyllands Bronzealder.....	195

I Texten findes indsat følgende Afbildninger:

Danske Oldsager.

Stenalderen: S. 309, Ravstykker.

Bronzealderen: Den ældre Bronzealder, S. 247—273, 293, 313, 317, 320—324, 339—343. Den yngre Bronzealder, S. 286—291, 294—299, 302, 304, 306, 330. Af Guld: S. 268, 269, 271, 306, 317, 339. Af Sten: S. 263. Af Ler: S. 299. Af Ben: S. 291. Af Træ: S. 253. Iøvrigt af Bronze.

Græske Oldsager.

Bronzealderen: S. 313, Bøilenaale, S. 324: Sværd.

Arkitektur.

Sønderjyllands Landsbykirker: S. 99, 107, 113—119, 125, 131, 135, 137.

Vendsyssel Kirker: S. 142—149.

Sjællandske Kirker: S. 163—167.

Udvendig, malet Dekoration: S. 170—171.

Heraldik.

Islands: S. 179—183, Vaabenmærker og Segl.

Færøernes Vaaben: S. 189, Dansk Vestindiens: S. 191.

Til Bindet hører 1 Tavle, om hvilken se S. 205.

Samtlige Figurer ere zinkætsede og Tavlen fototyperet af Pacht & Crone. Oldsagerne ere tegnede af B. Müller.

DE ISLANDSKE FOLKEVISER.

(ÍSLENZK FORNKVÆÐI).

AF

FINNUR JÓNSSON.

I.

Ved »íslenzk fornkvæði« forstår man — ikke hvad man havde ventet: digte fra Islands oldtid, men — islandske folkeviser eller viser (digte), der mere eller mindre er gengivelser af udenlandske eller, som det af det følgende vil fremgå, danske folkeviser, eller er efterligninger af disse. Navnet findes i den ældste optegnelse eller samling af sådanne viser fra 1665, foretagen og skreven af præsten Gissur Sveinsson, en halvbroder til biskop Brynjólfur Sveinsson. Den findes i AM 147, 8°. Herefter har udgiverne af »Íslenzk fornkvæði« (I—II, 1854—85), Sv. Grundtvig og J. Sigurðsson, rettet sig med hensyn til navnet, der, fra vort standpunkt, ikke kan kaldes synderlig træffende.

I denne trykte samling findes 66 viser, tildels i flere varianter, efter de forskellige håndskrifter. Jeg holder mig i denne undersøgelse udelukkende til disse. Af disse 66 viser findes ikke færre end 35 i Gissurs samling. 23 findes, helt eller delvis (kun det 1. vers) i den Arnamagnæanske samling, altså i håndskrifter, der er ældre end o. 1700. Alle disse håndskrifter kan, praktisk talt, siges at være lige gamle. 7 findes kun i andre (og yngre) afskrifter. For at forebygge misforståelse bemærkes, at de fleste øvrige også findes i yngre afskrifter.

Når disse viser i 1665 kunde kaldes »oldkvad«, er dermed tilkendegivet en mening om, at de var eller ansås for at være

betydelig ældre end det nævnte år, og dette kan — af andre grunde — heller ikke være tvivl underkastet. Som helhed er de, det kan straks trygt siges, ældre end reformationen (1550) og næppe yngre end, lad mig sige, 1500—25. Herfor borger bl. a. den omstændighed, at det er den katolske tro med Maria- og helgendyrkelsen, der allevegne træder frem: *guð og* (el. *sankti*) *María sé með oss* (I 10. 149), *lof sé guði og Máríu minni* (I 293), *og skenktu Máríu minni* (I 160. 267), *heitir hann á hinn helga Hnútt* (*hinn helga Pál*; II 40), jfr. linjen: *vendi eg mínu kvæði í kross* osv.

I Björn på Skarðsás annaler og andre steder siges biskop Jón Arasons sön Ari (1549) ved en bestemt lejlighed at have anført følgende vers, der åbenbart er et folkevisevers:

*Svo er mér gott og gleðisamt,
því veldur þú;
mig lánkar út í lundinn með þá jómfrú.*

I samlingen findes ikke dette vers. — Det nævnte tidspunkt tør fastslås som en terminus ad quem.

Grænserne opad i tiden er vanskeligere at bestemme nøjagtig.

Der er ingen tvivl om, at »folkeviser« har været kendt på Island allerede i 13. årh. Det viser ubestridelig omkvæds-linjen, som Tord Andrésson anførte i året 1264 lige før sin død:

Mínar eru sorgir þungar sem blý (Sturl.³ II 316). Når der i langt senere tider hertil føjes en linje som: *brunnar eru borgirnar bøl er að því*, er der ingen nødvendig grund til at antage, at den fra først af har hængt sammen med hin.

Et andet bevis er det rent islandske »halvvers«, der åbenbart er en hjemlig efterligning af kendte forbilleder, fra år 1221:

*Loptr er í Eyjum
bítr lunda bein,
Sæmundr er á heiðum
ok etr berin ein,*

(Sturl.⁸ I 348). Verset er i formel henseende så afvigende fra al øvrig islandsk (og norsk) digtning, at det kun kan side-stilles med folkeviseverset¹. Jeg peger særlig på de to bistave i l. 2 og 4, medens der ikke findes nogen eller kun en svag rimbogstavforbindelse mellem l. 1 og 2, 3 og 4.

Dette er de eneste lævninger af, hvad der kan kaldes 'folkevisevers', der kendes fra Island i 13. årh. Der skal til-føjes her, at den først anførte linje udtrykkelig kaldes en **dans**.

Fra de følgende århundreder høres intet positivt om dans og dertil knyttede digte, undtagen det at rimerne, der begyn-der omtrent ved 1400, hyppig kaldes 'danse', rimeligvis fordi de anvendtes under dansen, der sikkert var identisk med den endnu i brug værende Færø-dans.

Vi må da gå til de islandske folkeviser selv og spørge dem om deres alder.

Her er det sproget i dem, der, efter min mening, taler så tydeligt som muligt. Det er ikke og kan ikke tænkes at være ældre end det angivne tidspunkt, snarere — også af histo-riske grunde — endel yngre. I det hele og store kan visernes sprog siges at være godt og mundret. Men der findes i dem ikke få udtryk, der peger på den fremmede oprindelse, samt yngre ord og endelig forskellige forvanskninger af islandske ord, fremkomne ved påvirkning af det fremmede (originale) sprog.

Til den første art hører ord som: *hæga loft* (24. 161. 245. 261²) = höje (høghæ) loft, *í græna lund* (5), *á þann linda* (f. *á þeirri lind*; 14. 129), *undir hlíða* (f. *hlíð* el. *hlíðum*; 131. 173. 222. II 237), *undir loftsins sala* (II 149. 200); ordformer som: (*vintra*) *þré* (328. II 243), *grór* (*grós!* 349. II 149. 218), *stá* og *stá sig* (47. 55. 104, ja *stáru* f. *stóðu* 210), *gá* og *gá sig* (14), jfr. *hann er sig* og *ríða sig* (100. II 283), *plaga sig* (II 188); —

¹ Steenstrup omtaler verset i vore folkeviser s. 117.

² Hvor intet romertal står foran tallet, menes med dette udgavens 1. bind.

gangvari (*gangari* forekommer dog i langt ældre tider; 14. 40; *gangveri* 62), *vintr* (72. II 243; almindeligt i rime-afskrifter), *söðultý* (150; forvansket til *-hný* 145), *í snúr* (289; forvansket 302); — *lofa* (= elske; 292), *vel* (= vistnok; 326), *herlegr og vel* (17; jfr. *herlegir hofmenn* 165), *stoltjómfrúrnar* (262) og lign. udtryk, *eðlurósa* (II 199); *akurull* (da. *ageruld*; = isl. *fífa*; 351, sst. i det tilsvarende færøske digt); *ágjen* (oftere), *strax* (55), *strax sem* (II 66; behøver ikke at være pålideligt, jfr. varianterne); endnu kan nævnes *portari* (164), der dog også findes i ældre skrifter (fra 14. årh.). — Endelig nævnes udtrykket: *á sinn sala* (II 155) i *lögðu þeir hlutinn á sinn sala*, hvor udtrykket næppe kan betyde »i salen« (»i deres sal«); det originale udtryk er her ikke sikkert.

Forvanskninger af islandske ord er ikke så sjældne. Det er i reglen de oprindelige (danske¹) rimord, der har bevirket disse. Således *reyð* (i *munnn svó reyð*, 55; *sinn kyrtill reyð*, II 84; *rósin reyð*, II 200), *deyð* (*sem hann væri deyð*, 55; rimene *reyð: deyð* jfr. da. *rød: død*; *sem þú sért deyð*, II 61), *all* (f. *allri*, 227), *blíð* (f. *blíðar* acc. pl., II 38), *hrein* (f. *hreinni*, II 38, jfr. *lindinni rót* sst.), *ein* (f. *einni*, 242), *blað* (f. *blaði*, 239), *land* (f. *landi*, 340), *trey* (f. *treyju*, 154), *dey* (f. *deyja*, 210, II 111. 160), *and* (f. *andi*, 132), og mulig *-merks* (f. *merkis: serk*, 64) osv. De fleste af disse former er let forståelige, når de føres tilbage til de tilsvarende, tilgrundliggende former, der åbenbart er de danske. Med disse for øje forstår vi også bedre sådanne isl. rimord som *holl: gull* (da. *huld: guld*) eller *klút: búð* (da. *klud: bod*)².

Der kan ikke være tvivl om, at alle disse anførte ord og ordformer må siges at være utænkelige i 13. årh. og 14. med. Men hertil kommer naturligvis også visernes hele diktion og stil, der i det hele ikke kan være ældre end omkr. 1400. En-

¹ Dette må her anteciperes.

² Jeg skal her tilføje et par ord, der er mig ukendte: *mansari* (II 100) og *solli* (II 324); dette synes af Grundtvig forstået som »selle«. Ordene *kani* og *ani* (89. 91) er simpelthen meningsløse forvanskninger af *annar*.

keltheder findes i rimerne som *hand* (f. *hönd*, der også findes i viserne), *á* (eller *í*) *gén* (med langt *e*), og tyder på lignende sprogperiode som den, viserne vidner om, d. e. 15. (og 16.) årh. Om metriske forhold skal senere tales.

Alt i alt må det betragtes som sikkert, at disse viser ikke er ældre end fra 15. (og 16.) årh. I denne tid må de være komne til Island. Hvorfra?

Der kunde være tale om 3 muligheder. De kunde være komne fra Norge eller fra Færøerne eller endelig direkte fra Danmark.

Hvad Norge angår, er der i det hele liden grund til at tænke derpå. En sammenligning af teksten i de isl. og de norske folkeviser viser gennemgående altfor store uligheder og altfor få ligheder til, at der kan være tale om at antage, at Norge skulde være udførselslandet. Verbale ligheder træffes ganske vist, men de forklares på det bedste ved en fælles kilde.

Hvad de færøske viser angår, er lighederne større, ja undertiden så store, at der må være et indre slægtskab tilstede. Nu vides det, at der i det nævnte tidsrum har været megen forbindelse mellem Island og Færøerne; den færøske tradition indeholder vidnesbyrd om, at det eller det (sagn eller saga) er kommet fra Island (*»skrivað í bók so breiða«*); og dette bekræftes på flere måder, f. eks. ved det historiske stof i flere af de færøske viser, der kun kan være oprindelig islandsk (som Tormann skald). I selve de færøske folkeviser findes ord og udtryk, som genfindes i de islandske, og som er af sådan art, at de ikke godt kan forstås anderledes end som komne fra islandsk og ikke omvendt, f. eks. ord, der tilhører det islandske skjaldesprog. Enkelte ord kunde naturligvis nok være nedarvede færøske som *öðlingur* og visse andre af lignende simple kategori. Derimod kan jeg vanskelig tro, at ord som *álvarann* og *álvafljóð* skulde være oprindelig færøske, og ikke komne fra islandsk (i visen: Ólavur riddararós). Det samme gælder udtrykket *bók ok rúnarmál* (i Sveinur í Vallalíð), svarende til isl. (*lesa á*) *bækur rúnamál*, eller *sprund* (samme

digt), der genfindes i den isl. vise (skönt i en lidt forskellig sammenhæng); og der er mere, der kunde anføres. På den anden side er det utvivlsomt, at flere (de fleste?) af de færøske folkeviser, der kommer i betragtning, er (til forskellige tider vel) komne direkte fra Danmark. Spørgsmålet om de færøske visers oprindelse burde tages op til en særskilt undersøgelse. Til belysning af det her fremsatte kan yderligere anføres, at biskop Jon Arasons berømte digt: Ljómur er kommet til Færøerne sikkert endnu i katolsk tid eller ialfald ikke ret længe efter; det har så holdt sig her mærkelig vel bevaret lige ned til vor tid, og uden at nogen vidste, hvorfra det stammede¹. På den anden side kan det naturligvis ikke nægtes, at enkelte viser kan være komne fra Færøerne til Island, men jeg betragter det som meget lidt sandsynligt.

Der er således kun den tredje mulighed tilbage, nemlig at viserne er komne direkte fra Danmark. Derhen fører i virkeligheden alle sporene.

Først og fremmest indholdet selv. Af de 66 isl. viser genfindes de 41 iblandt de danske; to findes kun på Færøerne. Af de øvrige 25 er der 17, der ganske sikkert må henregnes til de 41, da de i enhver henseende slutter sig nøje til dem; de er: Købmændenes digt (nr. 6), Stafróarkvæði (nr. 9), Sigmundsvisen (nr. 10), visen om Peter hare og Esbern snare (nr. 20), Bjarnesönnernes vise (nr. 21), Skovmandsvisen (nr. 32), Magnes dans (nr. 33), Alexandersvisen (nr. 36), Bothildsvisen (nr. 37), Vilhjalmsvisen (nr. 42), Nikulasvisen (nr. 44), Agnesvisen (nr. 46), Riddervisen (nr. 56), Didriksvisen (nr. 57), Klærkevisen (nr. 58), Sigridsvisen (nr. 64), og Bothildsvisen (nr. 65); hertil kommer måske nr. 23 Tristransvisen, som jeg dog er mest tilbøjelig til at antage for original islandsk, samt 3 andre.

I hvert fald må følgende fire viser: nr. 41, Gunnbjörnsvisen, nr. 49, Gunnarsvisen, nr. 50—51, Olafs- og (Karla-)Magnus-

¹ Jfr. Aarbøger 1869 s. 312.

visen, være rent islandske. De er aldeles åbenbart indenlandske efterligninger af de importerede viser, og er for så vidt interessante vidnesbyrd om de danske visers udbredelse og betydning. De 3 første findes i de ældste håndskrifter. Deres tilstedeværelse må da sige, at de danske viser i en ikke altfor kort tid har været kendte på Island forinden disse efterligninger blev til. Alt i alt kunde man på dette grundlag antage, at katolicismens sidste århundrede, o. 1450—1550, var denne visedigtnings tidsalder.

Hvorledes stemmer dette med de historiske forhold? Som vi nu skal se, fortræffelig.

I det 14. årh. har forbindelsen med Danmark vistnok, efter alt at dømme, været ret ringe. Vi hører at »hr. Mikael, dansk af æt« blev viet til biskop i Skalholt 1384; han var biskop 1384—91; 5 år senere blev en anden »dansk broder«, Peder, viet til biskop til Holar; Vilkin, af dansk æt, den bekendte måldage-forfatter, var biskop i Skalholt 1394—1406. Allerede disse og deres svende, der formentlig er komne til landet i deres følge, kunde man tænke sig som viseoverbringere. Ved 1419 hedder det, at med biskop Jon til Holar kom hr. Hannis Pálsson »og mange andre danske«; 1420 kom Hannis Nystad til Island; denne antages at være forskellig fra den førstnævnte. 1422 kom Baltzar og hr. Hannis Pálsson (anden gang) til landet »med sine (deres) svende« (rejste bort igen 1425). Med biskop Jón Gerriksson (1430—33), kom »mange svende, der udgav sig for at være danske«¹; det er, som om annalskriveren var i tvivl herom, men hvorfor skulde de ikke have været danske? Andre danske biskopper var Godsvin (eller tysk?) til Skalholt 1437—48, Jon Stefansson Krabbe sst. 1462—65, Pjetur Nikulásson til Holar 1392—o. 1402, Jon Tófason sst. o. 1419—23. Senere kommer danske »hirdstyrere« over Island, som Henrik Kerker, »kongens hofsvend«, 1470 ff., Didrik Pining 1489 ff. Endnu kan be-

¹ Således den ældste annal (andre har »irske«).

mærkes, at 1452 gör kongen Torfe og Björn Torleifsson til riddere.

Det ses heraf, hvor livlig forbindelsen var, og hvor let danske viser — og jeg tænker her nærmest på de omtalte »svende« — kunde komme til Island. Vi ser tillige, at det netop er den første halvdel af det 15. årh., der passer så fortrinlig. Det forekommer mig utvivlsomt, at vi i de antydede personer, biskopperne fra Danmark og navnlig deres følgesvende, har at se de egenlige overbringere af de danske folkeviser i første halvdel af 15. årh. Disse viser må da i alt væsenligt have haft den form, som de havde i Danmark o. 1400 eller den sidste halvdel af det 14. årh.

Man kunde da allerede nu formode, at disse islandske viser måtte have bevaret de danske til grund liggende viser bedre end de i selve Danmark er bleven bevarede, om end det ældste danske visehåndskrift er fra 1550, forudsat at og forsåvidt som de på Island ikke er bleven vilkårlig ændrede. I det hele og store tør dette vistnok ikke siges at være sket; men, som det senere skal vises, tør man langt fra i alle tilfælde stole derpå. De forskellige bevarede opskrifter viser, at der altid eller så godt som altid er tale om det samme indhold; men der kan godt være udfaldet vers i en opskrift, og en opskrift kan være en — litterær — sammenstøbning af to, hvoraf den ene var mangelfuld. Undtagelsesvis findes afvigelser, der ikke kan forliges, og vi finder da, at de kan bero på to danske eller fremmede former, der altså bægge må være komne til Island (til forskellig tid?). Heri er der heller intet mærkeligt.

På den anden side antages, at netop denne periode, o. 1350—1500, er for Danmarks vedkommende »Romanvisernes, masseproduktionens og centonernes periode«, en manér, der i et følgende tidsrum (o: 1500—1700) karrikeres¹. I viserne fra den således karakteriserede periode kan man altså vænte at finde større eller mindre afvigelser fra de islandske viser,

¹ Ernst v. der Recke: Nogle folkeviseredaktioner s. 8, og han henviser til Steenstrups arbejde s. 315—21.

eftersom de danske folkeviser da har været idelig omarbejdede og ændringer underkastede. Dr. v. d. Recke siger da også (Nogle folkeviseredaktioner s. 10—11): »Højest af alle [overleveringer] står måske den islandske, når henses til viser som *Islenzk fornkvæði* 31, 34 og 48 (DgF 195, 304 og 255); men et uafgjort spørgsmål bliver det ofte, hvor meget af tekstens fortrin der skyldes folkets eget, højpoetiske naturel; også er, som af Steenstrup bemærket, en lærd indvirkning, der nærmer digtningen til kunstpoesien, nu og da umiskendelig. Stundom viser de os sikkert en dansk tradition af høj ælde, der i sin konservative uberørthed er os af stor betydning; vist er imidlertid, at viserne gennemgående har præget af oversættelser, ligegyldigt om dette skyldes en pludselig forandring ved overførelsen eller en suksessiv indvirkning i tidernes løb«. Jeg skal med det samme anføre, hvad samme forfatter udtaler om de færøske viser: »Af ret blandet natur er den færøske overlevering, som stundom er rent avtokton, stundom blot efterklang af Syv, men stundom dog primitiv dansk, og som i dette tilfælde lejlighedsvis kan være os af stort værd« (sst. s. 10).

Förend jeg går videre, skal jeg endnu anføre, at alt, hvad der hedder lokalisering (stedsnavne osv.), er så godt som udelukkende dansk. Der tales om »Danerkonge« (»Danerkongens by« s. 225, »den danske konge« II 329), »dansk dronning« (160), »Danmark« (38. 89. 100. 164. 241. 249), »Danevælde« (II 61), »Daneting« (II 2), »danske viv« (183), »dansk hest« (246); »Salland« (med varr. *Sæland*, *Sælönd*; 210. 212. 216) er naturligvis Sælland; *Skotbergsá* (17) er udentvivl 'Skodborgå' (ældre norsk-isl. *Skotborgará*). Når der i »Knud af Borg« i AB-formen tales om en »svensk pibe« (290), er dette vist ændring af det oprindelige »dansk pibe« i C (297), D (303). Den *Vidarey*, der nævnes i *Málfríðarkv.* (211), til hvilken »Sallands«-hövdingen Asbjörn på sin sejlas kommer, er vist ingen anden end »(Hallands) Väderö« (de gamles *Vedrey*). Andre geografiske navne, der findes, er yderst få: »Svíaríki«

nævnes i Magnadans (331) som hovedpersonens hjemsted; mulig står navnet »Svialín« (v. 5) i forbindelse hermed; herefter skulde digtet være lokaliseret i »Sverrig«; det er da også det eneste, der er det. I Gunnlaugskv. (II 317) nævnes Sverrig derimod som et andet land end hovedpersonens; i samme digt nævnes *Ölverssker* med varianten *Elfarsker*, der naturligvis er det rigtige. Når der derimod i visen om Tove og Suffaralin hedder: »end du Suffaralin i dine Sveariger« (plur. !; II 192) i A, beror dette ganske sikkert på en eller anden fejl (fejllæsning?); B har: »end du S. med hovedguld fem«. *Serkja veldi*, for at tage alt med, nævnes blot som et langt borte liggende land, hvortil de elskende kunde være flygtede (II 223). Når der tales om »Jerusalemsrejse« (254), er dette kun en refleks af de ældre korstog og (yngre) pilgrimsrejser, og når der tales om »Grækenland« (256: »og giver jeg dig G.«, som altså er et andet land end det, hvor visen foregår), så forholder det sig på lignende måde dermed som med Særkland. Endnu nævnes Grækenland i Gunnbjörnsvisen (II 65. 68), der ikke er dansk, som et land, hvortil Nordmænd drager i ledning; dette er kun en refleks af de gamle fortællinger om Væringerne i Syden.

II.

Spørger man nu: hvorledes forholder disse viser sig til islandsk kultur og forhold overhovedet, kan og bør denne sag ses og belyses fra flere forskellige synspunkter.

Hvad sproget angår, er allerede fremdraget, hvad der direkte beror på de danske originaler. Her er spørgsmålet det modsatte, gældende det specifikt islandske. Der er, såvidt jeg har kunnet se, ikke synderlig meget. Der er da først rent islandske vendinger og ordsproglige talemåder, der ikke kan antages at bero på originalteksten, som: *sinn er siðr í landi hverju* (103), et almindelig kendt ordsprog; *lágan (lítinn) gerðu þeir (þær) ríkismannsins (ríks manns, lögmannsins) rjett* (171. 266. 275), der sikkert er en afændring af det isl. *mikill*

er *bónda réttr* (jfr. Arkiv XXX 71), og vistnok også: *það er ei gott að elska það sem annar maðrinn á* (241) og *sá kann oft að falla er fangið öðrum býðr* (290). Sammenstillingen *kálfur og kið* (358. 360 i to bearbejdelser af Olöfvisen) er rent islandsk (og norsk); ligeledes *bitill og þófi* i et omkvæd i E af Hildebrandsvisen (52); om *flúrfaldr* (272) også er det, må henstilles. Islandsk (og ikke dansk) er de oftere (f. eks. II 162) forekommende vers: *þegar að sól á fjöllum rauð . . . þegar að sól á fjöllum skein*. På gamle hjemlige litterære forhold beror udtryk som *hulinhjálmur er yfir þeim* (244), og *lambið í hlöðunni með brotinn fót* (*það skaltu hafa í fœðurbót*, 329); dette minder om Víga-Styrs svar i *Heiðarvígasaga* (Kål. udg. s. 23): »í sumar sœgðu griðkonur mínar þar vera hrútlamb eitt, grátt at lit, ullar rýjat, er eigi vildi þrífaz, nú sýniz mér þat rétt ákomit, at sveinn þessi hafi lambit í fœðurgjöldin« (dette findes i Jon Olafssons efter hukommelsen gengivne referat af sagaen). Mærkeligt nok findes det samme hånende tilbud i det færøske *Sveinur í Vallarlíð* (v. 60): »tú skalt fáa lambið tað, lítið er loðið um legg«, hvor dog afvigelsen (der er ikke tale om et brækket ben og ophold i høladen) er karakteristisk. Jeg tror også, at beskrivelsen: *sjö álfkonur á sumri saumuðu þá* (II 189) beror på gamle litterære reminiscenser. Islandsk er også gengivelsen *hvitabirnir* af da. vildene bjørne. Ret isoleret og kun i enkelte varianter findes en så ægte islandsk vending som: *riðu þeir (þau) holt og riðu þeir (þau) hraun* (II 172. 241. — 257), men verset er gammelt. Ægte islandsk er også fremstillingen i *Elenar ljóð* med det isl. navn på nøkken: *nennir* (15); jeg kommer iøvrigt senere tilbage til denne vise, der klart viser, hvorledes et fremmed stof er blevet selvstændig bearbejdet.

Som man ser, er det her fremdragne ikke af synderligt omfang, men dog ingenlunde uden betydning; det indeholder tydelige fingerpeg i retning af en selvstændig visebehandling, der i forbindelse med andre ting tyder på en bestemt overleveringsmåde.

Derimod må der advares mod at tillægge følgende plebejiske udtryk nogen som helst betydning: *hverra* (!) *kjaptur hló* (270 i et ungt hds., variant), *þú skyldir smakka þá hvössu egg* (rimet på *skyld* (!) 327; dette er sikkert ikke den oprindelige form; i det ældste hds., som visen findes i, er kun de første ord af verset skrevne), *heldur vafin hrygðar smekk* (II 32; i et varianttillæg i et ungt hds.), *nú vill aukaz nauða styrr* (II 226; ligeledes). — I forbindelse hermed skal en variant, der heller ikke er egnet til at vække tillid, anføres: *eg stár optast bókum hjá* (det skal være grunden til, at hun er bleg og indesluttet; II 248); dette smager af en litterær tid som det 17. årh. og ikke en folkelig overlevering og forhold i det 15. Alle de andre varianter har en forskellig (og naturligere) tekst.

I forbindelse med dette æmne kan det spørgsmål behandles, i hvilken grad det gamle skjaldesprog har påvirket visesproget. I det ovenfor (s. 9) anførte citat af Recke hævdes, at nu og da en lærd indvirkning fra kunstpoesien er umiskendelig, og der hentydes af ham til prof. Steenstrups ord, jeg ved ikke rigtig hvilke. Men jeg tør hævde, at i sproglig henseende er viserne forbavsende lidt påvirkede (jfr. Reckes »nu og da«) af de gamle skjaldekvad, hvilket er så meget mærkeligere, som den samtidige rimedigtning står i denne henseende så nær som muligt ved skjaldekvadene. Jeg skal anføre alt, hvad jeg har samlet af poetiske (og skaldiske) ord og kenninger.

Ord, enkeltbenævnelser (*heiti*): *öðlíng* (fyrste, ædelling; 101. 105. 210. 261); *ýtar* (mænd; 74. 75, i en ung variant, åbenbart er linjen sekundær); *barmar* (brødre; 181); *ristill* (kvinde; 151, også åbenbart ung og sekundært i en variant); *sprund* (241, II 192); *óðr* (digt; 228); *róma* (kamp; II 16. 17); *geimi* (-r; hav; 211 — 213); *viðir* (d. s.; II 274 bis i en variant i et ungt hds.); *ægir* (d. s.; 264. 325. II 193). Altså, som man ser, yderst få og de allersimpleste enkeltbenævnelser, som tænkes kan, 10 i alt, deraf ialfald 3 uoprindelige. Kenninger:

menja lundr (mand; 155); dette er den eneste mandskenning, der findes; flere kenninger findes for kvinde: *bauga Rist* (II 82), *lindin þorna* (sst.), bægge i et ungt hds. og i et omkvæd; *menskorð* (II 87; i et omkvæd i B af visen, medens A har noget helt andet; men B findes i AM); *falda brík* (II 219; i et hds. i AM); *gullslóð* (II 312; i et ungt hds. C af visen; AB har en forskellig tekst; ordet og linjen beror åbenbart på en omdigtning); *gullhlaðs reið* (213; således B af visen, medens A har *gullhlaðs mey*, som ikke er nogen kenning; B er åbenbart langt yngre end A; så har CD det ligefremme *festarmey*, som snarest er det oprindelige; D findes i AM); endelig findes *lauka Ná* (II 134 — i den isl. Gunnarsvise). I alt 7 kenninger, men deraf er kun 2, der kunde være oprindelige (den ene i Gunnarsvisen); alle de øvrige er meget mistænkelige og beror vist alle på (yngre) omdigtning.

Andre kenninger er: *hjarta tún* (bryst; 136 i B af visen, temlig ung variant; verset mangler i A, det ældste hds., og i C); *ófnis bíngr* (guld; II 211 i omkvædet i visens ABC, medens D har et andet); *benja vöndr* (sværd; 87 i et omkvæd i visens A — yngre hds. —, medens B, også et ungt hds., har et andet omkvæd). Så er der endelig 3 kenninger for skib: *hlunna hestr* (II 16), *hlunna mar* (II 220), *húna mar* (204; i en meget ung variant, der sikkert ingen betydning har). Bortset fra den sidste er det ialt 5, og af dem er der igen 3, der næppe er oprindelige. Mulig skal endnu hertil regnes et udtryk som *sjávar fley* (154).

Af 14 kenninger i det hele er der således kun 5 i alt, der kunde være at betragte som oprindelige; men ikke engang alle disse behøver at være det. Sammen med de højst 7 enkeltbenævnelser udgør altså hele antallet af skjaldesprogets benævnelser og kenninger, der jo er talløse, kun en ganske minimal del. Dette viser netop, hvilken afgrund der er imellem disse viser og den gamle skjaldepoesi med dens fortsættelse, rimerne. På den anden side vilde det være mærkeligt, om man slet ikke mærkede noget som helst til det gamle

skjaldesprog. Men ikke mindre afstand er der, når vi ser hen til visernes form, hvorved jeg foreløbig ser bort fra omkvædet.

Versemaal og form.

Viserne er affattede dels i tolinjet, dels i firlinjet versemaal. I det første er 40 (41), i det sidste 25 (26), foruden en variant af en af de tolinjede, digtede. Til de første må henregnes alle de viser, som kun ved gentagelse af (foregående strofes) linjer bliver 3- eller 4-linjede (ialt 13). Til dem bør vist også Kaupmannakv. regnes.

Her kommer da først bogstavrim og linjerim i betragtning.

Bogstavrimet, alliterationen, er noget, der uadskillelig er knyttet til al islandsk digtning fra oldtiden af og til den dag i dag. Kun disse viser gör i så henseende en, man kan sige, radikal undtagelse. I al korthed kan det siges, at man må lede efter den regelbundne og ellers krævede rimbogstavforbindelse. I et af de længste digte, Ásudans, tolinjede vers (A-formens 88 vers), findes der, højst regnet, 9 tilfælde (ét findes 2 gange), hvor der er en rimbogstavforbindelse, og den er endda flere gange så svag, at man tvivler om, hvorvidt der er en virkelig (tilsigtet) sådan, f. eks. i v. 5 og 6 og flere steder. Og så er der altid kun tale om én bistav¹. Tager vi A-formen af Ebbadætrakvæði, 44 firlinjede vers, bliver resultatet, at der i 10 findes rim (atter kun én bistav) i det ene linjepar (i 3 tilfælde i bægge; 3 tilfælde gentages). Om rime-nes styrke gælder tildels det samme. Det selvsamme er tilfældet med de oprindelig islandske digte som Gunnarskvæði (tolinjet); af dets 20 vers er der højst 2, hvor der findes bogstavrim; i Ólafsvisen, 32 firlinjede vers, findes det højst 4 gange (kun én bistav). Dette er tilstrækkeligt med hensyn til denne side af sagen.

¹) I så lange linjer skulde der efter reglerne være 2.

På denne fattigdom på bogstavrim af den almindelige art bødes der ofte ved, at der findes 2 rimbogstaver i den enkelte — vistnok oftest i den sidste — linje. Nogen statistisk optælling har jeg ikke foretaget. Jeg anfører blot som eksempler: *og slegið simfón* (l. 2), *sonar líkin sveipa* (l. 2), *gjörla kenni eg Gullbrún þig* (l. 2), *þegar liðin var lítil stund* (l. 1) osv. I det korte Elenarljóð (12 vers) findes bogstavrim blot i 3 linjer (*Nykurinn tók sinn gangvara grá | setti gyltan söðulinn á v. 7; Hann tók í hennar hægri hönd*).

Det kan da trygt siges, at disse digte, i sammenligning med skjaldedigte og rimer, er ganske formløse og dem stik modsatte.

Heller ikke linjerimet, slutningsrimet, er synderlig regelret. Der findes (i de tolinjede vers) ofte helrim, men også utallige gange halvrim eller fuldstændig mangel på rim, hvilket sidste dog vistnok ofte (altid?) synes at bero på forvanskning. Med hensyn til rimene gælder det samme princip som i de danske viser, at de efter vokalen følgende konsonanters identitet ikke er krævet — stik modsat de gamle islandske regler. Vi skal oplyse dette ved Elenarljóð. Helrim findes 7 gange (*sinn: inn; gá: sjá; mín: þín; grá: á; hönd: bönd; þig: mig; nenni: henni*), hvilket må siges at være et stort antal; samme vokal med forskellige konsonanter eller ingen efter findes de øvrige 5 gange (hvor dog 2 er identiske: *hátt: lá; kann: fram; fram: hann; leið: meir*). Disse rim er gennemgående langt mere regelmæssige end bogstavrimet. I Gautakv. (21 v.) er ikke mindre end de 16 rim regelrette helrim, 5 af den mindre regelrette art. Det er, som den slags rim var noget, der hørte med til denne digtning. Derfor stødes man ved at træffe rim som *sæng: band*, der i virkeligheden slet intet rim er; endnu værre er *sæng: önd*, eller *hafa: bera, færði: gaf* (!).

I de firlinjede strofer er det i reglen kun l. 2 og 4, der rimer med hinanden — på samme mere eller mindre nøjagtige måde. Kun i ét digt, Kaupmannabragr, rimer l. 1—2 og 3—4

indbyrdes. Men der kan være spørgsmål, om det ikke var rigtigere at opfatte visen som bestående af tolinjede vers.

Vi skal nu se, hvorledes det forholder sig, når der spørges om linjernes længde og bygning.

Digitene består, som antydet, enten af to- eller firlinjede strofer. Vi betragter de tolinjede først.

Da de islandske viser som ovf. påvist, må være bleven til i (omtrent) samme periode som de ældste rimer, og da disse er byggede efter sprogets gamle kvantitet(slove), ligger det nær at antage, at det samme er tilfældet med vore viser. En undersøgelse bekræfter, at dette virkelig er så. De tolinjede strofer består hovedsagelig af, skematisk set, 7 stavelser, fordelt på 3 og en halv fod, tre trokæer, $\text{ˊ} \times \text{ˊ} \times \text{ˊ} \times$, og én betonet stavelse (kort eller lang). De lange kan opløses ($\text{ˊ} \times$), og for en enkelt ubetonet stavelse kan der stå et par ubetonede, der da kan betragtes som korte, selv om der i dem findes en lang vokal, eller en kort, efterfulgt af konsonanter flere end en. F. eks. *Óláfr reið með björgum framm* = $\text{ˊ} \times | \text{ˊ} \times | \text{ˊ} \times || \text{ˊ}$; *hitti fyrir sér álfa rann* = $\text{ˊ} \times | \text{ˊ} \text{ˊ} \times | \text{ˊ} \times || \text{ˊ}$ osv. Som i rimerne kan linjen begynde med et ubetonet ord, der da står udenfor det metriske skema, som f. eks.: *Hún || lagði | undir hans | herðar | blað*; i dette sidste eks. ses det også, at *hans* — som ubetonet — gælder for en kort stavelse (»hurtig« stavelse). I den næstsidste fod kan den lange stavelse erstattes med en kort (uden opløsning), f. eks.: *undir | fæti á | fola || stóð, dauðan | kysti hún | soninn || sinn, batt hana | við sín | söðul || bönd* osv. Men denne stavelse kan naturligvis også opløses (som: *setti | gyltan | söðulinn || á*). Denne forkortelse har sit tilsvarende f. eks. i det gamle hrynhent. De andre lange og betonedede stavelser synes derimod langt sjældnere at være forkortede på denne måde.

Endnu er med hensyn til sidste fod at bemærke, at den også kan opløses eller erstattes med et ord af formen $\text{ˊ} \text{ˊ}$ (eller $\text{ˊ} \times$), f. eks.: *þú munt | ei svó | heðan || fara, að þú | munir oss | kossinn || spara*. Og det er klart, at ord som

hundur ikke er rigtige i linjens slutning, hvorfor det bør læses som enstavelsesord — på denne plads, ganske som i rimerne, f. eks.: *greifinn | hekk svó | hátt sem || hundr* (det er klart, at i denne strofe, Hildebr. B 32, Vallarakv. A 29, bør der i foranstående linje læses — ikke *stundu*, men — *stund*; *stundu* er indsat, efter at man på nyislandsk vis udtalte *hundr* som tostavellesord).

Men foruden denne linjeform anvendes ret hyppig — og i samme digt — en kortere linje kun på 6 stavelser, 3: 3 trokæer, d. v. s. den sidste betonedede stavelse er udeladt; da synes imidlertid den 3. betonedede stavelse ikke at være blevet forkortet; f. eks.: *hún gekk | sig til | arkar — tók upp | saxið snarpa; eg því | ekki | nenni — svó hvarf | hann frá | henni; hann sló | kólf úr | lási — fagra | kú af | bási* osv.

Det behøver ikke at siges, at de fundne regler indeholder den endelige afgørelse af, at viserne tilhører og må tilhøre det 15. årh. eller tiden senest omkring 1500.

På den anden side er det ikke andet end, hvad der kunde væntes, at de overleverede tekster (håndskrifter) byder på afvigelser fra de ovenfor påviste regler, afvigelser som dog i forhold til hele stoffet er forbavsende få, og som desuden tildels kun findes i enkelte opskrifter af visen. Jeg vil gennemgå en stor del af disse afvigelser. En er allerede omtalt (*stundu*).

V. 17 s. 46 er kun tilsyneladende et 8-stavet vers; det skal læses: *Hvað | viltu þá | á mig | skilja — ef) þú gjörir | nú minn | vilja*, altså et af de 3-leddede vers. V. 22 s. 47 (C af Hildebr.): *hrafn settist á kōnnu sæti — svó) drengir höfðu af mikla þræti* (f. *þrætu*?) er stik modsat reglen; men verset findes ikke i nogen af de andre varianter af visen (B har: *Hrafninn sezt á kjallarastól — blaktir vængjum og lézt vera móðr*, og D: *hrafn einn sezt á kōnnu stól — baðar vængjum en blés af móð*). Selv er verset så temlig meningsløst; hvad er *kōnnu sæti*? Håndskriftet er endelig meget ungt.

V. 5 i Stígskv. l. 2 lyder: *mitt líf stár nú í hættligum voða*

(ǝ: *vóða*); her kunde der tænkes en apokoperet form *vóð*, eller l. kan have lydt: *mitt líf í hættligum vóða stár*. Varianter er der her ingen af.

V. 18 i Stafró er kun tilsyneladende uregelmæssigt; det skal læses: *Eg | kann þér ei (f. hvergi) | hest að | kaupa — Stafró mátt (f. máttu) | allvel | hlaupa*.

Et udmærket eksempel på en traditions- eller afskriverforvanskning afgiver samme digt v. 16: *ef kóngrinn er þér reidr orðinn — taktu mitt gull og leystu þig með*, intet rim og urigtig sidste fod. Jeg rettede dette straks til *orðinn reidr og meðr*; bægge dele viste sig at stå i det 3. og yngste hds., hvilket viser, at man ikke altid kan rette sig efter håndskrifternes aldersforhold.

V. 9 (jfr. 12) af A i Hörpukvæði lyder: *Eg gef þér eigi hjálparlöndin — nema þú gefir mér yfirlit þinn*. Den sidste linje er ganske normal (opløsning af alle 3 lange stavelser); den første er meget mistænkelig, uden rim, og så ordet *hjálp-arlöndin* (!), der også findes i v. 5 og 6. At der her foreligger en forvanskning, er åbenbart. B har (i v. 4 = A 5): *kæra systir hjálp í lönd* (og i v. 5 = A 12): *eg hjálpa þér ekki í lönd um sinn*. Det er klart, at *hjálp í lönd* er det oprindelige, men der må skrives *land*; det andet rimord var sikkert *hand*, en form, der netop passer i det tidsrum, vi her har at gøre med.

Af lignende forvansket art er v. 3 i A (samme digt): *systir talar við systur góða — göngum við okkr til sjávar flóða*. Håndskrifterne er her ikke gamle. Men B har: *systir talar við systur góð — göngum við út á sjávar flóð*, formelt regelret og utvivlsomt nærmere ved det oprindelige; *góð* er apokoperet form af samme art som flere ovf. (s. 4) anførte. *út á* er ikke naturligt; skal vel være *út að* (*flóð* dat. f. *flóði*, jfr. ovf. sst.). Færøsk lyder linjen: »vit skulum okkum í sævar-flóð«; *flóð* i plur. er også unaturligt og indkommet, efter at *góð* var forvansket til *góða*.

V. 1 i A (Sonar harmr) lyder: *Kóngrinn spurði (talar við B) son sinn góðan — því ertú svo hljóður og móðr*, hvor den

sidste l. er i orden; i den første kunde en apokoperet form antages. Men rimeligvis foreligger der her en yngre forvanskning. C har: *Faðirinn spurði son sinn að — segðu mér þinn harm í stað*, der mulig er det ægte. (V. 3 her stemmer med da. A og B).

V. 8 i A (Málfríðarkv.) l. 2 er ganske abnorm, hvis man læser den: *eg) skyldi að | mínu | tólfta | barni | dey* (9 stavelser!), men den kunde læses: *eg) skyldi að mínu | tólfta osv.*, hvor 1. led dog er uforholdsmæssig langt; men *mínu* kunde udelades. Sagen er dog her den, at BCD har *fyrsta*; og dette er sikkert det rigtige; men foran dette kan *mínu* langt bedre undværes — forekommer det mig — end ved *tólfta*; iøvrigt er der her intet i vejen med den sidste stavelse. Lærerigt er et andet eksempel fra samme digt, A 21, der lyder, uforholdsmæssig langt:

*Eitt var hann Ásbjörn annað hans ektafrú
þriðja var hennar móðir af sárum sorgum dó.*

Jeg havde her slettet det uægte lydende *ekta* samt *sárum* —, og, ganske rigtig, bægge dele fattes i B (her *sorgunum*, uden betydning), der desuden har: *þriðja hans* = C (der har *sorgum*), jfr. også D.

V. 23 i A (Skógarmannskv.) lyder: *Só) lyktaði þeirra fund* (uforholdsmæssig kort) — *skógarmaðrinn fell á grund* (rigtigt). Der mangler her i første linje simpelthen en fod. B har: *það skeði fjórðu morgunstund — að) sjóarmaðrinn datt á grund*, hvilket — bortset fra *sjóar*, fejl f. *skógar*, udgg. — vistnok er det ægte, medens A er en variant, beroende på fejlhuskning.

V. 36 s. 328 (Magnadans) lyder: *Leiddi hún hann til kirkjunnar* (her er *-ar* den sidste betonedede stavelse, et sjældent tilfælde, jfr. *skyrtunni* i v. 37) — *nóglegt var þar fólkið inni* (mangler rim!); der er ingen tvivl om, at enten *var* eller *þar* skal flyttes til efter *inni*. Digtet er i øvrigt (bortset fra det rimløse, men sikkert forvanskede v. 27, som dog i metrisk henseende er tåleligt, og fra 57, der straks skal omtales) sær-

deles formfuldendt med hensyn til rim. — V. 57, der lyder: *þann skal honum Magna dóminn dæma — hann skal kóngr yfir Svíaríki vera*, er abnormt ved sit *dæma*, medens *vera* i l. 2 er rigtigt. Formentlig er *dæma* fejl f. *gera*. Visen findes helt kun i 2 yngre håndskrifter.

Ólöfarkv. begynder på to forskellige måder i de mange håndskrifter, så at disse derefter falder i to grupper. I den ene lyder første vers: *Kóngrinn spurði dóttur klár* (f. *klára*) — *viltú giptast í ár*; således DEFGM; sidste linje altså $\_ \times | \_ \times \times | \_$, d. v. s. en hel fod for kort. Men H har: *ekki viltu giptast í ár*, hvad der er metrisk rigtigt. Hvad er nu her det oprindelige? Uden al tvivl det sidste. »Vil du gifte dig i år?« er et ligefremt, måske lidt barskt spørgsmål, medens: »Du skulde vel ikke ville gifte dig i år?« er et underfundigt, med et spottende smil sagt spørgsmål, der udmærket passer til situationen. En anden udvej til at rette linjen på viser det færøiske digt (Faðir og dóttir), der i meget ligner den islandske vise; her lyder linjen: »Viltú giftast manni í ár?«.

V. 15 i A (Bóthildarkv.; II 23) lyder: *Tefldi hún af honum hjálm og hest — alla þá gripi hann átti bezta*, alt rigtigt med undtagelse af det sidste ord; men CD har det rigtige *bezt* (B mangler verset), hvad enten dette opfattes som adv. eller som apokoperet form. — Sst. v. 22 findes linjen: *níu vega að eg nam* med en ganske usædvanlig forkortelse i 2. fod (*vega*), hvorhos *að eg* er ret svagt som 3. fod; *níu* må derimod betragtes som $\_ \times$. I B lyder linjen anderledes: *sem níu hlutina granda kann*, i C: *níu vetra eg það vann*, i D: *eg var ung þegar [eg] það nam*. Det er således langt fra, at A's læsemåde er sikker. Sikkert er B's eller C's læsemåde den rigtige. — I B (II 26) findes linjen: *Kóngrinn talar við Filpó unga* (rimet på *þín*!), men den fortjener ingen påagtning, da den ikke genfindes i noget andet hds.; den beror på en sen omdigtning.

V. 15 i A (Níkuláskv.; II 86) lyder: *Bjuggu þeir um hann titt og opt — og) fluttu hann heim í sín lopt*. Hvis den sidste linje er rigtig, falder der en unaturlig betoning på *hann*; den

naturlige læsning er *fluttu' hann* som 1. fod, men så er linjen for kort. I et af hdss. af A, ganske vist meget ungt, findes *eigin* efter *sín*, hvorved linjen bliver fuldt normal. I B findes intet tilsvarende vers.

I Agnesarkv. lyder v. 8 (II 100) således: *Sá er hringr af brendu gulli — eg) borgaði um síðir hann að fullu*. Visen synes ikke at være gammel — kun en yngre variant af det foregående digt —, så at det er muligt, at rimene her er oprindelige. Iøvrigt vilde man let kunne læse *gull* (apokoperet) og f. eks. *til fulls* (eller *full* også apokoperet). Sst. v. 11 findes *líki* rimet på *ríkr*; der skal mulig læses *lík* (*þín* el. *þér lík*). Visen findes kun i ét hds. og må siges at være ret upålidelig overleveret.

Af lignende art som det sidstomtalte er rimordene *gull* (rigtigt): *fulla* (*hún á sér þernu flærðar fulla*) i Þernukv. 1 (II 102). Der skal vist læses *full* (apokoperet), hvis ikke linjen er omdannet f. eks. af *hennar var þernan flærðar full*.

I visen om Kristín drotningar elja (II 198 ff.) findes navnlig i v. 1—5 en linje (den ene) af uforholdsmæssig længde, der i høj grad minder om de firlinjede vers; iøvrigt er visen regelmæssig. I B mangler de 4 første vers — og der er ingen tvivl om, at de er senere tildigtede, jfr. den ret enestående begyndelse: »Vil I måske lytte til osv.« (herom senere). Den temlig lange linje i v. 5 kan til nød læses som regelmæssig linje (*kallið á* [slettes?] *hana | Kristin hún | komi til | mín*). — I v. 7 og 27 bør der læses *gjafir* (der findes som variant til sidste sted). — I v. 23 findes l.: *reru undan landi og voru vel kátir* (uden var.); men B har en anden og sikkert oprindeligere form for verset. — Til gengæld har B et vers, der strider mod alle regler:

*Smásveinar svöruðu og urðu við só reiðir
ofsnemma sórum við þér trúnaðar eiða,*

vistnok det mest abnorme vers, der findes, og uden al tvivl uoprindeligt. I A lyder verset anderledes: *Sveinninn svarar og varð við reiðr — annar væri þér meiri heiðr*.

I Ásbjarnarkv. v. 10 (II 212) findes rimet *bera: herra*; man har vist her udtalen *hera*; iøvrigt findes en variant til verset:

*Eg kann ekki að þekkja hann
eg hef ekki séð (læs: séðan) hann.*

I det meget dårligt og mangelfuldt overleverede Systkina-kv. (II 224 f.) findes rimene *segja: bera* (v. 4) og *hulin: sálar* (v. 8). V. 6 er også uregelmæssigt (*hjá mér: sorgir!*). Der kan intet bygges på denne overlevering.

Slutningsverset af Gunnlaugskv. (II 319):

*Hann setti hana niðr með einum hætti
þar sem grasið grundu mætti.*

er meget abnormt (slutningen $\perp \times$; *grasið*: $\cup \cup$). Også dets indhold er ret enestående; hvad betyder »hvor græsset mødte grunden« ($\cup$: den græsbevoksede slette!)? Verset er vist en senere tildigtning, måske for et tabt vers. Med v. 10 kunde visen godt være sluttet.

Endelig findes i Ingukv. (II 331) følgende vers: *þú skalt ei það lengi læra — hvernig þú átt þinn bók að hræra*; men her har et af hdss. *bera* f. *hræra*, der vilde være rigtigt (jfr. *að bera sig* 'at opføre sig', om legemets holdning); har man i det 15. årh. også sagt *lera*?

Hvor der iøvrigt i varianter af viser — især naturligvis af yngre datum — findes afvigelser, er de selvfølgelig uden al betydning. Således f. eks. udgangen *gulli* (: *full* II 57) for den apokoperede form *gull*, *lopti* (II 42) f. *lopt* (som der står s. 47), *snúru* (II 170. 175) f. *snúr* (som der står s. 159, jfr. 165). Den slags kan også findes i det ældste hds., f. eks. udgangen *Ingiríði* (s. 67) f. *Ingiríð* (: *fríð*), *strárgan* (s. 319) f. (akokoperet) *stráng* (: *fáng*); iøvrigt er her B's versform sikkert den oprindelige. II 225 (v. 4) findes rimet *segja: bera*; formentlig er *svara* her det rigtige; visen er åbenbart meget forvansket. Endelig skal jeg anføre et godt eksempel på en yngre forvanskning; v. 28 (s. 77, i B) lyder abnormt:

*Tók hún nál og sōxin bæði
sneid hún börnum fōgur klæði,*

medens A har det fuldkommen rigtige:

*Svanborg tók sér skæri
sneid hún börnum klæði.*

Her er forvanskningen åbenbart blevet til således, at først er *fōgur* indskudt for at forhøje udtrykket; men så var 1. linje for kort, hvorefter den ændredes, så at den også fik et fuldtonende helrim.

I det foregående er der intet hensyn taget til Gunnarskvæði. Det indeholder en mængde afvigelser fra det regulære skema. Den sidste fod består af $\perp \cup$ i omtrent 9 tilfælde (af 20). I et og samme vers kan der findes linjer af den regelmæssige art (hvor dog sidste fod her kan være $\perp \cup$) sammenblandede med 3-stavelleslinjen (v. 9. 12. 16). I det hele er rytmen ikke af den sædvanlige art. Hertil kommer, at visen begynder med »Gunnar hed bonde på Lidarende, derhen vil jeg min vise vende«, en begyndelse, der ikke kan siges at være folkeviseagtig, men herom mere senere. Jeg slutter heraf, at denne vise er efterklassisk og vistnok først digtet, efter at de gamle kvantitetsregler havde ophørt at gælde, omkr. 1600; den vidner også om en vis lærdom. Til grund for digtet synes et hds. af Njála af GI-arten at ligge (*pústr* i v. 9 findes på tilsvarende sted i disse og kun i disse hdss.). Iøvrigt forholder visen sig noget frit til sagaen, hvad der jo var at vente. Mærkes kan, at vi her har en så lidet viseagtig kenning som *lauka Ná* (v. 15), se ovf. s. 13.

Hvad de firlinjede strofer, som 25 viser består af, angår, falder de hovedsagelig i to grupper efter linjernes, særlig de lige linjers, længde. Den ene gruppes vers består hovedsagelig af ulige linjer på $3\frac{1}{2}$, 3 eller (sjældnere) 4 fødder; og linjerne behøver ikke at være lige lange i et og samme vers. Der hersker i det hele her stor frihed. I de lige linjer findes der i reglen $2\frac{1}{2}$ fod (sjældnere 3 hele fødder). Stavel-

sernes kvantitet synes ikke her at have spillet en så stor rolle som i de tolinjede vers. Utvivlsomt beror dog flere af de temlig stærke afvigelser herfra, som lejlighedsvis kan findes, på forvanskning. Mulig er også endel af disse viser af yngre oprindelse.

I den anden gruppe består de ulige linjer af omtrent samme antal fødder som i den første, medens antallet af fødder i de lige linjer regelmæssig er indskrænket til to, og da i reglen 2 jamber: $\times \_ \times \_$, eller, rettere set, $1\frac{1}{2}$ fod ($\_ \times \_$) med en forsats-stavelse, der hyppig udelades; eksempler: *við heiðinn hund: af þeirra fund; frænda þinn; sagði frú* osv. Men også her findes der afvigelser, der beror på forvanskninger¹.

For bægge grupper gælder det, at der kun findes rim (af de sædvanlige arter) i de lige linjer.

Vi har nu tilbage at betragte omkvædet.

Alle disse viser er omkvædsviser med undtagelse af 4 (4. 50. 56. 58), der dog må have haft et sådant; det mangler blot i håndskrifterne. Til flere af de andre findes i håndskrifterne flere end ét omkvæd og det således, at der til de 62 viser findes i alt tæt op imod 100 omkvæd. Men deraf findes en halv snes ved flere end én vise (ved to eller en enkelt gang tre viser). Gennemgående passer omkvædene, må det siges, ret godt til visernes indhold; men det kan undertiden knibe med at finde den forbindende tråd (i enkelte tilfælde som 2 B, 7 A, 11 C, 13 AB, 60 synes omkvædene slet ikke at passe).

Omkvædene, disse visens »lyrisk-reflekterende« bestanddele (N. M. Petersens udtryk), er af meget forskellig art og svarer naturligvis ganske til dem, der findes i de danske viser. Her genfindes da også enkelte, undtagelsesvis dog samme omkvæd i samme vise som i Stígskv.

¹ Til denne gruppe hører: Sætröllskv., Trístramskv., Alexanderskv., Gunnbjarnarkv., Vilhjálmskv., Eljakv., Þiðrikskv. og Sigríðarkv. I et digt som Bræðrakv. er bægge former sammenblandede.

A 1. *Frúin gef oss orlof* = Jomfruer, I giver os orlov (DgF nr. 76), og *Pánakv.* 2. *I þyrni og i blóma* = I torn og i blome (DgF nr. 324). Omkvædet kan bestå af én til verset fōjet linje, som i de lige anførte, jfr. Sætröllskvæði:

3. *enginn veit til ángrs fyrr en reynir* (jfr. C 18)
 eller 4. *af rauða gulli eru strengirnir snúnir*.

Det første findes også som variant til omkvædet i Óláfr liljurós, men dér som anden linje til en første, der lyder:

Heyrðu hvað eg greini i leyni.

Det sidste genfindes som omkvædsvariant i Gunnbjarnarkv.

5. *Vel kunna þeir rúnir*. Stafróarkv.

6. *Vel vilda eg við veröldina skilja*. Gunnhildarkv. og Kristínarkv.

7. *Hún er það vænasta vífið hann unni*. Bjarnarkv.

8. *Meðan byrrinn blæs austan fyrir Danmörk*. Pétrskv.

9. *Þeim var ekki skapað nema að skilja*. Tristr.

10. *Og er sá sæll sem sofna nár hjá henni*. Sst.

11. *Sér hún ei þann (sinn) öðling*. Málfriðarkv.

12. *Hvað vilja bændur kæra nú mega hofmenn læra*. Símonarkv. Som sidste linje i en stevstamme:

*Standið upp eðla hofmenn
 ef þér viljið visu læra,
 setja skal þing i Danakóns bý osv.*

13. *Þeir troða stigin til borgar*. Magnúskv.

14. *Drósið dillaði þeim hún unni*. Logakv., Knútskv., jfr. Ólōfarkv. Ved Logakv. anføres 3 linjer (»stevstamme«), hvor den anførte linje er den sidste; de to første lyder:

*Þau vóru börnin brígðusmá
 sér báru horn að munni,*

som ikke kan siges at stå i nogen synderlig forbindelse med indholdet. I Ólōfarkv. (A) lyder det hele således:

*úngan leit eg hofmann i fögrum runni
 skal eg i hljóði dilla þeim mér unni.*

15. *Skal eg enn dillilla þér drjúgum.* Bræðrakv.
 16. *Það vóru menn og heiðurligir hofmenn.* Sst.
 17. *Fellur dōgg á fagra eik í lundi.* Sst. Findes også som variant i Þorkelskv.
 18. *Þar sem öðlingar framm ríða.* Ebbad.kv.
 19. *Hvað syrgir þig (grætur þú) liljan svó sáran.* Knútskv. (var.).
 20. *Grós fōgur lindin á.* Ólöfarkv. Som variant findes linjen i et tolinjet omkvæd i samme vise.
 21. *Alexander lætur byrðing búa.* Alex.kv. Sidste linje i en stevstamme; det øvrige lyder:

*Só gjörist í heiminum
ei má öðrum trúa.*

22. *Þar þeir vinna sigr alt innan borgar.* Marteinskv.
 23. *Kónga börn hafa sorg fengið.* Gunnbj.kv.
 24. *Þó er enn sami viljinn minn til hennar.* Sst.
 25. *Ól segir (mæli) allan sinn vilja.* Vilhj.kv.
 26. *Eg var ung í græna lund gengin.* Eitrbyrl. (var.).
 27. *Hann til hófa reið hún sá hann aldrei oftar.* Nikuláskv.
 28. *Sá er enginn glaður eftir annan þreyr.* Eljakv.
 29. *Sefr hin ríka rós á hans armi.* Sst. og Þorkelskv. (var.).
 30. *Hún er ein eðlurósa.* Krist. drotn. elja.
 31. *Jómfrúin gleðr menn allar stundir.* Þiðr.kv. Omkvædet er den sidste linje i en længere stevstamme, hvis øvrige lyder:

*Viðrinn vex en völlrinn grór
í lundi,
harpan er mín hugarbót,
við skulum mæla með okkur mót,
munu þá hittast fundir.*

32. *Þó kann vera hann finni sína frúna.* Þork.kv.
 33. *Það heiðrar só margan riddara.* Gunnl.kv.
 34. *Svefn engan má eg sofa.* Sigríðarkv.
 35. *Því nú er hann einn staddr í þeim vanda.* Bóthildarkv.
 36. *Hvar á land sem hún er.* Íngukv.

37. *Riddarinn keyrir folann sinn með vendi.* Óláfr lilj.
(var.).

38. *(Þar) fagurt er út að ríða (líta).* Sonarharmur.

39. *Það var lagið (lánið) á ljúfum.* Sst.

40. *Svo fóru dýrir drengir.* Bjarnasonakv.

41. *Undir hliða sitr hún jómfrú blíða.* Sst.

42. *Lifið þið vel sæturnar mínar.* Sst.

Det lønner sig at se lidt nærmere på disse omkvæd. De falder i to grupper: 1) den ene, hvor omkvædet er en selvstændig sætning for sig; 2) den anden, hvor omkvædet grammatisk-syntaktisk hænger sammen med verset selv. Det sidste er tilfældet i 7. 9. 10. 11. 16. 24. 30. 32. 33. 35. 39.

Nr. 7 begynder med *Hún*, hvorved der peges på den kvinde, der i 1. vers rigtignok ikke er nævnet, men underforstået. Noget lignende er tilfældet med 9, men her er dog *Trístram* — den ene person — nævnet i verset. 10 er sidste linje i en stevstamme, hvor »hun« er bleven beskrevet. I 11 og 30 går *hún* på den lige nævnte Kristín, i 16 på samme måde *það* på de to nævnte brødre, jfr. *það* i 33. 39; i 24 går *hennar* tilbage på *unnusta* (det er åbenbart meningen, selvom det korrekte vilde have været *hans* og ikke *minn*), i 32 *hann* på den nævnte Þorkell, og i 35 på *Bóndinn*. I de to sidste tilfælde lægger man mærke til konjunktionerne *þó*, *því* som omkvædene begynder med.

Direkte beroende på visen og temlig prosaisk lyder 21, men den er 3. linje i stevstammen.

Hentydning til visens indhold eller et enkelt hovedmoment deri eller moralen findes i omkvæd som 3. 5. 12. 13. 19. 27. 28. 37. 38. — 12 er den sidste linje i en 4-linjet stevstamme, hvis 3 første linjer blot synes digtede som indledning til den 4. (omkvædet). 13 begynder med *þeir* (jfr. ovf.), hvormed der sigtes til sønnerne (der ikke så meget som antydes i v. 1). 38 passer fortræffelig, særlig i v. 2.

Mere almindelig sigtende på indholdet af visen er følgende

omkvæd: 6. 14. 22. 25. 29. 31. 40. I 6 findes 1. person, som i enkelte andre. 22 synes at antyde den forholdsvis lette sejr, Martein vinder (ved sin list) indenfor selve »borgen« (ɔ: klostret); 25 tager sigte på Vindilmod's frimodige og ærlige svar; 31 på forholdet mellem jomfruen og Didrik; denne linje er den sidste i en længere stevstamme af almindelig lyrisk art: »Skoven vokser, marken gror i lunde, harpen er min sjælebod, vi skal aftale møde mellem os, da vi skal hinanden finde«. Omkvædet er her iøvrigt noget søgt.

Så er der de mere rent lyriske omkvæd, der i endnu større almindelighed tager sigte på visens indhold: 2. 4. 8. 17. 20. 26. 41. Her er omkvædene ved deres fra naturen hændede indhold (i 4 af dem; mærk den talende 1. person i det sidste) stemningsmættede; i nogle tilfælde passer disse omkvæd ikke særligt godt (f. eks. 4 og 26).

Endelig er der nogle, der står for sig: 1. 15. 18. 23. 34. 36. 42. Flere af disse omkvæd passer ikke godt eller, rettere sagt, slet ikke. 23 kunde måske sigte til noget, der må tænkes at måtte være gået forud for visens nuværende begyndelse. I 15 tales der i 1. person. Hertil kan endnu føjes det religiøse omkvæd i Margrétarkv.:

Vér lofum þann guð sem leyst hefr allan vanda.

Disse omkvæd er i grunden ikke andet end prosalinjer med en mere eller mindre rytmisk bevægelse. Anvender man et metrisk skema på dem, vil man opdage, at de hovedsagelig falder i to grupper, hvor man i givne tilfælde må antage ubetonede forsatsstavelser (optakt) og opløsning af (ubetonede) stavelser, så at linjerne kan få forskelligt stavelseantal.

Den ene gruppe består af 4 led (fødder), trokæer (eller lejlighedsvis daktyler); således er: 3. 4. 6. 7. 9. 10. 14. 15. 16. 19. 26. 29. 31. 35. En udvidelse af denne form er femleddede linjer (5 trokæer): 21. 22. 24. 32. 37. 41. Apokoperet (ɔ: sluttende med et énstavelsesord): 28. 6 trokæer findes kun i 27.

Den anden hovedgruppe består af 3 fødder (også med optakt osv.): 1. 11. 13. 25. 30. 34. 38. 39. 40. 42. — Sidste fod består af en daktyl: 33; lignende udvidelse findes i 23.

En tredje mindre gruppe har kun to betonedede stavelser: 2. 5. Hertil kan 18 regnes, hvor *fram* udgør en bibetonet enkeltstående stavelse (udvidelse).

20 er af skemaet: $\underline{\quad} \underline{\quad} | \underline{\quad} \times | \underline{\quad}$, 36: $\underline{\quad} \times | \underline{\quad} \times \times | \underline{\quad}$; 8 er enestående: $\underline{\quad} \underline{\quad} | \underline{\quad} \times | \underline{\quad} | \underline{\quad} \times \times \times | \underline{\quad}$ — med en lille cæsur efter *blæs*. Endelig er 12 også enestående ved sin længde og sit rim; der er sikkert ikke tale om 2 linjer (jfr. 41).

Alliteration findes ikke sjældent: 3. 6. 7. 9. 10. 15. 17. 21. 25. 26. 28. 29. 32. 34 (?). 39. 40.

Der viser sig ifølge foregående redegørelse, at der er en mærkelig fasthed tilstede, hvad rytmen angår, selv om der er nogle undtagelser eller afvigelser.

Vi vil nu se på B: de flerlinjede omkvæd. De er:

1. *laufið á þann linda*

alt er óhægra að leysa en að binda. Elenarlj.

I Ribbaldskv. findes samme omkvæd; men her begynder første linje med *Austan blakar* osv.; i selve visen anvendes ikke disse to ord.

2. *Í landinu svó viðá*

vel má herrinn af Danmörk út riða.

Hildibr.kv. og Hörpukv.

3. *Á mína (heiðna) trú*

og enn er hún jómfrú.

Hildibr.kv. (var.), Ribbaldskv. (var.), Skógarmannskv.

I sidste vers i Ribb. lyder den sidste linje: *og svó dó hún jómfrú.*

4. *Sýngr í siglubandi*

kaldur vindr er genginn í burt af landi.

Hildibr.kv. (var.).

5. *Vel má minn gangvarinn sōðul bera
bitil og þófa, sjálfan mig til hófa.* Hildibr.kv. (var.).
6. *Í túnum
enginn þeirra villir hana með rúnum.* Sigm.kv.
7. *Svó riðr hann til borgar
sú var ein neyð hún aflaði honum sorgar.*
Stjúpmóðurkv.
8. *Væntir frúin þín
suðr við Lundúnaborg þá biðr hún mín.* Sst.
9. *Og herjar á landið friða
benja af vendi blóðugar undir sviða.* Hörpukv.
10. *Leika(-ra) dýr í skógi
frúinnar sómi vel frúinnar sómi.* Vallarakv. (var.).
11. *Og undir hliða
vel mátti hún hans biða.* Inga lífst.
12. *Þegar á unga aldri
lífi eg enn og leik eg mér aldri.* Ólōfarkv. (var.).
13. *Fýsir mig í fjall að gá
og grór fōgur lindin á.* Sst.
Den sidste linje findes også alene, se A 20.
14. *Með riddurum [í leyndum]
í leynd þar þeir (þau) riða.* Bóth.kv. (var.).
15. *Um sumarið (sumurin)
þar allir fuglar sýngja (súngu) vel.* Taflkv.
16. *Öldin man til hófa
það kostar svó margan gullpening í lófa.* Eitrbyrl.
17. *Eg man vel orðin þín
mjúklát er menskorð og minstu mín.* Nikuláskv. (var.).
18. *Ekki er dagur enn
vel dansa vífin.* Þernukv.

19. *A þingi*
betr unni Brynhildur Hringi. Gunnarskv.
20. *Mitt hjarta grór svó gjarna*
sól og hin ljósa stjarna. Karlam.kv.
21. *Þann bliða*
við skulum til hófa riða. Soffíukv.
22. *Hann plagar sig út að riða*
sprettr eitt laufið i lundinum svó víða.
Tófa og Suffaralín.
23. *Hlaðin með ófnis þing*
ein ber hún ángr fyrir þann öðling. Ásbjarnarkv.
Disse to linjer er i stevstammen fortsættelse af: *Gulli*
ber hún spentan skó.
24. *Vill hún jómfrúin mín að biða*
meðan eg þenkti rós undir hliða. Sst. (var.).
25. *Þar er á fjöldi kalla*
dagur fagur prýðir veröld alla. Systkinakv.
Stevstammens 1.linje lyder: *Skipin liggja hér við sand.*
26. *Sumarið mun liða*
þá var sleginn dans undir hliða. Ásudans.

Også her falder omkvædene i mindre grupper, især efter den 1. linjes forskellige længde. Her hører således sammen: 6. 11. 14 (når *i leyndum* udelades). 15. 19. 21, hvor den 1. linje kun har én betonet stavelse. I øvrigt findes 2 eller 3 sådanne. Linjerne rimer indbyrdes i reglen. Undtagelser herfra: 5. (10). 14. 15. I 18 er det vist meningen, at *-in* er (svagt) betonet og danner rim med *enn*, på lignende måde som tilfældet er i 23. I enkelte tilfælde kunde omkvædet måske rettere være at henhøre til næste gruppe som netop 5 (jfr. rimene i l. 2).

C. Endelig er der omkvæd på 3 linjer:

1. *Villir hann stillir hann
raudur loginn brann
þar lá búinn byrðing (eller: blíðan lagði byrinn)
undan björgunum fram. Óláfr lilj.*
Udelades den 1. linje, hører omkvædet til den foregående gruppe.
2. *Ljós var loginn sá
hinn væni
þar lundrinn brann hinn græni. Elenarlj.*
3. *Riddarinn herlegur og vel
hún dansar
sú ber gull og klæðin brún hún dansar vel. Gautakv.*
4. *Það er kaupmanna prýði
þeir vinda segl við rá
sigla þeir sjó þó sjórinn yfir þá drífi. Kaupm.kv.*
Her anføres et firlinjet vers som stevstamme, hvis 3. linje lyder: *þaðan í burt sem áður lá.*
5. *Blitt lætur veröldin
fölnar fögur fold
lángt er síðan mitt var yndið lagt í mold.*
Stjúpm.kv. (var.).
6. *Skin á skildi
sól og sumarið friða
dynr í velli er drengir í burtu riða. Vallarakv.*
7. *Meinbugir bæggja mér frá brúði
eg er því hryggur en sjaldan glaður
sorgin mig lúði sorgin að mig lúði. Sonarharmr (var.).*
8. *Fyrir mæði
þann herlegi mann
sigla þeir stóran ægi.*
Magnadans og Tófa og Suffaralín (var.).

9. *Ungan leit eg hofmann
í fōgrum runni
skal eg í hljóði dilla þeim mér unni.*
Ólōfarkv. (var.), jfr. A 14.
10. *Ljúfan mann leit eg þann
við borgir
hvar hann er biðr hann engar sorgir.* Sst. (var.).
11. *Leggjum land undir fót
á Danamót
og dans vill hún heyra.* Tófukv.
12. *Alla gleðina fær
í skógi nær
svanrinn víða svanrinn sýngur víða.* Bóth.kv.
Af en stevstamme, der lyder:
*Svanrinn sýngur víða
alla gleðina fær
blómgaðr lundrinn
í skógi grær.*
13. *Um sumarlánga tíð
mín liljan frið
fagurt sýngur svanurinn.* Draumkv.
Af en stevstamme, der lyder:
*Fagurt sýngur svanurinn
um sumarlánga tíð,
þá mun lyst að leika sér
mín liljan frið,
fagurt sýngur svanurinn.*
14. *Grætr hin bjarta bauga Rist
um kveld og morna
hvað bar þá til þýð mín lindin þorna.* Eitrbyrl.kv. (var.).
15. *Garparnir gengu
um grundir hratt
ljós brennr yfir henni liljunni glatt.* Sst. (var.).

16. *A meðan það var*

og það fór þar

þó hlýt eg minn harm að bera i leyndum stað.

Harmabót og Agnesarkv. I sidste vers lyder omkvædet: *þá þurfti eg ekki harm osv.*, eller: *þá var horfinn harmurinn úr l. st.* (og et par mindre varr. til).

17. *Far vel fley*

við Sikiley

fögrum tjöldum slógu þeir (þau) undir Sámsey. Ásud.

18. *Heyrðu hvað eg greini*

i leyni

enginn veit sitt ángrið fyrr en reynir.

Óláfr lilj. (var.), jfr. A 3.

Der kan være tvivl, om flere af disse omkvæd virkelig er 3-linjede, og ikke 2-linjede, nemlig hvor den ene linje er fordelt på to steder i verset. Disse omkvæd — både de to- og tre-linjede fordeles nemlig — ligesom i de danske folkeviser — på verset, således at de to-linjedes 1. linje anbringes efter versets 1. og den 2. efter versets 2., de tre-linjedes 1. linje efter den 1. og de to sidste efter den 2. I de 4-linjede strofer anbringes omkvædslinjerne efter l. 1, 2 og 4. Gunnarskv. er i denne henseende, med hensyn til stillingen, for så vidt uregelmæssigt (og altså yngre), som omkvædets 2 linjer (B 19) anvendes samlet, men ikke fordelt. I de 4-linjede strofer anvendes i reglen kun én linjes omkvæd. I reglen rimer her 2. og 3. linje med hinanden.

Endelig kan man gøre opmærksom på gentagelsen i B 10, C 7. 12.

Iøvrigt vil man, med hensyn til art og indhold, finde de samme egenskaber, der ovf. er fremhævede som gældende for énlinjes-omkvædet; de først fremførte bemærkninger om den syntaktiske tilknytning bortfalder dog her.

Der er i det foregående blevet omtalt en såkaldt stev-

stamme; denne består af et vers (eller flere linjer), der står udenfor det egentlige digt, og hvoraf enkelte linjer — en eller flere — benyttes til omkvæd; dette findes ved 9 af digtene (der anføres også et sådant ved et 10., Vallarakv.; men her er hele verset benyttet til omkvæd, så at der er ikke tale om en egentlig stevstamme). Denne stevstamme findes i reglen ved andre islandske viser og digte (vikivakakvæði og lign.).

Spørger vi nu om oprindelsen til disse omkvæd, ligger det unægtelig nær at tro, at de er gengivelser af tilsvarende danske; vi har da også set, at to (A 1. 2) svarer ord til andet til de danske. Hertil kan føjes A 8, på dansk: »Men bören blæser vesten ind for Danmark« (DgF III 545), jfr. også A 20 med da. »Men linden gror« (Kvindemorderen); og A 34 med »Jeg sover ikke når jeg længes« (Hr. Peders slegfred A). Men ligesom det sidste peger på en fri gengivelse, således synes nogle andre omkvæd at være frit gengivne. Således kan A 5 gå tilbage til en linje som »Styrer (Råder) I så vel de runer« (Hr. Tönne), A 17 til en linje som: »Der driver dugg, falder rim« (Varulven). Og der kunde anføres flere lignende tilfælde¹.

Af alt dette, fåtalligheden af de ordret oversatte og den fri gengivelse af andre, som man skimter, forekommer det mig, at det kan antages som vist, at de fleste af de islandske omkvæd er frit digtede eller frit behandlede på Island, dog ikke uden tit og ofte at indeholde bevidste eller ubevidste genklange af danske eller tanker i disse. Lad mig tage et eksempel; C 13:

*um sumarlánga tíð
min liljan frið
fagrt sýngur svanurinn*

er specifikt islandsk både ved det smukke adj. *sumarlángr* og ved fremhævelsen af *svanen*, denne specielt islandske »sangfugl«, der altid har spillet en så stor rolle i den isl. digtning; men elementerne til disse vidunderlig stemningsfulde

¹ Jfr. B 15 med det svenske omkvæd DgF IV 472.

linjer kan være at søge i da. omkvæd som »Fuglene synger« og »Det er så favrt om sommeren«. Sml. hermed B 15.

Omkvædene viser på forskellig vis deres islandske selvstændighed. Ved ordsproglignende talemåder som A 25: *Öl segir allan sinn vilja* (Guðm. Jónsson: *Öl segir alvöru* el. *allan vilja*). A 28 genfindes hos Guðm. Jónsson: *Sá er enginn glaður sem annan þreyr*. B 1 ligeledes. A 39 ser ud som en ægte islandsk talemåde. Der findes poetiske udtryk og kenninger netop her, hvor vi mindst skulde vænte dem. *Víf* og *öðlingr* kan man næppe regne; derimod ord som: *benja vöndr* B 9 (jfr. *undir sst*), *menskorð* B 17, *ófnis bíngir* B 23 (hvor dog det oprindelige kan være andet), *ægir* C 8, *bauga Rist* C 14, *lindin þorna* sst. — altså ikke så få af det forholdsvis ringe antal (jfr. ovf. s. 12—13). Ganske vist er det ikke sikkert, at alt dette er det oprindelige. Endelig er der enkelte udtryk, som klart viser den specielt isl. oprindelse: *sigluband* B 4 (hele omkvædet synes særlig islandsk, jfr. C 4), *(bitill og) þófi* B 5, *(fýsir mig) i fjall að gá* B 13, *meinbugir* C 7.

Af alt dette kan der som sagt sluttes, at omkvædene i det hele er islandske eller meget selvstændigt islandske, selv om de har deres rødder i danske omkvæd. De er således meget frie omdigtninger. Hertil vil, som det skal ses, et andet vigtigt forhold svare.

III.

Prof. Steenstrup har i »Vore Folkeviser« kunnet skrive et større kapitel med overskriften »Jeg«. Det kan ikke her lade sig gøre. Vel findes der subjektive meninger udtalte i viserne, ikke blot hvor disses personer udtaler sig — men det unddrager sig vor kontrol at bestemme nærmere, i hvilken grad disse udtalelser tillige er visedigterens —, og især i digterens egne, i teksten klart fremtrædende ræsonnementer og bemærkninger (uden »jeg«), f. eks. i sætninger som: *það gerði hann illa en ekki vel* (132), *ill vóru þessi svikin gjörð* (II 80), eller i enkelte ord (adjektiver) som: *það syndsamlega*

verk (102); dette genfindes i den færøske vise: *tað syndar neyðsins verk*, men denne vise er vist kommen fra Island til Færøerne. Almindelige ræsonnementer findes i slutningen af Pétrskv. og Ásbjarnarkv. (165—66) og i slutningen af Ebbadætrakv. C (280), men verset er åbenbart yngre.

Men i det hele og store findes der i de isl. viser ikke dette »jeg«. Dog findes det nogle enkelte steder, som det derfor er nødvendigt nærmere at undersøge.

I Bræðrakv. v. 1—2 findes 1. person (*vissa eg enga volduglegri, það heyrða eg fyrst á þinginu talað*). I den tilsvarende da. vise, Broderlig troskab (nr. 393), findes intet tilsvarende. Det er dog næppe visens forfatter, der her taler i 1. person.

I Eitrbyrlkv. lyder A 9:

*þegar það (giften) kom á tungu rætr
aldri trúig hún biði þess bætr.*

Dette vers er mistænkeligt, 1) fordi der i det foregående vers er talt om, at giften kom på hendes tunge, 2) fordi den anden linje er af altfor almindeligt indhold, og 3) fordi verset mangler i B, der, skönt mindre fuldstændigt, i dette parti synes langt oprindeligere, idet der her tales om konkrete ting og bestemte virkninger: »Den (giften) kom på hendes tunge — så sprak hendes lunger«, »Den kom på hendes hjærte — det brast i mange parter«. I øvrigt er hele digtet vist forholdsvis ungt.

V. 10 (det sidste) af Riddarakv. (nr. 56; II 217) består, i modsætning til de andre vers, af 5 (!) linjer og lyder således: »Jeg har intet derimod (vilde gærne), at han blev berøvet al sorg, fik en smuk kvinde (kone), og kvindens (!) livets glansblomst og frydens levende rod«. Verset falder både i form og indhold udenfor folkevisen, og uden tvivl har udgaven ret, når den stempler verset som »kendelig et nyere tillæg«. Er altså uden betydning.

I begyndelsen af Ríka álfskv. hedder det: *Eirek nefni eg* (s. 24), men denne vise er vist særlig islandsk og litterær. I

det vistnok unge Alexanderskv. findes det rent litterære *sem sagt var mér* (v. 1 jfr. v. 2).

Endelig er der linjen: *þángað vilda eg visu venda* i Gunnarskv. 1 (II 132), hvilket er digterens ord — men netop disse ord stempler visen som et litterært produkt, hvad også andre forhold klart viser, at den er (jfr. ovf. s. 23).

En linje: *þannig går nú (út) visan mín* er ret mærkelig; men den findes kun i A-formen (af Pánakv.), medens i B verset er anderledes og sikkert mere oprindeligt.

Der er én jeg-linje til, men derom nedenfor.

Ligesom det nysanførte vers af Riddarakv. var »et nyere tillæg«, er det sidste vers det også i D-formen af Ásudans (II 270):

*Hvað í rekkju höfðust að
hverr á frjálst að hugsa um það.*

Dette er et udmærket klart eksempel på tildigtninger.

Af lignende art er slutningsverset af Símonarkv. (228):

*Engin skyldi kvinnan
svíkja sinn eiginn mann.
Hér er óðr á enda kominn,
læri hverr sem kann.*

For det første passer den her udtalte »moral« ikke godt; man skulde tro, at der i visen netop var tale om en kvinde (kone), der havde sveget sin mand og havde fået straf derfor; men det er jo ikke tilfældet. Dernæst smager det sidste (*læri* osv.) mere af litteratur end af liv og dans. Men værd at lægge mærke til er, at der i visens stevstamme findes en lignende tankeudtrykt i: *ef þér vilið visu læra*. Hverken i den danske eller den færøske vise findes noget tilsvarende. Det forekommer mig, at vi her har et temlig klart eksempel på, at stevstammen er tildigtning; man lægge også mærke til det højst usædvanlige, at *læra* bruges bægge steder som rimord.

I det föromtalte Riddarakv. hedder det — i 1. vers (II 216)

— *só skal kvæðið inna*, atter et rent litterært udtryk, hvorefter visen kun betragtes som et fortællende digt. Der er andre ting i visen, der tyder på en forholdsvis ung oprindelse. Af lignende sekundær og lidet folkeviseagtig art er begyndelsen af Óláfsvísur, en vise, som jo absolut er sekundær efterligning:

*Ólafur kóngur Haraldsson
hann gefi oss sigr og tíma,
svó að eg hafi djörfúng til
um aðferð hans að ríma,*

altså et rent litterært produkt. Og hertil svarer slutningsverset (bön om frelse).

Endelig er der linjer, hvori digteren eller forsangeren opfordrer til opmærksomhed (eller spørger, om man vil lytte til ham): *Viljið þér (Vili nokkur) hlýða mér | á meðan eg segi frá* (framm; 100. 301. II 198, jfr. 230). De findes i Margrétarkv. (beg.), Knútskv. D, og Kristínarkv. (jfr. Magnúsarkv.). Lærerigest er begyndelsen af Knútskv. i D. Her findes 3 vers, der ikke står i de øvrige opskrifter, men som, hvad der er mærkeligt, genfindes i da. ABDE: »Ville I lyde og höre | hvorledes jeg kvæder visen fram«. Er dette ikke en sekundær visebegyndelse i dansk? Og er der ikke grund til at antage, at man har haft en anden og ældre begyndelse (isl. ABCE osv., da. C); Og endelig er der ikke grund heraf til at formode, at visen er kommen til Island i to former?

I Kristínarkv. er begyndelsen ganske sikkert ikke oprindelig, men netop lånt fra (og udvidet af) Knútskv. D; i den tilsvarende da. vise findes ikke denne begyndelse.

Som allerede antydet, er det her næppe så meget digteren, der taler, men forsangeren, der retter sit spørgsmål til de meddansende.

Lignende gælder vel også for stedet: A-formen af Þorkels kv. Þránd. v. 32 (II 288), hvor det hedder:

*Tvennum eykur vísunum
hlýði þeir sem vilja*

(i B: *Tveimur vikur v. | og nú skal skýra frá*; i C: *Hætti eg um hann um stund | osv. = A*).

Så er der til slutning et vers endnu, hvor der tales i 1. person, det oftere forekommende: *Vendi eg minu kvæði í kross* med forskellige variationer (i enkelte opskrifter af Óláfr lilj., s. 10, jfr. s. 21. 69. 84. 116. 133. 149. 166. 219. 293. II 9. 42. 81. 87. 94. 120. 151. 161. 166. 171. 203. 207. 325), der altid er det afsluttende vers. Også her må det snarest være forsangeren, der taler, da det i 2. linje hedder: »Sankta Maria være med os«.

Efter denne gennemgang er det klart, at et egentligt »jeg« — hvad enten der er tale om en forsanger eller, sikkert endnu sjældnere, om digteren — ikke spiller nogen synderlig rolle i disse viser.

IV.

Det er tidligere vist, at der findes endel rent islandske udtryk og hentydninger til islandske forhold og Islands natur. Skönt ikke mange viser de dog en vis uafhængighed, en vis selvstændighed, og peger på, at rent slaviske gengivelser er disse isl. viser ikke. Det er også af kendere som Recke blevet udtalt, at en genoversættelse til dansk (dansk folkevisestil) ikke altid er let eller overhovedet mulig. Hvorledes er da de islandske viser bleven til? Jeg skal uden videre fremsætte min opfattelse af dette spørgsmål. De er, som også Sv. Grundtvig antog, frie gengivelser af hørte danske vers, der i en længere tid har levet i mundtlig overlevering og som sådanne har været underkastet forvandlingens lov, som alt, hvad der af den art gemmes på folkets læber. Jo længere tid der gik, desmere fjærnede de sig på forskellig måde fra deres ophav, fra deres originaler. Der tabtes vers, sammenhængen blev mangelfuld, så at en anden måtte skabes; en forskellig motivering kunde derved indfinde sig. Den oprindelige vises karakter kunde forandre sig, tildels efter de folks stemning og livsopfattelse, der benyttede den (dette gælder f. eks. den religiøse farve, der så tit mærkes). Ved så-

danne mere eller mindre uvilkårlige omformninger kunde en vise i den endelige islandske form komme temlig langt bort fra den oprindelige danske. Rent islandske kulturelementer kunde herved indfinde sig og sætte sig fast.

Ved denne opfattelse forklares og forstås alle disse isl. visers ejendommeligheder.

Først og fremmest de stereotype vendinger, der atter og atter kommer tilsyne, og som netop viser, at der her foreligger en længere udvikling af denne »digtning« på Island, og umuliggør tanken om en enkelt (eller enkelte) rent litterær oversætter i studerekamret¹. Da netop dette punkt er af en særlig interesse, skal jeg her give en oversigt over disse stereotype vendinger (parallelsteder). De ordnes efter hyppighed; enkelte — mindre — afvigelser i udtrykkene anføres ikke. At hovedmængden af disse vers genfindes i dansk, ændrer ikke den her udtalte opfattelse af de isl. visers udviklingshistorie.

*N. N. sté á hvítan hest
allra manna (kvenna) reið hann (hún) mest.*

I 82. 115. 129. 364, II 23. 159. 189. 231. 242. 260.

*þar var meiri grátr en gaman
þrjú fóru lík í steinþró saman.*

I 6. 21. 133. 173. 212. 300, II 86. 171.

*Axlar hann (hún) yfir sig safalaskinn
svó gengur hann (hún) fyrir föður sinn inn.*

I 56. 199, II 165. 189. 194. 200. 240. 245.

Hertil slutter sig som oftest følgende vers:

*Hægra fæti í höllina sté
sittu heill faðir hvað viltu mér.*

I 56, II 23. 93. 100. 159. 190. 200. 240. 253.

¹ For så vidt har jeg ændret en tidligere udtalt opfattelse.

*Klappar á dyr með lófa sín
ljúktu upp . . . . .*

I 6. 112. 164. 325, II 158. 177. 238.

Dette fortsættes i reglen med følgende vers:

*Fatta hefur hann (hún) fingr og smá
með listum plokkar hann (hún) lokuna frá.*

I 9. 112, jfr. 226. 326, II 158. 238.

Hertil kan også slutte sig følgende vers:

*N. N. kastar kodda blá
. . . . . sittu þar á.*

I 120, II 23. 158 (159). 238.

*N. N. kastar hörpu á gólf (i annað sinn)
stukku úr henni strengir tólf (fimm).*

I 18. 43. 112—13. 130.

*Hann tók i hennar gula lokk
dró hana framm á sængurstokk (her et par varianter).*

I 82. 118. 327, jfr. 227.

*Lágu þau svó lánga nátt
(þau) skröfuðu mart en sýngu fátt.*

I 318. 326, II 168. 239.

*Þegar að sól á fjöllum rauð
. . . . .
Þegar að sól á fjöllum skein
. . . . .*

I 328, II 102. 156. 243.

*Það var eina morgunstund
. . . hekk svó hátt sem hundr.*

I 44. 113, jfr. II 246.

*Heyrðu það . . . . mín
hvi fer mjólk úr brjóstum þín.*

I 338, II 160, jfr. 248.

Kun et par gange findes følgende (hvis jeg ikke har oversat noget):

*N. N. hrindir borðum framm
brúni mjöðr um gólfið rann.*

I 40. 121.

*Kóngrinn sigldi og meyjar það
þeirrar helztu í landi var.*

I 72, II 193.

*Hann tók hennar bjarta (hvíta) hold
gróf það ofan í vígða mold.*

I 19. 88.

*Hún gekk sig til kistu
axlaði yfir sig skikkju.*

I 5. 110.

*Eg hefi engan bóndason
bedið þess fyrr.*

I 171. 266 (268).

*Lágan gerðu þeir . . .
rikismannsins rjett.*

I 171. 266 (268).

*Eg get ekki stadið upp | og klætt mig skjótt
hvorki er í loftinu | bogi minn nje spjót.*

*Upp máttu standa osv.
bæði er í loftinu osv.*

I 174. 326.

*Svialín kastar kodda blá
herra . . . hvíldu þar á.
Litt var eg þinn herrann þá
þú vildir ei láta lokur í frá.*

I 326. 337.

*Eg held þann ei vera kallmanns maka
sem gull vill fyrir . . . . . taka.*

II 24. 41.

*Fyrsti (2., 3.) teningur um taflbord rann
kónggrinn tapaði en jómfrúin vann osv.*

II 30—31. 41.

*þar kom einn litill piltur | gángandi i höll
nú er eg einn vitrari
en þjér eruð öll.*

I 267, II 77.

*Lengi klæddi (þvoði) hún litinn fót (litla hönd)
lengi kembdi hún fagurt hár.*

II 173. 239—40.

Det er muligt, at der i enkelte af disse sidste vers foreligger et direkte lån fra det ene til det andet digt.

Endelig skal jeg gøre opmærksom på parallellerne mellem Bræðrakvæði v. 18 og 21 og Magnadans v. 46. 47. 48, hvor der mulig foreligger et lån eller en direkte reminiscens.

Ikke mindre karakteristisk end det her om parallelstederne fremsatte er behandlingen af visernes indhold og æmne. Jeg skal her tage et eksempel — visen om den meget syngende lille Elin, Elenarljóð (nr. 2). Denne lille, men fuldstændige vise består af 12 strofer. I den opskrift, der antydes i AM 153 (B-formen), har det 1. vers (i A) manglet. Det lyder: »Lille Elin sang så højt det hørte nøkken i vandet lå«. Ind-

holdet er så følgende: Lille Ellen siger sin fader (beder ham om lov til), at hun vil gå til vågenatten (ɔ: til dans og gammen). Han fraråder det — »dig kan mangan en dåre (forfører) se«. Hun vil alligevel; faderen siger hende da farvel — »men sligt gjorde aldrig moder din«. Nøkken hører Ellens sang, tager sin gang og lægger sin forgyldte sadel derpå, tager hende [hans ankomst overspringes] i den højre hånd og binder hende til sin sadel. Så rider de langs vandet, hun beder om at måtte hvile. »Jeg skal gerne lade dig hvile, hvis du lover at ægte mig«; hun svarer: »jeg det ikke nænner, så forsvandt han fra hende«. Men Ellen gik hjem og lovpriste gud for, »at der ikke skete mere [og værre]«. Visen er kraftig, kænefuldt helstøbt; den kunde sættes ved siden af visse Eddadigte. Men slutningen (resultatet) er kun forståeligt ud fra et særligt islandsk standpunkt, der oplyses ved følgende, fra Ísl. þjóðsögur og ævintýri I 137 hændte stykke: Nøkken »hedder med et andet navn *nennir*«, og »det er hans natur, at han ikke kan høre sit navn, så farer han ud i sin sø«. Verbet *nenni* (der skal mulig læses *nennir* som 1. pers.) lyder jo som navnet. Nøkken forsvandt altså, da Ellen sagde: »jeg det ikke nænner«.

I den norske folkevise Heiemo (Landstad) behandles samme æmne, men på en vidt forskellig måde. Der findes dog enkelte lighedspunkter f. eks. selve udgangspunktet, der her lyder: »Heiemo kvað deð song í líð | deð höyrðe nykkin på havi skríð«. Nøkken lader sig færge(!) i land og gör store forberedelser, og forvandler sig til en ridder. Heiemo ved straks, hvem hun har for sig(!), og nævner ham ved navn, hvad dog ikke påvirker ham det allerringeste (i en anden no. opskrift er dette dog ikke så). Enden bliver, at hun dræber nøkken ved at stikke ham med kniv i hjertet(!). Det er klart, at der ingen som helst forbindelse er mellem den norske vise og den islandske.

Den færøske vise »Nykursvísa« er også vidt forskellig fra den isl., men indeholder endel af interesse. Den er kort

(kun 14 strofer, hvoraf 5 er rent danske!), og pigen hedder »Elsa litla«. Den begynder med, at »Nykurin« klæder sig ud som ridder og går til kirke, hvor Elsa ser ham og ønsker sig ham til mand (så følger de danske strofer, hvori hun trolover sig med ham, og han lover hende 8 borge). Hun spørger ham, hvor de er; »eitt er í vatni, annað er í sjógv«, hvoraf hun slutter og siger, at han er »eitt nykartröll«; så løber han ud i vandet, og hun stod tilbage »við sorg og sút«, og dog slutter visen med et vers, der står det isl. meget nær, og som uden tvivl står i et vist slægtskabsforhold dertil: »Skundaði hon så snarliga heim | hon takkaði guði, hon fekk ikki mein«. Kilde til den isl. vise er den færøske ganske bestemt ikke — men, som sagt, der er slægtskab tilstede, hvorledes så end dette er nærmere at bestemme.

Endelig er der så den danske vise, Nøkkens svig (DgF nr. 39). Her er det kongens datter, der danser, og dansen foregår i kongens gård. V. 4: Stallt war denn iumfru, hun kvai saa | det hörrde hand nøkenn vnder isenn laa. Han klæder sig på og omskaber sig til en kongesøn, og kommer ridende til dansen; hun beder ham danse med sig; han lokker hende med skønne løfter til at følge sig, og satte hende op på hesten bag sig — og han rider med hende ned i vandet, »Met fyrre skuoff och XV söm | den iumfru sanck neder for striden strööm« — slutningen altså ganske forskellig (således også i den tilsvarende svenske vise).

Der haves imidlertid en anden dansk vise, der i det hele står den isl. nok så nær; det er visen »Mō fra dansen« (DgF nr. 232; IV 365). Her beder »Liden Kiersten« sin fader om lov til at gå »till wecht y nath«. Men her er det »Peder, den velbyrdige suendt«, som faderen er bange for, og som er en slem forfører. Hun går til dansen, i alt sit skrud; hun er sikker på sig selv, og på Peders tiltale svarer hun kækt: »Alt skal ieg møe fra dantzen«, og det gjorde hun, hun sprang på sin (egen) hest — og red afsted, »for hun wille møe fraa dantzen«, og »den iomfru kuadt, saa høgt thet klang« (altså på

et andet trin i udviklingen). Det er let at se, at denne vise blot er en yngre omdannelse af »Nøkkens svig«, og dog står den den oprindelige (eller ialfald: den islandske) vise nærmere end nr. 39. Man kunde sige: den islandske vise udgør en kombination af de to danske; men dette forhold viser så sikkert som noget, at det er fra en dansk vise, at den islandske stammer; men den er i den isl. folkelige overlevering bleven påvirket og omdannet efter isl. forestillinger om nøkken. Går man ud fra, at slutningen i den danske vise (nr. 39) er oprindelig (den ægte) — hvad jeg antager, den er —, så synes det givet, at den færøske slutning må hidrøre fra den islandske.

Visen om Liden Elin viser således, at de danske viser eller deres æmner blev behandlet på en selvstændig måde og ikke slavisk overførtes til islandsk; dette kan, forekommer det mig, kun forklares ved at antage den ovenomtalte forplantnings- og overleveringsmåde.

V.

Jeg skal til yderligere belysning af det sidst behandlede spørgsmål tage to viser til behandling, visen om Olaf liljeros og Hildebrandsvisen.

Óláfur liljurós. Denne, den første vise i samlingen, består af 24 vers i opskriften A (c: Gissur Sveinssons håndskrift fra 1665). I udgaven er 12 andre opskrifter benyttede (én, C, består dog kun af v. 1); i disse varierer antallet af versene fra 16 til 25; se iøvrigt tabellen s. 11. Varianterne er iøvrigt ikke meget betydningsfulde, hverken for ordlyden eller indholdet. Det er især slutningsversene, der er indbyrdes afvigende, dog uden at dette har en realitetsbetydning.

En nærmere undersøgelse af de 24 vers i A vil formentlig godtgøre, at de, skönt i den ældste opskrift, ikke alle er oprindelige. V. 1—7 findes i alle opskrifter. V. 8 mangler i 4 og v. 9 mangler i 7 — v. 10 i 4 — disse vers er af andre grunde mistænkelige. V. 8: »Selvom du vil blandt alver bo | kan du dog på din gud (Kristum) tro« lyder meget utroligt i elverpigens

mund, der ifølge alle håndskrifter (undtagen A og K) var »ikke Kristus kær«; hvad enten dette vers er ægte eller ikke, er det, hvad indholdet angår, rigtigt nok; i følge den gamle opfattelse kunde der næppe være tale om en Kristusdyrker blandt alverne. Man ventede også en replik fra Olafs side, der gentog hans afslag (i forstærket form). V. 9 er m. h. t. indhold umuligt: »medens jeg går i grønne lund« passer slet ikke til stedet, hvor Olaf er; det er klipper og klippebolig (*álfahamrar*) efter isl. forestilling¹, der her er tale om (se v. 1). Hvad man end kunde mene om v. 8, v. 9 er i hvert tilfælde »uægte« og indkommet her fra et digt som Vallarakv. A 25. Når det i v. 10 (der kun mangler i B F G I a) hedder: »Hun gik sig til kiste | akslede over sig kappe«, kan denne handling forstås i sammenhængen; hun tager kappen på, for derunder at skjule det sværd, hun tager op af arken (i v. 11). Det er vist ægte.

V. 12—13 findes i alle. V. 14 mangler i BIM; det er sikkert ægte; indholdet er jo af hovedbetydning: »Hun lagde (stak) det under hans hærdeblad | i hjærterødderne gav det sted (∴ stansede det)«. Derimod er v. 15—16 vistnok »uægte«; dog kunde der være tvivl om det sidste; det første er grænseløst mat: »Hun lod hannem svide sårenes saks [skal være etslags kenning!] ved siden«; varianterne gör ikke sagen bedre; efter det skulde alvemøen have givet Olaf to sår, noget som er ganske usandsynligt.

V. 16: »Olaf så sit hjærteblod, under folens fod det stod« (∴ blodpølen) er næppe oprindeligt.

V. 17 findes i alle, v. 18, 20 og 22 i alle undt. ét; de er alle uden tvivl oprindelige; derimod findes 19 og 23 kun i A. At 19 er ægte, viser den danske overlevering. V. 21 mangler i 6 opskrifter; »Det nytter mig ikke at skjule det for dig, alvemøen sveg mig« kan passe i sammenhængen. Hvorvidt det sidste vers er oprindeligt, kan være tvivlsomt (findes kun i 3 opskrifter); det er det idelig forekommende vers, der foran

¹ Der dog også antager høje i almindelighed som alveboliger.

er anført som nr. 2 (s. 40). Jeg skal ikke her komme ind på en nærmere drøftelse af de andre opskrifter slutningsvers.

I sin fortræffelige oversigt over den samlede overlevering (DgF IV 852 ff.) har Sv. Grundtvig inddelt denne i 12 afsnit:

- 1, Ridderens udfærd fra hjemmet,
- 2, mødet med elverne,
- 3, elvemøens tiltale, tilbud og trusel,
- 4, ridderen i dansen,
- 5, valget,
- 6, straffen,
- 7, afsked og hjemridt,
- 8, ridderen i hjemmet,
- 9, brudedefærd,
- 10, i bryllupsgården,
- 11, bruden i højeloft,
- 12, jordefærd.

Spørgsmålet om, hvorvidt det overhovedet er berettiget at forudsætte én vise med alt dette, kan her lades uafgjort. Hvad der heraf findes i islandsk overlevering, er kun: 2, 3, 5, 6, 7, 8, 12.

Den isl. vise er altså kun en episode, der kort og godt kan betegnes med »møde med elverne og følgerne deraf« (o: hans død). Der findes intet i den, der viser, hvorfor Olaf var ude at ride langs klipperne (i da. — og no. — er han ude for at indbyde bryllupsgæster, brylluppet skulde stå dagen efter). I isl. byder alvemøerne Olaf at bo hos dem, o: for bestandig, i da.(-no.) indbyder de ham blot til dans; dette også i den færøske vise. Brylluppet og afsnit 9—11 kendes ikke i den isl. vise; i følge den må altså de 3 lig, der samtidig begraves, være hans, moderens og søsterens.

Den færøske vise lader Olaf drage ud på jagt; de første 6 vers er her en ellers ukendt indledning (sikkert færøsk tildigtning), og visen er som så ofte ellers i færøsk og norsk overlevering ret udtværet og fuld af gentagelser. Elverpigen stiller

Olaf to vilkår, enten dø straks eller være syg i 7 år, og hun tilbyder ham giftedrik, det er den ne, der her er dødsårsagen (intet sværd og sår; dog beder hun ham om et kys, der her altså intet motiverer). Hans moder står ude og modtager ham. Der begrades 3 lig på engang, hans og hans moders samt hans »vív«s eller »moy«s. Ellers er her intet om fæstemøen (men brylluppet siges at skulle stå »i morgen«. Det er muligt, at den isl. slutning indeholder et minde om det samme, som den fær. vise ender med).

Den isl. vise er helt ud logisk i sin komposition. Elverpigerne opfordrer Olaf til at bo, leve, hos dem — dette åbenbart i overensstemmelse med den særlige isl. alvetro; da han ikke vil det (motiveringen her religiøs — også særlig isl.), hævner de sig på ham ved at såre ham til døde; når alvemøen beder ham om et kys, er det blot en list for at aflede hans opmærksomhed fra våbnet og det, som hun har tiltænkt ham. Da Olaf såret kommer hjem, beder han sin moder og søster om seng og sidebind (bind om såret), hvorefter han dør og begrades. Således viser denne vise en afgørende påvirkning fra den isl. alvetro, ligesom sceneriet (klipperne som alvebolig) er særlig islandsk. Der er således ingen tvivl om, at visen må være ret afvigende fra originalen, des mere jo større omfang denne kan tænkes at have haft. Sammenlignes nu visen med de øvrige, den danske, færøske og norske, vil det vise sig, at der ikke findes vers, som svarer til v. 3—6, 9—11, 16, 18, 22, 23. Og hvad de andre vers angår, findes enkelte større eller mindre ligheder i de øvrige overleveringer. Jeg skal anføre disse.

Svag lighed findes mellem v. 1 og da. (A 1—2):

Hr. Olaf rider om votte (= óttu)
Hr. Olaf rider fram at bjerget.

Større lighed findes i den fær. vise:

Ólavur ríður eftir björgunum fram
fann hann uppá eitt álvarann.

I isl. er der 4 elvemøer; om det kan stå i forbindelse med da.: »der danser 4 og der danser 5«, må vist betragtes som tvivlsomt.

Til isl. v. 2 (*þar kom út ein álfamær | gulli snúið var hennar hár*) svarer fær. nøje:

út kom eitt tað álvafljóð,
flættað hár á herðar dró.

Til v. 7, l. 1 (*Eg vil ei með álfum búa*) svarer fær. (v. 14): Eg kann ikki meira hjá álvum vera (fortsættelsen er forskellig).

Til v. 8, l. 1 (*þó þú vilir með álfum búa*) svarer no. (v. 12): Hokke vil dú dá heller med elvo bú (fortsættelsen er forskellig).

Til v. 12 (*þú munt ei svó heðan fara | að þú munir oss kossinn spara*) svarer fær. (25):

Hoyr tú Ólavur fríði
tú kyss meg áðren tú ríður.

Til v. 13 (*Ólafur laut um sōðulboga | kysti hann frú með hálfum huga*) svarer i fær. (v. 26):

Ólavur studdist við saðilbuga
hann kysti tá moy av lítlum huga.

Til v. 14, l. 1 (*Hún lagði undir hans herðarblað*) svarer da. (B 13): Hun slog ham mellem sine hærde, og no. (17): Elvekona slóg en um si herð (fortsættelsen forskellig), og til l. 2 (*i hjartarótum staðar gaf*) da. (v. 26): så slaget gjaldt i hans hjærterod.

Til v. 17 (*Óláfr keyrði hest með spora | svó reið hann til móður dyra*) svarer da. (A 18), der dog ikke er helt verbalt overensstemmende; jfr. no. 15 (Og Olaf tok sin hest med spore).

Til v. 19—21 findes en del tilsvarende i da., fær. og no., som da. (B 16):

Hör du hr. Olaf kjær sönnen min,
hvi bær du nu så bleg en kind?

fær. (30): Hví ert tú so fölin, hví ert tú so bleik,
sum tú hevði verið í álvaleik.

Ordet *álfaleikur* genfindes i da. (ellekonens leg, B 17) og no. (elveleik).

Til v. 22, l. 1 svarer no. (26): Du hentar meg prest og reider mi seng (*móðir ljáðu mér mjúka sæng*; præsten er både norsk og da. I da. beder Olaf sin søster at rede sig sæng.

Endelig findes der så et pendant til v. 24 (om de 3 lig), i da. (B 24): Årle om morgen dag det var | der kom 3 lig af hr. Oles gård, jfr. fær. (36): Har komu af tí bú | líkini trý, tey vóru so prúð (!), og no.: Der blei meir sorg hell der blei gaman | trei va di líki de jore me sama (dette svarer jo temlig nøjagtig til det isl. vers).

Som man heraf ser, findes der således i den nærmest beslægtede overlevering enkelte — meget få ordrette — ligheder. Et slægtskab, rigtignok ret fjærnt som det synes, er der tilstede.

Der er for mig ingen tvivl om, at visen oprindeligt stammer fra den danske vise, rigtignok i en meget ældre form end den, vi nu har, og at denne form er blevet stærkt ændret i henhold til isl. folketro og natur- og kulturforhold, samt at det er den færøske vise, der er påvirket af den islandske, og ikke omvendt. Men lige så sikkert er det (jfr. momentet: dansen), at den færøske også er påvirket af den danske vise. Der foreligger snarest en sammenstøbning af den isl. og den danske vise (denne i en yngre form?) med en selvstændig (på Færøerne digtet) indledning, v. 1—6.

Til slutning skal jeg ganske kort omtale omkvædet. Dette lyder:

rauður loginn brann . . . .

þar lá búinn byrðing undan björgunum fram.

For *byrðing* har nogle *byrrinn*; også findes der varianten: *þá lá* (var.) *búinn byrrinn* osv. — Helt forskelligt er et andet omkvæd:

villir hann, stillir hann,

þar rauður loginn brann, bliðan lagði byrrinn osv.

Denne form er imidlertid næppe den oprindelige. Linje 2 er altfor lang som én linje; og læses eller opfattes den som to, har den intet sidestykke. Det ligger nær at antage, at der foreligger en kontamination af to former, hvoraf den ene har lydt:

*villir hann, stillir hann,
bliðan lagði byrinn undan björgunum framm.*

Byrinn, og ikke *byrðing*, er vistnok det rette. Linjen: *villir hann stillir hann* er særdeles træffende om alvernes koglen og forsøg på at holde Olaf tilbage, og måske det oprindelige. Hvad den anden linje, *þar rauður loginn brann*, angår, har Grundtvig antaget, at dermed sigtedes til den tidlige morgenstund (jfr. da. »rider om otte«), men næppe med rette. Den må snarest sigte til den røde lue inde i alvernes bolig, som digteren har tænkt sig kom til syne, idet klippeboligen åbnedes (stod åben) ved, at alvemøerne trådte ud deraf.

Hildibrandskvæði. Visen om Hildebrand findes i 5 opskrifter, men af den sidste er kun 1. vers bevaret, og dette er — bortset fra omkvædet — ganske ens med A 1. A består af 28, B af 33, C af 41, D af 27¹ vers; allerede dette viser temlig store afvigelser. Vi må se på denne overlevering først. Der viser sig da for det første at være en hovedforskel tilstede mellem A på den ene og BCD på den anden side, idet disse har en helt forskellig form for visens sidste del. Efter at Hildebrand har fået nys om sin søsters onde skæbne, tager han sin hest af stalden; det viser sig, at hesten kan tale og forstå menneskelig tale; den siger, at den vil bære Hildebrand — over vandet — hvis han ikke tiltaler den, men det gör Hildebrand; følgen bliver, at han drukner, men hesten befrier så Hildebrands søster; hun kysser den, og den forvandles til en »sand kongesön«; dermed slutter A. Fortsættelsen: et giftermål mellem de to må vist betragtes som utvivlsomt. Visen

¹ Men her mangler der åbenbart nogle vers efter v. 1.

ved absolut intet om, at hesten er, hvad den danske vise viser, hendes broder, ligesom iøvrigt også visens budbringende ravn, der også kan tale. Dette er glemt i den isl. vise-tradition. Æmnet har berøring med de isl. stemødresagaer. I BCD er hesten en ganske almindelig hest (ja, i CD bruger Hildebrand endogså 3 heste); Hildebrand kommer til sin søster og befrier hende selv; hendes mand, »greven«, bliver hængt (B) eller slået ihjel i en regulær tvekamp (CD).

Til A svarer på det nærmeste B 1—20, C 1—26, D 1—14, dog således, at A har ikke noget, der svarer til B 4—9 = C 4—9 = D 3, 2, 4 (i denne orden); men her må disse uundværlige vers være udfaldne. Kongedatteren (*Þjóðbjörg* A, C, *Hjóðbjörg* B, *Hljóðborg* D; måske er *Hljóðbjörg* som allittererende med *Hildibrandr* det rigtige; norsk: Hildeborg) spørger greven, sin mand, hvorfor han behandler hende så hårdt; svaret lyder, fordi »hun ikke kom mø til ham«; beskyldningen er usand. Forudsætningen for dette giftermål er ukendt for hele overleveringen (det kunde formodes, at greven ved et forlig var bleven tvungen til at gifte sig med kongedatteren, jfr. da. 16, hvor en tidligere ufred mellem slægterne antydes). At disse vers med motiveringen ikke er isl. tildigtning, viser da. (Blak og Ravn hin brune, DgF 62), hvor den samme beskyldning findes i v. 20 (»du komst ikke mø i bure til mig«); hun tager gud til vidne på, at beskyldningen er falsk (da., isl. næsten ordret ens).

Da Hljóðbjörg (jeg kalder hende således herefter) nu sidder i fængsel, ser hun ingen udvej til hjælp; da ser hun op til sky og ser en ravn flyve (B 8. 9, mangler i A). Ravnens sætter sig ved hendes vindue; hun beder ham da bære bud til Tune (A 11, hvor *i tún* bör læses *i Tún*, jfr. til *Túna* C 11: *kantu veg til Túna*, og da. 25: »kan du den veg til Tune«, rigtignok ved en — iøvrigt evident — rettelse (af Grundtvig) af »weegtter thionne«) og sige Hildebrand hendes nød. Ravn vil ingen kostbarheder modtage, kun ønsker den »lever og lunge« (A angiver ikke bestemt hvis, men BC siger ud-

trykkeligt, at det skal være »Torkel den unges« ɔ: grevens; D er her ligt A). Hun lover det. Ravnens flyver og melder Hildebrand sagen; han »støder bordet frem, den brune mjöd over gulvet randt«, og går til sin stald osv., som för angivet. Når A suppleres med BCD-vers, og enkelte læsemåder fra disse optages — der er ingen tvivl om, at disse har flere rigtigere læsemåder¹ —, får man en vise med udmærket sammenhæng.

Den danske vise har store ligheder med den islandske. Begyndelsen kort og knap som der; Hildebrand bortgifter sin søster, »om söndagen var hun brud, om mandagen blev hun sat i mörken bur«. Men så følger (i v. 4—22) en vidtløftig samtale mellem hende og hendes mand; denne giver forskellige grunde til den medfart, hun må lide, indtil han (i v. 20) angiver den ovenanførte grund (at hun ikke var mø). Alt dette er næppe oprindeligt; man forstår ikke ret, hvad alle disse omsvøb skal betyde; langt simplere og naturligere er den isl. vises fremstilling. Hun sværger ved gud, at hun er uskyldig (som i den isl.). Så sidder hun længe, til hun hører ravnens vingesus. Ravnens nægter at modtage guld og kostbarheder for at bære bud for hende (som i isl.). Da tilbyder hun — uden videre — sin »harris hjarte«; ravnens forlanger også hans öjne, og hun går ind på det. Ravnens flyver over 3 kongeriger og ind i stuen hos Hildebrand og melder ham søsterens tilstand. »Hildebrand sprang over bredden bord | den klare vin på gulvet stod«. Han går ud i stalden, og så går det videre som i den isl. vise. Han drukner, fordi han nævner hestens navn; Blak kommer på tinget. *Hesturinn bardí og hesturinn sló | hundrað manns fyrir fótum dó, da.* »Blak-lil slog og ravnens hug | de stod i hundred mande blod«. Hesten tager »sin søster« på sin ryg, og da de kom til stranden, stod Hildebrand dér levende (dette er ukendt i isl.). Så følger en moraliserende samtale mellem hende og Hildebrand, og

¹ F. eks. bör der med BC læses: *hann mun vífið hugga* og ikke *hyggst hann* osv. i A 4 A 16 bör udelades, det er identisk med A 4, men passer ikke her i sammenhængen.

hun kysser både Blak og raven; de bliver begge til mennesker igen. Man kunde her næsten sige, at den isl. vise er en fri gengivelse af den danske (i en kortere form) — også hvad ordene angår. I den oprindelige da. vise har slutningen sikkert været kortere.

Den færøske vise, Blankans ríma, er også meget nærbeslægtet med den da. (og isl.). Den begynder med en moraliserende strofe. Hildebrand gifter sin søster »á heiðið land« = isl. *á heiðna torg*. »Sunnudagin brúður bald | mánadagin í jární so kald« (= da.), jfr. isl. C: *Á sunnudag réð hún fyrir löndum | á mánudag sat hún í böndum*. Så følger et afsnit, der står den isl. vise meget nær; »Hon sá seg aftur, hon sá seg fram | hon sá sær ongan hjálparmann« ≠ *Hún leit upp og hún leit framm | hún sá sér engan hjálparmann*. Jfr. v. 11: »Hildibrand sínum borði skeyt | tann brúni mjöður á gólfi fleyt« = isl. *Hildibrand hrindir borðum framm | brúni mjöður um gólfid rann*; den da. strofe er anført. I fær. er momentet med hestens navn gået tabt; her drukner Hildebrand, fordi sadelgjorden brister (!). Hesten kommer til grevens land, »Blanki bæði beit og sló | tretívu mann undir hóvum tróð«. Ved at hun kysser hesten, bliver den til »ein riddari fín« og »kóngasonur so góð«. Det er klart, at den færøske vise står den isl. særdeles nær, og jeg tager ikke i betænkning at antage, at den er kommet fra Island til Færøerne, måske ikke helt i dens nuværende isl. form. Der findes også en fær. variant, der ligeledes står den isl. meget nær.

I den norske vise mangler spørgsmålet om, hvorfor Hildeborg (således her) er i fængsel. Af Landstads 57 og 58 er den sidste på forskellige punkter nærmere ved da. og isl. A. Iøvrigt er det klart, at denne del, der svarer til A-formen, ikke kan være dennes original.

Det er, forekommer det mig, klart, at A er direkte kommet fra Danmark; men den danske vise har bevaret træk, som er tabte i den isl., medens den på den anden side vistnok er blevet udvidet. Den færøske stammer fra den islandske.

Så er der den sidste del af visen i BCD, hvor hesten er en ganske almindelig hest og Hildebrand om kvælden kommer til grevens, Torkels, rige. Han træffer greven, der ønsker ham velkommen og byder ham vin (således også i den norske vise); men han spørger straks om sin søster. Greven antyder, at hun er syg (barselsæng); men Hildebrand vil alligevel ind til hende (han tror ikke greven); så hugger han låsene fra og hænger greven som en hund (sål. B; i D kæmper de med hinanden, C forener bægge dele, kampen og hængningen!). Ravn — der er en virkelig ravn — får grevens lever og lunge. Denne version stemmer med den norske vise. Men her er det dog hesten, der bryder fængselsdøren op, altså et minde om det ægte, og raven viser sig at være en kongesøn. Hildebrand dræber greven, og hans søster oplyser til slutning, at hun har måttet lide den hårde medfart, fordi greven elskede tærnen.

Det er klart, at der i isl. foreligger to forskellige former, den ene nær beslægtet med den norske vise. Det kunde være fristende at antage, at denne form var kommen fra Norge (hvor den var bleven omdannet af den oprindelige danske?). I hvert fald er det indlysende, og det er et meget interessant, skönt ret enestående fænomen, at Hildebrandsvisen er bragt til Island i to forskellige former, vistnok til to forskellige tider, måske fra to forskellige lande.

De her behandlede 2 viser skal til slutning gengives i den form, der formentlig er den oprindelige eller så nær ved denne som muligt, og i den formentlig rigtige sprogform (retskrivning). Det forstår sig, at angående forskellige enkeltheder vil der ikke kunne opnås fuld sikkerhed.

Óláfur liljurós.

1. Óláfr reið með björgum framm
— villir hann, stillir hann¹ —

---

¹ Eller: *raudur loginn brann*.

- hitti hann fyrir sér álfarann
— blíðan lagði byrinn undan björgunum framm. —
2. Þar kom út ein álfamær,
gulli snúið var hennar hár¹.
  3. Þar kom út ein önnur,
helt á silfurkõnnu.
  4. Þar kom út hin þriðja,
silfurlinda um sig miðja.
  5. Þar kom út hin fjórða,
henni varð skjótt til orða.
  6. Velkominn, Ólafur liljurós,
gakk í þúð og drekk hjá oss².
  7. Ei vil eg með álfum búa,
heldur vil eg á guð minn trúa.
  - 8 (10). Hún gekk sig til kistu,
axlaði yfir sig skikkju.
  - 9 (11). Hún gekk sig til arkar,
greip upp saxið snarpa.
  - 10 (12). Þú munt ei svo hjeðan fara,
að þú munir oss kossinn spara.
  - 11 (13). Óláfr laut um sōðulboga,
kysti frú með hálfum huga.
  - 12 (14). Hún lagði undir hans herðarblað,
í hjarta rótum staðar gaf.
  - 13 (17). Óláfr keyrði hest með spora,
svó reið hann til móðurdyra.
  - 14 (18). Klappar á dyr með lófa sín,
»ljúktu upp ástar-móðirin mín«.
  - 15 (19). Hvaðan komstu, sonurinn minn,
hvernig ertu svó fōlur á kinn?
  - 16 (20). Svó ertu blár og svó ertu bleikr,
sem þú hafir verið í álfaleik.

¹ Variant: *sú var ekki Kristi (gudi) kær.*

² Eller: *gakk í björg og bú með oss.*

- 17 (22). Móðir, ljáðu mér mjúka sæng,
systir ljáðu mér síðuband.
18 (23). Leiddi hún hann í loftið inn,
dauðan kysti hún soninn sinn¹.
19 (24?). Þar var meiri grátr en gaman,
þrjú fóru lík í steinþró saman.

Hildibrandskvæði.

I.

- 1 (A 1). Hildibrand á sér systur í borg,
— á mína trú —
hún var gefin á heiðna torg
— og enn er hún jómfrú —².
2 (A 2). Hún var gefin og hún var seld
einum heiðnum³ greifa á vald.
3 (C 3). Á sunnudag réð hún löndum,
á mánudag sat hún í böndum.
4 (B 4). Hljóðbjörg spurði greifa sinn:
»fyrir hvað læturðu binda mig?«
5 (C 5). Fyrir það fekstu böndin þín,
að þú eigi komst mey til mín.
6 (B 6). Það veit guð og hin helga sól,
mey kom eg á brúðarstól.
7 (B 8). Hún leit upp og hún leit framm,
hún sá sér engan hjálparmann.
8 (B 9). Hún leit upp til skýja,
hún leit hrafnninn fljúga.
9 (A 4). Hrafnninn sezt á glugga,
hann mun vífið hugga.

¹ For dette vers findes en variant, der mulig er mere ægte, f. eks.:

*Móðir bjó honum mjúka sæng
Oláfr gaf upp sína önd.*

² Omkvædet er taget fra BC.

³ Eller: *ríkum*?

- 10 (C 11). Heyrðu það hrafninn brúni,
kantu veg til Túna.
- 11 (C 12). Já góð, já góð, eg kann þann
eg kann fljúga í hvern einn rann.
- 12 (A 5). Eg skal gefa þér klæðin rauð,
ef krummi linar þú minni nauð.
- 13 (A 6). Eg hirði eigi um þín klæðin rauð,
og ekki lina eg þinni nauð.
- 14 (A 7). Eg skal gefa þér klæðin blá,
ef Hildibrand segir þú mína þrá.
- 15 (A 8). Eg hirði eigi um þín klæðin blá
og ekki segi eg Hildibrand þína þrá.
- 16 (A 9). Eg skal gefa þér klæðin græn,
ef krummi gerir þú mína bæn.
- 17 (A 10). Eg hirði eigi um þín klæðin græn
og ekki geri eg þína bæn.
- 18 (A 11). Eg skal gefa þér klæðin brún
ef þú berr mín boð í Tún.
- 19 (A 12). Eg hirði ei um þín klæðin brún
og ekki berr eg þín boð í Tún.
- 20 (C 17). Hvað viltu þá á mig skilja,
ef þú gerir nú minn vilja.
- 21 (A 13, B 12). Gefðu mér lifr og lúnga
úr honum Þorkeli únga.
- 22 (A 14). Gjarna, gjarna skaltu fá,
ef Hildibrand segir þú mína þrá.
- 23 (A 15). Hrafninn flaug svó víða,
þar sem skipin skríða.
- 24 (B 15). Hrafninn sezt á stallarastól,
blaktir vængjum og lézt vera móðr.
- 25 (A 17). Hér sitr þú Hildibrand og hörpu slær,
í böndum sat þín systir í gær.
- 26 (A 18). Svó var hún blá og blóðug,
sem engan eigi hún bróður.

- 27 (B 18). Hildibrand kastar hörpu á gólf,
stukku úr henni strengir tólf.
- 28 (A 19). Hildibrand hrindir borðum framm,
brúni mjöðr um gólfið rann.
- 29 (A 20). Hildibrand gengr í hestahús,
sinn brúna gangvara leiddi hann út.
- 30 (A 21). Hildibrand talar hestinn við:
»viltu vóga að bera mig?«.
- 31 (A 22). Eg skal gjarna bera þig,
tala þú aldri orð við mig.
- 32 (A 23). Hildibrand talar hestinn við:
»séð hefr eg aldri líkann þinn«.
- 33 (A 24). Hestrinn óð með slóðum,
kóngrinn flaut í flóði.
- 34 (A 25). Hestrinn kom á þingið framm,
þess galt margur velborinn mann.
- 35 (A 26). Hestrinn barði og hestrinn sló,
hundrað manns fyrir fótum dó.
- 36 (A 27). Hljóðbjörg talar hestinn við:
»viltu vóga að bera mig?«.
- 37 (A 28). Eg skal gjarna bera þig,
tala þú aldri orð við mig.
- 38 (A 29). Hún myntist við hans fagra munn,
svó er hann sannur konúngsson.

II.

- B 21. Á bak hann sté og burt hann reið,
myrkvan skóg og lánga leið.
- B 22. Hann kom þar síð¹ að kveldi,
sem greifinn stýrði veldi.
- B 23. Velkominn Hildibrand mágur minn,
gakk í höll og drekk hér vín.
- B 24. Eg vil ekki drekka vín,
hvar er hún Hljóðborg systir mín?

---

¹ Optaget fra C.

- B 25. Hljóðborg sitr í búðum,
og fæðir sveininn prúða.
- B 26. Þó fæði hún tvó og fæði hún þrjá,
eg vil hana með augum sjá.
- B 27. Það er ekki karla siðr,
að ganga þar inn sem konur eru fyr.
- B 28. Klappar á dyr með lófa sín,
»ljúktu upp Hljóðborg systir mín«.
- B 29. Eg get eigi látið lokur í frá,
járnbönd liggja höndum á.
- B 30. Fatta hefr hann fíngur og smá,
með listum plokkar hann lokur í frá.
- B 31. Hann hjó af henni fjötur og bönd¹,
heyrðist það á önnur lönd.
- B 32. Það var eina morgunstund,
greifinn hekk svó hátt sem hundr.
- B 33 (el. C 40). Þar kom hrafur með krúnki,
tók hann lifr og lúngu.
- C 41 (?). Systkinin heim svó vanda
með silfr og gullið brenda.

---

¹ Således C; *járnbönd* B.

TERSLEV-FUNDETS MØNTER

AF

P. HAUBERG og J. ØSTRUP.

Terslev-Fundet indeholdt, som omtalt i den af Museums-assistent, Cand. mag. Friis Johansen i Aarbøgerne¹ meddelte Beretning om denne Sølvskat, et betydeligt Antal Mønter. Den foretagne Undersøgelse af disse viser, at Fundet ogsaa i numismatisk Henseende frembyder usædvanlig Interesse og danner et betydningsfuldt Led i Rækken af Skandinaviens mange, rige og oplysende Møntfund.

Fundet indeholdt ialt 434 hele eller mindre beskadigede Mønter og 1317 Brudstykker. Af den følgende Beskrivelse vil det fremgaa, at der af europæiske Mønter kun fandtes 28 hele og 15 Fragmenter, nemlig af danske 10 hele og 8 Fragmenter, af engelske 10, af franske 3, af tyske 4 hele og 7 Fragmenter, og af italienske 1. Resten bestod af kufiske (arabiske) Mønter², nemlig: Umaijskiske 3 hele og 6 Fragmenter, abbasidske 62 hele og 87 Fragmenter, samanidske 338 hele og 565 Fragmenter, zaididske 2 hele, wolga-bulgarsk 1, ubestemmelige Fragmenter 638 og Blanketfragmenter 6. Det samlede Møntfund havde en Vægt af 1858 Gram.

Danmark.

Hedeby. Ældste Udmøntninger. c. 870—900.

1—6. Barbarisk udført Ansigt, omgivet af fire modvendte Ansigter og fire Slangefigurer. — Dyrefigur med tilbagevendt Hoved. Forneden en Slange eller lignende Figur. Prægede med forskellige Stempler. Den ene gennemhullet. 4 og 2 Fragm.

¹ 1912. Pag. 189 o. flg.

² De europæiske Mønter ere ordnede og beskrevne af Museumsinspektør P. Hauberg, de kufiske af Docent, Dr. phil. J. Østrup.

Halvbrakteater. c. 940—960.

7—15. Ældste Typ. Barbarisk Efterligning af Navnet CAROLVS. — Barbarisk Efterligning af Bynavnet DORSTAT. Var. 6 og 6 Fragn.

England.

Northumberland. Anlaf. 949—952.

16. ✚ ANLAF CVNVNCT Fugl. — ✚ ADEL FERDMINETR Midtkors. Af nypræget Udseende. Den sikkert daterede, yngste Mønt i Fundet. 1.

Lincoln. Med Sct. Martins Navn. 925—940.

17. SCIM ARTIN i to Linier, mellem hvilke et Sværd; forneden en Thorshammer. — ✚ LINCOLLA CIVITA Dobbeltkors. 1.

York. Med Sct. Peders Navn. 915—940?

18. SCPE TRMR i to Linier, mellem hvilke ✚ — EYB(OR)ICI Midtkors. Defekt. 1. Nr. 17 og 18 ere ligesom Nr. 16 prægede af nordiske Vikingehøvdinge.

Alfred I. 871—901. (Kongerige).

19. AELFRED REX Midtkors. — VVLF RED ✚ i to Linier, mellem hvilke tre Kugler. 1.

Eadweard I. den Ældre. 901—925.

20. ✚ EAD(VVEA)RD REX Midtkors. — EDER EDMO i to Linier, mellem hvilke tre Kors. Gennemhullet. Defekt. 1. 21. ✚ EADVVEARD REX Brystb. V. S. — DE(O)RV VALDMO i to Linier, mellem hvilke tre Kors. Defekt. 1.

Æthelstan. 925—941.

22. ✚ EDELSTAN REX Midtkors. — EVEEII IONN i to Linier, mellem hvilke tre Kors. 1. 23. York. ✚ EDELSTAN REX TOBRI Midtkors. ✚ REGN A LD MOEFOPIC Midtkors. 1.

Eadmund. 941—946.

24. ✚ EADMVN REX Brystb. H. S. — ✚ HRODEARHONORVE Midtkors. 1.

Uvis.

25. London. ED . . . . EX? — ... LONDE .. Midtkors. Defekt. 1.

Frankrig.

Karl den Skaldede. 840—975.

26. Qventovic. ✚ GRATIA DI REX Monogram. — ✚ QVVENTOVVIC Kors med Kugle i de to Vinkler. 1.

Karl den Enfoldige. 898—923.

27. Rouen (Saint Ouen) † ROTOM CIVITAS Monogram. — SÆTEAV-GIOENI Kors. 1.

Normandiet. Vilhelm. 927—943.

28. Rouen. † VVILELMVS Kors med Kugle i hver Vinkel. — † ROTOM CIVITAS Kors med Halvmaane i hver Vinkel; i Midten en Ring. 1.

Tydskland.

Ludvig II. 856—875?

29—30. † HLVDVVICVS IMP Kors, i hver Vinkel en Kugle. — XPISTIANÆ RELIGIO Tempel. (Efterligning af Mønter fra Ludvig den Fromme). Gennemhullet. 1 og 1 Fragm.

Ludvig Barn. 899—911.

31. Køln. † LVDOVVI ... Kors, i hver Vinkel en Kugle. — COLONII
A
Defekt. 1. 32. Strassborg. ... DOVVICV ... Kors. — .... R-GEIITI Fragm.

Karl den Enfoldige. 911—923.

33. Køln ... ICVROLOIII Kors, i hver Vinkel en Kugle. — COLONII 1.
S
A

Otto I. Konge 936—962. Kejser 973.

34. Køln. † ODDO R(EX) Kors, i hver Vinkel en Kugle. — Som foreg. 1.

Ubestemte:

35. † OC ..... Tempel. — † MII ... Kors, i hver Vinkel en Kugle. Fragm.
36. Grovt Præg som de saakaldte »Wendenpfennige«. 10. Aarh. Fragm.
37. 3 Fragm.

Italien.

Berengar. Konge 887—900. Kejser 905—924.

38. † B(ERE)NGÆRIVS R Kors, i hver Vinkel en Kugle. — † PIITIANÆ ... GI Tempel. Defekt. 1.

Kufiske Mønter (Dirhems).¹

Umaiijader.

39. Uden Bynavn og Aarstal. Ifølge Indskriften præget af en umaijaisk Kalif, sandsynligvis Abdel-Melik 65—86 H. = 685—705 A. D. eller hans Søn Welid I. 1.

¹ Aarstal og Prægested er angivet overalt, hvor det findes læseligt paa Mønten.

Welid I. 86—96 H. = 705—715 A. D.

40. Aar 87. Basra. Gennemhullet. 1. 41. Aar 8.? Uvist Møntsted. Fragn.

Merwan II. 127—132 H. = 744—750 A. D.

42. Aar 129. Wasit. Gennemhullet. 1. 43—46b. Aar ? Arminijah. — Dam(askus). — (Wa)sit. — Ar(minijah)? — Uvist Møntsted. 5 Fragn.

Abbasider.

Mansur. 136—158 H. = 754—775 A. D.

47. Aar 142. Medinet-es-salam (Ϸ: Fredens By, det officielle Navn for Bagdad). 1. 48. Aar 150. Basra. 1.

el-Mahdi. 158—169 H. = 775—785 A. D.

49. 50. Aar 161. Basra. — Medinet-es-salam. Gennemhullet. 2.

Harun-ar-Raschid. 170—193 H. = 786—809 A. D.

51. Aar 171. er Rafika. 1. 52. Aar 176. Ispahan. Paa Adversen læses foruden den almindelige Formel »Gud, Muhammed, Guds Udsending« tillige Ordene »dzu 'rriâsetajñ« Ϸ: Indehaveren af det dobbelte Herredømme. Gennemhullet. 1. 53. Aar 177. Uvist Møntsted. Fragn. 54. Aar 188. Medinet-es-salam. Gennemhullet. 1. 55. Aar 189. Medinet-es-salam. Fragn. 56. Aar 193. Basra? 1. 57. Aar ? Uvist Møntsted. Paa Reversen læses: »mimma amara bihi el-amir el-(amin) muhammed ibn am(ir).....« Ϸ: »Paa Befaling af Fyrst el-Amin Muhammed, Søn af de Troendes Behersker«. Mønten er præget af el-Amin i Faderen Harun-ar-Raschids Regeringstid. Gennemhullet. Fragn.

El Mamun. 198—218 H. = 813—833 A. D.

58. Aar ? Uvist Møntsted. Paa den bevarede Del af Reversen læses: »mimma amara bihi el-imam el-mamun amir-el muminin el-fadl« Ϸ: paa Befaling af Imamen el-Mamun, de Troendes Behersker, den Udmærkede (el-Mamun). Dennes Halvbroder og Forgænger el-Amin døde Aar 198 H., men allerede fra Aar 195 fører el-Mamun, der gjorde Oprør, Titlen »de Troendes Behersker«; før dette Aar betegner han sig som Tronfølger. Fragn. 59. Aar 197. Nisabur. Gennemhullet. 1. 60. Aar 1..? Uvist Møntsted. Paa Reversen læses Brudstykker af samme Indskrift som paa Nr. 58. Fragn. 61. Aar 200. Samarkand. Gennemhullet. 1 og 1 Fragn. 62. Aar 203? Samarkand? 1. 63. Aar 216? Medinet-es-salam. 1. 64. Aar ? Uvist Møntsted. Paa Reversen læses nederst: »dzu 'rriâset« Ϸ: Indehaveren af Herredømmet. Ellers forekommer dette Udtryk kun i den ved Nr. 52 anførte Form; baade dette og andre Ejendommeligheder i Præget lader formode, at Mønten er en Efterligning. Gennemhullet. Fragn. 65. Aar ? Reversen har Brudstykker af samme Indskrift som Nr. 58. Fragn. 66. Aar ? Uvist Møntsted. Efterligning. 1.

el-Mutasim. 218—227 H. = 833—842 A. D.

67. Aar 219. Samarkand. Gennemhullet. 1. 68. Aar ? Samarkand. Sandsynligvis falsk. 1.

el-Wathik. 227—232 H. = 842—847 A. D.

69. Aar ? Uvist Møntsted. Reversen slet udpræget. 1.

el-Mutewakkil. 232—247 H. = 847—861 A. D.

70. Aar 234 ? Uvist Møntsted. Fragm. 71. Aar 235. Samarkand ? 1.
72. Aar 237. Medinet-es-salam. 1. 73. Aar 239. Uvist Møntsted. Fragm.

el-Mustain. 248—251 H. = 862—866 A. D.

74. Aar ? Uvist Møntsted. 2.

el-Mutazz. 251—255 H. = 866—869 A. D.

75. Aar 252. Arminijah. 2. 76. Aar 253. Merw ? 1. 77. Aar 25 ?
Samarkand. Gennemhullet. 1. 78. Aar ? Merw. Fragm.

el-Mutamid. 256—279 H. = 870—892 A. D.

79. Aar 257. Sarra-men-ra ? Gennemhullet. Uvist Møntsted. Gennemhullet. 2. 80. Aar 263. Sarra-men-ra : Beskuerens Glæde, det nuværende Samarra, ved Tigris Nord for Bagdad, afløser i en kort Periode denne By som de abbasidiske Kalifers Residens. 1. 81. Aar 267. Arminijah. Paa Adversen læses under den sædvanlige Formel Ordene »el-muwaffaq billah« : den, der hjælpes af Gud (cfr. Tiesenhause: Monnaies des califs orientaux. St. Petersbourg 1878. Pag. 227. Nr. 2097). Gennemhullet. 1. 82. Aar 26 ? Berda'a. Paa Reversen læses under Kalifens Navn Ordet »Berda'a«, som antagelig betegner Byen af dette Navn. Ellers angives Prægestedet altid i den indre Omskrift paa Adversen sammen med Aarstallet. Fragm. 83. Aar 26 ? Uvist Møntsted. Gennemhullet. 1. 84. Aar 270. Uvist Møntsted. 1. 85—86. Aar 277. Arminijah. — Berda'a. 2. 87—88. Aar 2.6—2.8 ? Esch-Schasch. Den hele er gennemhullet. Fragm. og 1. 89—90. Aar 2.2 ? — ? Uvist Møntsted. Gennemhullet. 1 og 3 Fragm.

el-Mutadid. 279—289 H. = 892—902 A. D.

91—92. Aar 279. Medinet-es-salam. — Sarra-men-ra. Gennemhullet. 2. 93. Aar 27 ? Uvist Møntsted. el-Muta(mid) eller el-Muta(did). Fragm. 94—95. Aar 281. Ispahan. Gennemhullet. — Esch-Schasch. Gennemhullet paa to Steder i Enderne af samme Diameter. 2. 96—97. Aar 282. Medinet-es-salam. — Nisabur ? 2. 98. Aar 283. Sarra-men-ra. 1. 99—101. Aar 286. Arminijah. — Medinet-es-salam. — Uvist Møntsted. 3. 102. Aar 287. Arminijah. 1. 103. Aar 287. Arminijah ? Under Kalifens Navn staar »amir el-muminin« : de Troendes Behersker. 1. 104. Aar (28)7. Uvist Møntsted. Under Kalifens Navn er bevaret nogle af Bogstaverne af

Ordene ›amir el-muminin‹. Smlgn. foreg. 1. 105—106. Aar ? Uvist Møntsted. Det ene gennemhullet. 5 Fragm. 107. Aar ? Uvist Møntsted. Grove og ufuldstændige Efterligninger. Den ene gennemhullet. Var. 4. 108. Aar ? Uvist Møntsted. Falsk. Fragm.

el-Muktafi. 289—295 H. = 902—908 A. D.

109. Aar 291. Basra? Det er ikke ganske sikkert, om denne Mønt er abbasidisk, da Prægestedets Navn er meget utydeligt, og der under Kalifens Navn ses Begyndelsen til et andet Navn. Fragm. 110. Aar 291. Sarra-men-ra. Paa Adversen læses under den religiøse Formel Ordene ›weli-ed-dauleh‹ ∅: Tronfølger. 1. 111—111 b. Aar 292. Basra. — Medinet-es-selam. Under Kalifens Navn staar tilføjet et ulæseligt Ord. 2. 112. Aar 293. Balch. Gennemhullet. Fragm. 113. Aar 294. Basra. 1. 114. Aar 29.? Uvist Møntsted. 2 Fragm. 115—117. Aar ? Basra. — Uvist Møntsted. (Det ene Fragm. fra el-Muktafi?). 2 Fragm. og 1.

el-Muktadir. 295—320 H. = 908—932 A. D.

118. Aar 297. Esch-Schasch. 1. 119. Aar 301. Medinet-es-selam. Paa Adversen læses under den religiøse Formel Ordene ›Abu-l-Abbas ibn amir el-muminin‹ ∅: A. A. Søn af de Troendes Behersker. Smlgn. Tornberg: Numi cufici regii numophylacii Holmiensis. 1848. Nr. 462. 463 og 481. 1.

el-Kahir? 320—322 H. = 932—934 A. D.

120. Aar ? Uvist Møntsted. Fragm.

el-Radi. 322—329 H. = 934—940 A. D.

121—122. Aar 327—32.? Uvist Møntsted. 2 Fragm. 123. Aar ? Uvist Møntsted. Efterligning. Gennemhullet. 1.

el-Muti? 334—363 H. = 946—974 A. D.

124. Aar . 34. Basra. Fragm.

Ubestemte samanidiske.

125. Aar . . 1? el-Muhammedijah. Synes at tilhøre en ældre Periode. Fragm. 126—127. Aar . 83—? Medinet-es-selam. 3 Fragm. 128—129. Aar ? Uvist Møntsted. To fra det andet Aarh. 3 Fragm. 130—133. Aar 23.? 24.? 25.? 29.? Uvist Møntsted. 1 og 4 Fragm. 134—135. Aar ? Uvist Møntsted. 2 gennemhullede Var. og 43 Fragm. 136. Aar ? Uvist Møntsted. Efterligning af en abbasidisk Mønt. Fragm.

Samanider.

Ismael ibn Ahmed. 279—295 H. = 832—907 A. D.

137. Aar 280. Uvist Møntsted. Fragm. 138. Aar 281. Samarkand. Gennemhullet. Defekt. 1. 139—140. Aar 281. Esch-Schasch. 3 Fragm.

141. Aar 282. Samarkand. Regenten betegner sig her, hvad der er mindre hyppigt, kun med Navnet ›Ismael‹ uden Tilføjelse af Ordene ›ibn Ahmed‹. Gennemhullet. 1. 142. Aar 282? Samarkand. 1. 143. Aar 282. Esch-Schasch. Regentbetegnelsen som paa Nr. 141. Den ene gennemhullet. Var. 4. 144. Aar 282. Esch-Schasch. De to gennemhullede. Var. 3 og 1 Fragm. 145. Aar 283. Esch-Schasch. Regentbetegnelsen som paa Nr. 141. Paa Adversen læses under den sædvanlige Formel ›Der er ingen Gud uden Gud alene, han har ingen Fælle‹ Ordet ›binasrin‹ ∴: ›i sin Sejr‹. De to gennemhullede. Var. 5. 146—147. Aar 283. Esch-Schasch. De to gennemhullede. Var. 4 og 1 Fragm. 148. Aar 283. Uvist Møntsted. Fragm. 149—150. Aar 284. Samarkand. Gennemhullet. — Uvist Møntsted. 1 og 2 Fragm. 151. Aar 285. Samarkand. 1. 152—155. Aar 285. Esch-Schasch. Uvist Møntsted. De to gennemhullede. Var. 5 og 3 Fragm. 156—159. Aar 286. Esch-Schasch. De to gennemhullede. Paa den enes Revers er under Indskriften i Midten tilføjet et udslidt, ulæseligt Ord. Var. 10. 160. Aar 286. Uvist Møntsted. 2 Fragm. 161. Aar 287. Samarkand. 1. 162. Aar 287? Samarkand. Falsk? 1. 163—165. Aar 287. Esch-Schasch. Den ene gennemhullet. Var. 3 og 1 Fragm. 166. Aar 288. Samarkand. Den ene gennemhullet. Var. 4. 167—169. Aar 288. Esch-Schasch. Den ene gennemhullet. Var. 5 og 1 Fragm. 170—171. Aar 289. Esch-Schasch. Den ene gennemhullet. Var. 5 og 1 Fragm. 172. Aar 289. Uvist Møntsted. 2 Fragm. 173. Aar 89. Uvist Møntsted. Efterligning. Bærer Aarstallet 89; til Hundredaarstallet (2) er der ikke blevet Plads. Fragm. 174. Aar 28.? Esch-Schasch. Den ene gennemhullet. Var. 3. 175. Aar 28.? Samarkand. 1. 176. Aar 28.? Uvist Møntsted. Tre med Navnet ›Ismael‹. 10 Fragm. 177. Aar 290. Samarkand. Fragm. 178—180. Aar 290. Esch-Schasch. Den ene gennemhullet. Var. 6 og 1 Fragm. 181. Aar 290. Nisabur? Falsk. 1. 182—182b. Aar 290. Enderaba? Falsk? Gennemhullet. — Uvist Møntsted. 1 og 1 Fragm. 183—184. Aar 291. Balch. Var. 3. 185. Aar 291. Samarkand. Gennemhullede. Var. 2. 186. Aar 291. Samarkand? 1. 187—188. Aar 291. Esch-Schasch. Paa begge staar under den religiøse Formel tilføjet: ›Abul-Husajn, weli-eddauleh (∴: Tronfølger) el-wazir‹ (Vesiren). Smlgn. Tornberg. Cl. IX. Nr. 52. Den ene gennemhullet. Var. 3. 189. Aar 291. Enderaba Paa Adversen under den religiøse Formel staar et ulæseligt Ord. Gennemhullet. 1. 190—191. Aar 292. Paa den enes Advers er i Midten tilføjet: ›Ahmed ibn Muhammed ibn Ahmed‹; paa Reversen under Fyrstens Navn et Ornament. 2. 192. Aar 292. Balch. Ornament som paa foreg. Gennemhullet. 1. 193—194. Aar 292. Samarkand. Var. 4. 195—199. Aar 292. Esch-Schasch. De tre gennemhullede. Var. 10 og 1 Fragm. 200. Aar 292. Nisabur. Efterligning. 1. 201. Aar 292. Uvist Møntsted. Paa Adversen er samme Navnerække tilføjet som paa Nr. 191. Prægestedets Navn er udeladt. 1. 202. Aar 292. Uvist Møntsted. 6 Fragm. 203—204. Aar? Uvist Møntsted. 1 ensidet og 1 Fragm. 205. Aar 293. Balch. Den ene gennemhullet. Var. 2. 206—207. Aar 293. Samarkand. Den ene er en Efterlig-

ning. Gennemhullet. Var. 5. 208—211. Aar 293. Esch-Schasch. Var. 11 og 2 Fragm. 212—213. Aar 293. Enderaba? — Nisabur. 2. 214. Aar 293. Uvist Møntsted. Den ene gennemhullet. 3 Fragm. 215. Aar 294. Buchara. Gennemhullet. 1. 216—217. Aar 294. Enderaba. Mod Sædvane staar den abbasidiske Kalifs Navn (el-Muktafi billah) ikke umiddelbart ovenfor den samanidiske Fyrstes, men paa den modsatte Side. Var. 2 gennemhullede og 1 Fragm. 218—220. Aar 294. Samarkand. Den ene gennemhullet. Var. 8. 221—224. Aar 294. Esch-Schasch. De tre gennemhullede. Var. 12 og 2 Fragm. 225—226. Aar 294. Nisabur. Den ene gennemhullet. Var. 3. 227. Aar 294. Uvist Møntsted. Det ene Fragment gennemhullet. 1 og 2 Fragm. 228—229. Aar 295. Nisabur. Uvist Møntsted. Kalifens Navn er anbragt som paa Nr. 216. Der er intet Prægested anbragt paa den sædvanlige Plads lige foran Aarstallet; alligevel gør Mønten Indtryk af at være ægte. Gennemhullet. 1 Fragm. og 1. 230—231. Aar 295—29. ? Uvist Møntsted. 6 Fragm. 232—233. Aar ? Enderaba. 2 Fragm. 234. Aar ? Nisabur. Meget plump Efterligning. Gennemhullet. 1. 235—237. Aar ? Esch-Schasch. 14 Fragm. 238. Aar ? Balch (— ibn Ahmed). 3 Fragm. 239—240. Aar ? Samarkand. Et med »ibn Ahmed«. 5 Fragm. 241—244. Aar ? Uvist Møntsted. Paa Adversens Midte er forneden paa det ene tilføjet samme Navnerække som paa Nr. 191 og 201. 29 Fragm. 245. Aar ? Uvist Møntsted (— ibn Ahmed). Det ene gennemhullet. 22 Fragm. 246—248. Aar ? Uvist Møntsted. Efterligninger. Paa det ene har Adversen kun enkelt Overskrift. Det ene gennemhullet. Var. 5 og 2 Fragm.

Ahmed ibn Ismael. 295—301 H. = 907—913 A. D.

249. Aar 295. Esch-Schasch. Kalifnavnet er »el-Muktafi«; begge Mønter maa altsaa være prægede lige i Begyndelsen af den samanidiske Fyrstes Regering, da el-Muktafi endnu i samme Aar 295 afløses af el-Muktadir. Den hele Dirhem er forsynet med en Ring. 1 og 1 Fragm. 250. Aar 295. Esch-Schasch. Var. 2 og 1 Fragm. 251. Aar 295. Esch-Schasch. Aarstallet angives 95; Hundredaarstallet mangler, da der ikke er blevet Plads. Efterligning. Gennemhullet. 1. 252—253. Aar 295. Samarkand. — Uvist Møntsted. 1 og 1 Fragm. 254—255. Aar 296. Samarkand. Var. 5. 256—257. Aar 296. Esch-Schasch. 1 og 2 Fragm. 258. Aar 296. Esch-Schasch. Reverspræget fuldstændig fordrejet. Falsk. 1. 259. Aar 296. Enderaba. Paa Reversen staar i Midten nederst tilføjet, meget utydeligt, Navnene »Ahmed ibn Muhammed ibn Jahja«. Smlgn. Tornberg. Cl. IX. Nr. 122. 1. 260. Aar 296. (Nisab)ur. Fragm. 261. Aar 297. Balch. Paa Reversen er under den religiøse Formel tilføjet: »Abu Nasr Saman«. Smlgn. Tornberg. Cl. IX. Nr. 131 og 170, hvor der dog kun staar »Abu Nasr«. Tilføjelsen af Dynastiets Navne er sjelden. 1. 262—263. Aar 297. Esch-Schasch. De to gennemhullede. Var. 5. 264. Aar 297. Esch-Schasch. Paa begge er ved Aarstalangivelsen Ordet »sanat« (سنة: Aar) udeladt; den ene gennemhullet. 2. 265—267. Aar 297. Esch-Schasch. Den ene gennemhullet. Var. 3 og 2 Fragm.

268. Aar 297? Esch-Schasch? 1. 269—270. Aar 297. Samarkand. — Uvist Møntsted. Paa Adversen staar i Midten tilføjet et udslidt og derfor ulæseligt Navn, maaske det samme som paa Nr. 259. 2. 271—275. Aar 298. Esch-Schasch. De tre gennemhullede. Var. 11 og 2 Fragm. 276. Aar 298. Samarkand. Den ene gennemhullet. Var. 3. 277. Aar 298. Enderaba. 1. 277 *b*. Aar 298. el-Bejar. Smlgn. Tornberg. Cl. IX. Nr. 150. 1. 278. Aar (29)8. Uvist Møntsted. Det ene gennemhullet. 3 Fragm. 279—280. Aar 299. Esch-Schasch. Var. 5 og 1 Fragm. 281—283. Aar 299. Samarkand. Den ene gennemhullet. Var. 3 og 1 Fragm. 284. Aar 299. Enderaba. Paa Adversens Midte er paa begge tilføjet »Abu Nasr«; smlgn. Nr. 261; den ene gennemhullet. Var. 2 og 1 Fragm. 285. Aar 29.? Uvist Møntsted. 15 Fragm. 286. Aar 2..? Esch-Schasch (Ahmed ibn Ismael). 1. 287. Aar 2..? Uvist Møntsted. Det ene har »Ahmed ibn Ismael. 2 Fragm. 288—289. Aar 300. Esch-Schasch. De to gennemhullede. Var. 6. 290. Aar 300. Samarkand. 1. 291. Aar 300? Samarkand? 1. 292. Aar 300. Enderaba. Den ene gennemhullet. Var. 2. 293. Aar 301. Esch-Schasch. Den ene gennemhullet. Var. 4. 294. Aar 301. Samarkand. Den ene gennemhullet. Var. 4. 295. Aar 301. Enderaba. Paa begge er den abbasidiske Kalifs Navn anbragt paa modsat Side af den samanidiske Fyrstes. Den ene gennemhullet. Var. 2. 296. Aar 301. Enderaba. Paa Adversen er tilføjet: Ahmed ibn Ismael ibn Ahmed. Fragm. 297. Aar 302. Samarkand. Har den det foregaaende Aar afdøde Fyrste Ahmed ibn Ismaels Navn. I den indre Omskrift paa Adversen mangler Ordet »bismillah« (i Guds Navn). Falsk. 1. 298. Aar? Samarkand. 2 Fragm. 299. Aar? Esch-Schasch. 4 Fragm. 300—301. Aar? Uvist Møntsted. Paa den ene hele Dirhem staar Abbasidens Navn paa modsat Side af Samanidens. Var. 2 og 10 Fragm. 302. Aar? Uvist Møntsted. Efterligning. 1.

Nasr ibn Ahmed. 301—331 H. = 913—942 A. D.

303. Aar 291. Balch. Ejendommeligt er her det urigtige Aarstal, da Nasr II først tiltræder Aar 301. Man kunde fristes til for 291 at læse 271, hvis Skrifttræk næsten er ganske de samme, og henhøre Mønten til det samanidiske Dynastis Grundlægger Nasr I ibn Ahmed, der regerer 261—279. Fra denne findes imidlertid ellers slet ingen Mønter; Forholdene har næppe været saa ordnede, at han selv har kunnet slaa Mønt. Desuden er det paa denne Dirhem forekommende Abbasidenavn, om end lidt utydeligt, den med Nasr II samtidige Muktadir; skulde det have passet til Nasr I, skulde der have staaet Mutamid. Den samme ejendommelige Fejl findes ogsaa hos Tornberg. Cl. IX. Nr. 209, der ogsaa er præget i Balch; sandsynligvis hidrører da begge fra samme Udmøntning. 1. 304—305. Aar 301. Esch-Schasch. Paa den ene Dirhem mangler ved Aarstallet Ordet »sanat« (Aar). — Samarkand. 3. 306. Aar 302. Samarkand. Den ene gennemhullet. Var. 4. 307—309. Aar 302. Esch-Schasch. De tre gennemhullede. Var. 8. 309 *b*. Aar 302. Uvist Møntsted. 1 og 1 Fragm. 310—311. Aar

303. Enderaba. Paa Adversens Midte er paa den ene tilføjet: »Ahmed ibn Sahl«. Smlgn. Tornberg. Cl. IX. Nr. 250. En gennemhullet. 2. 312. Aar 303. Samarkand. Var. 2. 313—314. Aar 303. Esch-Schasch. Var. 4. 315. Aar 304. (Samar)kand. Fragm. 316—317. Aar 304. Esch-Schasch. — Uvist Møntsted. 2. 318. Aar 305. Samarkand. 1. 319. Aar 305. Esch-Schasch. I Aarstallet paa den ene er der en Fejl, idet der er et s formeget i Ener-tallet »chams« (fem). Den ene gennemhullet. Var. 4. 320. Aar 305? Esch-Schasch. 1. 321. Aar 305. Uvist Møntsted. Fragm. 322—324. Aar 306. Samarkand. Paa Adversens Midte er nederst paa den ene tilføjet Navnet: »Ahmed ibn Sahl«. Denne og endnu en ere gennemhullede. Var. 6 og 1 Fragm. 325—326. Aar 306. Enderaba. Paa den findes samme Tilføjelse som paa Nr. 322 b. 2. 327. Aar 306. Uvist Møntsted. 2 Fragm. 328—330. Aar 307. Samarkand. — Enderaba. — Uvist Møntsted. 3. 331. Aar 307 eller 309. Uvist Møntsted. Fragm. 332. Aar 308. Esch-Schasch. 1. 333—334. Aar 308? El-Bejar? — Enderaba. 2. 335—336. Aar 308. Enderaba? — Uvist Møntsted. 1 og 1 Fragm. 337. Aar 309. Samarkand. Var. 5. 338—339. Aar 309. Esch-Schasch. — Nisabur. 2. 340. Aar 309. Uvist Møntsted. 2 Fragm. 341. Aar 30.? Sa(markand). 1. 342—343. Aar 310. Samarkand. — Esch-Schasch. 1 Fragm. og 1. 344. Aar 310. Uvist Møntsted. 2 Fragm. 345. Aar 311. Esch-Schasch. 1 og 1 Fragm. 346—347. Aar 311. Uvist Møntsted. 1 og 1 Fragm. 348—349. Aar 312. Esch-Schasch. — Uvist Møntsted. 1 og 1 Fragm. 350. Aar 313 (eller 314). Esch-Schasch. 1. 351. Aar 314. Samarkand. Fragm. 352—353. Aar 314. Esch-Schasch. Den ene gennemhullet. — Uvist Møntsted. Var. 2 og 1 Fragm. 354. Aar 314 (eller 317 eller 319). Uvist Møntsted. Af Enertallet er kun det sidste Bogstav bevaret, der er fælles for Talordene fire, syv og ni. 2 Fragm. 355—356. Aar 315. Enderaba? — Esch-Schasch. 2. 357—358. Aar (31)5. 316. Uvist Møntsted. 2 Fragm. 359. Aar 317. Esch-Schasch. Var. 3 og 1 Fragm. 360. Aar 317 eller 319. Uvist Møntsted. Fragm. 361. Aar 318. Esch-Schasch. 1. 362. Aar 319. Samarkand. 2. 363—364. Aar 319. Esch-Schasch. 1 og 2 Fragm. 365. Aar 31.? Uvist Møntsted. 2 Fragm. 366. Aar (32)1. Esch-Schasch. At Tallet skal restitueres til 321 ses af det anførte Navn paa den abbasidiske Kalif el-Kahir billah, der regerede 320—322 H. = 932—934 A. D. Fragm. 367. Aar 322. Uvist Møntsted. Fragm. 368. Aar 323. Esch-Schasch. 1. 369—370. Aar 324. Esch-Schach. — Nisabur. 2. 371. Aar 325. Esch-Schasch. 1. 372. Aar 325. Esch-Schasch? Fragm. 373—374. Aar 326. 327. Samarkand. 1 og 2 Fragm. 375. Aar 327? Esch-Schasch. 1. 376. Aar 327? Nisabur. 1. 377. Aar? Esch-Schasch. Abbaside-Kalifens Navn er »er-Radi billah«, 322—329 H. — 934—940 A. D. 1. 378—380. Aar? Uvist Møntsted. Kalifens Navn er »er-Radi billah«. 3 og 8 Fragm. 381. Aar? Uvist Møntsted. Kalifens Navn er »el-Muttaki billah«, 329—333 H. = 940—944 A. D. 2 Fragm. 382. Aar? Samarkand. Det ene gennemhullet. 7 Fragm. 383. Aar 3.9? Esch-Schasch. Fragm. 384. Aar? Esch-Schasch? 2 Fragm. 385. Aar? Enderaba.

(Ahmed ibn Nasr). Forneden paa Adversens Midte er tilføjet Navnet »Jusuf«. 1. 386. Aar? Enderaba. Forneden paa Adversens Midte er tilføjet »Ahmed ibn Sahl«. 1. 387. Aar? Enderaba? Fragn. 388—389. Aar? Uvist Møntsted. (Fem med »ibn Ahmed«). 36 Fragn. 390. Aar? Samarkand. (— ibn Ahmed). Fragn. 391—392. Aar? Uvist Møntsted. 2 og 23 Fragn. 393. Aar? Uvist Møntsted. Falsk. Gennemhullet. 1.

Ubestemte samanidiske Fyrster.

394. Aar? Balch. 2 Fragn. 395—397. Aar .. 2, .. 3, .. 9. Samarkand. 3 Fragn. 398. Aar? Samarkand. Det ene gennemhullet. 35 Fragn. 399—400. Aar .. 3, .. 7. Esch-Schasch. 2 Fragn. 401. Aar? Esch-Schasch. 20 Fragn. 402. Aar? Nisabur. 3 Fragn. 403. Aar? Enderaba. Fragn. 404—408. Aar .. 1 (2), .. 4, .. 7, .. 8, .. 9 (2), 3 .. (8). Uvist Møntsted. 7 Fragn. 409. Aar 3 .. Uvist Møntsted. 8 Fragn. 410. Aar? Uvist Møntsted. De tre gennemhullede. 144 Fragn. 411—413. Aar? Uvist Møntsted. Efterligninger. De fire gennemhullede. Var. 18 og 34 Fragn.

Zeidider.

Al-Hasan ibn Zajd.

414. Aar 268. Djurdan. 1. 415. Aar? Djurdan. 1.

Wolga-bulgarsk.

416. Ubestemmelig. 1.

Ubestemmelige kufiske.

417. De syv gennemhullede. 638 Fragn. 418. Blanketter. 6 Fragn.

Af de europæiske Mønter frembyde de danske Nr. 1—6 særlig Interesse for os. De tilhøre Skandinaviens tidligste Udmøntninger, der udgik fra Hedeby (Slesvig), og forekomme høist sjelden i Fundene. Kun tre danske Fund, hvoraf to ere sønderjydske, have indeholdt nogle enkelte Mønter af denne Typ; Terslev-Fundet har nu givet 4 hele og 2 Fragmenter. Udmøntningen maa have været betydelig, da de sex Mønter alle ere prægede med forskellige Stempler, saaledes at der ikke findes to ens iblandt dem. Den ene var gennemhullet.

De noget yngre Hedebymønter, de saakaldte »Halvbrakteater«, forekomme derimod ret hyppig i vore Fund, og fandtes her i noget større Antal, alle af denne Møntgruppes ældste Typ.

Flere af de ti engelske Mønter høre til de store Sjældenheder og ere ikke tidligere trufne i vore Fund. Særlig smuk er Anlaf af Northumberlands Mønt (16) med Fremstilling af en Fugl (Odins Ravn). Fire af de gamle, engelske Kongers Navne fandtes repræsenterede, Alfred I, Edvard den Ældre, Ædelstan og Eadmund, som fulgte efter hinanden paa Englands Trone. Flere af Mønterne vare smukt bevarede, den ene (20) var gennemhullet.

Af de karolingiske Mønter skal fremhæves de tre franske: Karl den Skaldedes Mønt fra Qventovic (26), Karl den Enfoldiges fra Rouen (27) og Vilhelm af Normandiets fra Rouen (28). De ere langt sjældnere end de tyske, blandt hvilke fandtes et Par af de ældste fra Köln (31. 33). En af de tyske Mønter var gennemhullet (29). Ogsaa den italienske Mønt fra Kong Berengar er en Sjældenhed (38).

Med Hensyn til Bestemmelsen af Fundets Alder er den yngste Mønt, som med Sikkerhed kan dateres, fra Anlaf af Northumberland, 949—952. Tages endvidere i Betragtning, at Fundet ikke indeholder Mønter fra den engelske Konge Eadmunds Efterfølgere, altsaa efter Aar 946, og at den yngste tyske Mønt er fra Otto I som Konge, 936—62, da tør man heraf slutte, at Nedlægningen er sket ved Tiden omkring Aar 950.

De kufiske Mønter i Terslev-Fundet stemme i alle Hovedtræk overens med de andet Steds fra kjendte Typer. Den ældste, hvis Tid med fuld Sikkerhed kan bestemmes, er fra Aar 87 H. = 706 A. D. (40), den yngste fra Tiden 329—333 H. = 940—944 A. D. (381).

Udstyrelse og Indskrifter ere de bekendte. De umaijadiske Mønter har paa Adversen i Midten Ordene: »Der er ingen Gud uden Gud alene, han har ingen Fælle«. Omskriften lyder: »I Guds Navn, præget er denne Dirhem i N. N. Aar N. N. Reversen har i Midten Koranens Kapitel CXII og som Omskrift Koranens IX. 33: »Muhammed er Guds Profet, han har udsendt ham med en Vejledning og den sande Tro for at lade

den seire over alle, om end Afgudsdyrkerne intet vil vide deraf«.

De abbasidiske Mønter ere forskelligt udstyrede. De ældre har i en ejendommelig, langstrakt Skriftart paa Adversen, baade i Midten og langs Randen, samme Indskrift som de umaijadiske. Paa Reversen i Midten: »Gud, Muhammed er Guds Profet« og langs Randen Koran. IX. 33; undertiden har de paa Midten Indskriften: »Paa Befaling af Imanen N. N., de Troendes Behersker«. Den yngre Typ har paa Adversen i Midten samme Indskrift, men to Randskrifter, hvoraf den indre angiver Prægested og Aar; den ydre er et Citat af Koranen, XXX. 3: »Gud har Magten før og siden, og i sin Tid skal de Troende glæde sig over Guds Sejr«. Paa Reversen har de i Midten: »Gud, Muhammed er Guds Profet« og derunder Kalifens Navn. Omskriften er Koranen IX. 33.

De samanidiske stemmer med denne sidste Typ, idet de tillige under den abbasidiske Kalifs Navn anfører den samanidiske Fyrstes; undertiden staar, som bemærket i Beskrivelsen, de to Navne ikke paa samme Side.

De zajdidiske har paa Adversen i Midten: »Der er ingen Gud uden Gud alene, han har ingen Fælle. Den der kalder til Retfærdighed«. Den indre Omskrift angiver Prægested og Aar, den ydre har et Koran-Citat (XLII. 22): »Forkynd: Jeg forlanger ingen anden Løn derfor end Kærlighed mod de nærmeste; den der handler godt, mod ham vil vi gøre end mere godt«. Paa Reversen i Midten: »Gud, Muhammed er Guds Profet« og derunder Fyrstens Navn. I Omskriften Koranen XXII, 40: »For dem, der kæmpe, er det tilladt, fordi de have lidt Uret; Gud har Magt til at lade dem seire«.

Om Enkelthederne henvises til det ved de enkelte Numre bemærkede. 118 kufiske Mønter var gennemhullede, en var forsynet med Ring (249).

NORDENS ÆLDSTE MØNTSTED.

AF

P. HAUBERG.

Det ualmindelig indholdsrige Fund fra Terslev ved Ringsted var af særlig Betydning for Skandinaviens Numismatik, idet det blandt sine mange Mønter indeholdt fire hele og to Fragmenter af en Mønttyp¹, som tilhører de tidligste, skandinaviske Udmøntninger, om hvis Hjemsted i Norden Meningerne have været delte. Uvilkaarlig ledes herved Opmærksomheden atter hen paa dette Spørgsmaal.

I Aaret 1885 gav Rigsantikvar Hans Hildebrand i en interessant Afhandling »Nordens äldsta mynt« Meddelelser om en Række indbyrdes beslægtede Mønter, der vare fundne i Grave paa Björkö i Mälaren². Der var ialt, saavidt vides, fremkommet 16 Mønter af 6 Hovedtyper med flere Variationer.

Med klart Blik for disse meget tidlige Mønters eiendommelige Præg hævdede Hildebrand, at de, trods tydelig Paa-virkning af Carl den Stores Mønter fra Dorestad, vare af nordisk Oprindelse; og da de ellers forekom meget sjældent og altid yderst sparsomt, medens de her fandtes i et forholdsvis anseligt Antal, drog han den ganske naturlige Slutning,

---

¹ Terslev Fundets Mønter. Nr. 1—6. Se Pag. 63.

Advers. Barbarisk udført Ansigt, omgivet af fire Ansigter og fire Slangefigurer. Revers. Dyrefigur med tilbagevendt Hoved. Forneden en Slange eller lignende Figur.

Jvf. P. Hauberg. Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. Pag. 188. Tab. I. Nr. 6.

² Månadsbladet. 1885. Pag. 122 o. F.

at de maatte være udmøntede paa Björkö, og at Nordens ældste Møntsted havde været her, i den gamle Handelsby Birka.

Hildebrands Opfattelse af disse Mønters nordiske Oprindelse fandt fuld Tilslutning. Dette var derimod ikke Tilfældet med hans Antagelse, at Birka skulde være deres Hjemsted. Forskjellige vægtige Grunde talte herimod; navnlig viste de ellers kjendte, spredte Fund af dem langt overveiende sydefter og nærmest til Skaane. Dette fremførtes i P. Hauberg: »Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146«¹, hvor der udtaltes, at »Mynternes ringe Vægt kunde tale for, at Udmyntningen maatte tilhøre det vestlige Danmark, hvor Hedeby (Slesvig) var Hovedpunktet for Handelen, og hvorfra Landets nærmest paafølgende Udmyntninger udgik; men Fundene vise afgjort hen paa et i Danmark østligt beliggende Sted, og dette kan kun være Lund«. Resultatet af Undersøgelsen var altsaa, at ikke Birka men Lund eller muligvis Hedeby var Mønternes Prægested. De i Aaret 1900 kjendte Fund blev dengang afgjørende for Henførelsen til Lund.

Denne Slutning er senere blevet bestridt af Knut Stjerna i en Afhandling »Lund och Birka«² som gaar ud paa, at Lund først blev grundlagt af Knud den Store, og at det altsaa ikke har været i denne By, og overhovedet ikke i det dengang hedenske Skaane, at de paa Björkö fundne Mønter med kristne Symboler vare prægede. Birka var Møntstedet.

Saavel Hans Hildebrand som Knut Stjerna ere nu borte. Desuagtet maa et Par Punkter berøres til Forsvar for den Opfattelse, at Birka ikke har været Møntstedet, medens det paa Grundlag af de nyere Fundoplysninger nu kan fastslaas, at Mønterne heller ikke tilhøre Lund og overhovedet ikke Skaane. Mod Henførelsen til Björkö maa følgende Hovedpunkter fastholdes.

¹ Videnskabernes Selskabs Skr. 1900. Pag. 39.

² Historisk tidskrift för Skåneland. 3. Bind.

Af det Kjendskab, vi have til disse ældste, nordiske Mønter, vides det, at der er præget mindst syv Hovedtyper af dem, saaledes at Udmøntningen har været fortsat i længere Tid. Endvidere at der af nogle af disse Typer findes en Del Variationer, som ere spredte ud over et stort Landomraade, baade de nordiske Lande og Nordtydskland. Det har altsaa været store Udmøntninger, og de maa derfor have tilhørt en Befolkning med fremskreden Kultur eller en By med stor Handelsvirksomhed. Den ukultiverede og hedenske Befolkning paa Björkö kan saaledes ikke komme i Betragtning. Der kunde kun, som Knut Stjerna har hævdet, blive Tale om den Koloni af fremmede Handelsmænd, som fandtes der paa Pladsen¹. Men herimod taler afgjort, at den Handelsvirksomhed, som er blevet udfoldet paa dette afsides liggende Sted, ikke kan have været af saa stor Betydning, at her var Trang til noget Møntsted. Saa betydelige Udmøntninger som disse have krævet Handelsomsætninger af langt større Omfang og ganske andre Forhold, end Björkö har frembudt.

Endvidere maa det fastholdes, hvilket Enhver, der har Leilighed til at arbeide med Møntfund, vil have erfaret, at det er yderst sjældent, at Landets egen Mønt anvendes som Prydelser. Da de fleste af Mønterne i Björköfundene vare forsynede med Øsken, maa det derfor antages, at de ere tilførte, muligvis medbragte af de paa Björkö boende Udlændinge.

Endelig staa Fundene tilbage. Der kjendtes tidligere otte, og af disse vare kun to — fra Björkö og Södermanland — fra den nordligere Del af Sverige. Resten var, undtagen et norsk Fund, fordelt sydefter og maatte bringe Henførelsen af Møntstedet ned til det sydlige Skandinavien og naturligst til Skaane. Der kjendtes ikke dengang noget jydsk Fund af disse Mønttyper.

Den Antagelse, at Birka skulde være Møntstedet, mang-

---

¹ Hist. tidskr. för Skåneland. 3. B. Pag. 198 o. F.

ler saaledes de fornødne Holdepunkter; men ifølge de senere Fundoplysninger har, som sagt, Lund eller overhovedet Skaane heller ikke været Stedet. Om Rigtigheden af at henhøre disse Udmøntninger hertil og ikke til Hedeby, har der, som det fremgaar af det foran anførte, fra først af hersket Tvivl¹. Fundene krævede imidlertid dengang denne Afgjørelse. At Henførelsen til det østlige Danmark langt fra har været betragtet som sikker, fremgaar ogsaa af Beskrivelsen af Knud den Stores Mønt med den gamle Reverstyp med Hjorten², der paa Grund af dette Slægtskab henføres til Lund, og om hvilken der siges: »Formentlig fra Lund; Typen peger til Østdanmark, Vægten derimod til et vestligt Møntsted, nærmest til Hedeby«.

Tanken om Hedeby som Møntstedet var saaledes tidligt oppe. Den støttedes væsentlig ved de gamle Udmøntningers ringe Vægt og deres nære Slægtskab med de senere, i denne By prægede Halvbrakteater; men der savnedes ganske jydsk Fund af disse Mønter. Disse Fund ere imidlertid nu tilstede.

Ved et Besøg, Forf. gjorde i Kiels Museum 1906, foreviste Professor, Frøken Mestorf et det foregaaende Aar indkommet sønderjydske Fund, fra Vesterland paa Sylt, hvori fandtes en af disse Mønter, og oplyste, at en lignende tidligere var indkommet til Kiels Museum. Det var da klart, at vi nu stod ved Løsningen af Spørgsmaalet om Nordens første Møntsted. Paa den numismatiske Kongres i Brüssel 1910 fremførtes ved at omtale den karolingiske Mønts Indflydelse paa Skandinaviens ældste Mønttyper, at medens Björkö eller Skaane tidligere antoges at være Hjemstedet for disse, syntes de nyere Fundoplysninger at godtgjøre, at de tilhørte Hedeby³.

¹ P. Hauberg. Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. Pag. 39.

² Sammest. Pag. 192 Nr. 13.

³ P. Hauberg. Les monnaies françaises du moyen-âge dans les trou-

Denne Slutning er senere yderligere blevet bekræftet af Hr. E. Nöbbbe i Kiel, i hans Beskrivelse af Vesterland-Fundet¹, hvori meddeles, at Mønter af den omhandlede Typ er fundet to Gange i det nordlige Holsten², og at der ved de foretagne Udgravninger af Hedeby's gamle Byplads fandtes tre Mønter af samme Gruppe, men af anden Typ. Der kjendes altsaa fra Sønderjylland og det nordlige Holsten fire Fund af denne Mønt-Gruppens Typer. Medens tidligere kun otte spredte Fund vare kjendte, er Antallet nu, efterat det sjællandske Terslev-Fund er kommet til, steget til tretten, og af disse er de fire af de sidst tilkomne Fund af særlig Betydning ved at tilhøre det forholdvis lille, sønderjydsk-holstenske Omraade. Denne Forskydning vestefter i Fundenes Gruppering maa nødvendigvis føre Afgjørelsen af Møntgruppens Hjemsted bort fra Skaane og over til det vestlige Danmark, og her er Hedeby den eneste By, hvorom der kan være Tale. E. Nöbbbe udtaler sig for denne Slutning, men tilføier: »Mehr als eine Annahme kann aber eine genauere örtliche Bestimmung dieser stummen Münzgruppe bislang nicht werden«. Alt har imidlertid nu forenet sig til Bestemmelse af Møntstedet, saaledes at det ikke længer er en Antagelse, men en Kjendsgerning, at Hedeby er Stedet: Mønternes Vægt slutter sig til den vstdanske Mønts; Mønttyperne ere i nært Slægtskab med Halvbrakteaterne fra Hedeby; Mønternes Symboler vise, at Udmøntningerne tilhøre en kristen Befolkning; de store og i længere Tid fortsatte Udmøntninger høre hjemme i en By af fremragende Betydning, og Fundene

---

vailles faites en Scandinavie. »On a cru pouvoir indiquer Björkö ou la Scanie comme l'origine de ces types, mais les dernières notions tirées des trouvailles semblent indiquer qu'ils appartiennent à Hedeby«.

Memoire du Congrès international de numismatique et d'art de la médaille. Bruxelles. 1910. Pag. 780.

¹ Erwin Nöbbbe. Münzfund von Westerland auf Sylt. Mitteilungen des anthropol. Vereins in Schleswig-Holstein. 19 Heft. Kiel 1911.

² Waternevensdorf i Lütjenburg Sogn 1873 og Dransau ved Selenter Sö, Schönberg Sogn, begge Steder i Plön Kreds, østlig for Kiel.

vise hen til det sydlige Jylland — Alt samler sig om Hedeby. Henførelsen hertil drager ogsaa Knud den Stores Mønt med den gamle Hjortetyp bort fra Lund til Hedeby, hvor ligeledes den ifølge sin Vægt hører hjemme.

Spørgsmaalet om Nordens ældste Møntsted turde vel nu omsider have fundet sin endelige Besvarelse. Løsningen er blevet den naturligste, at Skandinaviens tidligste Udmøntninger ere udgaaede fra den By, der i hine Tider var Nordens vigtigste Kulturpunkt og største Handelsplads, den danske By Hedeby i Sønderjylland.

[Jahresberichte der Königl. Ges. f. nord. Alterthumskunde. 1837—42.]

Udsolgt.

*Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863. 8 Kr.

Islendinga sögur. [1—2 B. 1829—30.] Udsolgt.

— — [1—2. B. 1843—47.] Udsolgt.

*— — 3. B. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

*— — 4. B. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Kongehøiene i Jellinge. Af J. Kornerup. 1875. Fol. (Ikke i Boghandelen.)

[Krákumál sive Epicedium Ragnaris Lodbroci. Med dansk, latinsk og fransk Oversættelse. Udg. af C. C. Rafn. 1826.] Udsolgt.

*Landnámabók I—III (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

[Ledetraad til nordisk Oldkyndighed. 1836.] Udsolgt.

*Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde. 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39. 1 Bind. 4 Kr.

*— — 1840—44, 1845—49, 1850—60, 3 Bind à 4 Kr. 1866—1912, hver Aargang 1 Kr. Aarlig udkommer et Hefte; 6 Hefter udgjøre et Bind.

*Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

*Nordiske Fortidsminder. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.

*— — 2. Binds 1. Hefte. 1911. 6 Kr.

[Nordiske Fortids-Sagaer, oversatte af C. C. Rafn. 3 Bind. 1829—30. Udsolgt.

Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1—3. B. 1832—36. 12 Kr.

[Oldnordiske Sagaer i Oversættelse. 12 Dele. 1826—37.] Udsolgt.

Petersen, N. M., [Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude. 1—4. B. 1839—44.] Udsolgt.

*— — Bidrag til den oldnordiske Literaturs Historie. 1866. 3 Kr.

*Physiologus i to islandske bearbejdelser ved Verner Dahlerup. 1889. (Særtr. af Aarb. f. nord. Oldk.) 2 Kr.

*Register til Njála 2. bd. og K. Gíslasons andre afhandlinger. 1896. 1 Kr.

*Saga af Tristram ok Isönd samt Möttuls Saga. 1878. 6 Kr.

[Scripta historica Islandorum, 1—12. B. 1828—46.] Udsolgt.

*Sturlunga saga i dansk oversættelse ved Kr. Kålund, versene ved Olaf Hansen. 1.—2. bind. 1904. 12 Kr.

*Sturlunga saga, udg. efter håndskrifterne, 1.—2. bd. 1906—11. 20 Kr.

[Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed. 2 Dele. 1826—29.] Udsolgt.

*Vestiges d'Asserbo et de Søborg. 1855. 2 Kr.

Breve til og fra C. C. Rafn. Udgivne af B. Grøndal. 1869. 3 Kr. 50 Ø.

INDHOLD.

	Side
De islandske Folkeviser. (•Íslenzk fornkvæði•). Af Finnur Jónsson.....	1.
Terslev-Fundets Mønter. Af P. Hauberg og J. Østrup.....	63.
Nordens ældste Møntsted. Af P. Hauberg.....	76.

Af dette Tidsskrift udkommer et Hefte hvert Fjerdingaars. Fire Hefter udgjøre et Bind, som koster 4 Kr. Enkelte Hefter sælges ikke.

Bidrag til Tidsskriftet sendes til det Kgl. nordiske Oldskrift-Selskabs Bestyrelse (Nationalmuseet, København).

805

A

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1914.

III. RÆKKE.

4. BIND, 2. HEFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabet eller med dets Understøttelse ere følgende Skrifter udgivne i Commission hos den Gyldendalske Boghandel; de med * betegnede kunne faaes for $\frac{2}{3}$ af Bogladepriisen af Medlemmer af Selskabet, naar de herom henvende sig til den ene af Secretairerne, Dr. phil. Sophus Müller, Nationalmuseet, Kbhvn. K. Hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo.

*Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1913.

Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60. 20 Bind.

Hvert Bind 4 Kr.

*— Aargangene 1861—63. 3 Bind. Hvert Bind 4 Kr.

*— Aargangene 1864—65, Register til Aarg. 1836—63. 1 Bind. 2 Kr.

[**Antiquariske Annaler.** 1—4. D. 1812—27.] Udsolgt.

*Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquitates Americanae sive Scriptores septentrionales rerum Antecolumbiarum in America. 1837. 4. 24 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4. 8 Kr.

*Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1ère livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II. 1850—52. 4. 60 Kr.

*Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.

*Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis.

[1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. 1913. 4 Kr.; 2. 1914. 6 Kr.

[**Fornaldar sögur norðrlanda.** 1—3. B. 1829—30.] Udsolgt.

[**Fornmanna sögur.** 1—12. B. 1825—37.] Udsolgt.

[**Færeyinga saga** eller **Færøboernes Historie.** Udg. af C. C. Rafn. 1832.] Udsolgt.

[— oder Geschichte der Bewohner der Färøer. Herausgegeben von C. C. Rafn u. G. C. F. Mohnike. 1833.] Udsolgt.

*Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 Kr.

[**Grønlands historiske Mindesmærker.** 3 Dele. 1838—45.] Udsolgt.

*Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—96. 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.)

vise hen til det sydlige Jylland — Alt samler sig om Hedeby. Henførelsen hertil drager ogsaa Knud den Stores Mønt med den gamle Hjortetyp bort fra Lund til Hedeby, hvor ligeledes den ifølge sin Vægt hører hjemme.

Spørgsmaalet om Nordens ældste Møntsted turde vel nu omsider have fundet sin endelige Besvarelse. Løsningen er blevet den naturligeste, at Skandinaviens tidligste Udmøntninger ere udgaaede fra den By, der i hine Tider var Nordens vigtigste Kulturpunkt og største Handelsplads, den danske By Hedeby i Sønderjylland.

OM BEVARINGEN AF VORE RUINER, MED SÆRLIGT HENBLIK PAA HAMMERSHUS

AF

MARTIN BORCH.

Overalt i kultiverede Samfund er der en stadig stigende Bestræbelse efter paa bedste Maade at beskytte og bevare de fra Fædrene overleverede Mindesmærker, saa at de ogsaa kan blive til Glæde og Belæring for Efterkommerne, og hertil henregnes ogsaa Bygningsrester fra gammel Tid. Dog er Interessen for vore hjemlige Ruiner først i Løbet af det 19. Aarhundrede bleven rigtig levende; thi lige til Aarhundredets Begyndelse henlaa de saa temmelig upaaagtede, uden forsaavidt som man fandt sin Fordel ved at udplyndre dem for brugelige Bygningsemner. Først i Romantikkenes Tidsalder blev Ruinerne Genstand for en levende Interesse paa Grund af denne Slægts vaagnende Sands for det maleriske og naturskønne; men det skyldtes vel dog især det romantiske Slør, hvorigennem man saa Middelalderen og alt, hvad der hørte den til. Efterhaanden fik man ogsaa Øinene op for den Belæring, der i Ruinerne kunde hentes om kultur- og bygningshistoriske Forhold, og heraf opstod da ganske naturlig Ønsket om at bevare dem for Efterslægten. Med dette Maal for Øje sørgedes der da for Ruinernes Fredning, og Staten henregnede dem blandt de »nationale Mindesmærker«, til hvis Bevaring der ydes Statsbidrag.

At beskytte Ruinerne mod Ødelæggelse fra Dyrs og Men-

neskers Side er nu let nok; men de har andre og langt farligere Fjender, nemlig Vejr og Vind, Solen, Sne og Frost, samt Plantevækstens nedbrydende Virksomhed, som det er ulige vanskeligere at bekæmpe. Sagen er jo den, at Størsteparten af de gamle Murrester, efter middelalderlig Bygge- maade, dannes af en ydre og indre Skal af regelmæssigt Murværk, hvis Mellemrum er fyldt med en uregelmæssig Sammenhobning af Brokker og store og smaa Rullesten, nedstøbt i Kalkmørtel og uden solid Forbindelse med Yderskallen. Det siger sig selv, at saadant Murværk, uden Afdækning og blottet til alle Sider for Vejr og Vind, er stærkt udsat for Ødelæggelse. Vandet trænger ovenfra ned i Revner mellem Fylden og Skalmuren, og naar Vinteren indtræder med stærk Kulde, sprænges Skallen fra Kærnen og styrter ned, og det samme sker, naar Trærødder borer sig ind i eller under Murværket. Hvert Foraar ser man da ogsaa ved Ruinernes Fod Sporene af Frostens nedbrydende Arbejde i Form af nedstyrtede Façaderester og gabende Revner i Murværket.

Om Sommeren bliver der saa efter bedste Evne bødet paa Ødelæggelsen ved Genopmuring og Fornyelse af det nedfaldne, Opførelse af Støttepiller, Udfyldning af Revner o. s. v., og man afdækker Murene saa vidt muligt med Græstørv eller et tykt Betonlag for at beskytte dem mod Vandets Indtrængen.

Men uagtet man overalt i Ruinerne kan følge disse Bevaringsarbejder i Form af større og mindre nyopførte Murpartier, er det dog øjensynligt, at det ved Reparationerne kniber med at holde Skridt med Ødelæggelserne. Aar for Aar vokser derfor Omfanget af det fornyede Murværk paa det gamles Bekostning, og den Tid ligger derfor ikke fjernt, da det sidste vil være forsvundet og alting blevet nyt. Med andre Ord: de Anstrængelser og Bekostninger, man Aar efter Aar ofrer paa Ruinernes Bevaring, maa nødvendigvis føre til et stik modsat Resultat af det tilsigtede, idet man i Stedet for at bevare Ruinen omskaber den fra at være et Fortidsminde

til kun at være en mere eller mindre tro Kopi af et saadant, kort sagt en Atrap.

Det forekommer mig derfor, at man er inde paa et farligt Skraaplan, og at der maa være noget forkert ved den nuværende Bevaringsmethode.

Man tænke sig den Mulighed, at Chr. 4's blodplettede Klæde paa Rosenborg, der er os et saa kært Minde om hans Kamp for Fædrelandet, efterhaanden henfaldt i Støv, og at man da rekonstruerede det af nyt Lærred med Pletter af Rødbede- eller Kirsebærsaft! Selv den nøjagtigste Kopi vilde fuldstændig mangle de Betingelser, som Originalen besidder, til at sætte vor Følelse i Svingning, og et Fotografi deraf vilde i Virkeligheden have mere Værdi.

Eller lad os sætte, at jeg efter en Slægtning arver en gammel Rokokostol, der i mange Generationer har været i Slægtens Eje. Efter Familietraditionen knytter der sig forskellige Minder til denne Stol, hvorfor den holdes i Ære i Slægten; men til mig naar den dog i en yderst miserabel Tilstand, fordi dens seneste Ejere ikke har ævnet at koste noget paa den. Betrækket paa Sæde og Ryg hænger i Laser, den er løs i Limningen, mangler højre Ben og Armlæne, og Overdelen af Ryggen er afbrudt. Paa Grund af de Minder, der knytter sig til Stolen, nænner jeg dog ikke at brænde den, men giver den tvertimod, trods dens elendige Tilstand, en Hædersplads i min Stue. Desværre viser det sig, at Stolens Træværk er saa mørt og ormædt, at snart et, snart et andet Stykke deraf smuldrer hen, og da jeg dog gjerne vil redde dette gamle Familiestykke fra Undergang, sender jeg hver Gang Bud efter Snedkeren og lader ham forny det hensmuldrede. Saa-
dan gaar det en Del Aar, indtil Snedkeren en Dag afleverer den til mig med den Besked, at nu vil den ikke mere trænge til Reparation; thi nu har han fornyet den sidste gamle Rest af Stolen. Nu først gaar det rigtig op for mig, hvor meningsløst det er fremdeles at holde Haanden over dette defekte Arvestykke, som ikke pynter i Stuen, og ikke har det mindste

at gjøre med Tipoldemor og Oldefader, og det ender med, at jeg enten brænder det eller sætter Skramlet paa Pulterkamret.

Paa samme Maade finder jeg, at Ruinerne faar mindre og mindre Værdi, jo længere man vedligeholder dem, indtil de tilsidst taber al Betydning baade i Retning af at tale til vor Fantasi og som kultur- og bygningshistoriske Dokumenter, og kun faar Betydning som en Slags Anskuelsesbilleder i Marken af det originale Anlægs Udstrækning og Hovedformer.

Der er altsaa, naar Bygningsresterne ønskes bibeholdt **som Ruiner**, kun 2 Ting at vælge imellem: enten at lade dem passe sig selv, eller at holde dem vedlige. Men begge disse Veje fører — lidt før eller lidt senere — til ganske det samme Resultat, nemlig at Ruinen forsvinder.

Dette triste Resultat skyldes utvivlsomt en Grundfejl i Nutidens Opfattelse af det gensidige Forhold mellem Ruiner og gamle Bygningsrester.

Da Ruiner jo altid er sammensat af saadanne, gaar man ud fra som noget givet, at man for at bevare værdifulde gamle Bygningsrester ogsaa nødvendigvis maa holde sin Haand over Ruinerne, idet man fuldstændig identificerer disse to Ting.

Skønt denne Betragtningsmaade ved første Øjekast synes ganske selvfølgelig og logisk, er den dog i Virkeligheden fuldstændig falsk.

Tænker man nøjere over Forholdet, vil man nemlig indse, at just Troen paa denne Forbindelse af Ruiner og gamle Bygningsrester er Aarsag til de sidstes Ødelæggelse.

Det forholder sig jo nemlig saaledes, at medens Begrebet »Ruin« nødvendigvis maa være knyttet til gamle Bygningsrester, saa er det omvendte ikke Tilfældet; ja disses Eksistents og Levedygtighed er netop betinget af, at de ikke sammenknyttes med Ruiner, og naar dette alligevel ved Tidernes Ugunst hænder, da fører det, som ovenfor paavist, til deres Undergang.

Da imidlertid alle er enige om, at det har Betydning at bevare de gamle Bygningsrester for Efterkommerne, og da dette ikke lader sig gjøre efter den nuværende Methode for Bevaringen, var det vel nok værd at overveje, om det da paa anden Maade kunde lade sig gjøre, og dette mener jeg er muligt.

Murrester, der ligger under Jordlinien, som f. Ex. Asserbo, kan bevares gennem lange Tider ved at tildække dem med Jord; men for de store Ruiners Vedkommende er denne Methode jo ikke anvendelig, og for disse er der da efter min Overbevisning kun en eneste Mulighed for i en lang Fremtid at bevare dem mod Undergang, nemlig paa en Maade at lade dem forsvinde som Ruiner derved, at man indføjer dem som Led i Nybygninger.

Til denne Slutning er jeg kommen ved Betragtning af de middelalderlige Bygningsrester, som man kan finde udmærket bevarede omkring i gamle Kjøbmands- og Herregaarde, men især ved at færdes i vore gamle sjællandske Landsbykirker. I talrige af disse finder man saa at sige indkapslet vore allerældste Bygningsværker, de oprindelige, romanske Kirker, byggede af Kridt, Fraadsten eller Rullesten. Da disse Smaakirker i Tidens Løb bleve for trange, udvidedes de i den senere Middelalder ved Tilbygninger baade i Øst og Vest, og det nye byggede man i sin egen Tids Stil, saa ingen kan tage fejl af, hvad der er nyt og hvad gammelt.

Derved at man indføjede de gamle, ret skrøbelig byggede Kirker i Nybygninger, reddede man dem i Virkeligheden paa udmærket Maade fra Undergang. De bleve derved skærmede mod Vejr og Vind, saa de den Dag i Dag afgiver det bedste Stof til Studiet af vor allerældste Bygningskunst. Havde man i den gothiske Tid pietetsfuldt ladet dem henstaa som nationale Mindesmærker, er der neppe Tvivl om, at de nu alle forlængst vilde være sunkne i Grus. Det synes mig, at man herigennem har et Fingerpeg om, hvorledes gammelt Murværk paa bedste Maade kan bevares gennem Tiderne.

Vil man nu sige, at dette maaske nok kan være rigtigt, men at vi jo ikke, som i den gothiske Tid, har en naturlig Anledning til at benytte de gamle Bygningsrester i Nybygninger, da vil jeg hertil svare, at erkender man først Rigtigheden af den her fremsatte Grundbetragtning, vil man ogsaa nok efterhaanden finde Udveje i saa Henseende.

For Koldinghus' Vedkommende forsømte man en god Lejlighed til at gjøre denne Ruin levende, da man virkede for Tilvejebringelse af en Kongebolig i Jylland; men der er talrige andre Formaaler, hvortil en saadan Bygning kunde indrettes, naar først man har gjort sig fortrolig med den Tanke, at det er meningsløst at lade disse store Bygningsrester henstaa til ingen Nytte. Enhver Ruin er jo i Virkeligheden en Abnormitet, saa sandt som en Bygnings normale Levnetsløb er dette, at den, naar den ved Krig, Brand eller manglende Vedligeholdelse er kommet i Forfald, enten bliver istandsat eller jevnet med Jorden. Og naar det abnorme Forhold indtræder, at hverken det ene eller det andet bliver gjort, vækker det fra Begyndelsen af nærmest Forargelse; thi det støder Folks Følelse at se Bygningen henstaa i denne uskønne og ødelagte Tilstand som et Vidnesbyrd om Sløjhed eller Fattigdom. Men efterhaanden vænner man sig til Synet, og naar da i Tidens Løb Murene bliver mosgroede, og Græs og Buske slaar Rod i Revner og Sprækker, kommer endelig det Øjeblik, da Bygningen ophøjes til at være Ruin og »nationalt Mindesmærke«. Og nu ve den, der vil vove at gjøre det, som straks burde været gjort, nemlig at istandsætte den og gjøre den brugelig. Han er en Barbar, der ødelægger baade arkitektoniske og maleriske Værdier og forflygtiger de historiske Minder, der knytter sig til Stedet! Og saaledes bliver Bygningen da for anden Gang Aarsag til Forargelse, en Forargelse, som jeg finder langt mindre berettiget end den første.

Ret betænkt er jo Ruinen først og fremmest et Minde om Fattigdom eller Ligegyldighed, men kun et saare mangelfuldt Minde om det, den en Gang har været — en Menneskebolig

med Tag, Vinduer, Loftter og Gulve. Beskueren vil derfor have meget vanskeligt ved i Fantasiens at danne sig et blot nogenlunde klart Billede af det, Ruinen skal minde ham om, nemlig den Bygning, hvorfra den er en Levning. Og knytter der sig historiske Minder til Stedet, lider de ingen Skade ved en Genrejsning af de ødelagte Bygninger; tvertimod bliver de under visse Omstændigheder derved mere stedfæstede, og de svundne Begivenheder fremtræde mere levende for vor Fantasi.

Det er fortalt mig, at en lille Pige en Gang under et Besøg i Manteltaarnet paa Hammershus spurgte sine Forældre, om Ulfeld havde siddet fængslet i det mørke Kælderrum. »Nej!« blev der svaret, »han og hans Hustru sad der højt oppe i Taarnet.« »Hvad sad de da paa?« spurgte Barnet. Hun har formodentlig tænkt sig, at de sad paa en Pind ligesom et Par Kanariefugle, og har i ethvert Tilfælde kun faaet et højest utydeligt Begreb om Ulfelds Fængsel. Og hvor kunde hun andet, naar Ruinen giver et saa misvisende Billede af de historiske Forhold, idet Taarnets Indre for hendes Blik kun viser et gabende Svælg, med Skyerne drivende over dets nøgne Tinde.

Er derimod Bjælker indlagt i de Huller, der overalt viser deres Plads, og et Gulv herpaa, da maa Fængselsrummet staa nok saa raat, jeg kommer dog ganske anderledes i Stemmning end under de nuværende Forhold; thi nu er jeg virkelig paa det historiske Sted; det var her, indenfor disse 4 Vægge, Fangerne levede. Jeg er kommen i det rigtige Plan til det historiske Minde og ser ikke de historiske Personer i Forkortning. Paa samme Maade vil det gaa paa Koldinghus, naar en Kustode peger op paa en Murpille paa 1. eller 2. Sal og fortæller, at der laa Christian den Tredie paa sin Sotteseng. Vil jeg i Fantasiens udmale mig Begivenheden, generer det mig, at jeg kun kan se Sengebunden og hvad der staar under den, men ikke Kongen selv. Ja, jeg kan jo endda ikke forestille mig at se Sengen, da den og hele Sygeværelset

nødvendigvis vil skjules af de mellemliggende Bjælkelag. Først naar Dødsammeret faar Loft og Gulv, kommer jeg i det rette Forhold til Begivenheden, aander saa at sige den samme Luft, ser ud af det samme Vindue som den syge Konge og føler mig, kort sagt, paa et historisk Sted, hvad der er mig vanskeligt, saa længe Bygningen staar som Ruin.

For den, der ikke kommer til Hammershus eller Koldinghus, kan det ene være lige saa godt som det andet; men for den, der vil dvæle ved historiske Minder paa Stedet, vil det være en Fordel, at Ruinen er istandsat, og i det hele taget vil man efter min Mening vinde langt mere, end man taber ved at føre disse gamle Borge tilbage til Livet, saa de atter kan indgaa i vor Historie. Vi kunde nu have haft en malerisk Ruin i Frederiksborg; men der er vel dog nu neppe nogen, der beklager, at vi gik glip deraf, og blev Hammershus kaldt tillive igen, vilde det ikke vare længe, inden man ogsaa her vilde glæde sig over Forandringen. Hver Gang jeg gæster denne Ruin, er det, som de gamle Mure og Taarne raabte mig imøde: »Hvorfor lader man os henstaa i denne sørgelige Forfatning som et Monument over Forfædrenes skammelige Ligegyldighed? Er Danmark da saa fattigt, at det ikke kan hjælpe os paa Fode igen? Vore Grundvolde er jo endnu stærke og gode og vel i Stand til at tjene bedre Formaal end at overtrampes af Turister med en Baedeker i Haanden!«

Men Svaret maa lyde paa, at der for dem ikke er Haab om bedre Tider, saa længe Nationen er glad ved at beskue dem i deres Fornedrelsestilstand, ja endogsaa med en vis Stolthed omtaler Hammershus som en af Nordens største Ruiner — som om det var noget at prale af!

Nej, stolt vilde det være, om man kunde enes om her paa dette minderige Sted med Bevaring af alt det gamle atter at rejse et Hammershus, der for os alle, men særlig for Bornholmerne, kunde blive et Samlingssted, hvor i Tidens Løb nye Minder kunde knyttes til de gamle og denne vidunderlig

skønne Plet af Danmarks Land atter indgaa i vor Historie og derved faa en stadig forøget Værdi for Nationen.

Selvfølgelig tænker jeg mig ikke, at Hammershus skulde genfødes som middelalderlig Fæstning eller en Efterligning af en saadan, der kun vilde blive en Slags forfalsket Museumsgenstand. Ligeledes holder jeg for, at man burde undgaa Tidens Lyst til overalt at lave Museer. Saadanne kan være meget gode for sig; men de gjør ikke en Bygning levende, hvad man netop maa ønske for Hammershus. Blev man enig om at bevare Ruinen ved at lade den indgaa i Nybygninger, fandt man nok ud af, hvortil de kunde anvendes.

Det ligger saaledes lige for Haanden i den indre Slotsgaard at genopføre Kirken, af hvis Mure store Dele ere bevarede, og hvor der endnu er tydelige Spor af de 3 Hvælvingssfag. Da den nærmeste Kirke ligger over en halv Mil borte, er der just paa dette Sted Trang til en saadan her, saa et Savn ligefrem vilde blive afhjulpet ved dens Genopførelse.

I de øvrige Bygninger om Slotsgaarden vilde det dernæst være naturligt for Landets Konge at indrette en Lejlighed, saa han ikke ved Besøg paa Øen behøvede altid at være henvist til Ophold paa Hoteller eller den private Gæstfrihed, men kunde sætte Foden under eget Bord. Ligeledes kunde her findes Plads til en mindre Lejlighed for en Slotsfoged og en Kapellanbolig. I de paa den gamle Stalds og Kasernes Grundvolde opførte Bygninger kunde indrettes en Række Værelser, der for en Tid overlodes ubemidlede Kunstnere, Geologer og Botanikere, der ønskede at studere Bornholms Natur. Det behøver ikke nærmere at paavises, hvor meget en saadan Foranstaltning vilde styrke Baandet mellem Bornholm og det øvrige Land.

Naar man ad Broen nærmer sig Ruinerne, ser man tronende paa Klipperanden Magasinbygningens mægtige Nordmur, der er bevaret i næsten hele sin Længde og Højde, og hvis Murværk straalere i det herligste Farvespil. Denne Mur

er særlig udsat for Ødelæggelse af Vejr og Vind, og til Trods for, at man ved Opførelse af en mægtig Stræbepille har søgt at afstive den, er der dog stor Fare for, at den en skønne Dag kan styrte sammen. Kun ved at blive indføjet i en Nybygning kan den sikres mod Ødelæggelse, og den er det vel værd. Jeg kunde tænke mig, at man benyttede den som Ydervæg i en Festsalsbygning med tilhørende Lokaler.

En saadan Sal vilde sikkert for Bornholmerne og andre Danske paa Grund af Stedets store Skønhed og Minder blive et søgt Samlingssted, hvor der ved given Lejlighed kunde festes, afholdes Møder og Kongresser, Sangforeningsstævner o. lign., i lille Maalestok noget lignende, som Olympia var for de gamle Grækere.

Endelig er der saa de to bedst bevarede Dele af Hammershus, Manteltaarnet og det saakaldte Ulfelds Taarn. Det staar for mig som et stort Misgreb at vedligeholde disse Bygninger som Ruiner. I Virkeligheden er de jo ikke værre medtagne, end de vilde være, om de for en Maaned siden var blevne hærgede af Ildsvaade. Træværket er fortæret; men takket være en omhyggelig Vedligeholdelse er deres Ydermure i fortræffelig Stand med hele og gode Murrammer om Vinduer og Døre.

I »Ulfelds Taarn« mangler da intet andet for at gjøre det fra en Ruin til en Bygning end at opsætte Sparreværket og dække det med Tagsten samt lægge Bjælker ind i de Huller, som viser deres gamle Plads, og forsyne det med Døre og Vinduer, og det samme gælder Manteltaarnet, dog at her ogsaa vil være en Del Murværk at genopføre i Taarnets Indre. Hovedskillerummene og Porthvælvingen samt Kaminrørene maa opføres efter de tilstedeværende, tydelige Spor, og den øverste nedfaldne Murkrands genopføres; men hele denne Istandsættelse kan dog udføres med forholdsvis ringe Bekostning, og en Anvendelse for Lokaliteterne vil ikke være vanskelig at finde. Jeg kunde saaledes tænke mig Manteltaarnet givet fladt Tag, hvortil Turister kunde faa Adgang.

Udsigten herfra vil være af en enestaaende Skønhed, og jeg tror, at en saadan Afdækning af Taarnet vil være mere i Overensstemmelse med den oprindelige end det Dobbelttag, man ser paa gamle Billeder, idet man vel tør forudsætte, at Taarnets Overdel fra først af har været indrettet til Forsvar. Man kunde ogsaa tænke sig Taarnet indrettet som Signalstation eller Station for traadløs Telegrafering.

I Taarnets Indre kunde indrettes en Slags Kaserne, hvor Skolebørn, Spejdere eller Medlemmer af frivillige Korps under Besøg eller Øvelser ved Hammeren kunde faa gratis Logi. For en billig Betaling kunde disse og de unge studerende faa deres Fortæring fra Slotsfogdens eller Festsalens Køkken.

Ved en Genrejsning af Hammershus maatte ogsaa Spørgsmaalet om de gamle Fæstningsmure tages under Overvejelse. Store Partier af disse er i Tidens Løb styrtede sammen og henligger som Graastensbunker, og de endnu staaende ere stærkt medtagne af Tidens Tand. Vi har dog ikke her i Landet noget middelalderligt Fæstningsanlæg af tilnærmelsesvis saa stor Udstrækning og delvis saa vel bevaret. Det vilde, forekommer det mig, være af ikke ringe Betydning for Forstaaelsen af dette at faa dets Linier trukket op, saa Lægmænd kunde faa et tydeligt Begreb derom, og dette kunde opnaas ved at genrejse Murene om den egentlige Slotsplads i en vis Højde, saa de dannede en solid Indhegning om denne, og maaske man burde foretage en virkelig Restauration af den bedst bevarede nordvestre Mur med tilhørende Taarne. For de mange, der ikke har Kendskab til Fortidens Fæstningsanlæg, vilde det være af den største Interesse herigennem at blive gjort bekendt med disse Ting.

Genopførelsen af Hammershus er en Opgave, der selvfølgelig maatte behandles med megen Takt. Et skyldigt Hensyn maatte tages til det bevarede, samtidig med at man ærlig skulde vise, at det nye var et Barn af vor Tid. Men Opgaven vil dog i høj Grad lettes derved, at de gamle Bygninger

er opført i de allersimpleste Former, saa man ogsaa i Nybygningen ganske maa holde sig paa det jevne for ikke at bryde Harmonien. Da en Genrejsning sikkert fra mange Sider vil møde Modstand og Kritik, vilde det være klogt at gaa smaat frem. Man burde begynde med Istandsættelsen af de to Taarne; thi dette er en saa rimelig Foranstaltning, at selv ivrige Ruinvenner ikke vil kunne tage Forargelse deraf, og dernæst, begyndende med Kirken, efterhaanden genrejse Bygningerne om den indre Slotsgaard. Var man først saa vidt, vilde det andet komme af sig selv, idet Sagen da gennem de opnaaede Resultater formentlig vilde finde saa megen Støtte i den offentlige Mening, at Modstanden vilde være brudt. Man vil erfare, at det nye og det gamle udmærket godt kan forliges. Det nye beskytter og bevarer det gamle og gjør det levende, medens det gamles Tilstedeværelse modvirker det nøgterne og prosaiske, der ellers klæber ved Nybygninger.

Men det er sikkert nok, at den til at begynde med vil være meget stærk. Maaske mindst fra de Mænds Side, der ser paa Ruinerne fra et kultur- og bygningshistorisk Ståde; thi de vil dog vist efterhaanden indrømme, at det virkelig værdifulde af disse bedst bevares paa denne Maade. Men desto vanskeligere vil de, der ser paa Ruinerne gennem Romantikens Briller, kunne forsone sig med Tanken. Og dog paastaar jeg, at hverken Romantikken eller det maleriske berøves Hammershus ved en Istandsættelse; det bliver kun lagt over i et andet Plan. Romantikken ved de øde Murester ombyttes med Stemninger af anden Art, men ikke mindre værdifulde: Stemninger, der fremkaldes ikke af Død, men af Liv. Det vil være overmaade stemningsfuldt at høre Klokkerne fra Slotsbanken ringe Aftensolen ned og kalde til Gudstjeneste, eller i den indre Slotsgaard høre Salmesangen lyde fra Kirken, at se Røgen stige op af Skorstenene og om Aftenen se Lysene blinke gennem Slotsbygningernes Ruder. Det vil vække Stemning at høre Skolebørnenes Kvidren bag

Manteltaarnets Mure, at se Festskaarer drage ind paa Slotspladsen, og Dannebrog vaje over Bygningerne. Og hvad det maleriske angaar, da betinger alene den uregelmæssige Grundplan og Bygningernes forskellige Højde, at det genrejste Slots Silhouet bliver mere afvekslende og malerisk end Ruinen, ligesom det genopbyggede Frederiksborg er langt mere malerisk, end dets Ruiner vilde have været.

Naar jeg tænker paa den Modstand, det her fremsatte Syn paa vore Ruiners Bevaring vil møde, beroliges jeg ved Erindringen om, hvorledes Meninger, der til en Tid hævdes som almengyldige, til en anden Tid afløses af diametralt modsatte Synsmaader. Saaledes var der i mit Fag for en Menneskealder siden kun een Mening om det rigtige i ved Restaurering af gamle Bygninger at føre dem tilbage til det oprindelige med Bortfjernelse af alt senere tilkommet, medens man nu, i rigtig Erkendelse af, at enhver Tid har sin Berettigelse, søger alt senere tilkommet bevaret, naar det har selvstændig kunstnerisk eller kulturhistorisk Betydning. Ligeledes advaredes vi i min Skoletid paa Kunstakademiet mod Rokokoen som en bedærvet Stilart, medens man nu vurderer den højt. Jeg anser det derfor ogsaa for muligt, at den Dag kan komme, da man foretrækker det levende for det døde og erkender, at der er bedre Fremgangsmaader til Opnaaelse af gamle Bygningsresters Bevaring end de hidtil anvendte. Theorien om Ruiners Ukrænkelighed faar ganske vist herved et Dødsstød, men ogsaa om den kan Goethes Ord gælde:

Graa, kære Ven, er alskens Theori,
Men grønt er Livets gyldne Træ.

SØNDERJYLLANDS MIDDELALDERLIGE LANDSBYKIRKER.

DERES FORHOLD TIL SAMTIDIG DANSK
OG TYSK ARKITEKTUR.

AF

M. MACKEPRANG.

De henved halvtredjehundrede Landsbykirker, der findes i Sønderjylland, udgør en saare uensartet Masse. Helhedsbilledet er ulige mere sammensat end i noget andet gammeldansk Landskab af tilsvarende Størrelse, og afspejler det end i det hele og store Landets naturlige — delvis ogsaa dets nationale — Forhold, virker den Forskel, der kan være selv mellem nærliggende Egenes Kirketyper, ofte forbavsende og uforstaaeligt. At Kirkebygningerne i Midtlandets fattige Hedesogne mod Syd maatte forme sig anderledes end i den stenløse Marsk og de rige Egne Østerpaa, vækker ingen Undren, men hvad er Grunden til den ringe Lighed, der raader mellem Kirkerne paa begge Sider af Flensborg Fjord og Vemmingbund? Mod Vest og Nord Bygninger, der paa en enkelt Undtagelse nær ikke rager op over Gennemsnittet, ja næppe naar det; i Angel en Række af Landets stateligste Monumenter. Et Forsøg paa at udrede denne Forskel, at klassificere Materialet og sammenstille det med, hvad der findes mod Nord og mod Syd, vil derfor formentlig have sin Interesse, selvom det af mange Grunde kun er de groveste Linjer, der her kan trækkes op.

Som senere nærmere skal vises, tilhører den langt overvejende Del af Hertugdømmets Landsbykirker den romanske

Tid, er ligesom Kongerigets opførte i Løbet af 12. og Begyndelsen af 13. Aarhundrede. Nu kunde man maaske vente netop i Sønderjylland at træffe flere Spor af de Trækirker, der er gaaet forud for dem, end Nord for Kongeaaen, saavist som efter historiske Vidnesbyrd Kirker af Træ har holdt sig meget længe hernede. Tre Kirker paa det i Stormfloden 1634 saa stærkt hærgede Nordstrand vides saaledes først i Begyndelsen af 17. Aarhundrede at være ombyggede fra Træ til Sten¹. Om den 1707 nedbrudte Kirke paa Halligen Oland hedder det, at den var »af Træ, gammel og forfalden«, ja saa sent som 1749 nedreves der en Trækirke i Galmsbøl sydligst i Tønder Amt helt ude ved Vestkysten². Det er dog vist meget tvivlsomt, om nogen af disse Kirker gaar tilbage til Middelalderen, endsige da til den ældre Middelalder. De ligger alle paa Vesterhavssøer eller i Marsken, og ganske bortset fra det problematiske Spørgsmaal om disse Egne overhovedet var beboede i 10.—11. Aarhundrede, er det yderst usandsynligt, at nogen Trækirke skulde have overlevet den store Stormflod i 1362, om hvilken det vides, at den ødelagde 49 (maaske 59) Kirker Vesterpaa³. Og naar det siges, at de har været af Træ, er der vel størst Sandsynlighed for, at det har været Bindingsværksbygninger opførte paa Egnens sædvanlige Vis, saaledes at Loftsbjælkerne af Hensyn til Stormflod ikke blot hviler paa Murens Stolper, men tillige paa et Sæt indenfor anbragte Stolper. Den ovenfor nævnte Kirke i Galmsbøl karakteriseres saaledes netop som »ligere et Huus end en Kirke«⁴.

¹ Volgsbüll, Westerwold og Osterwold se Sønderjydske Aarbøger. 1900. S. 273, Anm. 3.

² Oland: Haupt, Bau- u. Kunstdenkmäler d. Provinz Schleswig-Holstein I. 486. Galmsbøl: Danske Atlas VII. 345, Anm.

³ P. Lauridsen, Bispedømmet Slesvigs Sognetal i Middelalderen. Hist. Tidsskr. 6 R. V. 215.

⁴ Saavel i det vestlige Holsten som navnlig i Nordvesttyskland findes endnu talrige, delvis huslignende Bindingsværkskirker. For Holstens Vedk. saaledes i Eichede (Kr. Stormarn) og Nienstedten (Kr. Pinneberg).

Et Par Rester af en sønderjydsk Stavkirke er dog kendte, nemlig to, o. 4 Meter lange Egeplanker, der for nogle Aar siden fremdroges i Humptrup Kirke Syd for Tønder, hvor de tjente til Støtte for Kirkens Stoleværk. Stærkt forhuggede og medtagne af Raad, som de var, kunde det dog ses, at de var forsynede med Not og havde Reliefskæringer, bestaaende af stærkt sammenslyngede, rent ornamentalt behandlede vingeløse Drager, hvis Stil viser tilbage til førromansk Tid, antagelig til Midten af 11. Aarhundrede. Deres oprindelige Anvendelse lader sig næppe fastslaa med Sikkerhed¹.

Er dette foreløbig alt, hvad der kendes af tidlig-middelalderlige Trækirker Syd for Kongeaaen, maa det dog ikke glemmes, at Sønderjylland modsat Kongeriget har bevaret en statelig Række Træbygninger til kirkeligt Brug, der, om end de ikke kan maale sig med Humptrup-Plankerne i Ælde, dog i det mindste for en enkelts Vedkommende gaar saa langt tilbage som til o. 1300. Det er de fritstaaende Klokke-taarne af Træ, typiske for store Dele af Landet, men langt fra værdsatte saa højt, som de fortjener; altfor mange af dem har derfor trods Fagmænds Protest i den sidste Menneskealder maattet vige Pladsen for pralende, glorøde, »gotiske« Kirketaarne. Efter Sagens Natur kan de normalt kun forekomme, hvor Kirkerne er kullede, og da Størsteparten af Kirkerne i de to Haderslev Amter, Tønder Nørreamt og den nordlige Del af Aabenraa Amt har Taarne, findes der da heller intet fritstaaende Klokke-taarn i hele denne Del af Landet. Men fra Jordkær lige Vest for Aabenraa begynder de og strækker sig over Sundeved og Als ned gennem hele Hertugdømmet saavel mod Øst som mod Vest². I Forbin-

¹ Godhedsfuld Meddelelse af Bygningstegner S. Claudi-Hansen, hvem lagttagelsen skyldes. Efter hvad Professor Haupt oplyser, opbevares Plankerne nu i Thaulow-Museet i Kiel.

² Foruden de i Sagregistret hos Haupt III. 63—64 anførte maa nævnes: Ensted, Kliplev, Felsted (Aabenraa A.); Broager, Hørup, Svenstrup (Sønderborg A.); Havetoft, Ulsnæs, Tøstrup (Gottorp A.); Kathrinenheerd (Ej-

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1914.

delse hermed skal lige nævnes, at godt en halv Snes Kirker, næsten alle i Egnen fra Flensborg og skraat nedefter mod Slien, har Trætaarne, der ikke er fritstaaende, men byggede op til Kirkens Vestgavl. De synes dog alle at være yngre og uden større Interesse.

Den største Part af de omtrent 50 endnu bevarede fritstaaende Trætaarne er vel heller ikke ældre end 17.—18. Aarhundrede, men navnlig Angel har dog adskillige, der gaar tilbage til Middelalderen. Det ældste af disse ærværdige Mindesmærker er utvivlsomt Taarnet i Nr. Brarup i Gottorp Amt (Fig. 1). Den ydre Bordklædning er ny, men det af mægtigt Egetømmer dannede konstruktive Skelet er i god Behold, og i flere af Glamhullerne sidder endnu ganske tynde Prydbrædder af Eg, i hvilke er udskaaret en med smaa, runde, nedhængende Knopper eller Skiver prydet Dobbeltbue. Det er et Motiv, der tilhører Overgangstiden mellem romansk og gotisk Kunst¹, og naar hertil kommer, at der til Syldsten er anvendt Sten fra Kirkens Apsis, der er bleven afløst af en unggotisk Korforlængelse, fejler man næppe ved at sætte Taarnets Alder til Slutningen af 13. Aarhundrede. Ogsaa flere af Nabokirkerne som Nr. Farensted, Strukstrup og Tumby har velbevarede gamle Taarne, der dog snarest synes at tilhøre Middelalderens senere Tid, ligesom det udmærkede, i 1880'erne nedrevne Taarn ved Sterup i Nørreangel².

I det nuværende Danmark kendes lignende fritstaaende Taarne kun paa Lolland, hvor der endnu findes 6 Stykker, af hvilke alene Taarnet i Birket kan maale sig i Ælde med

---

dersted); Bargum (Husum A.); Humptrup, Lindholm og Risum (Tønder Sdr. A.). Det samlede Antal er 47, hvortil kommer 8, nedrevne i den nyeste Tid. Af Vesttaarne af Træ findes ialt 11; 3 er nedrevne i den nyeste Tid.

¹ Se f. Ex. Chr. Ax. Jensens Oversigt i Aarb. f. nord. Oldkyndighed. 1911. S. 218—19.

² Perspektiv og Enkeltheder hos Haupt I. 335.

de angelske¹. Derimod forekommer de i de gammeldanske Landskaber Østensunds samt i Holsten, hvor de dog synes at staa de slesvigske ret fjærnt, at dømme efter de sparsomme

Fig. 1. Klokketaarn i Nr. Brarup.

Oplysninger hos Haupt². Intetsteds er de imidlertid saa udbredte som i Sønderjylland.

¹ Birket (Nørre Hr.), Søllested, Arninge, Vestenskov, Gloslunde og Græshave (Sønder Hr.). Taarnet i Birket er gengivet i »Tegninger af ældre nordisk Architektur« V. Saml. 3. Række. Bl. 4—6, efter Opmaaling af Arkitekt Mogens Clemmensen, hvem jeg skylder Oplysning om de fleste øvrige samt om de skaanske.

² Se Sagregistret hos Haupt III. 63—64 og Inventaret over de der nævnte Kirker.

Deres Oprindelse lader sig næppe udrede, men Tanken har ondt ved at opgive at finde Vej og Sti i dette Spørgsmaal, der synes at maatte kunne løses, saa rigt og forholdsvis gammelt som Materialet er. Er Skikken et Levn fra de ældste Trækirkers Tid, eller er de Omsætninger i Træ af murede Klokketaarne? Et saadant af Tegl, der af Haupt henføres til 13. Aarhundrede, stod indtil 1893 ved Slesvig Domkirke og ledte ved sine opadskraanende Murflader uvilkaarlig Tanken hen paa Trætaarnene¹. Men unægtelig tyder denne ejendommelige Byggemaade snarere paa et Laan fra Træarkitekturen end omvendt, saavist som det er mere naturligt at anbringe Stolper i en skraa Stilling end mure en Mur skraat! Bortset fra de smaa bornholmske Klokketaarne med et Bindingsværksstokværk paa en Underbygning af Grundmur kendes der ikke flere Exempler paa murede, fritstaaende Klokketaarne paa gammeldansk Grund². Derimod træffes i Oldenburg talrige fritstaaende, murede Bygninger til Anbringelse af Klokkerne, dels virkelige, ofte ret anseelige og pyntelige Smaataarne, dels overdækkede Stabler med een, to eller tre høje, rundbuede Gennemgange. De ældste af dem gaar imidlertid ikke længere tilbage end til Middelalderens Slutning³, og omend der, som det senere skal paavises, afgjort har været Forbindelse mellem disse Egne og Slesvigs Vestkyst, synes det dog lidet tilraadeligt i disse Taarnes mulige Forgængere at se Prototypen for de sønderjydske, lollandske og skaanske!

¹ Taarnet ses yderst tilhøjre paa Billedet af Domkirken i Traps Slesvig S. 546; jfr. Haupt, Die Domkirche St. Petri zu Schleswig 1905. S. 16.

² De enkeltvis i Skaane forekommende fritstaaende Taarne (Brunius, Skånes Konsthistoria S. 14), hvortil endvidere kan føjes Kerte i Baag Hr. paa Fyen, afviger saa stærkt, at de ej kan henføres hertil, men snarere maa sammenstilles med de gotlandske Kastaler.

³ Taarnet i Apen menes at være opført 1474, se Bau- u. Kunstdenkmäler d. Herzogtums Oldenburg IV. 171. Mellem de i 4. og 5. Bd. af dette Værk omtalte eller gengivne mangfoldige Taarne og Stabler se navnlig IV. 72, 79, 170 og 182; V. 130 og 300 (Billede af Stabel).

Som vel kendt var det under Sven Estridsen, at de første Stenkirker rejste sig rundt om i Landet. Men medens man for Kongerigets Vedkommende har bevaret historiske Vidnesbyrd, der med Sikkerhed tillader os at føre enkelte Monumenter tilbage til denne Tid, svigter de skrevne Kilder ganske for Slesvig. Vi har her kun Bygningerne selv at holde os til, thi de Aarstal for gamle Kirkegrundlæggelser, hvormed det vrimler i de frisiske Krøniker, er utvivlsomt ligesaa fantastiske som de fleste af deres andre Efterretninger.

Veteranen mellem de sønderjydske Landsbykirker af Sten er Starup Kirke paa Sydsiden af Haderslev Fjord. Til for faa Aar virkede dens Ydre som en almindelig Landsbykirkes, alene det smukke med Lisener og dobbelte Bueslag prydede Kor og Korrundingen hævede den op over Mængden. Langt ejendommeligere var det Indre med store rundbuede, stærkt mishandlede Blændinger i Skibets Sidemure. Disse Enkeltheder i Forbindelse med Materialet — det er Landets eneste Fraadstenskirke — har tidlig henledet Opmærksomheden paa den, og en nys afsluttet Restaurering har tilfulde godtgjort, hvad en nøjere Betragtning alt tilforn maatte gøre indlysende. Kirken har oprindelig været treskibet, men endnu i romansk Tid er Sideskibene bleven nedrevne og Arkadebuerne blændede¹. Herved rykkes Bygningen imidlertid ud af de almindelige Landsbykirkers store, graa Masse og stilles jævnsides med Monumenter som Frue Kirke i Roskilde og Tamdrup (Nim Hr.) ved Horsens, der begge hører til Danmarks ældste Stenkirker.

¹ Kirken er gentagne Gange behandlet af Helms, saaledes i Ny kirkehist. Saml. II. 315 ff. og i Danske Tufstens-Kirker S. 107, uden at han dog har været paa det rene med Blændingernes Betydning. Til Forklaring af Materialets Forekomst kan det nævnes, at man i ny Tid har fundet Fraadsten ved Anlægget af Haderslev Vandværk Syd for Fjorden (Medd. mig af Bygmester P. Christiansen i H.). Stenen synes f. ø. ogsaa, omend i ringe Mængde, at være bleven anvendt ved den ældste Kirke i Øsby paa Haderslev Næs.

Ligesom Starup er begge disse Kirker af Fraadsten; det samme gælder om de af Roskildebispen Sven Nordbagge grundlagte ældste Stenkirker i Roskilde og Ringsted, af hvis Mure Dele er komne for Dagen ved den af Professor Storck foretagne Restaurering og Undersøgelse. Af Fraadsten er ligeledes Jellinge Kirke, der paa Grund af sine Kalkmalerier maa sættes til en meget tidlig Tid, St. Jørgensbjerg Kirke ved Roskilde, hvis ejendommelige arkitektoniske Dekoration saa at sige afspejler Stavkirkens konstruktive Led, og St. Ibs øde Kirke sammesteds, hvis Ælde fremgaar af, at den har to Sæt romanske Vinduer, et ældre og et yngre¹. Af disse og endnu flere Exempler synes det ikke at være for dristigt at slutte, at denne letbearbejdelige Sten har været det Byggeæmne, man først greb til, da man i 11. Aarhundredes Slutning foretog Overgangen fra Træ til Sten. Hermed skal selvfølgelig ikke være sagt, at alle vore Fraadstenskirker hører til Landets ældste Kirkesæt. For at nævne et enkelt Exempel har saaledes Ølsted Kirke i Hatting Herred Sydvest for Horsens en udvendig polygonal, indvendig rund Korafslutning, en Ejendommelighed, der genfindes paa Teglstenskirker som Eskildstrup paa Nørrefalster og afgjort peger paa senromansk Tid.

Bortset fra Starup Kirke og en Række Teglstenskirker i Marskegnene syd for Tønder, der i udpræget Grad tilhører Overgangen mellem romansk og gotisk Stil, lader Resten af Hertugdømmets Kirker sig foreløbig kun i ringe Grad tilfæste. Man maa overfor dem nøjes med den meget rummelige Datering, der hedder romansk Stil, dog saaledes at man indenfor den kan udsondre et yngre Lag, bestaaende af Teglstenskirkerne og en Del Kampestenskirker i Sydslesvig, hvor Teglen forekommer som oprindeligt, omend underordnet Materiale. Af Landets 241 Landsbykirker er de 215 middelalderlige, og heraf maa atter 184 eller 85 Pct. henføres til den romanske Tid eller Overgangstiden. Det er Tal, der saa noget nær svarer til Forholdene i Kongeriget, blot med den Forskel, at Procenten for de romanske Kirker her er noget højere, nemlig 90 à 91, hvilket atter hænger sammen med, at Kirkerne i Landsdele som Nordfrisland, Ejdersted og

¹ Sjællands Stiftslandsbykirker S. 18, Pl. 24—25, og S. 15 ff., Pl. 26.

Dänischwold paa Grund af de særlige Forhold i disse Egne for en stor Del er gotiske. Bortses fra dem, er Procenttallet af romanske Kirker snarere højere end i Kongeriget.

Billedet skifter, naar vi gaar Syd for Ejderen. I hele Holsten findes der ikke flere end en Snes romanske Landsbykirker, Resten tilhører Gotiken eller senere Tider. Fuldstændig svarende hertil er det Indtryk, man faar ved at sammenligne Fontene i de to Hertugdømmer, det eneste af Kirkeinventaret der paa gammeldansk Grund i det hele og store er jævngammelt med Kirkerne selv. Alene et Blik paa Kortet i Sauermanns Bog »Die mittelalterlichen Taufsteine der Provinz Schleswig-Holstein« viser noksom, at paa dette Omraade er det saare smaat bevendt med Fællesskabet. Mod Slesvigs omtrent 100 romanske Granitfonte kan Holsten kun sætte 4.

Disse tørre Tal er talende nok. De bekræfter særdeles tydelig, at den Kulturbølge, der i Middelalderens senere Tid fra og gennem Holsten bredte sig over Slesvig, endnu ikke var begyndt. Som man efter Landets hele politiske Stilling maatte vente, er der en nøje Sammenhæng mellem Kirkerne Nord og Syd for Kongeaaen, et Faktum, der ogsaa loyalt anerkendes i det af Professor Haupt udgivne officielle Inventariseringsværk »Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein«.

Nu er det imidlertid en fast Regel for al ældre Kunst, at den falder i bestemte, provinsielle Grupper. Indenfor vor hjemlige kirkelige Arkitektur er vel nok Grundplanen den samme og i store Træk ogsaa den dekorative Udsmykning. Begge er de internationale og er vel for største Parten komne til os fra Vesttyskland, enkeltvis som i Ribeegnens Tufstenskirker endog direkte kopierede efter de fremmede Forbilleder. Det er i Udformingen af Enkelthederne, i Valget af Materialet og i dettes Behandling, at ikke blot det nationale, men ogsaa, og man fristes til at sige først og fremmest, det provinsielle, gør sig gældende. Trods alle Lighedspunkter

byggede man anderledes paa Sjælland end i Jylland, anderledes paa Fyen end paa Sjælland. Kan der nu indenfor den romanske Arkitektur paavises en speciel sønderjydske Provins, eller hører Landet ind under de to Nabolandsdele, paa samme Maade som hele dets nordvestlige Hjørne indtil 1864 hørte under Ribe Bispedømme, og Als lige til 1819 stod under Fyens Biskop?

Betragter man først Materialet, viser den statistiske Oversigtsliste, at det procentvis fordeler sig saaledes, at 26 Pct. af de romanske Kirker er af Kvader, 38 af raa og kløvet Kamp, 28 af Tegl og 8 af rhinsk Tuf.

	Romanske og Overgangstid	Gotiske	Kvader	Raa og kløvet Kamp	Rhinsk Tuf og Fraadsten	Tegl (romanske)	Tegl (gotiske)
Haderslev Østeramt.....	21	1	15	4	1	1	1
— Vesteramt.....	24	—	14	2	8	—	—
Tønder Nørreamt.....	22	1	8	2	4	8	1
— Sønderamt.....	16	7	2	1	—	13	7
Aabenraa Amt.....	14	2	3	9—1	—	1	2
Sønderborg Amt.....	15	2	—	9	—	5(6?)	2
Flensborg Amt I.....	8	1	—	7	—	1	1
— — II (Nørreangel)	14	1	3	8	—	3	1
Slesvig Amt I.....	5	1	—	4	1	—	1
— — II (Sønderangel) ..	19	1	2	13	—	4	1
Ekernførde Amt.....	6	5	—	6—2	—	1	2
Husum Amt.....	12	3	—	5—1	1	6	2
Ejdersted	8	6	—	1	—	7	6
	184	31	47	71—4	15	50(51?)	27

Ved Fordelingen efter Materialet er, naar dette ikke er ensartet hele Kirken igennem, Materialet i Koret lagt til Grund. Et skarpt Skel mellem Overgangstid og gotisk Stil er vanskeligt at drage, og enkelte Kirker, der her er henregnet til Overgangstid, burde maaske snarere henføres til den følgende Periode. Til Gengæld er Kirker som Øsby (Haderslev Ø. A.) og

Klipleve (Aabenraa A.) betragtede som gotiske uden Hensyn til de svage romanske Rester. I Kolonnen: Raa og kløvet Kamp henviser Dobbelttallet til de gotiske Kampestenskirker Jordkær (Aabenraa A.), Hjoldelund (Husum A.), Bünstorf og Dänischhagen (Ekernførde A.). Materialet i Ketting (Sønderborg A.) er tvivlsomt, antagelig dog Tegl.

Geografisk set er Tufen og Teglen det herskende Materiale mod Vest, Kampen mod Nord og Øst.

Holder vi os foreløbig til det sidstnævnte Bygningsæmne, der bedst vil kunne give os Svaret paa det opstillede Spørgsmaal, vil det ses, at medens den hugne Kamp, Kvaderen, er absolut overvejende i hele Haderslev Amt og delvis i Tønder Nørre Amt, stiller Sagen sig anderledes længere mod Syd. Allerede i Aabenraa Amt er Kirkerne af raa og kløvet Granit i stort Flertal, i Sønderborg, Flensborg, Slesvig og Ekernførde Amter næsten eneraadende, blot med den Undtagelse at der i Angels midterste Del findes en lille Enklave af Kvaderstenskirker, der senere skal blive taget op til nærmere Undersøgelse. Kvaderstenskirkernes store Overvægt mod Nord er sikkert ingen Tilfældighed, men staar i nøje Forbindelse med, at disse Egne hørte under Ribe Stift eller grænsede op til det. Indtil Reformationen omfattede Stiftet nemlig hele det nuværende Tønder Nørre Amt med Undtagelse af Slogs Herred, Haderslev Amt paa nær den østlige Del af Gram Herred og de to Kystherreder Tyrstrup og Haderslev, samt endvidere af Aabenraa Amt Sdr. Rangstrup Herred med Undtagelse af Øster Løgum Sogn, der dannede en Bro mellem den mindre nordlige og den større sydlige Del af Slesvig Stift¹. Men bortset fra Tufstenskirkerne findes der i Ribe Stift snart sagt ikke andet end Kvaderstenskirker, og er end Hovedmaterialet i Stiftets Centrum, Ribe Domkirke, rhinsk Tuf, maa det dog ikke glemmes, at netop de ældste Dele af Domkirken rummer noget af vor allerfortrinligste Granitskulptur: Den pragtfulde Sokkel og Kathoved-

¹ Se H. N. A. Jensens Afhandling om »Bispedømmet Slesvigs gamle Omfang« i *Annaler f. nord. Oldkyndighed*. 1849. S. 338 ff.

dørens Tympanon. Man behøver imidlertid ikke at slaa sig til Taals med det Sandsynlighedsbevis, der ligger i Brugen af det samme Materiale. Det kan direkte godtgøres, at Domkirkens Granitskulptur har øvet Indflydelse paa de nordslesvigske Kvaderstenskirker baade i og udenfor Stiftet, og at der, som rimeligt er, findes en nøje Sammenhæng mellem dem og Kvaderstenskirkene Nord for Kongeaaen. En Række Kirker langsmed og paa begge Sider af den nuværende Grænse har saaledes Søjleportaler, der kan føres tilbage til Kathoveddøren. Ikke blot flankeres de ligesom deres Forbillede af to og to Søjler, en Sammenstilling der ellers er meget sjælden paa jydsk Grund, men flere af Søjlerne har desuden Kathoveddørens let kendelige Kapitæler med Rækker af krandsstillede Blade. I Kongeriget kan nævnes Anst, paa gammel slesvigsk Grund er der Aller og dens tidligere Annekskirke Taps, der indtil 1864 hørte til Slesvig, samt Skodborg og Tyrstrup, hvis Portaler dog ved Kirkens Ombygning i 1850'erne er flyttede ud i Kirkegaardsmuren. Ogsaa flere af disse Portalsøjlers Baser har Enkeltheder, som Hjørneblade og Hjørnehoveder, der viser tilbage til Domkirken, hvis Indflydelse altsaa har strakt sig tværs over Halvøen helt over til Lillebælt¹. De nysnævnte primitive korintiserende Kapitæler træffes imidlertid ikke alene paa Portalerne, de smykker tillige Apsidehalvsøjlerne paa Hygum Kirke, vel nok Nordslesvigs smukkeste Kvaderstensbygning (Fig. 2), ligesom ogsaa den alt i Middelalderen nedrevne Apsis paa Agerskov Kirke har haft dem. Selve disse Apsiders Dekoration maa forøvrigt, som paavist af Helms, føres tilbage til den af Domkirken afhængige Tufstensarkitektur².

Nævnes kan det endvidere, at det Vædderhoved, der er udhugget paa en af Aller Kirkes Portalsokler, jævnlig møder os paa nørrejydske Kirkers Sokler, Portaler og Fonte; saa-

¹ Jfr. Architekten. 1905—06. S. 468—70, hvor de nævnte Enkeltheder samt Portalen i Taps er gengivne.

² Danske Tufstens-Kirker S. 101.

ledes Vejle, Viuf (Brusk Hr.), Vamdrup og Skanderup (Anst Hr.). Ogsaa det kan føres tilbage til Domkirken¹.

Af let forstaaelige Grunde lader Fontene sig bedre end Kirkebygningerne indordne ikke blot i provinsielle, men til-

Fig. 2. Hygum Kirkes Apsis.

lige i ganske lokale Grupper, og ogsaa her kan der paavises en tydelig Forbindelse mellem Kirkerne i den sydlige Del af Nørrejylland og i Nordslesvig. I den østligste Del af Vejle Amt, nogenlunde fra Vejle Fjord og nedefter, har den her-

¹ Jfr. Architekten. 1905—06. S. 470.

skende Fontetype et meget let kendeligt Præg. Den nærmest cylindriske Kumme er smykket med en Række rundbuede Arkader, snart — og som oftest — tomme, snart udfyldte med Relieffer, medens Foden kan være flankeret af smaa, paa Hug siddende Menneskefigurer. Ganske den samme Type træffer vi i de 8 gammelslesvigske Sogne (Dalby og Hejls), i en Kreds af Kirker i Egnen omkring Vojens (Sommersted, Mavgstrup, Vedsted, Bevtøft, Jægerup og Østerlinnet) og tillige i godt en halv Snes Kirker langs Vestkysten fra Ribe og sydpaa, forsaavidt ganske mærkeligt som Typen her er meget sparsomt repræsenteret paa nørrejydsk Grund¹.

Inden vi forlader Ribe Stifts Omraade, vil det være nødvendigt at nævne den Række Kirker af rhinsk Tuf, der findes i den vestlige Del af Haderslev Vesteramt og i Tønder Nørreamt, mellem hvilke vi træffer flere af Landets smukkeste Kirkebygninger som Brøns, Roager og Ballum. At gaa nærmere ind paa hele denne Kirkegruppe vil dog være ganske overflødigt, da det gennem afdøde Pastor Helms' forskellige Arbejder forlængst er bleven fastslaaet, at den kunstnerisk set er afhængig af Ribe Domkirke.

Kan det samme end ikke saa klart paavises for Kvaderstenskirkene, maa det dog siges, at ogsaa for dem har Ribe været det kunstneriske Centrum, og at ikke blot Kirkerne i Tørninglen, men ogsaa i den nærmest tilstødende Del af Slesvig Stift danner en naturlig Fortsættelse af Halvøens Kvaderstenskirkker. Arkitektonisk set gaar Nørrejylland derfor til en Linje omtrent fra Aabenraa tværs over Landet til Højer. Bortset fra Angel findes der da ogsaa Sønden for den

¹ Jfr. Sauermanns ovenf. anf. Værk S. 49—51. Med Hensyn til Forfatterens Opfattelse af de sønderjydske Fontes Stilling til de øvrige danske (*von einer Abhängigkeit im formalen Sinne [kann] nicht die Rede sein* S. 65) — en Opfattelse, der bl. a. hænger sammen med Værkets fuldstændige Mangel paa Forstaaelse af middelalderlig Kunsts provinsielle Karakter — henvises en Gang for alle til min Anmeldelse i Sønderjydske Aarbøger. 1905. S. 294 ff.

kun een Kvaderstenskirke paa Fastlandet, nemlig Læk i Tønder Sdr. Amt.

Mere indfiltrede er Forholdene i Slesvig Stifts egentlige Kærne, i Forbindelse med hvilken det vil være naturligt at tage Als, selvom denne Ø ligesom Nabøen Ærø gennem hele Middelalderen indtil Begyndelsen af forrige Aarhundrede hørte under Odense Bispedømme.

Som Skemaet viser, er Hovedmassen af Kirkerne her af raa og kløvet Kamp. Enkeltvis træffes de ogsaa længere Nord paa i Haderslev Østeramt og Aabenraa Amt, og i visse Egne af Jylland, i Mols og Landet mellem Aarhusbugten og Horsensfjord forekommer de endog i betydeligt Tal. Det vilde føre for vidt paa dette Sted nærmere at undersøge Aarsagerne til, at Kampen i disse Egne har afløst Kvaderen, og det skal derfor blot antydes, at Grunden kan være af økonomisk Art. Ikke saaledes at forstaa, at disse Strøg er særlig fattige, tværtimod, men den jyske Østkyst har aabenbart i det hele lidt stærkt ved Vendernes Hærgninger i det 12. Aarhundrede. Naar Saxo fortæller, at under Sven Grathe stod alle Landsbyer folketomme, og Agrene laa udyrkede i det østlige Jylland ligefra Ejderen til Vendsyssel, er dette vel nok en mild Overdrivelse, men endnu saa sent som 1183 omtales Gods i Østjylland som mindre værdifuldt, fordi det laa ved Kysten, »udsat for Hedningenes Angreb«¹.

Nu kunde man tænke sig, at der jævnsides med den store jyske Kvaderstensgruppe havde været en mindre, i Tid samhørende Kampestensgruppe, der væsentlig holdt sig til Kystegnene og, som det nedenfor skal vises, tillige strakte sig over til Fyen. Selvom fremtidige Detailundersøgelser skulde bekræfte dette, er det dog ikke givet, at Kampestenskirkerne paa Als, i Sundeved, Angel og Midtlandet helt over til Husum skal opfattes som en direkte Fortsættelse af de nørrejyske Kirker af samme Materiale. Snarere maa deres

---

¹ Saxo ed. Müller et Velschow II. 706. Erslev, Testamenter S. 2.

nærmeste Frænder vistnok søges Østerpaa, paa Fyen. I retslig Henseende hørte Fyen lige til Udstedelsen af »Danske Lov« sammen med Jylland, saavist som Jydske Lov var den gældende Hovedlov, og den Forbindelse, der har givet sig Udslag heri, kan ogsaa iagttages paa Kirkebygningernes Omraade. Medens nemlig Sjælland ikke har en eneste virkelig Kvaderstenskirke, udgør de paa Fyen hele 31 Pct. af de romanske Landsbykirker. De ligger dog næsten alle paa den nordlige Halvdel af Øen. I de tre sydligste Herreder, det meget store Salling Herred, Sunds Herred (med Undtagelse af Taasinge) og Gudme Herred med tilsammen 45 romanske Kirker findes der kun 2 Kvaderstensbygninger, nemlig Gislev og Gudbjerg, begge i Gudme Hr. Resten er ganske som i Østslesvig af utilhugget Kamp, vel at mærke dog saaledes, at begge Steder meget hyppig ikke blot Soklen, men ogsaa det eller de nærmeste Skifter over den er kvaderhugne, som om man havde haft isinde at rejse en fuldstændig Kvaderstenskirke, men ikke mægtet det. Dette er aldrig Tilfældet med de sjællandske Kampestenskirker, af hvilke de fyenske altsaa ikke kan være Aflæggere, hvad man i og for sig kunde være tilbøjelig til at tro. Ligeledes bør det nævnes, at saavel i Fyen som i Østslesvig kan der forekomme Kampestenskirker med Søjleportaler (Vester Aaby (Salling Hr.) — Bov, Borby ved Ekernførde), noget der ogsaa er ganske ukendt paa Sjælland.

Baade Søjleportalerne og Kvaderstenssoklerne kendes imidlertid ogsaa fra de jydske Kampestenskirker, og skal det derfor kunne godtgøres, at Østslesvig har staaet nærmere ved Fyen end ved Jylland, vil det være nødvendigt at føre nye Argumenter i Marken, at paaapege Træk, der alene er fælles for de to førstnævnte Landsdele, ikke tillige for Jylland. Døbefontene giver os dem. Et af de almindeligste Ornamente paa Fontene i Østslesvig, fra Haderslev og ned til Als og Sundeved, er en romansk Akantusranke af en noget varierende Form, men dog med et bestemt, let kende-

ligt Fællespræg¹. En lignende Ranke kendes ikke i Jylland, hvorimod den genfindes paa talrige fyenske Fonte spredte over hele Øen, men hyppigst i Sydfyen. Her er dog kun Ornamentet beslægtet, hvorimod Fontenes Form kan være ret afvigende. Derimod findes der i Hyrup i Nørreangel en overordentlig smukt udført Font, der baade hvad Form og Udsmykning angaar meget nøje svarer til Fonten i Melby ved Bogense, medens Fonten i Nabokirkerne Grumtoft samt — i mindre Grad — i Husby peger i samme Retning². Endnu mere afgørende er det, at Fontene i Rylskov i Nørreangel og Bregninge paa Ærø er ganske ensartede, samt at de enkelte Elementer i deres Udsmykning, Liljefigurer over en Bladranke, kan følges fra Ærø over Sydfyen, Taasinge og Langeland helt over til Lolland. Det her anførte og forskellige andre Smaatræk³ tyder alle hen paa, ja gør det mer end sandsynligt, at der har hersket en livlig kunstnerisk Forbindelse mellem Østslesvig og den fyenske Øgruppe. Egentlig er dette kun, hvad man kunde vente. Sproglig set staar disse Landsdele hinanden nær, den ældre Gaardtype er den samme, nemlig den eenlængede Gaard med Vaaningshus og Stald under samme Tag, adskilte ved Tærskeladen⁴, og naar de sønderjydske Hertuger i 13. Aarhundredes 2. Halvdel havde betydelige Besiddelser i Sydfyen — Faaborg, Svend-

¹ Sauermann S. 38—39 og navnlig 42—43, hvor den dog er sammenblandet med Fonte med andre Motiver.

² Sauermann S. 45 ff. sammenholdt med S. 64. Det bør dog anføres, at Bogenseegnens Fonte viser den nøjeste Sammenhæng med Fontene i Djursland. Enkelte Fonte af samme Type forekommer ogsaa i Assens-Egnen.

³ Fontene i Ris, Ensted og Kværs i Aabenraa A. minder stærkt om Fonten i Brudager (Sunds Hr.), Uge i Aabenraa A. om Hjadstrup (Lunde Hr.), Reliefferne paa Satrupfontens Fod (Sønderborg A.) om Ulbølle (Sunds Hr.). Motiverne paa Munkbrarup (Flensborg A.) genfindes paa Fonten i Hillerslev (Salling Hr.), og selv klodsede Fonte som Løjt (Aabenraa A.) virker ganske fyenske.

⁴ P. Lauridsen i Hist. Tidsskr. 6. R. VI. 60.

borg og Langeland — er dette næppe tilfældigt, peger sandsynligvis tilbage paa langt ældre Forhold.

Trods de mange Traade, der kulturelt knytter Fyen og Østslesvig sammen, maa det Centrum, hvorfra de betydeligste Monumenter er bleven paavirkede, dog ikke søges paa Fyen. Det har ligget paa sønderjydsk Grund og kan ikke have været andet end Landets Hovedkirke, Slesvig Domkirke. Medens Kampestenskirkerne paa Als og Sundeved er uden nogen Interesse, findes der i Østslesvigs Hovedlandskab, det rige og skønne Angel, en Række Kirker af virkelig Betydning. Først og fremmest den tidligere omtalte Enklave af Kvaderstenskirker, der ligger paa en samlet Linje fra Flensborgfjord og ned mod Sydøst. De er 5 i Tal: Munkbrarup, Husby, Sørup, Nr. Brarup og Havetoft, hvor dog kun Koret og den allerøstligste Del af Skibet er kvaderklædt. De fire førstnævnte har været og er tildels endnu udmærkede Kirker; paa Sørup nær er de dog allerede i Middelalderen bleven forlængede mod Øst, saaledes at de har mistet deres Hovedsmykke, den søjle- eller lisénprydede Apsis. Alene ved Sørup staar denne endnu og er med sine 4 Halvsøjler, der har Tærningkapitæler og forbindes ved halvrunde Bueslag, et ualmindelig stateligt Stykke Arkitektur, en værdig Afslutning paa den i det hele fortrinlig byggede og udmærket bevarede Kirke¹. Paa de øvrige Kirker kan Søjleapsidernes Existens derimod kun bevises ud fra de Brudstykker, der enten er tilfældig indmurede i Bygningen eller som paa Munkbrarup alt i Middelalderen anvendte til en mere ejendommelig end smuk Dekoration omkring Korets tidliggotiske Østvindusgruppe. Munkbrarup, Sørup og Nørrebrarup har desuden Søjleportaler, der er rigest udviklede paa de to førstnævnte Kirker; Munkbrarups Sydportal (Fig. 3) flankeres saaledes af 2—2 Helsøjler, 1—1 Halvsøjle, medens Sørops Nordportal har 2—2 Helsøjler og en antagelig

¹ Jfr. Danske Mindesmærker I. 31 ff.

fra Sydsiden stammende, nu paa Taarnets Vestside anbragt
Portal 1—1 Helsøjle i Lighed med Sydportalerne i Havetoft

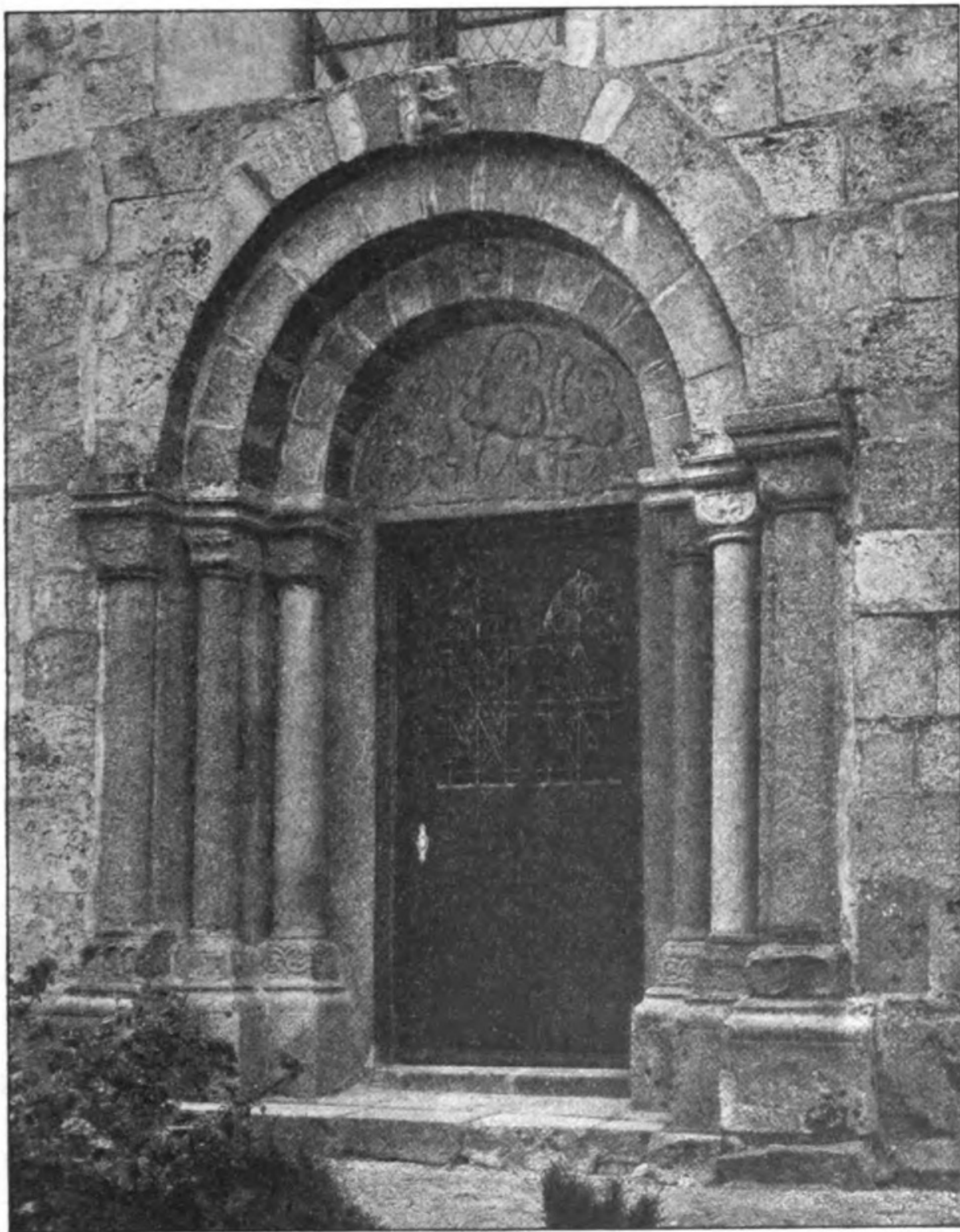

Fig. 3. Munkbrarup. Sydportal.

og Nørrebrarup, hvor dog kun Søjlebaserne er de gamle, medens Skafterne er fornyede¹.

Disse rigtudstyrede Kvaderstenskirkers Forekomst i et

---

¹ Derimod kan den paa Grumtoft Kirkes Taarn anbragte plumpe Vestportal trods sine to Søjler ikke være romansk; alene det, at Kapitæl, Skaft og Base er huggede i eet Stykke, synes at være afgørende, og tilmed er Formerne ganske karrikerede.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1914.

Distrikt, hvor Kirkerne enten er af utilhuggen Kamp eller Tegl, er ret gaadefuld. Med Helms at betragte dem som en direkte Fortsættelse af den nordlige Gruppe lader sig næppe forsvare¹. Baade er den rent geografiske Afstand mellem dem og de sydligste af Nordslesvigs Kvaderstenskirker (Egvad og Ensted i Aabenraa Amt) ret betydelig, og, hvad der er vigtigere, Enkeltformerne er ikke de samme som mod Nord. Den eneste rimelige Tolkning er, at de maa være Af-læggere af Slesvig Domkirke.

Modsat Ribe har denne i Tidens Løb i høj Grad mistet sit gamle Præg, og længe gik og gjaldt den for at være en stærkt ombygget romansk Teglstenskirke. De Undersøgelser, der foretoges samtidig med Kirkens Restaurering i Aarene 1888—94, har imidlertid vist, at der forud for Teglstenskirken har staaet en Bygning af Kvader og rhinsk Tuf, i mange Maader mindende om og beslægtet med Ribe Domkirke, saaledes som det navnlig er blevet paavist af Helms². Og til denne Bygning føjedes noget senere den bekendte »Petersport« paa Kirkens søndre Korsfløj³. Det ligger overordentlig nær, at denne Portal med sine 3 og 3 fritstaaende Søjler og sit mægtige Tympanon med den mærkelige Fremstilling af Kirkens kongelige Bygherre, der overrækker sit Værk til Christus, som omgivet af Evangelisternes Symboler troner mellem Petrus og Paulus, har været det ganske vist uopnaaede Forbillede for de angelske Kirkers Portaler. Først og fremmest taler herfor, at paa de tre vigtigste Kirker: Munkbrarup, Sørup og Nørrebrarup, har alle Portalerne Tympana prydede med Relieffer af den tronende Christus mellem Stiftets Værnehelgen Petrus, der er let kendelig paa Nøglen, og en atributløs Helgen, antagelig Paulus, altsaa en

¹ Danske Tufstens-Kirker S. 106.

² Aarb. f. nord. Oldkyndighed. 1898. S. 27 ff.

³ Portalens Alder er paavist af Beckett i Aarb. f. nord. Oldkyndighed. 1908. S. 128 ff. Ligesom han antager ogsaa jeg, at Helms har rykket den ældste Kirke for langt ned i 12. Aarh.

saa at sige forkortet og i kunstnerisk Henseende langt ringere Gengivelse af Fremstillingen paa Petersporten. Selve Kongefiguren mangler derimod, men kunde i og for sig godt findes paa Sørup-Portalerne. Kirken var nemlig i hele den ældre

Fig. 4. Sørup Kirkes Nordportal.

Middelalder et kongeligt Patronat, hvorefter følger, at den er bleven opført af Kongen, hvilket maaske forklarer baade dens skønne Arkitektur og dens rige Udstyr med en pragtfuld Døbefont af gullandsk Materiale og Arbejde¹. Netop

¹ Hertug Valdemar skænker 1339 Patronatsretten til et Præbende i

paa Sørup Kirke viser endnu en Enkelthed afgørende hen til Domkirken, hæver det over al Tvivl, at den ogsaa kunstnerisk set er Stiftskirkens Datter. Afvigende fra de øvrige sidder nemlig denne Kirkes Nordportal i et gavlagtigt afsluttet Fremspring (Fig. 4). Ingen andre af de Hundreder af gammel-danske Kvaderstenslandsbykirker har dette Portalfremspring, der er saa almindeligt paa vore romanske Kirkebygninger af andet Materiale (Kridt, Tuf, Tegl). Derimod findes det paa Kathoveddøren og nordre Korsarms Portal i Ribe samt, omend nu lige afsluttet, paa Petersporten i Slesvig, er et af de mange Træk, der binder disse to Kirker sammen¹. At imidlertid Slesvig og ikke Ribe er Angelborkirkernes Moder, hvilket selvsagt er det naturligste, bevises direkte af Slægtskabet mellem deres Tympanonfremstillinger² samt i det mindste for Sørups Vedkommende ved Ligheden mellem de to Monumenters Portalsøjler. At Kapitælerne er ens, siger intet, da de har den almindelige romanske Tærningform; derimod er Baserne med Hjørnehoveder, som skærer sig ned paa en høj, firkantet Fodplade, samtidig saa ens og saa afvigende fra det almindelige, at Ligheden kun kan forklares ved, at den ene Portal har været Forbilledet for den anden (Fig. 5). Gruppens Portalsøjler

---

Domkirken. Hasse, Schleswig-holst.-lauenburg. Urkunden u. Regesten III. 590—91.

¹ Før den sidste Restauration havde ogsaa Petersporten et tresidet Gavlfelt. Saavel Stikket hos Braunius (gengivet hos Haupt II. 280) som en Tegning i Wolffs fra 1722 stammende Manuskript paa Kgl. Bibliotek (Gl. Kgl. Samling 1029 Fol.) viser ganske vist Portalen lige afsluttet; men paa den anden Side forekommer det lidet rimeligt, at man skulde have tilføjet Gavlen ved Kirkens Restaurering i 1840'erne.

² Det maa dog anføres, at den samme Fremstilling af Christus mellem Petrus og en anden Helgen ligeledes findes paa en Kirke, der staar i nøje Forbindelse med Ribe, nemlig Anst (se Storck, Jydske Granitkirker Tavle 3), samt i noget afvigende Skikkelse paa Nabokirkerne Vamdrup og Skanderup. At Ribe i det hele har haft Betydning for de angelske Kvaderstenskirker skal villig indrømmes, blot maa det hævdes, at Paavirkningen er kommen til dem over Slesvig.

mangler ogsaa ganske de for Ribe karakteristiske Enkelt-
heder — kun paa Munkbrarup har en af Kapitælerne een
Række Blade, der langt ude minder om de ovenfor omtalte
—, medens de forøvrigt er ejendommelige nok, idet flere af
Baserne er prydede med Relieffer, dels ornamentale som
paa Munkbrarup, dels figurlige som paa Sørup (Samson og

Fig. 5. Fra Sørup Kirkes Nordportal.

Løven, der ligeledes findes paa Munkbrarup-Portalens Slut-
sten) og Nr. Brarup (Udyr slugende Mennesker). Paa sidst-
nævnte Kirkes Sydside er desuden indmuret en Base med
ejendommelige Skulpturer: Paa Hjørnerne staaende Figurer,
af hvilke den ene med Nøglen kendetegnes som Petrus, mel-
lem dem under Bueslag paa hver af Basens Sider Figurer,
hvoraf den ene holder et Liljescepter, den anden en Gen-
stand, der vist maa forklares paa lignende Maade (Fig. 6).
Man fristes uvilkaarlig til heri at se en formindsket Gen-

tagelse af de tre Hovedfigurer paa Domkirkens Tympanon: Christus, Petrus og Paulus.

De angelske Kvaderstenskirkers Afhængighed af Slesvig maa efter det anførte betragtes som fastslaaet. Spørgsmaalet bliver imidlertid, om ikke Indflydelsen fra Domkirkens Kvaderstensarkitektur har strakt sig ud over Stiftets Grænser, over til den sydfyenske Øgruppe.

Fig. 6. Søjlebase fra Nr. Brarup.

Medens nemlig Kirkerne i Sydfyen, som tidligere omtalt, næsten uden Undtagelser, og i de to sydligste Herreder, Salling og Sunds, absolut uden Undtagelser var af utilhuggen Granit, er Forholdet anderledes paa de tre store sydfyenske Øer: Ærø, Taasinge og Langeland, hvor hele 8 af de 18 bevarede romanske Kirker er opførte af Kvader og delvis som den desværre stærkt ødelagte Snøde Kirke paa Langeland endog frem-

ragende Kvaderstensbygninger. Selvfølgelig kan disse Kirkers Byggesæt skyldes Paavirkning nordfra, fra selve Hovedøen, men det kan dog anføres herimod, at medens de østfyenske Kvaderstenskirker er overmaade fattige paa Skulptur, udmærker Kirkerne paa Taasinge og Langeland sig ved en forholdsvis stor Rigdom paa Granitskulptur og staar i den Retning de angelske nær. Bortset fra de talrige Relieffer, der findes indsatte tilsyneladende tilfældig omkring paa Bygningerne, har saaledes to langelske Kirker (Magleby og Snøde) Portaler med 1—1 fritstaaende Søjle, og Landet Kirke paa Taasinge en rigtmykket Portal, hvis Tympanon viser Christus i Mandorlaen, medens Karmstenene har Kentaurrelieffer¹. Der er derfor selv med klar Bevidsthed om Hypo-

¹ Geng. i Løffler, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger S. 126, og i Aarb. f. nord. Oldkyndighed. 1870. S. 227 (Kentauren). Om de langelske

thesens ikke altfor solide Underbygning — Enkeltformerne paa Portalerne har saaledes ingen karakteristiske Fælles-træk — alligevel noget vist tiltalende i Tanken om en fra Slesvig udgaaende Bevægelse i østlig Retning, en Bevægelse som maaske endog har strakt sig ud over de sydfyenske Øer helt over til Lolland, hvor der mellem alle de røde Murstens-

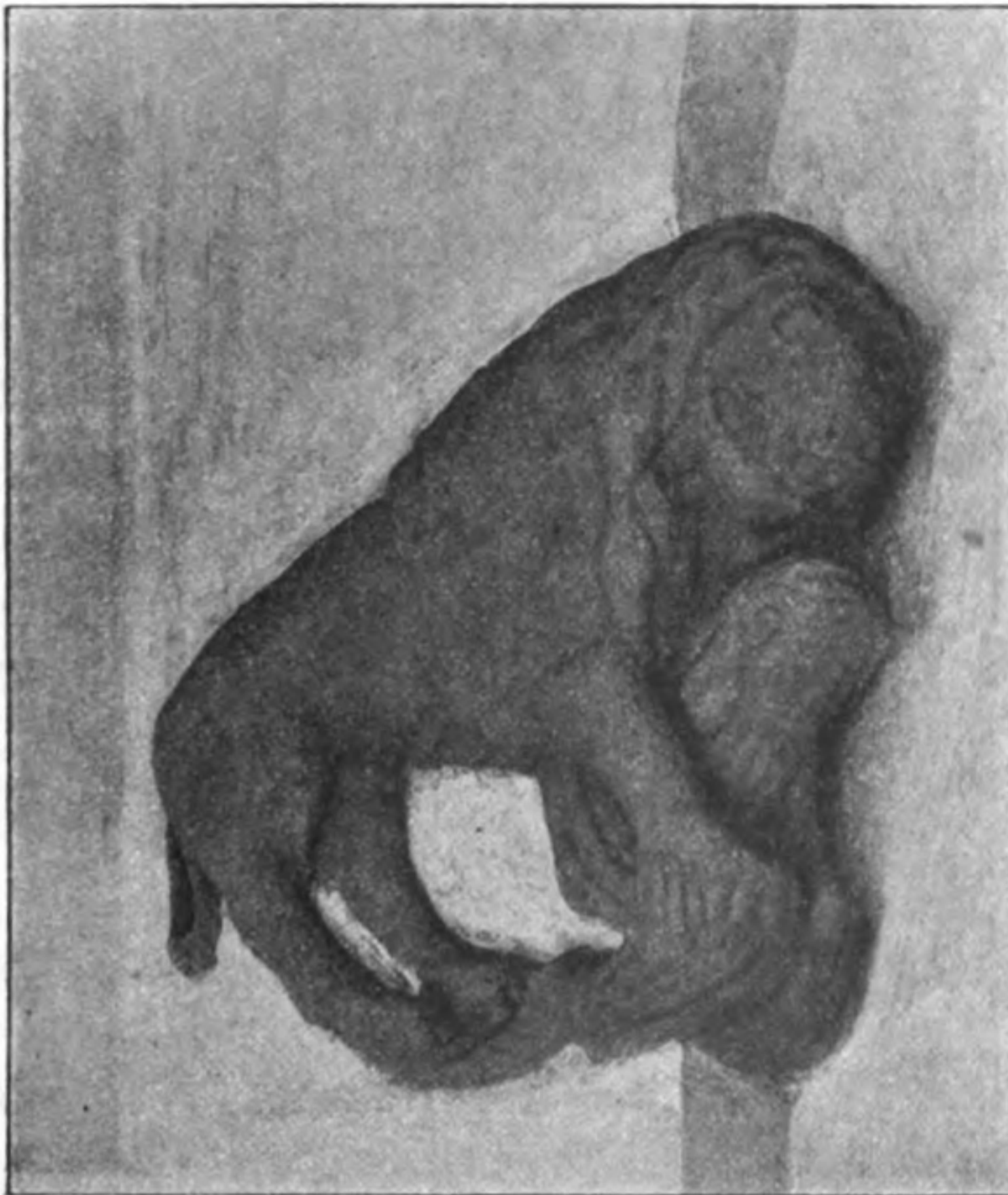

Fig. 7. Portalkragsten fra Ulsnæs.

kirker ligger 6 Kvaderstensbygninger: Halsted, Søllested, Landet, Hunseby, Ringsebølle og Fuglse. Og man kunde maaske sige, at vi i den Omstændighed, at der netop paa Lolland findes fritstaaende Klokketaarne af Træ, har en Slags Bekræftelse paa Hypotesens Rigtighed. Eller skulde det kun være ved et Tilfælde, at disse Mindesmærker, der er saa almindelige i Hertugdømmets sydlige Halvdel, netop

---

Kirkers Granitrelieffer se bl. a. Lütken, Bidrag til Langelands Historie S. 82 f.

er bevarede her og ellers intetsteds i det nuværende Danmark?

Hvorledes det nu end forholder sig hermed, er det givet, at en Paavirkning fra Slesvig Domkirke kan spores andetsteds i Angel end netop paa Kvaderstenskirkene. Et Par Mils Vej Øst for Slesvig, lige ved Sliens Bred, ligger Ulsnæs Kirke. Uagtet den kun er af raa Kamp, udmærker den sig dog ved talrige, delvis vel udførte Skulpturer, der navnlig samler sig om Sydportalen. Dennes Tympanon har en i dansk Skulptur enestaaende Fremstilling af Kains og Abels Offer, og dens Kragsten er formet som Løve, der er i Færd med at sluge Mennesker (Fig. 7), medens en Drage kryber op ad en af Karmstenene. I al deres Glubskhed svarer disse Dyr nøje til de Løverelieffer, der ved Ombygningen af Domkirkens oprindelige Kor i 13. Aarhundrede er bleven brugte som Fundament, men atter er komne for Dagen ved Restaureringen i Halvfemserne, samt til de tidligere kendte Relieffer, af hvilke et er indmuret ved Søndre Korsarms sydøstre Hjørne, et andet, der viser en Løve i Kamp med en Drage, opstillet i den af »Svalen« omsluttede Gaard¹. Granitarbejder som det raat udførte Dragetympanon paa Nr. Farensted Kirke og Rytterrelieffet paa Satrup Kirke i Sønderangel, i al dets Fladhed et henrivende lille Stykke middelalderlig Kunst, skyldes vel ogsaa Domkirkens Stenhuggere, der ligeledes kan have udført den sydligste danske Søjleportal, Portalen paa Borby Kirke ved Ekernførde, hvis Kapitæler minder om Munkbrarups².

Naar der i det foregaaende stadig har været henpeget paa Domkirken, maa det dog ikke glemmes, at Kvader har fundet Anvendelse paa i det mindste endnu to af Byens andre gamle Kirker, den ejendommelige, nu desværre forsvundne St. Michaels Rundkirke og de ældste Dele af St. Hans Klosterkirke

¹ Skitse i Haupt, Die Domkirche St. Petri zu Schleswig S. 18, »Messbild« fotografi i Nationalmuseets Arkiv.

² Satruprelieffet geng. i Ætsning efter Fotografi hos Sauermann S. 66.

paa Holmen. Kvaderen har her ikke blot været benyttet til Murbeklædning og Sokler, men ogsaa til dekorative Enkeltheder som en Søjleportal paa Klosterkirken og det endnu bevarede Løverelief fra Rundkirken, der har tjent som Kragsten eller som Gesimsafslutning, i Lighed med hvad der kendes fra enkelte nørrejydske Kirker som Lime og Hedensted.

Ligesom i den ældste Domkirke synes Hovedmaterialet i disse og i andre forlængst nedrevne Kirker i Slesvig at have været rhinsk Tuf. Modsat Ribeegnen har Brugen af Tufsten dog i alt væsentlig været indskrænket til selve Byen, og det til Materialet knyttede særlige Byggesæt har ikke vundet nogen Udbredelse. Den eneste Landsbykirke, der er helt af Tuf, Hollingsted et Par Mil Vest for Slesvig, er saaledes fuldstændig blottet for alle arkitektoniske Enkeltheder. Men trods dette bliver dog Forekomsten af Tuf i de nævnte Kirker og i et Par Kirker i Ejdersted (Tønning, Oldenswort, Koldenbüttel) et Vidne om disse Egnens Handelsforbindelser Vesterpaa. Andre Vidnesbyrd, der peger i samme Retning, er Anvendelsen af Wesersandsten paa Pelvorms gamle Kirke og den betydelige Import af Døbefonte dels af Wesersandsten, dels af en sort Kalksten (Namurblaasten), der gennem Middelalderen har fundet Sted langs hele Vestkysten og saa langt op ad Ejderen som til Hollingsted¹.

Medens Kirkerne i det nordlige og mellemste Angel delvis var af stor Interesse, bliver de paa Halvøens sydlige Strøg og i Egnene omkring Slesvig By ganske betydningsløse i kunstnerisk Henseende, uden nogensomhelst kultiverede Enkeltheder. Rent arkæologisk set er de derimod ret mærkelige. Paa sjællandske og delvis ogsaa paa fyenske Kampestenskirker er det næsten Regelen, at man til Kilestik og Karmsten ved Vinduer og Døre anvender en lettere be-

---

¹ Helms, Danske Tufstens - Kirker S. 57 ff. Sauermann S. 6 ff. (og Materialkortet).

arbejdelig Stenart, hyppigst Kridtsten, sjældnere Fraadsten. Dette er saa godt som ukendt i Sønderjylland, hvor Kridtstensstik kun forekommer paa een eneste Kirke (Hammelev ved Haderslev). Ligesom den øvrige Væg bestaar Vindusindfatningerne af raa eller kileformet tilhugne Marksten, og navnlig i den sydligere Del af Landet, hvor Kirkerne i langt ringere Grad end mod Nord er dækket af et tommetykt Hvidtekalkslag, der umuliggør enhver Detailundersøgelse, findes der talrige Vindusbuer primitivt opmurede af smaa, let tilspidsede Sten¹. Paa en 6—7 Kirker i Sønderangel og længere Vestpaa er Stikkene omkring Vinduer og Døre imidlertid murede af Tegl, og disse Kirker, der ellers ikke afviger fra de øvrige, karakteriseres herved som Kampestenskirkerne yngste Lag, danner en Slags Bro til Teglstenskirkerne².

Det er bekendt, at først i Løbet af 12. Aarhundredes 2. Halvdel begynder Teglen at anvendes som Bygningsmateriale herhjemme, og det er ligeledes kendt, at vi netop i Sønderjylland har antageligvis det ældste og i hvert Fald paa sin Vis det anseeligste Teglstensbygværk paa gammeldansk Grund, nemlig Valdemarsmuren. Med Undtagelse af Lolland-Falster og Møen, hvor Teglstenskirkerne snart sagt er eneraadende, er det forøvrigt kun et relativt ringe Tal af Kongerigets førgotiske Landsbykirker, der er opførte af dette let handlelige Materiale, antagelig et Bevis for at Landet i det hele og store har været tilstrækkelig forsynet med Kirker, da Kendskabet til det og Færdigheden i dets Behandling

¹ F. Ex. i Oversø (Flensborg A.), Olderup, Svesing og Fjorde (Husum A.).

² Særlig tydelig kan dette iagttages paa Moldenit K., hvor Korvinduerne har Kilestik af Kamp, Skibets Vinduer derimod af Tegl, uden at der er Grund til at antage nogen Tidsforskel mellem de to Bygningsdele. Desuden findes Tegl anvendt paa Nybøl, Tumby og Farensted i Sdr. Angel, paa Haddeby Kirke og i ringe Grad paa Svavsted og Sdr. Stapel. Ejendommelig er Fjorde Kirke i Husum A., helt af Tegl paa nær den vestligste Del af Skibet, der er af Kamp ligesom Nabokirkerne Dreisdorf, Olderup og Svesing, som i Anseelighed langt overgaar de angelske Kampestenskirker.

blev mere almindelig. Alt ialt er det kun 74 Kirker, der landskabsvis fordeler sig saaledes, at de paa Sjælland og Fyen udgør 10, i Jylland derimod kun 3 Pct. af den oprindelige Kirkebestand. Ganske anderledes arter Forholdene sig Syd for Kongeaaen. I det hele findes der her c. 50 Murstenskirker fra romansk og Overgangstid, hvilket svarer til 28 Pct. af det samlede Tal af ældste Kirker. Aarsagen til dette Forhold, hvorved Sønderjylland skiller sig saa stærkt ud fra det øvrige Land, maa være af dobbelt Art, dels historisk, dels og navnlig geologisk. Oversigtslisten viser, at Teglstenskirkerne først og fremmest er talrige Vestpaa. Bortset fra det af Tufstensarkitekturen saa stærkt paavirkede Spandet Kirkes Skib har vi i den slesvigske Del af Ribe Stift kun den pyntelige Nørre Løgum Kirke, der maa betragtes som en Aflægger af Hertugdømmets smukkeste Kirke: Løgumkloster, samt Møgeltønder. Men fra og med Stiftets Sydgrænse, Vidaaen, følger de i en bred Stribe Marsken og den tilstødende Gestrand, saaledes at de skyder en lang Tunge ind i Slogsherred. Det er Egne, der for største Delen mangler naturlige Sten, og hvor Teglen derfor var selvskreven, naar man ikke vilde benytte den fremmede Tuf¹. Paa Østkysten findes der foruden Fjelstrup Kirke i Tyrstrup Herred og den i gotisk Tid ombyggede Øsby Kirke paa Haderslev Næ ingen Teglstenskirker nordligere end Sundeved. Her begynder de med Grænsesognet Felsted i Aabenraa Amt og fortsættes ned til Ekernførde Fjord, saaledes at de egentlige romanske Kirker genneingaaende ligger noget inde i Landet, medens vi yderst langs Kysterne og paa Udnæssene træffer gotiske eller endnu yngre Kirker: Lysabild paa Als, Kejnæs, der som Genboen Nykirke paa Angels Nordkyst ikke er ældre end 17. Aarhundredes Begyndelse, Gelting yderst paa Angels Østkyst, Karby paa Svansens yderste Del, altsaa en

¹ I flere af de ældste Teglstenskirker (Tønning, Katrinenheerd o. a.) træffes nogle underlige skøre, indvendig sortagtige Sten, der aabenbart er brændte af Klæg.

11

Parallel til Forholdene i Østjylland Syd for Limfjorden, hvor de romanske Teglstenskirker, der her repræsenterer det yngste Lag, i udpræget Grad træffes langs Kysten. Murstens-kirkernes forholdsvis talrige Forekomst i disse Egne kan absolut ikke skyldes Mangel paa naturlige Sten. Grunden maa søges andetsteds, enten i en noget senere Bebyggelse eller for de ældres Vedkommende i Vendernes Hærgninger. Da Landet var ved at komme til Kræfter efter disse, var det nye Byggeæmne trængt ind, og jævnsides med den raa Kamp (jfr. S. 109) tog man sin Tilflugt til dette, da man skulde genrejse de ødelagte Gudshuse.

Medens det er vanskeligt at lagdele Kampe- og Kvaderstenskirkene efter Tid, sonderer Teglstenskirkerne sig ganske naturlig i et ældre og et yngre Sæt, mellem hvilke der dog selvsagt er talrige Overgange. Til den ældre Gruppe hører f. Ex. Broagers noksom bekendte Kirke, Hostrup og Højst, Bylderup og Burkal i Slogs Herred, Eggebæk sydlig i Flensborg Amt, Tønning og den i Middelalderens Slutning stærkt ombyggede Katrinenheerd i Ejdersted. Først og fremmest maa dog nævnes en Samling Kirker paa Gestranden mellem Husum og Bredsted, mellem hvilke atter skal fremhæves Breklum, Hatsted og Mildsted, alle meget anseelige og alle staaende hinanden nær. Om deres relative Ælde vidner det, at Hatsted alt i romansk Tid Vesten for Skibet har faaet tilbygget et nyt, større Skib, hvorved dens Udseende er bleven stærkt afvigende fra det Normale, idet det ser ud, som om den havde Dobbeltkor. Paa et noget yngre Trin staar vistnok Fjelstrup Kirke ved Christiansfeld, ejendommelig ved den stærke Anvendelse af huggen Granit, bl. a. til en nu ødelagt Portal, hvis Korsfæstelsestympanon med den stærkt svungne Christusfigur baade ved sin Stil og sin meget flade Udførelse virker udpræget senromanskt, saa senromanskt, at man maa gaa ud fra, at Relieffet er samtidigt med Bygningen, ikke tilligemed det øvrige Kvadermateriale taget fra en ældre Kvaderstenskirke, som Murstenskirken har afløst.

...

Ogsaa den udmærkede Risby Kirke i Svansen har et afgjort senromanskt Præg; den diminutive Buefrise paa den østre Del af Skibets Nordside, der ikke som vanlig er muret, men udskaaret i en enkelt Sten (Løber), har saaledes i Midten af

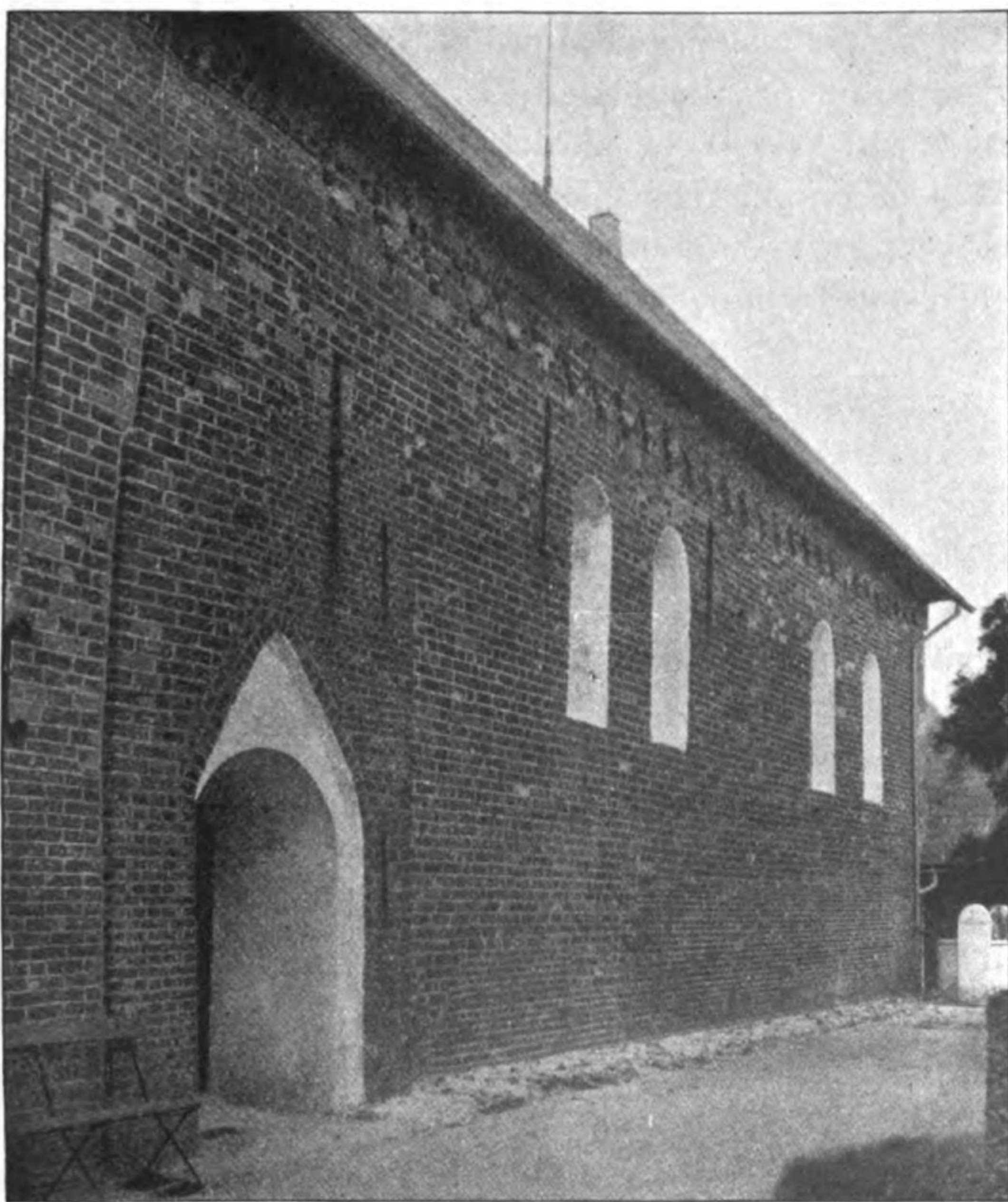

Fig. 8. Nykirke.

hvert Bueslag en nedhængende, halvrund Skive, netop et af de Smaatræk der er saa betegnende for den sildige romanske Kunst¹.

¹ I Tegl genfindes det samme Ornament bl. a. paa den ældste Del af Roskilde Domkirkes Sakristi samt paa Dronninglund Kirke i Vendsyssel (jfr. nedenfor S. 146).

Til det yngste Kirkesæt hører St. Nicolai paa Før, Rødenæs, Klangsbøl, Horsbøl og Nykirke (Fig. 8) i det gamle Horsbøl Herred lige Syd for Vidaaen, mellem hvilke særlig bør nævnes Klangsbøl, den eneste der har bevaret det forhen i Marsken saa almindelige Rørtag. Grundplanen er vel nok den romanske — Klangsbøl og St. Nicolai har endog Apsis — men Enkelthederne er stærkt prægede af Overgangstiden. Ikke blot er de dekorative Former ændrede, idet Vinkel- og Trappefrisen eller Tandsnittet har fortrængt Rundbuefrisen, men Vinduerne er bleven højere og slankere, gennemgaaende sammenstillede i Grupper paa to og to. Og hvad der er det mest afgørende, alle Kirkerne har — eller har haft — oprindelige Hvælvinger, der nøje slutter sig til Vindusinddelingen, dels alene i Koret (Rødenæs og Horsbøl, hvor Hvælvingen dog nu er nedrevet), dels tillige i Skibet, medens de ældre Teglstenskirker alle har været fladloftede, saaledes at alene Apsiden paa vanlig Vis var overhvælvet. Endnu nærmere Gotiken staar, hvad Enkeltformerne angaar, de noget sydligere liggende Kirker Klægsbøl, Lindholm og Skovbøl.

Ikke mindst fordi Enkelthederne er og efter hele Materialets Natur maa være ret internationale, er det overmaade vanskeligt at afgøre, fra hvilke Kilder den sønderjydske Teglstensarkitektur har sit Udspring. Er den runden af hjemlig Rod, eller er Impulserne til den kommen direkte fra Naboerne mod Syd? Det ligger nær at tro, at de ret talrige angelske Teglstenskirker, mellem hvilke der findes gode og helstøbte Monumenter som Sterup og Bøl, er opstaaede under Paavirkning af de store Byggearbejder, der i Begyndelsen af 13. Aarhundrede saa at sige forvandlede Slesvig Domkirke til en Teglstenskathedral. Men begge Kirker er alt for enkle, til at denne Mulighed kan underbygges med noget Bevis. Snarere lader det sig vistnok godtgøre, at Kirkerne i Horsbøl Herred er Aflæggere af Domkirken i dens nye Skikkelse. Det var de oprindelige Hvælvinger, der navn-

lig særprægede og tidfæstede dem. De er een Stens, nærmest kuppelformede med 8 vulstformede Ribber uden nogen konstruktiv Betydning og slutter sig nøje til Vindusgrupperne, idet de svagt fremtrædende Skjoldbuer er opløst i to Spidsbuer, der smyger sig udenom Vinduerne og skærer sig ned mellem dem. Men Forbilledet herfor kan være Domkirkens endnu bevarede Højkirkehvælvinger, der viser en ganske lignende Konstruktion og tilmed i det andet Fag fra Øst har Ribber af samme vulstformede Profil¹. Kan være, thi meget lignende Hvælvinger, omend med et andet og rigere Ribbeprofil, møder os i Løgumklosters Tværskib. Rimeligst er det dog at søge Kilden i det geografisk fjærnere liggende Slesvig. Rent erfaringsmæssig ses det, at Stiftskirkerne gennemgaaende har haft langt større Indflydelse paa Landsbykirkernes Byggesæt end Klosterkirkerne, hvis forbilledlige Betydning i det Hele har været forbavsende ringe. Endvidere maa det erindres, at Løgum laa i et andet Stift, medens Provsten for Provstiet Vidaa, hvortil Horsbøl Herred hørte, ligesom de øvrige Provster var Medlem af Domkapitlet i Slesvig og altsaa nøje knyttet til Stiftskirken². Derimod lader Teglstenskirkerne i Slogs Herred sig næppe forklare uden ved en Henvisning til Løgum, hvilket ganske vist forudsætter, at den nuværende Klosterkirkes Forgænger ligeledes har været af Tegl³. Thi at opfatte de nævnte Kirker som afledede fra og altsaa yngre end den nustaaende prægtige Kirke, forbydes sikkert af dennes udprægede Overgangsstil.

Men nu de ældre, langt anseeligere Kirker: Broager, Eggebæk og først og fremmest Breklum, Hatsted og Mild-

¹ Se Tegningen hos Haupt (II. 293).

² Jfr. *Annaler f. nord. Oldkyndighed*. 1849. S. 355—56. Det bør dog bemærkes, at Højer K., der hørte til Ribe Stift, har en lignende omend næppe oprindelig Hvælving i Koret.

³ At dette ikke er udelukket, fremgaar af det af Ribebispen Orm (1178—1204) udstedte Brev, hvori han skænker Klostret Tiende »ad fabricam ecclesiæ de lignis siue de lateribus . . . . construendam«. *Scriptores VIII*. 15.

sted? Deres Prototyper kan ikke paavises paa slesvigsk Grund, og antagelig maa man derfor slaa sig til Taals med en mere almindelig Betragtning, nøjes med i dem at se Udstraalinger af den samtidige, monumentale Teglstensarkitektur i Kongeriget¹. Det skal dog ikke lades unævnt, at der baade ved disse og flere af de tidligere nævnte Kirker findes Træk, der peger bort fra Danmark. Saaledes er paa Nord-siden af Mildsted Kirke indmuret en i Tegl brændt Palmet, medens ornamenterede Tegl ellers er saa nogenlunde ukendte i dansk romansk Arkitektur. Dette kan naturligvis være en Tilfældighed; mere fremmedartet virker derimod det store Vindusantal, der overgaar, hvad man ellers er vant til paa dansk Grund; saaledes har den ganske vist meget store Breklum 2 paa Koret og 6 paa Skibet, Eggebæk og Burkal 2—4, og ogsaa Sterup har 4 Vinduer paa Skibet. Noget lignende iagttages forøvrigt ogsaa paa selv forholdsvis smaa Kampestenskirker i Hertugdømmet.

Hvorledes det nu end forholder sig hermed, findes der i Ejdersted og paa de nordfrisiske Øer Teglstenskirker, der absolut ikke kan henregnes til dansk Kulturomraade. Detaillerne er vel gennemgaaende de samme og maa som sagt være det, men Grundplanen er forskellig. Bortset fra Kathedraler og Klosterkirker har ingen dansk romansk Kirke fra første Færd været bygget som Korskirke, hvormange der end i Tidens Løb tilsyneladende er bleven det². Ja selv af regulært udbyggede Korskirker ejer vi vistnok kun een

¹ Da Patronatsretten kan have Betydning for Kirkens Bygningshistorie, skal det anføres, at Broager indtil 1385 og Hatsted i 1491 var hertugelige Patronater (Repertoriet III. 837 og Acta pontificum IV. 525), medens Mildsted i 15. Aarh. var annekeret Kantoriet i Slesvig. (Quellen-samml. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. VI. 100). — Exemplet fra Valdemarsmuren kan næppe have haft Betydning; de nærmest Danevirke liggende romanske Kirker er nemlig ikke af Tegl.

² Maaske med Undtagelse af den forlængst nedrevne St. Thøgers Kirke i Vestervig, hvis kirkelige Stilling dog er ret tvivlsom. Jfr. Løffler, Udsigt S. 152.

eneste: Karlebo i Nordsjælland (Lyng-Kronborg Hr.), hvor der til det romanske Kampestenskirke i Overgangstiden er føjet et Kor og to Korsarme af Tegl, alle samtidige og med nøjagtig samme Dimensioner. Naar vi derfor i Oldenswort og Garding træffer romanske Korskirker — og der er næppe Grund til at tvivle om, at i det mindste de nordre Korsarme begge Steder er oprindelige — er vi berettigede til at søge disse Kirkers Stamtræ andetsteds. Vi behøver da heller ikke at gaa længere end til Frisernes nærmeste Stammefrænder paa Vesterhavets Sydkyst for i de frisiske Egne af Oldenburg at finde Exempler paa Kirker med oprindeligt Tværskib, saaledes den anseelige, men stærkt medtagne Tufstenskirke Langwarden og Kirken i Købstaden Varel¹.

I et enkelt oldenburgsk Landskab, Jever paa Vestsiden af Jadebugten, mangler næsten alle romanske Kirker Kor, bestaar alene af et Skib, hvortil slutter sig en halvrund Apsis. Kun ganske faa danske Kirker som Rær i Thy, Bur ved Holstebro og Søllested paa Lolland har denne simplificerede Plan, hvorimod den bl. a. genfindes i den meget anseelige St. Hans Kirke paa Før og i St. Laurentius sammesteds. Begge disse ejendommelige Kirkers Murværk er stærkt forkvaklet ved senere Flikninger og Skalmuringer, men meget tyder paa, at der forud for de nuværende, dels af Kvader, dels af Tegl i en forvirret Blanding opførte Kirker som hævdet af Haupt og Helms har staaet mindre Kvaderstensbygninger². Hvad denne ældste St. Hans Kirke angaar, turde det betragtes som givet, at den er rejst af de samme Stenhuggere, der har virket i Angel. Allerede Helms har i sin

¹ Die Bau- u. Kunstdenkm. d. Herzogtums Oldenburg V. 85 ff., 112 ff. Det fremgaar ikke ganske klart af Texten, om sidstnævnte Kirkes Kor og Kors er noget yngre end Skibet, men begge Bygningsafsnit er i hvert Fald romanske. M. H. t. Langwarden henvises i øvrig til Helms, Danske Tufstens-Kirker S. 50, og naar der her gøres opmærksom paa, at L. selvanden er de eneste Tufstenskirker i Oldenburg, maa det erindres, at ogsaa i Oldenswort findes Tuf som oprindeligt Materiale.

² Helms, Anf. Værk S. 69—70.

indgaaende Beskrivelse af Kirken i Traps »Slesvig« (S. 199 f.) henledet Opmærksomheden paa, at det i Kirkens Sydside indmurede, stærkt vejrslidte Granittympanon ligesom de angelske viser den velsignende Christus mellem to Helgener (Petrus og Paulus?), og enhver der er fortrolig med ældre dansk Granitskulptur, vil uvilkaarlig henføre de to Fonte i St. Hans og Munkbrarup til samme Værksted. Saa megen Lighed baade i Motivvalg og Helhedsvirkning er der mellem disse djærve, prægtige Arbejder, hvor forskellige end Enkelthederne kan være¹.

Har denne Kirke da i sin ældste Skikkelse antagelig sluttet sig nøje til Stiftets øvrige Kvaderstenskirker, viser dens Bygningshistorie meget tydelig, at Vinden snart blæste fra en anden Kant. Dens smukke, unggotiske Taarn, der er i Slægt med den berømte Taarnruin ved Pelvorms Gammelkirke, dens ganske vist først i gotisk Tid tilbyggede, men maaske fra første Færd planlagte meget regulære Korsarme, og endelig dens for en Landsbykirke ganske abnorme Størrelse — den maaler med Taarnet 58 Meter — alt peger hen til Egnene syd for Vesterhavet. Et tredje Exempel paa den koreløse Kirketype er Vollerwiek paa Sydsiden af Ejdersted, et Landskab hvor Typen kan have haft større Udbredelse, uden at det dog nu kan godtgøres, da de allerfleste af Halvøens Kirker i senere Tider har faaet deres Østdel ombygget.

Ogsaa enkelte Kirker paa Fastlandet udenfor Ejdersted har fremmedartede Træk, der kan være hentede fra de vestfrisiske Kirker. En Parallel til det ejendommelige, tredelte Spejl paa den tidligere nævnte Skovby Kirkes Sydportal haves saaledes i Berne i Oldenborg, og den runde Glug, der iagttages højt oppe paa den søndre Side af Triumfvægen paa Sdr. Stabel Kirke ved Ejderen, genfindes paa den før omtalte Langwarden Kirke, hvor dette i dansk Arkitektur

---

¹ Afbildede hos Sauermann Fig. 45—46, uden at dog Slægtskabet er fremhævet.

ganske ukendte System med to Glugger, der kaster Østlys ind i Skibet, endnu er fuldstændig bevaret¹.

Naar det sluttelig nævnes, at Tufstenskirkerne i Keytum og Morsum paa Sild afviger ret stærkt fra Ribe Stifts øvrige

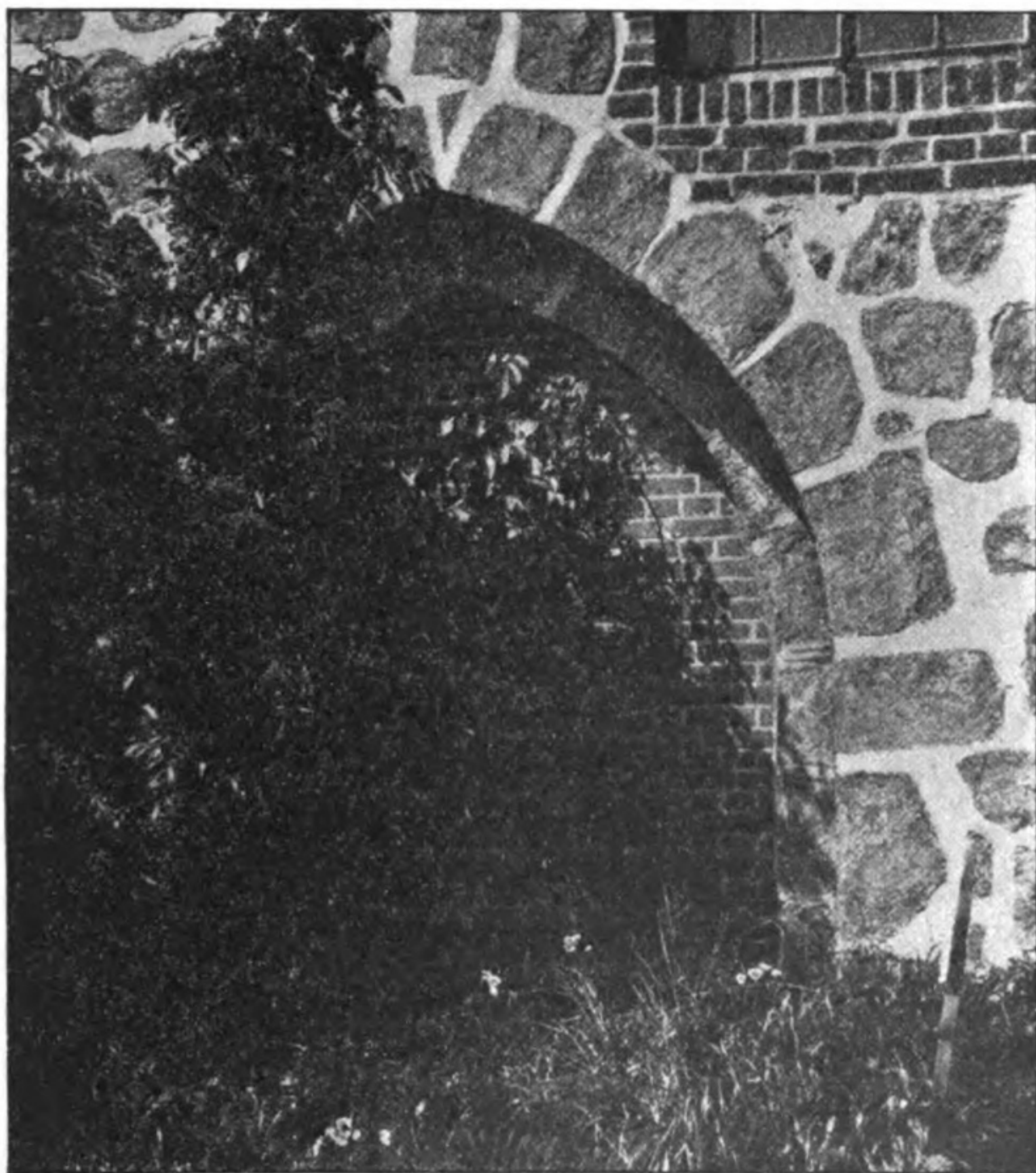

Fig. 9. Dänischhagen. Sydportal.

Tufstenskirker, og at Blændingsdekorationen paa Højer Kirkes Kvaderstensskib gør et absolut udansk Indtryk, turde der være fremdraget saa nogenlunde alt af Vestkystens ældre Arkitektur, der maa skyldes direkte Paavirkning ude fra uden noget dansk Mellemlid². Synderlig meget er det jo

¹ Bau- u. Kunstdenkm. d. Herzogtums Oldenburg IV. 146—47, V. 87.

² Helms i Danske Tufstens-Kirker S. 71 og i Aarbøger. 1898. S. 55 ff.

ikke, men det maa ikke glemmes, at ingen anden Egn af Landet har været udsat for saa forfærdelige Ødelæggelser og haft et saadant Kirketab som netop denne, der ved Stormfloderne i den senere Middelalder og 1634 har mistet mindst 70 Kirker¹. Hvad der er tilbage, viser imidlertid tilstrækkelig, at der har været en Forbindelse mellem Nordfriserne og deres Folkefrænder udover det rene Handelssamkvem. Ikke blot Materiale og Døbefonte, men ogsaa Tanker og Mænd til at udføre dem er bleven skibet over Vesterhavet.

Ogsaa mod Øst kan fremmed Indflydelse spores paa de ældre slesvigske Kirkebygninger. Kirkerne i Dänischhagen i Dänischwold og Bünstorf i det gamle Hütten Amt er ganske vist byggede af raa og kløvet Kamp ligesom Østkystens andre, men skiller sig ud fra dem ved at have spidsbuède Portaler, der paa Dänischhagen har dobbelt, retvinklet Karm, sat af smaa, yderst primitivt tilhugne, nærmest om Brosten minde Blokke (Fig. 9). Slige Portaler kendes ellers ikke paa dansk Grund, men forekommer meget almindelig paa østholstenske Kirker fra Midten af 13. Aarhundrede². At slutte fra Kirkebygningerne til Befolkningens Nationalitet er naturligvis en farlig Ting. Det kunde f. Ex. føre til at tro, at nordsjællandske Sogne som Vejby og Valby i Holbo Herred, der har Kirker af skaansk Sandsten, havde haft skaansk Befolkning, eller at Ribeegegnen omkring 1200 havde været beboet af Rhinlændere! Anderledes stiller Sagen sig dog her, og det er rimeligt at antage, at vi i disse holstensklignende Kirker har et Vidnesbyrd om en virkelig holstensk Kolonisation i denne skovrige Egn, paa hvilket jo ogsaa den fuldstændige Mangel paa danske Stednavne tyder. Af de

---

Ligesaa lidt som Helms er det foreløbig lykkedes mig at paavise noget fremmed Forbillede for denne ejendommelige Dekoration.

¹ Jfr. S. 96 Anm. 3 og Sønderj. Aarb. 1900. S. 275, 288—89.

² Haupt I. 520. Et af de ældste Exempler synes at være Blekendorf (Kr. Ploen. Haupt II. 124 med Gengivelse af en Portal), der skal være anlagt mellem 1227 og 1230.

øvrige Kirker ved den holstenske Grænse mod Øst synes Sehested og Krop at være romanske, medens Resten er saa stærkt ombygget, at intet sikkert kan afgøres.

Som bekendt har Oversø, Sdr. Stapel og Kosel i Svansen tæt ved Mysunde runde Kampestenstaarne; ogsaa Haddeby Kirke ligeoverfor Slesvig havde til ind i 18. Aarhundrede et lignende Taarn, og et femte fandtes ved den 1691 nedrevne Kirke i Kampen tæt udenfor Rendsborg¹. De nu staaende Taarne er ligesom Taarnet i Haddeby byggede op til Skibets Vestgavl og maa være senere, omend ikke meget yngre Tilføjelser, hvorimod Kampens Taarn synes at have ligget frit. Nu findes — og navnlig fandtes — slige runde Taarne i ret stort Tal Syd for Ejderen saavel mod Øst i Vagrien som mod Vest i Ditmarsken, og ogsaa længere Sydpaa er de kendte². De østholstenske Taarne, der er samtidige med Kirkerne, har imidlertid en fra de slesvigske stærkt afvigende Konstruktion; det nederste Stokværk er saaledes kvadratisk og udgør en Del af Kirkerummet. Derimod synes Ditmarskens at staa dem nær, og umuligt er det jo ikke, at de slesvigske runde Taarne kan være et Laan fra Syd. Imidlertid kendes runde Taarne fra et andet gammeldansk Grænselandskab, Skaane, og det er derfor ikke udelukket, at man de forskellige Steder ganske uafhængig af hverandre simpelt hen har kopieret det almindelige runde Forsvarstaarn, Donjon. Thi i det mindste de slesvigske Taarne maa efter deres Konstruktion og først og fremmest efter de paagældende Kirkers strategiske Beliggenhed i Egnen have været opførte til Forsvar eller i hvert Fald til Sikring for Befolkningen i Ufredstider³.

---

¹ Af Haddebytaarnet findes en Tegning i Wolffs tidligere anf. Haandskrift paa Kgl. Bibl. (Gl. Kgl. Saml. 1029 Fol.). Kampens Taarn kendes fra Braunius' bl. a. hos Haupt gengivne Stik af Rendsborg.

² Saaledes f. Ex. i Westen ved Verden (Bau- u. Kunstdenkm. d. Provinz Hannover V. 1, 132).

³ Om de runde Kirketaarne i Hertugdømmerne se Haupt, Wehr-

Resultatet af den foregaaende Undersøgelse kan for den romanske og nærmest følgende Periode kortelig siges at være dette. Som det var at vente efter Landets nationale og politiske Stilling slutter Sønderjyllands ældste Landsbykirker sig nøje til Kongerigets, adskiller sig principielt egentlig kun ved Teglstenskirkenes hyppigere Forekomst. Nogen Enhed som Sjælland eller Lolland-Falster udgør Landet ikke. Den nordlige Del indtil Linjen Aabenraa-Højer graviterer mod Ribe, og Kirkerne danner en Fortsættelse af den nørrejydske Kvaderstensarkitektur. Mod Syd er Slesvig den førende By, og Østslesvig, Sydfyen og de sydfyenske Øer synes at have dannet een Arkitekturprovins, uden at Forholdet dog endnu kan siges at være helt oplyst. Fremmed Paavirkning kan paapeges i Ejdersted, Nordfrisland og paa de nordfrisiske Øer samt i Dänischwold.

I den følgende, gotiske Periode ligger Accenten i Sønderjylland som Nord for Kongeaaen paa Købstadkirkerne, og det er et forholdsvis ringe Antal Landsbykirker, der nybygges eller ombygges saa fuldstændig, at de maa kaldes gotiske. Alene Ejdersted danner en Undtagelse. Baade er her bygget ret mange Kirker i Middelalderens sidste Tid (Kotzenbüll, Ording, Poppenbüll, Welt(?) og Witzwort), og jævnsides hermed er de ældre bleven »moderniserede«. Kun to (Vollerwiek og Østerhever) har bevaret deres romanske Apsider, de øvrige har ligesom Nybygningerne faaet polygonal Korafslutning. Landskabets eneste virkelig betydelige gotiske Kirke, Kotzenbüll, følger disse Egenes gamle Traditioner. Dens rige Sandstensportaler fra 1494 og fremfor alt den udstrakte Anvendelse af Sandsten til Hjørner, Sokler og Vindusindfatninger peger ligesaa afgjort mod Sydvest, Østfrisland, Holland, som Murtekniken, hvor Renæssancens Skiftegang har fortrængt Munkeforbandtet, det tidligste

---

kirchen in den Elbherzogtümern. (Zeitschr. f. Schlesw.-Holst. Gesch. 32. Bd. S. 252 ff.). De skaanske: Löffler, Udsigt S. 151.

Exempel herpaa Nord for Ejderen¹. Sammesteds hen hører vistnok ogsaa de andre Landsbykirkers store Gros, omend Typen og Grundplanen: Et samlet, polygonalt afsluttet Rum, baade er saa simpel og saa international, at ingen sikker Dom kan fældes. I hvert Fald adskiller de sig stærkt fra de øvrige sentgotiske »Midtlandskirker« i Syd- og Mellem-slesvig — Hedekirken Hjoldelund (Husum A.), Treja (Gottorp

Fig. 10. Ording Kirke i Ejdersted.

A.) og Jørl (Flensborg A.) — hvor Grundplanen endnu er den romanske med særskilt, lige afsluttet Kor, og alene Enkeltheder og Murteknik vidner om den sene Herkomst.

Ogsaa Egnen mellem Tønder og Bredsted har været rig paa gotiske Nybygninger, der dog for en stor Del er fuldstændig ommurede i 17.—18. Aarhundrede; de tre bedst bevarede Bargum (Husum A.), Braderup og Enge (Tønder Sdr. A.) viser hele Udviklingen fra det romanske Anlæg over Kirken med særskilt, men polygonalt afsluttet Kor til Sen-

¹ Jfr. Dehio u. Bezold, Die kirchliche Baukunst d. Abendlandes II. 387.

gotiken, hvor Skib og Kor udgør et samlet Rum, tyder altsaa ikke paa en ensartet Udvikling som i Ejdersted. Bortset fra disse to Grupper ligger Landets øvrige gotiske Kirker derimod saa spredt, er saa faa i Tal og tilmed saa stærkt individuelle, at en sammenfattende Undersøgelse er ugenneførlig. Blot skal det nævnes, at vi i den statelige Øsby Kirke paa Haderslev Næs sikkert er berettigede til at se et Udslag af den samtidige Byggevirksomhed paa Frue Kirke i Haderslev; begge Steder forekommer saaledes et Kapel i to Stokværk¹.

Jævnside med Opførelsen af nye Gudshuse gik imidlertid en ivrig Virksomhed med Omdannelsen af de gamle. Taarne og andre Tilbygninger rejstes, Gavle ommuredes, nye Døre og større Vinduer indsattes. Ligesom i den romanske Tid mærkes det her tydelig, at Landet i kirkelig og kunstnerisk Henseende ikke udgør en Enhed. Som længst erkendt maa Taarnene i Tørninglen med det lave, firsidede Spir mellem fire Spidsgavle føres tilbage til Ribe Domkirke². Men ligesaa utvivlsomt har de svære, sentgotiske Taarne i Ulkebøl og Notmark paa Als (Fig. 11) deres Forbillede og Slægtninge paa Fyen, hvor de ikke mindst forekommer i Odenseegnen (f. Ex. Paarup og Bellinge). Her som der er de rektangulære, jævnbrede med Skibet og med Gavlene i Syd og Nord³. Langs Østkysten fra Løjt i Aabenraa Amt og Sydefter findes endelig en tredje Taarntype med højt, ottesidet Spir og fire, ikke fremspringende Gavle. Modsat de to

¹ Kirken skænkes 1410 af Hertuginde Elisabet til Kapitlet i Haderslev (Aarsberetng. fra Gehejmearchivet II. 7). Muligvis lader den gotiske Kirke i Kaleby ved Slien sig forklare ved en lignende Henvisning til Slesvig. Om Patronatsforholdet jfr. Haupt II. 256.

² I Schleswig-Holsteinische Kunst-Kalender 1912 S. 59—65, har Professor Haupt givet en Oversigt over »Turmbauten in den Elbherzogtümern«.

³ De maa naturligvis ikke sammenblandes med de ligeledes meget brede, men sentromanske Taarne i Egen og Ketting paa Als, der har tilhørt samme Type som Broager.

andre lader dens Forbillede indenfor Stiftet sig ikke paavise, og heller ikke i Kongeriget forekommer den; derimod er den velkendt mod Syd, først og fremmest da i Lybæk. Om den

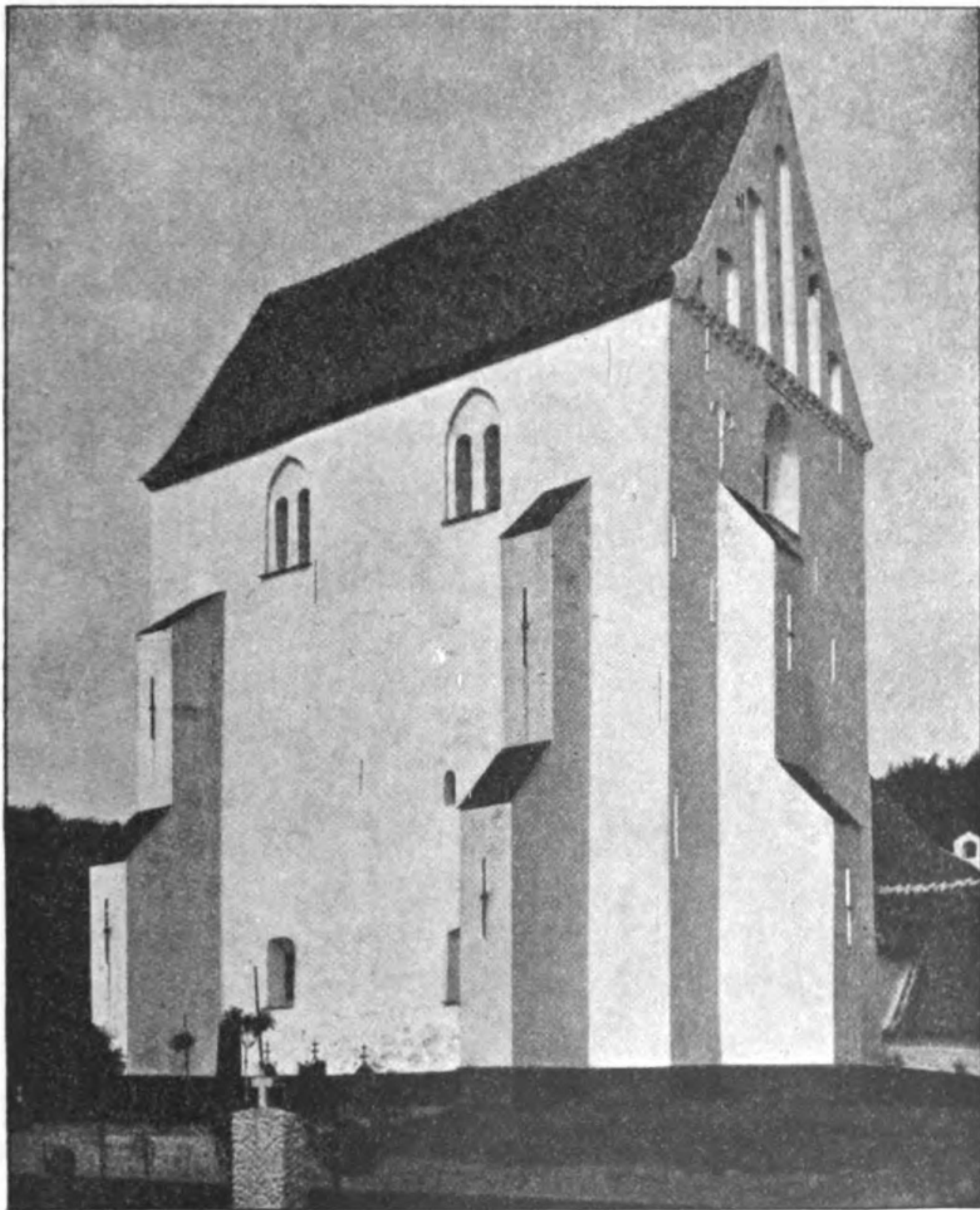

Fig. 11. Notmark.

er et Laan direkte fra Hansebyen, lader sig naturligvis ikke afgøre, men i hvert Fald er den et tydeligt Vidnesbyrd om, hvor stærkt Indflydelsen fra Nordtyskland nu gør sig gældende. Dette er kun, hvad man maatte vente. Thi er den danske Gotik i al Almindelighed en Aflægger af den nord-

tyske, maa den slesvigske være det i endnu højere Grad. Den laa jo Kilden saa meget nærmere, og Landets nøje politiske Forbindelse med Holsten har selvsagt ogsaa gjort sit. Mere ud fra denne almindelige stærkere Paavirkning end fra noget enkelt Monument maa det vistnok forklares, at navnlig i Syd- og Mellemslesvig har de i 15. Aarhundrede ændrede Enkeltheder som Vinduer og Døre gennemgaaende en mere kultiveret Form end længere Nordpaa. Ogsaa den ret udstrakte Brug af en ganske vist meget enkel Murstenspolykromi med skiftende Belter af røde og gule Tegl maa antagelig forstaas ud herfra, omend det ikke skal benægtes, at Kirkerne i Flensborg og Slesvig Domkirke i begge Henseender kan have tjent som Forbillede.

EN ROMANSK TEGLSTENSKIRKEGRUPPE I VENDSYSSEL.

VED

M. MACKEPRANG.

Ingen Del af Danmark er saa fattig paa romanske Landsbykirker af Tegl som Jylland Syd for Limfjorden. Langs Vestkysten ikke en eneste, i Midten af Landet kun tre: Dommerby (Fjends Hr.), Hinge (Lysgaard Hr.) og Føvling (Tyrsting Hr.). Noget almindeligere er de mod Øst. De strækker sig her i en smal Bræmme langs Kattegat. Begyndende tæt Syd for Fjorden med Skelund og Als (Hindsted Hr.), har vi Udbyneder (Gjerlev Hr.), Udby og Estruplund (Rougsø Hr.) samt en lille Enklave i den sydlige Del af Djursland og Mols: Skarresø og Thorsager (Øster Lisbjerg Hr.), Feldballe (Sønder Hr.) og Draaby (Mols). Her stopper imidlertid Linjen for først at genoptages paa sønderjydsk Grund, hvor Fjelstrup ved Christiansfeld er den nordligste Teglstenskirke. Billedet skifter, naar vi gaar Nord for Limfjorden. Ganske vist forekommer de overhovedet ikke i Thy eller paa Mors, og i Hanherrederne er der blot en eneste: Svenstrup. I Vendsyssel er de derimod saa forholdsvis talrige, at Landet her kommer til at staa som det tredje gammeldanske Teglstensterritorium ved Siden af Lolland-Falster-Møen samt Vestslesvig. Af Vendsyssels egentlige romanske Landsbykirker er hele 10 af Tegl: Hæstrup (Børglum Hr.), Maarup og Mygdal (Vennebjerg Hr.), Bindslev, Tolne, Elling og Flade (Horns Hr.), Understed, Albæk og Ørum (Dronninglund Hr.). Hertil kom-

mer de to Købstadkirker St. Catharina og St. Hans i Hjørring samt Klosterkirkerne i Børglum og Dronninglund (Hundslund), ialt altsaa 14, der ligger spredt mellem Kvadestenskirkerne i en bred Stribe tværs over Landet fra Lønstrup til Frederikshavn og ned langs Kattegat.

Bortset fra den stærkt ombyggede, endnu lidet kendte Klosterkirke i Børglum, som helt skal holdes udenfor Undersøgelsen, samt fra Kirkerne i Hæstrup og Albæk, der i al deres Simpelhed danner en naturlig Overgang til Vendsyssels ret talrige gotiske Teglstenskirker, udgør de øvrige en nøje sammenhængende Gruppe, der ikke blot geografisk ligger »Norden for Lov og Ret«, men ogsaa arkæologisk indtager en Særstilling mellem vore øvrige Teglstenskirker. Antagelig netop paa Grund af deres noget afsides Beliggenhed har de hidtil saa godt som ikke været omtalte i Litteraturen¹, uagtet de tilfulde fortjener at drages frem fra deres Krog. Først og fremmest har de Interesse ved at være et ypperligt Exempel paa, hvad man kunde kalde Stiloverføring fra det ene Materiale til det andet. Men samtidig er de i og for sig gode Bygninger, selvom Vejr og Vind unægtelig har hærget dem haardt. Store Dele af deres Mure er bleven ombyggede, og for at bringe det nye og det gamle til at staa til hinanden har man i Tidens Løb dækket dem alle med utallige Lag Hvidtekalk, der i høj Grad vanskeliggør al Detailundersøgelse. Hvad her skal gives, er da ikke udtømmende Enkeltdeskrivelser, men en Analyse først og fremmest gaaende ud paa at vise, hvad der samler Gruppen til en Enhed og skiller den ud fra vore øvrige Teglstenskirker.

Allerførst lidt om Materialet. Stenene, der paa Bindslev Kirke maaler $26-28 \times 7-7,5 \times 12-13$ Cm., synes ikke, som ellers almindelig i vor romanske Arkitektur, at være riflede ved Vindussmigene og paa Hjørnerne, omend det skal

¹ Da Løffler 1883 udgav sin »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger«, var de paagældende Herreder endnu ikke arkæologisk undersøgte, og Kirkerne omtales derfor kun i en kort Tilføjelse (S. 304).

indrømmes, at der netop her er et Punkt, hvor først Afbankning af Hvidtekalken vil kunne skaffe fast Grund under Fødderne. Det samme gælder om Farven, der vist gennemgaaende er rød, ikke som i Aalborgegnen for en stor Del gul. Jævnside med det egentlige Hovedmateriale er Graniten anvendt i ikke ringe Udstrækning baade som Kvader og i utilhuggen Stand. Paa Maarup er saaledes store Dele af Murene opførte af ganske smaa, flade Havsten, i Lighed med hvad der ogsaa andetsteds er Tilfældet paa Kirker langs Vesterhavet¹. Helt af Kvader er Koret paa St. Hans Kirke i Hjørring, og ogsaa paa Bindslev findes overmaade megen huggen Granit, dels i Korgavlen, dels paa Kirkens Sydside, hvor Muren i en Højde af indtil 3 Skifter er bygget heraf. Men desuden findes Kvaderen i en saadan Udstrækning anvendt til Sokkel, dels alene, dels i Forbindelse med Tegl, at man næsten fristes til at betragte dette som Reglen, det modsatte som Undtagelse. Noget særlig mærkeligt i denne Materialblanding er der forøvrigt ikke; det samme genfindes paa adskillige fyenske og sønderjydske Murstensbygninger, aldrig derimod paa de lolland-falsterske.

Alle Kirkerne, maaske med Undtagelse af den saa stærkt ombyggede Klosterkirke i Dronninglund, har eller har haft den almindelige romanske Grundplan: Et Skib med et særskilt fremtrædende, lige afsluttet Kor; kun en enkelt, Ørum, har Apsis. Ogsaa Vinduer, Døre og dekorative Enkeltheder er romanske, og de jævne, næsten legende Overgange mellem romansk og gotisk Stil, der særtegnen saa mange af de lolland-falsterske og da navnlig de nordfalsterske Kirker, er saa godt som ukendte. Mærkeligt nok, da Enkeltheder paa flere af Kirkerne tyder paa senromansk Tid, og Monumenterne staar hverandre saa nær, at der næppe kan ligge lang Tid mellem Opførelsen af de ældste og de yngste. Vinduerne

¹ Den 1904 nedrevne Kirke i Lønne (Vester Horne Hr.) var saaledes hovedsagentlig bygget af Havsten »af Størrelse som en Haand« (Arkitekten. 1904—05. S. 53).

er ganske vist alle enkeltsiddende, ikke som i senromansk Kunst samlede i Grupper paa to eller tre¹, og ingen af dem

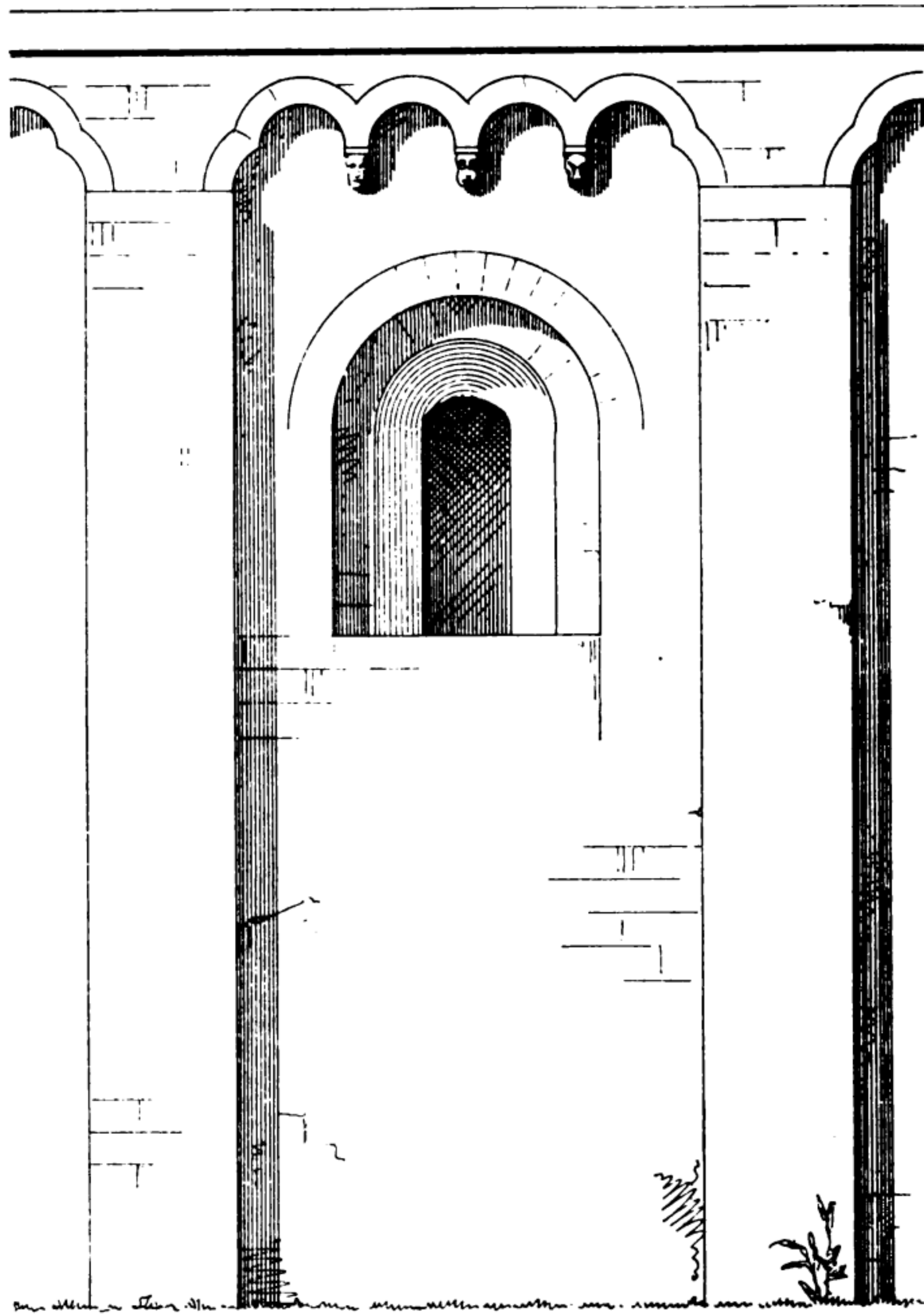

Fig. 1. Enkeltheder fra Understed Kirkes Kor. (Erik Schiødte).

har Overgangstidens slanke, snart halvrundt snart spidsbuet afsluttede Form. Derimod afviger deres Tværsnit paa et Par af Kirkerne (Understed og Ørum) fra den almindelige ro-

¹ Bortset fra den ejendommelige, overordentlig lavtsiddende Gruppe paa tre helt romanske Vinduer i det vestligste Fag af Dronninglund K. danner kun St. Hans' Kvaderkor en Undtagelse. Det synes nemlig at have tre eller i det mindste to Vinduer mod Øst.

manske Norm, idet de skraa Smige ikke som vanligt er gennemløbende, men udvendig har en retvinklet Fals (Fig. 1). Den samme Ejendommelighed genfindes paa den søndre af Ørum Kirkes flade Sidealternicher og paa Kirkens noget overgribende Triumfbue (Fig. 2), samt i endnu mere udviklet

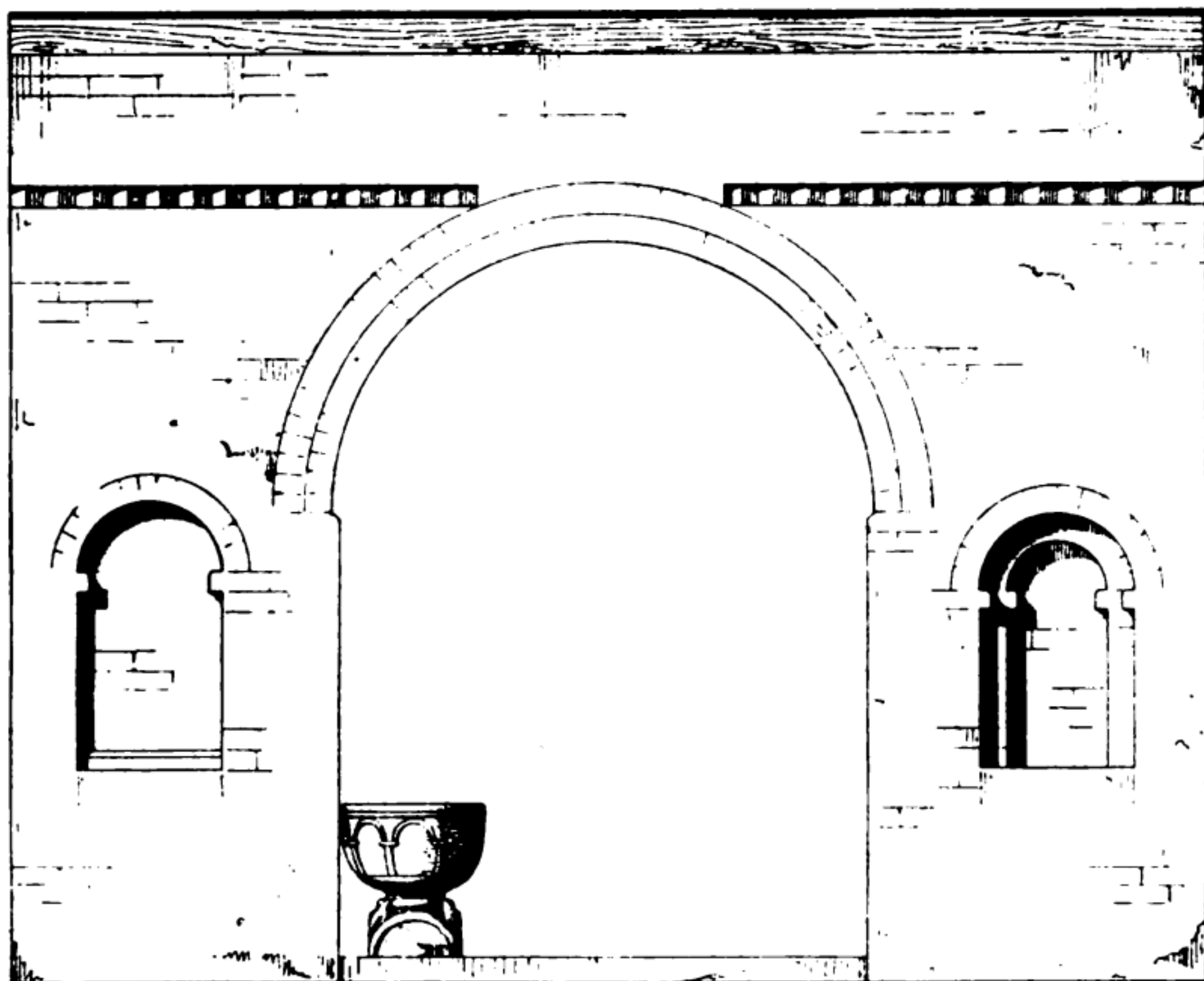

Fig. 2. Triumfvægen i Ørum Kirke. (Erik Schiødte).

Form paa Triumfbuen i Maarup Kirke, der har hele tre False. Men netop dette Træk tilhører afgjort den senromanske-tidliggotiske Tid, omend det i romansk Kunst er mest almindelig, at Falsen udfyldes med en omløbende Vulst eller Rundstav¹. Paa senromansk Tid peger ogsaa det Savsnitskifte, der paa en saa pyntelig Maade indrammer den høje, vide Korbue i Bindslev og Syddøren paa Mygdal Kirke; det er en gammel Kending fra de lolland-falsterske Kirker, hvor det saa omtrent optræder i Dusinvis.

¹ Uden en saadan kendes det f. Ex. fra de romanske Vinduer paa Storeheddinges Kor og fra et lancetformet Vindu paa Forlængelsen af Ø. Egesborg Kor (Baarse H.).

De faa bevarede Døraabninger er ganske ligetil uden de talrige Ledføjninger, Rundstave eller Halvsøjler, der er saa almindelige paa de nysnævnte Kirker. I en enkelt Kirke (Bindslev) har man efterlignet Kvaderarkitekturen ved at lukke selve Dørbuen med et i Tegl muret Tympanon, i hvilket der er udsparet et lille, ligearmet Kors; ellers nøjes man med en simpel Rundbue. Derimod træffes paa Flertallet af

Fig. 3. Maarup Kirke.

Kirkerne den saavel fra de øvrige Teglstenskirker som fra Kirkerne af Kridt og rhinsk Tuf saa almindelige Anbringelse af Dørene i et fremspringende Murfelt, der imidlertid ganske savner den Blændingsdekoration, som andetsteds kan gøre netop dette Parti saa overordentlig virkningsfuldt. Ved de fleste af Kirkerne gaar Feltet helt op til Gesimsen, undertiden, som paa Mygdal, naar det kun op til godt Totredjedele af Murens Højde, hvor det afsluttes efter en ret Linje.

Uagtet Vendelbokirkerne efter det ovenfor udviklede utvivlsomt hører til de yngre af vore romanske Murstenskirker og næppe er opførte før noget ind i det 13. Aarhundrede, har ingen af dem den stejle, trodsige Holdning, der udmærker saa mange af de samtidige Teglstenskirker paa vor sydligste Øgruppe. Deres Bygmestre har aabenbart væ-

ret velkendte med Vestenvinden, thi deres Rejsning svarer ganske til de omliggende Kvaderstenskirker, saaledes som det fremgaar af Billedet af Maarup (Fig. 3), trods sin udsatte Beliggenhed et Par hundrede Meter fra Vesterhavet en af de bedst bevarede. Ingen af dem har heller Taarne, jævngamle

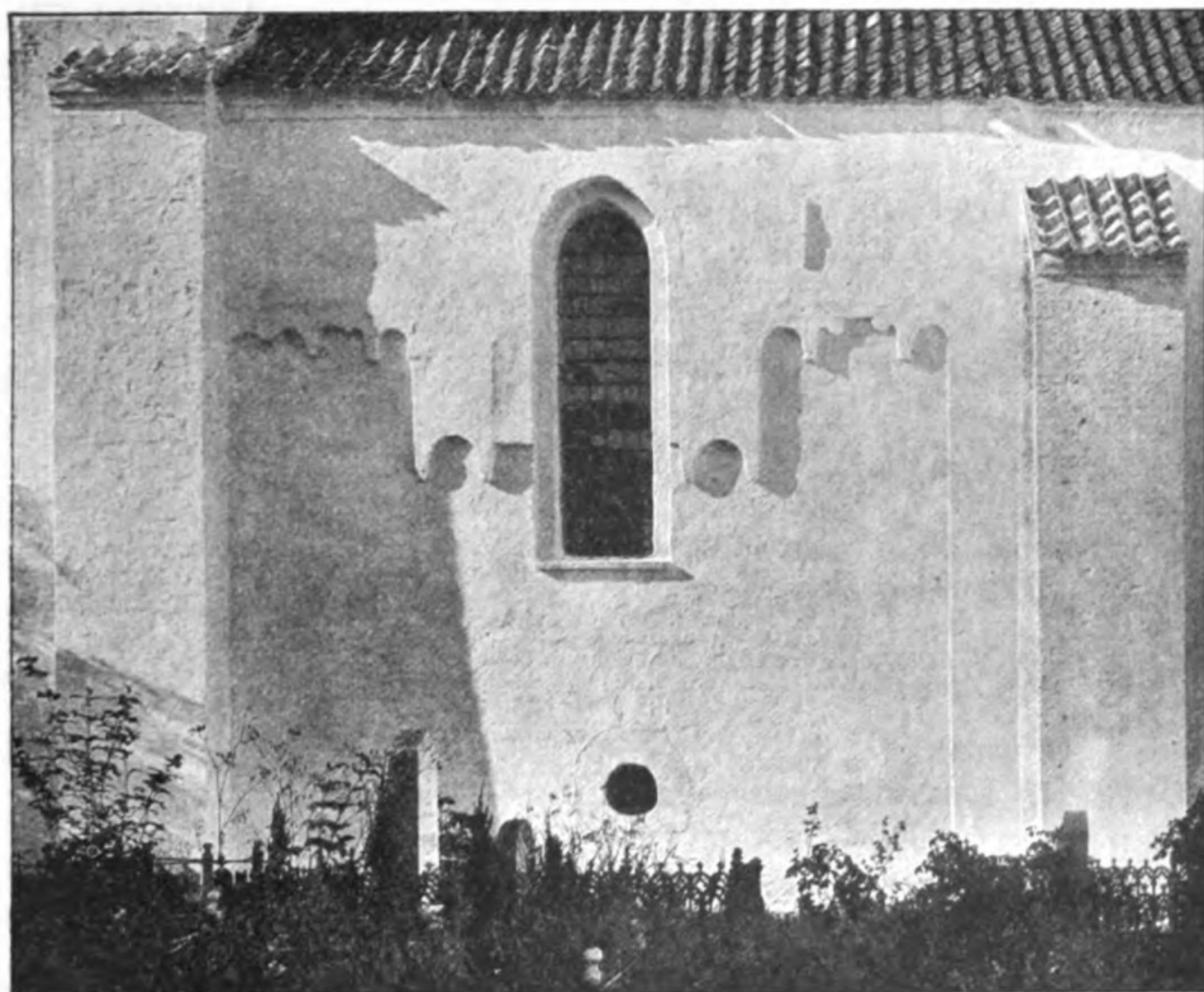

Fig. 4. Dronninglund Kirke. Sydsidens Vestfag.

med Bygningen eller dog kun lidet yngre, saaledes som ikke faa af de andre Murstenskirker, f. Ex. Søborg og Karise paa Sjælland, Herredskirke, Ryde, Tirsted, Godsted og Toreby paa Lolland. Og alene Elling og St. Catharina i Hjørring har et senere tilbygget Taarn, medens alle de øvrige er kullede. Beklageligt nok, thi bag Taarnenes skærmende Mure kunde man vente at finde den gamle Vestgavl, det Bygningsafsnit der i 13. Aarhundredes Arkitektur som oftest var det rigest udstyrede. Nu er Vestmuren indtil Taglinjen bevaret paa Ørum Kirke, medens Mygdal har det nederste af Murværket i Behold; selve det trekantede Gavlfelt er derimod overalt ommuret.

Ligesom Størsteparten af de øvrige Teglstenskirker afsluttes ogsaa disses Mure i Gesimshøjde med en Buefrise, der dog kun optræder i sin simpleste Form med enkelte, ikke hinanden krydsende Buer. Ved flere af Kirkerne som Maarup, Understed og Dronninglund er i det mindste nogle af Smaabuernes Kragsten formede som Mande- eller Dyrehoveder af brændt Ler (jfr. Fig. 1), hvad ogsaa kendes andetstedsfra (Tikøb i Nordsjælland, Maglebrænde paa Nørrefalster). Paa Dronninglund har Frisen faaet en Udvikling, der tydelig karakteriserer denne Kirke som den typologisk yngste i Rækken. Som Gengivelsen (Fig. 4) viser, savner Frisen ganske den sædvanlige rolige Rytme, idet dens enkelte Led er meget forskelligt formede, snart halvrunde, snart flade med smaa, halvrunde Hjørneskiver, snart som paa Nordsiden toppende sig over Gennemsnitshøjden. Endnu mere ejendommelig virker dog de to Tilløb til Lisener, der endende i en Rundbue skyder sig ned midt i hvert Fag og ligesom tredeler det. Disse Halvlisener synes at have indrammet et øvre Sæt Vinduer, der har svaret til den ganske mærkværdig lavtsiddende Gruppe af tre romanske Smaavinduer, som endnu findes bevaret mod Syd i Kirkens vestligste Fag¹. Ved Murenes Forhøjelse og Indsætning af nye Vinduer har det hele faaet en endnu mere fantastisk Karakter, og det kan kun beklages, at Tiden har fareet saa haardt frem mod denne i dansk Arkitektur ret enestaaende Bygning.

Rundbuefrisen er Teglstensarkitekturens Yndlingsdekoration, saa at sige dens Kendetegn. Men medens den ellers altid ledsages af et over Frisen løbende Savsnitsskifte, synes² af Vendelbokirkerne kun Ørum (Apsis), Bindslev (Skibet) og

¹ Paa en af Chr. Hetsch 1874 udført Tegning i Nationalmuseets Arkiv ses endnu et af de meget høje, rundbuede Vinduer yderst til højre i det her gengivne Fag.

² Synes, thi Ommuring eller meget stærk Overkalkning kan have ødelagt eller udvisket adskilligt; det Savsnitsskifte, der indrammer Bueslaget paa Mygdal Kirkes Syddør, er saaledes næsten helt dækket af Hvidtekalk! Muligvis er det dog udeladt med velberaad Hu.

Elling (Koret) at have dette Led, der i al sin Enkelthed er saa virkningsfuldt, takket være det vekslende Spil mellem Lys og Skygge paa de skraatstillede Sten. Og i Bindslev er det tilmed modsat god, gammel Skik ikke anbragt over, men under Frisen, medens det i Elling er fordoblet, saaledes at Frisen sidder mellem to, af Hvidtekalk dog næsten dækkede, Savsnitsskifter.

I nøje Forbindelse med Buefrisen optræder altid Lise-

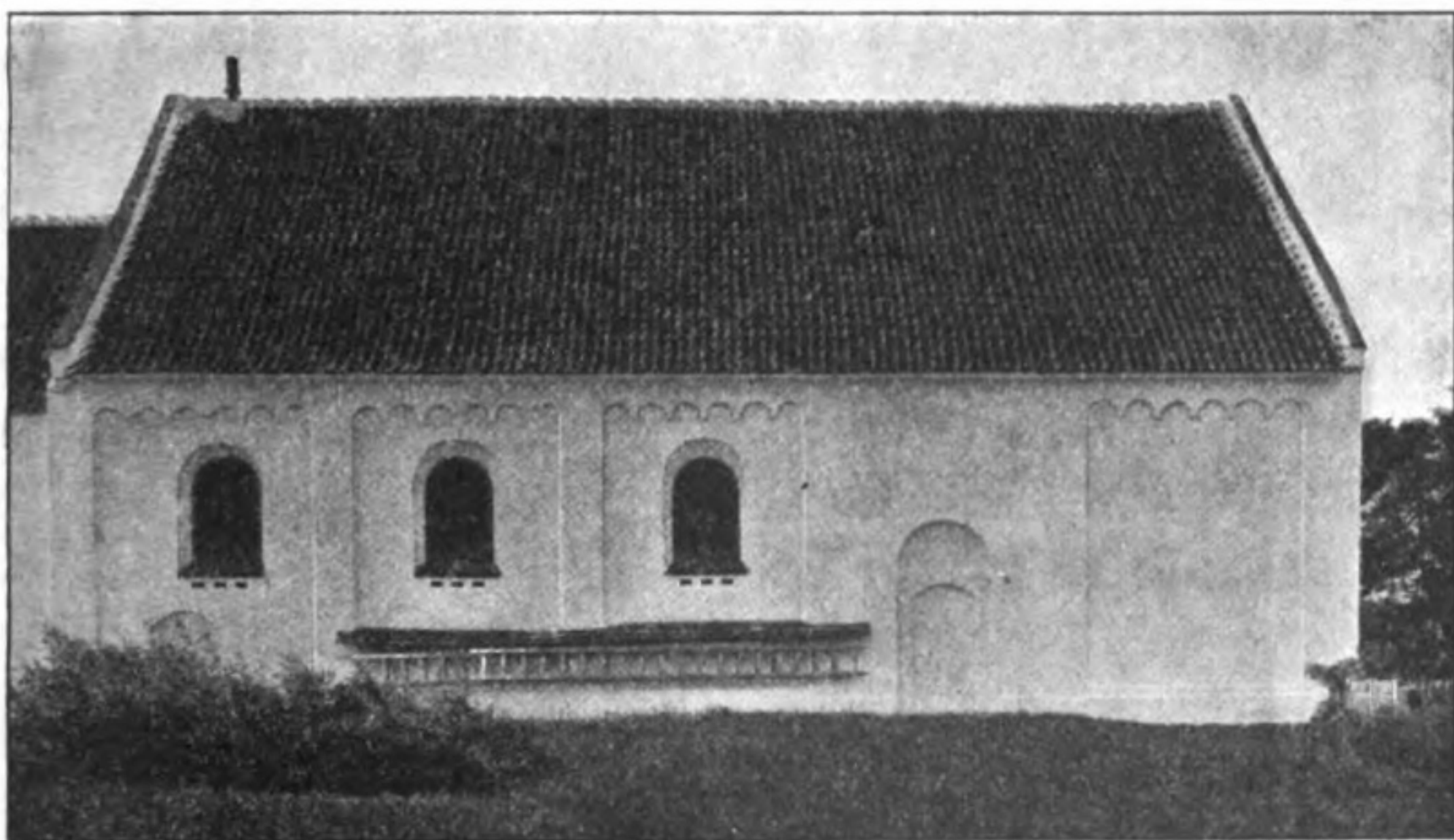

Fig. 5. St. Hans Kirke i Hjørring.

nerne, flade, kun i en halv Stens Bredde fremspringende Murpiller, fra hvilke Buerne udgaar. Men medens det ellers er Reglen i dansk Murstensarkitektur, at disse Lisener kun findes i Bygningens Hjørner, saaledes at de sammen med Frisen og Soklen danner en Ramme omkring Muren, afviger Vendelbokirkerne paa dette Punkt stærkt og afgørende fra det vanlige. Alene Bindslev nøjes med Hjørnelisener; paa alle de øvrige Kirker har Systemet faaet en langt rigere Udvikling, saaledes at Murene er helt fagdelte ved Lisener.

Ved to af Kirkerne, Flade og Understed, gælder dette dog i alt væsentlig kun Koret. Paa Skibet er man saa at sige stoppet i Anslaget og har indskrænket sig til et enkelt, ganske smalt Østfag, der paa Understed maaler c. 90 Cm. mellem

Lisenerne, paa Flade, hvor det afsluttes af et trekløverformet Bueslag, endog kun c. 50 Cm. Ved de andre Kirker: Maarup, St. Catharina og St. Hans, Mygdal, Tolne, Elling, Dronninglund og Ørum er Skibets Vægge derimod helt inddelte i Blændingsfag eller har oprindelig været det. Noget af en Særstilling indtager Ørum, den eneste, der som anført har Apsis. Medens denne nemlig er tredelt ved to brede Lisener, har Koret kun Hjørnelisener. Paa de øvrige Monumenter, der i det mindste har bevaret den ene af Korets Sidemure — og da regelmæssig den nordre — i nogenlunde urørt Stand, er denne altid inddelt i tre Fag, hvorefter det midterste rummer Vinduet. Antagelig har Østmuren haft en lignende Inddeling; med Sikkerhed lader det sig dog ej afgøre, da den overalt er ommuret. Smaabuernes Antal indenfor de enkelte Fag varierer ret stærkt: 2 (Maarup), 3 (Mygdal og Flade), 4 (Understed, hvor de yderste Bueslag, som vist paa Fig. 1, er formede som halve Trekløverbuer), 5 (Elling, hvis enkelte Fag dog er ulige brede).

Paa Skibet maa Fagenes Antal selvfølgelig rette sig efter Bygningens Størrelse, og nogen Norm som for Koret lader sig ikke fastslaa. Da selve Antallet undertiden kan være ret tvivlsomt, idet der jævnlig mod Vest har fundet store Ommuringer Sted, skal der tages alt muligt Forbehold overfor efterfølgende Oversigt, der gengiver Inddelingen regnet fra Øst til Vest:

Ørum . . .	2	—	Dørfag	—	1
Elling . . .	2	—	»	—	2 (?)
Maarup .	3	—	»	—	1
S. Hans .	3	—	»	—	1
Tolne . . .	3	—	»	—	? (ommuret)
Mygdal .	4	—	»	—	2 (?) ¹

At dømme efter de to Kirker, der i det mindste delvis har bevaret deres Vestgavl, har ogsaa denne været fagdelt. Paa

¹ Saavel St. Catharina som Dronninglund er for omdannede, til at Fagenes Antal kan fastslaaes.

Mygdal er ganske vist kun den nederste Del af tre Lisener i Behold, hvorimod Ørum staar som et godt Exempel paa denne Bygningsdels Udsmykning. Gavlen er her tvedelt med en Midtlisen, der ved 6—6 Smaabuer forbindes med de meget brede Hjørnelisener. Hvorvidt der til hver af Skibets Fag har svaret et Vindu, lader sig ikke afgøre.

Antallet af Smaabuer i de enkelte Skibsfag retter sig i

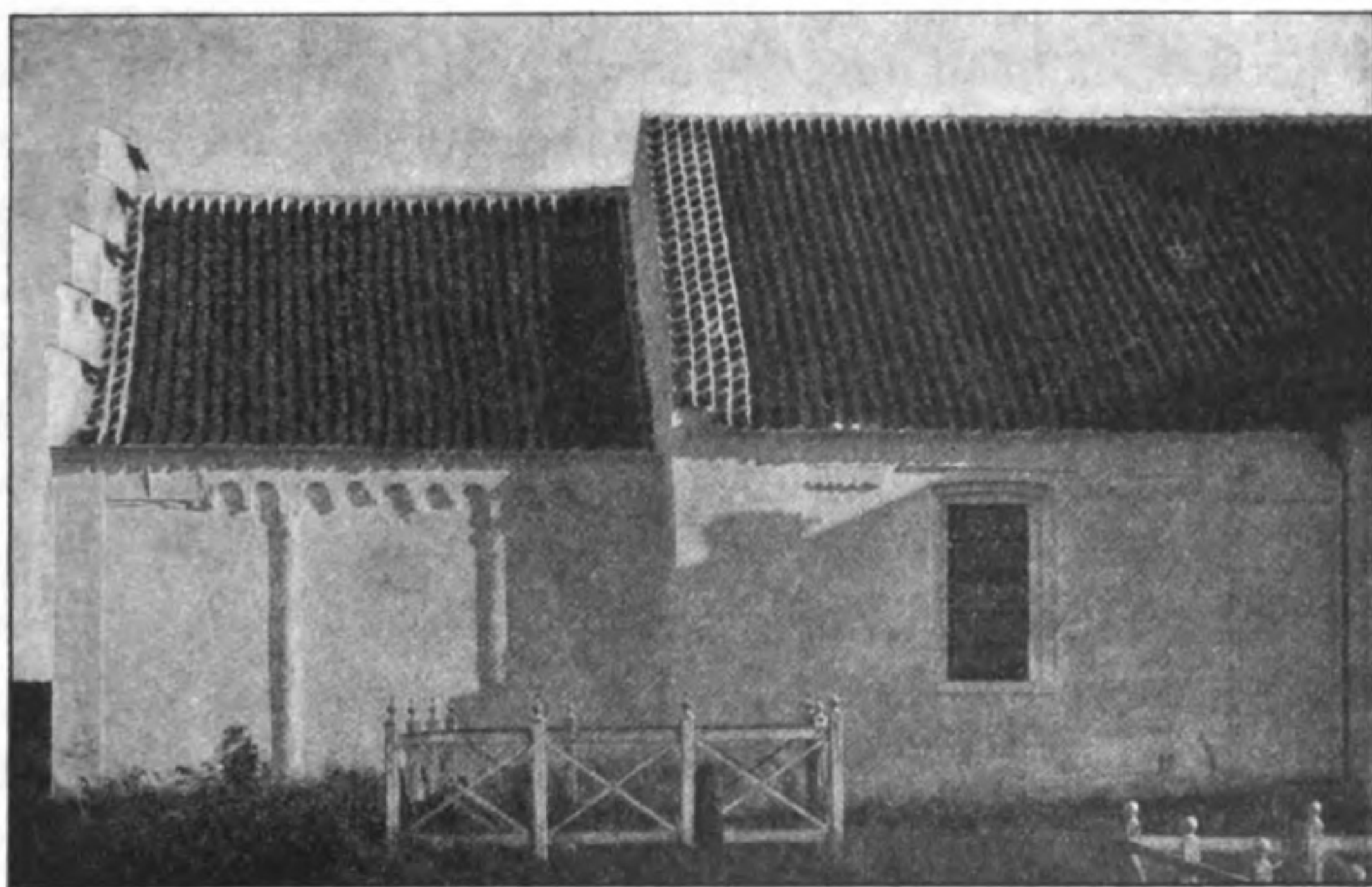

Fig. 6. Elling Kirke.

Regelen efter disses Bredde og svinger ret stærkt endog indenfor samme Bygning, da alle Fagene langt fra er ens brede, Lavest er det paa Tolne, hvor Lisenerne forbindes med to meget store, kraftig virkende Buer, højest paa St. Hans (6). Paa Elling er Bueslagene for Skibets Vedkommende afløst af en mærkelig takket Frise, snart enkelt, snart dobbelt, og ogsaa paa anden Vis skiller denne Kirke sig ud fra sine Naboer. Istedetfor de sædvanlige flade Lisener har Koret nemlig kraftige, een Sten brede Halvsøjler, hvis ensformede Kapitæler og Baser har primitive Hjørneknolde. Og medens Skibets Østlisen har den antagelige Bredde af c. 140 Cm., gaar den næstfølgende til den modsatte Yderlighed, idet den ligesom Halvsøjlen kun maaler een Steen, medens Bredden

ellers plejer at svare til 2 — $2\frac{1}{2}$ — 3 Sten og blot en sjælden Gang synker til halvanden.

Hvor forskellige Enkelthederne end kan være udformede, er det dog først og fremmest denne Vægfladernes Inddeling i Felter afsluttede med Buefriser, der binder disse Kirker sammen og lader dem fremtræde som en særpræget lokal Gruppe mellem vore Landsbykirker fra samme Tid og af samme Materiale. Ganske vist møder vi paa en Del lollandske Kirker Tilløb til noget lignende. Tillitse og Østofte har saaledes Apsiden tredelt af smækre Rundstave forbundne med Buefriser, medens paa Bregninge, Taars og Vaabensted Korets Østvæg er tredelt, paa Tirsted tvedelt af meget smalle Lisener eller — som paa Vaabensted — af Halvsøjler, til hvilke dog kun undtagelsesvis slutter sig Smaabuer (Tirsted), hvorimod Muren ellers i Gesimshøjde har Tandsnitsfriser. Men i alle disse Tilfælde bliver det ved Tilløbet, Fagdelingen holder sig stadig til Apsis eller Korets Østvæg, vokser aldrig udover Sidemurene som f. Ex. paa de brandenborgske Teglstenskirker, med hvilke de lolland-falsterske viser nøje Slægtskab¹. Bortset fra et Par sønderjydske Murstenskirker, om hvilke der senere skal blive Tale, forekommer en saadan gennemført Blændingsdekoration aldrig paa vore Landsbykirker af Tegl, der regelmæssig nøjes med Hjørnelisenerne².

Naar det saaledes ikke kan siges, at Blændingsmotivet er nøje knyttet til Materialet som f. Ex. Rundbuefrisen eller direkte fremgaar af det som Savsnittet, paatrænger sig ret naturlig det Spørgsmaal, hvorfra da disse Kirker, der ligger saa langt af Led, har faaet denne pyntelige Udsmykning. Saa vist ikke fra Omegnens Kvaderstenskirker. De er overmaade ligetil, og i det hele er Lisenmotivet ikke meget udbredt i

¹ Exempler paa Fagdeling i Adler, Mittelalterliche Backstein-Bauwerke d. preussischen Staates Tavle XXIII—XXIV, XXVI—XXVIII.

² Paa de større Kirker møder vi det bl. a. paa Frelsers Kirke i Horsens, hvor Koret ved dobbelte Rundstave eller Halvsøjler (jfr. Elling) er delt i to Fag.

den jydsk Granitarkitektur, træffes kun en sjælden Gang paa Apsider og Taarnmure. En langt rigere Anvendelse har Motivet fundet paa de Kridt- og Fraadstenskirker, der forekommer i geologisk stedbundne Grupper rundt om i Landet. Men selv her holder det sig i alt væsentlig til Apsis og Kor, og kun paa ganske faa Kirker som Brøndshøj, Sdr. Næraa ved Odense, Tved og Skaarup ved Svendborg og Voldby ved Grenaa findes det ogsaa paa Skibet. En fuldstændig gennemført Brug af Motivet træffer vi derimod paa de af rhinsk Tuf opførte Kirker, der med Ribe Domkirke som kunstnerisk Centrum strækker sig i et Bælte langs Vesterhavet fra Ringkøbing Fjord til Vidaaen. Netop for alle de rigere Monumenter indenfor denne mærkelige Gruppe er Væggenes Fagdeling ved Lisener forbundne med Rundbuefriser uden Savsnitsskifte det egentlige Kendetegn ganske som paa Vendsyssels Teglstenskirker. Naturligvis er der nogen Forskel; først og fremmest da den, at medens Teglstenskirkernes Kor normalt var indelt i tre Blændingsfag, har Tufstenskirkerne ligesaa regelmæssig to Fag, hvilket antagelig hænger sammen med, at alle de anseeligere har Apsis. Ligeledes er Buefrisen her langt mere varieret og stundom erstattet af Diagonalfrisen eller Trappefrisen, der er ukendt mod Nord¹. Og Smaabuernes Antal indenfor de enkelte Fag, der forøvrig kan være forskelligt paa Nord- og Sydsiden af samme Kirke (f. Ex. Vilslev), er aldrig saa stort som i Vendsyssel. Men trods disse Uoverensstemmelser og trods Tufstenskirkernes højere Rejsning og baade rigere og omhyggeligere Udførelse er Ligeheden mellem de to Grupper alligevel saa stor, at den ikke kan være tilfældig. Man sammenligne blot Maarup med Farup Kirke ved Ribe; endog Antallet af Smaabuerne i de enkelte Blændingsfag er de samme². Der maa have fundet en direkte Paavirkning Sted, en Paavirkning der selvfølgelig er gaaet

¹ Med mindre vi da i Frisen paa Ellings Skib skulde have den i en noget misforstaaet Form.

² Helms, Danske Tufstens-Kirker. T. 8.

fra Syd til Nord, der maa foreligge en bevidst Efterligning, saaledes som vi kender det fra Spandet Kirke i Haderslev Vesteramt¹. Medens nemlig denne Kirkes Apsis og Kor er af rhinsk Tuf, er Skibet paa nær den allerøstligste Del af Tegl, uden at dette Materialsifte dog har sat sig mindste Spor i Skibets Arkitektur, der med sine 4, af Smaabuer afstuttede Blændingsfag og sit brede Dørfelt kun afviger fra Tufstenskirkenes ved, at det østligste Blændingsfag ligesom paa Flade og Understed er meget smalt.

Ved Spandet lader Ligheden sig let forstaa alene ud fra de geografiske Forhold; man har bygget i Tegl ganske paa samme Maade, som man der paa Egnen var vant til at bygge i Tuf. For at forklare de vendsysselske Teglstenskirkers kunstneriske Afhængighed af Tufstenskirkerne bliver det derimod nødvendigt at forudsætte en ren personlig Forbindelse af samme Art, som den der f. Ex. ligger bag forskellige rygenske og pommerske Kirkers Slægtskab med den sjællandske store Teglstensarkitektur. En saadan har da ogsaa været tilstede. Ligesom i vore Dage paahvilede det i Middelalderen Provsterne at føre Tilsyn med Kirkebygningernes Tilstand, og ret naturlig maatte de derigennem faa betydelig Indflydelse paa Nybygningerne. I de fleste Stifter beklædtes Provsteembederne af Medlemmer af Stiftskirkens Domkapitel, men netop i Børglum synes Forholdet at have været et andet. Som paavist af Kinch forekommer der nemlig ikke faa Exempler paa, at de tre Provstier i Børglum Stift: Vendsyssel, Hanherrederne og Thy beklædtes af Kaniker fra Ribe, antagelig fordi Stiftets eget Kapitel dannede et Munkesamfund, og Munkelivet ikke lod sig forene med Provsternes mange-

---

¹ Jfr. Helms, Anf. Værk S. 84—85 og Haupt, Bau- u. Kunstdenkmäler d. Provinz Schleswig-Holstein I. 421 (med Skitse). Om Kirkens formede Opførelsestid jfr. den følgende Afhandling. Andre slesvigske Kirker med Lisendekoration paa Skibet er Fjelstrup ved Christiansfeld og den sentromanske tidliggotiske Lindholm i Tønder Sønderamt, hvor Rundbuefrisen dog mangler.

haande Bestillinger¹. Det er da antagelig en saadan kunst-interesseret Ribekanik, der har bragt det fra Hjemegnen velkendte Byggesæt med sig til Vendsyssel.

Det stedlige Forbillede har sikkert været Kirkerne i Hjørring. Ganske vist er St. Catharina i Tidens Løb bleven saa stærkt ombygget, at dens Slægtskab med de øvrige kun lader sig bevise ud fra et Par Lisenstumper; St. Hans (Fig. 5) staar derimod nogenlunde velbevaret og virker ubetinget som den mest regulære indenfor hele Gruppen. Da tilmed Provsten i Vendsyssel vistnok har haft sit Sæde i Hjørring², synes det rimeligere at antage, at Bevægelsen er udgaaet fra denne By, Vendsyssels gamle Hovedstad, end fra det noget afsides liggende Hundslund Kloster (Dronninglund), saa meget mere som Klosterkirken absolut repræsenterer det seneste Udviklingstrin af dem alle.

---

¹ Ny kirkehistoriske Samlinger I. 88 f. Exemplerne stammer fra Aarene o. 1300; fra den ældre Tid vides intet.

² Herpaa tyder bl. a., at Nabokirkerne Skallerup og Vennebjerg i det mindste senere i Middelalderen var annekterede til Provstiet. (Acta Pontificum Danica III. 47; IV. 344).

ARKITEKTURHISTORISKE SMAASTUDIER.

VED

M. MACKEPRANG.

ER SPANDET KIRKE OPFØRT EFTER 1323?

ET BIDRAG TIL VORE TeglSTENSKIRKERS DATERING.

Den smukke, velbevarede Kirke i Spandet i Haderslev Vesteramt, halvanden Milsvej Sydøst for Ribe, er i den foregaaende Afhandling om Vendsyssels Teglstenskirker bleven brugt som Parallel til disse, idet her som der den til Tuffen særlig knyttede Blændingsdekoration er bleven overført til Tegl. Det ligger da nær at tænke, at denne Kirke ligesom de nørrejydske maatte tilhøre den senere romanske Tid, Begyndelsen af det 13. Aarhundrede, og dette er da ogsaa bleven antaget af Helms i hans banebrydende Afhandling om »Tufstenskirkerne i Omegnen af Ribe«¹. I sit Hovedværk »Danske Tufstens-Kirker« kommer han imidlertid til et ganske andet Resultat, naar til en Datering, der, hvis den er rigtig, unægtelig maa medføre en Revision af de gængse Forestillinger om vore Landsbykirkers Alder, idet han hævder, at der er god Grund til at antage, at Kirken først er opført efter 1323².

Ved første Øjekast er der intet, der taler herfor. Som alt anført i den foregaaende Afhandling er Apsiden og Koret overvejende af rhinsk Tuf, Skibet hovedsagentlig af Tegl.

---

¹ »Overgangen fra det 12. til det 13. Aarhundrede« (Ny kirkehistoriske Samlinger. I. 626, jfr. 611 ff.).

² Anf. Værk S. 85—86, jfr. S. 79.

Sidstnævnte Bygningsdel har sine Mure opløste i 4, af smaa Rundbuer afsluttede Blændingsfag; Koret er ej lisendelt, men har en Rundbuefrise, dobbelt mod Syd, enkelt mod Nord; Apsiden, hvis Mure tværdeles af en Rundgjord, er ved Murpiller, der ikke løber helt op til den aftrappede Gesimsfrise, delt i 5 Fag. Døre og Vinduer har almindelig romansk Form. Skibet dækkes af et Bjælkeloft, Koret af en senere indbygget, ottedelt Hvælving; alene Apsiden har en gammel Kvartkuglehvælving.

Helms naar sit Resultat gennem en Række Slutninger, der kortelig kan sammenfattes saaledes: Rent konstruktivt kan det godtgøres, at Skibet er yngre end Koret, men Enkelt-heder paa Apsiden tyder paa, at denne og Koret først er opført, efter at Gotiken var »begyndt at blive anvendt i denne Egn«. Kirken er den eneste i Ribeegnen, der i det mindste for en stor Del er rejst af brændte Tegl. Der maa derfor have fundet en Paavirkning Sted fra Vestslesvigs store Teglstensmonument, Løgumkloster, og da Kirken 1323 af Ribebispen skænkedes til Klostret, fordi Sognet var for fattigt til at kunne underholde en Præst, bringes vi udfra disse forskellige Forhold til at antage, at »den nu staaende Bygning først hidrører fra den nærmeste Tid« efter denne Begivenhed.

For at bruge Helms' egne Ord ses der ikke paa Skibet »noget Tilløb« til Gotik, tværtimod minder dets Dekoration om »de ældre og ældste af Tufstenskirkerne«, og Spørgsmaalet bliver da, om man i Ribeegnen endnu saa sent som o. 1325 har bygget Landsbykirker i udpræget romansk Stil. Ses Sagen saaledes, rykkes den ud af den lokalhistoriske Sfære og faar den største principielle Betydning. Den skal derfor tages op til nærmere Undersøgelse.

Som Støtte for sin paa Forhaand noget overraskende Tidfæstelse, henviser Helms baade her og andetsteds¹ til Borrie Kirke ved Ystad, der er i »ren og ublandet Rundbue-

¹ F. Ex. Sallinglands Kirker. Rødding Herred. S. XV.

stil«, uagtet det dokumentarisk kan bevises, at den først er bleven opført efter 1319. Desværre staar det Oldbrev, der skulde bestemme Kirkens Alder, ikke saa »urokket fast«, som Helms mener. Som senere paavist af L. Weibull er det nemlig en ren og skær Forfalskning fra 18. Aarhundrede, der vistnok skyldes en stedlig Præsts Lokalpatriotisme¹, og Borrie, der har spillet saa stor en Rolle i Diskussionen om vore Landsbykirkers Opførelsestid, kan da forhaabentlig nu finde en velfortjent Hvile.

Men hermed falder unægtelig en meget væsentlig Støtte for den sene Datering af Spandet Kirke — selvom det ganske vist ingenlunde var givet, at man byggede romansk o. 1325 ved Ribe, fordi man samtidig gjorde det i Skaane. Tilbage bliver egentlig kun, hvad man kan læse ud af Bygningen selv, thi hvor stor Betydning Annektion og Patronatsret end kan have for Forstaaelsen af Kirkerne og da navnlig af Kirkeinventaret, kan Overdragelsen af Kirketienden kun være et sekundært Hjælpemiddel til Bestemmelsen af vedkommende Kirkes Opførelsestid. Peger Bygningens Stil hen paa samme Tid, kan den tjene til nærmere at fastsætte denne, men falder Stil og Dokument ikke sammen, maa det sidste vige, saavist som Herreklostrene ikke var Understøttelseskasser til Opførelse af Kirker i fattige Sogne. Og den Tilknytning til Løgumkloster, der ligger i Brugen af det samme Materiale, svækkes meget betydelig ved, at Teglen, som nærmere paavist af Helms selv, andetsteds i ikke ringe Udstrækning anvendes jævnsides med Tuffen, omend væsentlig til Beklædning af de indre Murflader. Teglbrænding har altsaa været gammelkendt i Egnen, ligesom den er det den Dag i Dag i Sognet².

Men nu Bygningen selv. Enhver maa vistnok indrømme, at de stilistiske Grunde, Helms anfører for Korpartiets og

¹ Tidskr. för Skåneland. III. 226 ff.

² Anf. Værk S. 77—78.

dermed ogsaa Skibets sene Opførelsestid, er meget svage. Over Apsidens Rundgjord bliver Murpillerne dels en Tredjedel smallere, dels faar de sammen med Muren et Tilbagespring paa een Tomme. Ligesom selve Rundstaven minder ham om Gotikens Vindusgesims, ser han i de tilbagespringende, afsmalnende Lisener en Efterligning af Gotikens Stræbepiller. Dette er jo muligt¹, men i hvert Fald synes disse Tilløb alt for svage til at kunne veje op mod Bygningens romanske Vinduer og Skibets Dekoration. Selvom man ikke i Lisenens Tilbagespring — der jo forøvrig kun er en naturlig Følge af Murens — vil se en ren Tilfældighed, vægrer man sig dog ved at tro, at een Tomme skal kunne sætte en Bygning eet Hundrede Aar tilbage fra den Tid, hvortil dens Stilpræg henhører den, til en Tid hvor Gotiken stod i fuldt Flor.

I Egne af Frankrig bygges der endnu i 15. Aarhundrede Smaakirker i romansk Stil². Dette kan med Sikkerhed siges ikke at have været Tilfældet i Danmark, men paa den anden Side skal det ikke benægtes, at man i en eller anden Afkrog endnu omkring 1300 og maaske noget senere har bygget saa nogenlunde romansk omend ikke saa gennemført og saa rigt udviklet som her. Men Spandet laa vel at mærke ikke i en Afkrog. Afstanden til Ribe er kun en halvanden Milsvej, og Ribe var dengang en af Landets vigtigste Byer, en af de Porte, der førte ud til Omverdenen. Lidet troligt, at man da her skulde leve paa det gamle, naar man andetsteds havde gjort Skridtet fuldtud. At Gotiken havde sejret i de større Kirker, godtgøres tilstrækkelig af Biskop Gisicos Indskrift paa St. Knud og af den paa Hvælvingen i St. Mikkel's Kirke i Slagelse malede Indskrift: »Anno domini Mcccxxxiii completa est hæc (!) testudo«, for udelukkende at holde sig til absolut sikkert daterede Monumenter. Men

¹ En virkelig Vindusgesims træffes paa den rent romanske Vejby Kirke i Nordsjælland. Jfr. nedenf. S. 164, Anm.

² Enlart, Manuel d'Archéologie française I. 85.

ogsaa for Landsbykirkerne maa det samme siges at være Tilfældet, at dømme efter tre Kirker, hvis Alder lader sig bestemme med ret stor Sikkerhed ud fra samtidige Aktstykker eller Indskrifter: Allerup (Aasum Herred), Karise (Faxe Herred), Nr. Alslev (Falster Nr. Herred), alle af Tegl ligesom Spandet.

Vor Arkitekturhistorie har været saa bjergtagen af den romanske Kunst, at den egentlig først i den sidste Tid har opdaget, at vi dog ogsaa har Gotik her i Landet, og forinden der gøres nærmere Rede for disse Kirker, vil det derfor være heldigt at fastslaa, hvilke Betingelser man i det hele maa stille for at kunne kalde en Landsbykirke gotisk. Spørgsmaalet er ingenlunde saa ligetil, som man paa Forhaand kunde være tilbøjelig til at tro. Thi selvsagt lader den store Arkitekturs Kendemærker sig ikke uden videre overføre paa disse Smaabygninger, der ofte gennem Aarhundreder har bevaret romanske Træk. Den nye Stil viser sig først og fremmest paa følgende tre Punkter:

Murede Hvælvinger opførte samtidig med Bygningen afløser Bjælkeloftet i Skibet og de — forøvrig sjældent forekommende — nærmest støbte Hvælvinger i Koret. For at modstaa Hvælvingernes Sidetryk forsynes Sidemurene med Stræbepiller.

Den spidse — senere flade — Bue træder i Stedet for den runde i Muraabninger (Vinduer, Døre, Korbuer) og Dekoration (Blændinger).

Planen ændres paa forskellig Vis. Koret kan enten tiltage i Bredde og faa en tresidet Altervæg i Stedet for den halvrunde Apsis eller ganske forsvinde som en selvstændig Bygningsdel, saaledes at hele Kirken udgør eet samlet Rum med polygonal eller i sin simpleste Form lige Afslutning mod Øst.

Hertil kan endelig som særlig karakteristisk for Overgangstiden mellem de to Stilarter føjes Vinduernes Sammenstilling i Grupper paa to eller tre samt — til Tider — en

Ændring af deres Dimensioner, saaledes at Højden tiltager, medens Bredden bevares eller endog formindskes¹.

Men disse forskellige Kriterier findes kun i forholdsvis faa Tilfælde forenede paa den samme Bygning, og det i Forvejen ej altfor store Antal gotiske Landsbykirker vilde skrumpe yderligere ind, hvis de skulde opfylde samtlige disse Betingelser for at opnaa Prædikatet gotisk. Navnlig viser den romanske Grundplan med det særskilt fremtrædende, lige afsluttede Kor en forbavsende Sejghed. Den genfindes f. Ex. paa den o. 1457 opførte Kirke ved Torbenfeld (Fryden- dal, Tusse Herred) og paa de sydslesvigske Kirker Hjolde- lund og Treja, der ud fra Enkeltheder som de fladbuede Vinduer maa henføres til 15. Aarhundrede². Det mest over- raskende Exempel paa trofast Vedholdenhed ved det fra Fædrene nedarvede er dog Marie Malene Kirke i Sønderhald Herred. Uagtet der foreligger uomstødelige Beviser for, at Kirken er opført i Tiden 1424—49, har den dog ikke blot selvstændigt Kor, men, hvad der er mere overraskende, halv- rund Apsis dækket med en Kvartkuglehvælving, ligesom Kor og Skib fra først af maa have haft Bjælkeloft. Det »gotiske« viser sig egentlig kun i Vinduerne, der paa Kor og Apsis har været smaa, spidsbuede, samt i Muremaaden, idet man paa senmiddelalderlig Vis ikke har udfyldt Stilladsets udvendige Bomhuller³. Ogsaa andetsteds har det flade Bjælkeloft megen

¹ Et Kendetegn af ren teknisk Natur har vi muligvis i Fugebehand- lingen. Modsat de ældste Teglstenskirkers meget brede Fuger og den yngre Middelalders Stribe- el. Rygfuge træffes i senromanske-tidliggotiske Bygninger meget jævnlig en fra begge afvigende Fugebehandling. Leje- fugen er nemlig beskaaret saavel paa Over- som paa Underkant, og Over- fladen er forbavsende glat, næsten glittet ligesom den ældste Kalk- maleripuds.

² 1457 udstedes et Kardinalafladsbrev for den Kirke, som Hr. Engel- bert Albertsen Bydelsbak til Torbenfeld »de novo erigi et construi . . . . fecit«. Acta Pontificum Danica III. 248.

³ Kirkens Alder fremgaar af den i Barner, Familien Rosenkrantz's Historie I. Diplomatariet S. 95 ff. trykte Herredagsdom, hvori siges, at Hr. Otte Nielsen og hans Hustru havde opbyggt Kirken paa det Sted, »som

Livskraft, og som oftest maa man derfor slaa sig til Taals med et enkelt af de nævnte Kriterier ved Bestemmelsen af en Landsbykirkes »Stil« og Alder. Da Overgangene tilmed er jævne og glidende, bliver daterede Monumenter derfor af særlig Betydning som faste Holdepunkter.

I 1307 og 1308 udstedte Ærkebiskop Isarn og Odensebispens Afladsbreve til Gunst for Allerup Kirke, »der skulde opbygges af Sten«¹. Kirkens Grundplan er romansk, og da de nuværende Hvælvinger og Stræbepiller tilhører den senere Middelalder, har den sikkert oprindelig paa god, gammeldags Vis haft Bjælkeloft. Den nye Tid viser sig egentlig kun i Vinduerne. Koret har to nu tilmurede, med absolut rundbuet Stik, men tæt sammensiddende. Ogsaa de to som Blændinger staaende Vinduer paa Skibets Nordside har rundbuet Stik, men selve Lysningen er spidsbuet ligesom paa Korets blændede Nordvindu, hvor dog ogsaa Stikket nærmest maa opfattes som en noget primitiv Spidsbue. Fælles for dem alle er endvidere, at deres skraa Smige tæt indenfor Murflugten har en som et skraat Indhak formet Fals. Bortset fra disse Enkeltheder virker Kirken i et og alt romansk, med mindre man da vil opfatte Korgavlens to dobbelte Savsnitsbaand som et yderligere Tegn paa begyndende Gotik².

Skøndt ældre af Aar er Karise i Virkeligheden mere »gotisk«. Dens Alder lader sig bestemme gennem et af Peter Olafsøn »de Kalwæris« i 1261 udstedt Testamente, hvori han skænker 12 Mk. Penge til Kirkens Indvielse³. Byg-

---

skov oc træ stodhe, oc the haffue ladet bort røddæ oc haffue giort ther een skøn kirke«, sammenholdt med de i Apsiden malede Vaabenskjolde med Hr. Ottes og Fru Else Krognos' samt Aarhusbispens Ulrik Stygges Vaaben. (Indberetning af Figurmaler E. Rothe i Nationalmuseets Arkiv.)

¹ »Nam lapidea exstruebatur«. *Scriptores rerum Danic.* I. 296, 97. Om Datoen for Isarns Brev jfr. *Erslevs Repertorium* I. Nr. 852.

² Vestgavlen er ganske glat; Dørene senere omdannede.

³ »Ad eius consecracionem«. *Erslev, Testamenter fra Danmarks Middelalder.* S. 9¹. Af Kirkeretternes Bestemmelser fremgaar, at Kirkevielsen

ningen har altsaa paa den Tid endnu ikke været fuldført, men dog sikkert paabegyndt. Ganske vist er ogsaa her Grundplanen romansk, og de slanke, trekoplede Korvinduer er ligesom Dørene rundbuede. Men til Gengæld er hele Kirken dækket af samtidige, een Stens Hvælvinger, hvis svære Ribber har det fra Roskilde Domkirke velkendte femkantede Profil. Svarende hertil findes der Stræbepiller ud for de enkelte Fag, men ejendommelig nok kun paa Nordsiden.

Langt den videst fremskredne i Udviklingen er Nr. Alslev, hvis Opførelsestid nu kan sættes til o. 1300, takket være en af Figurmaler E. Rothe foretaget Ny-undersøgelse af den i »Apsiden«s Hvælving malede, længe kendte, men hidtil urigtig tolkede Indskrift. Koret har tresidet Afslutning, og begge disse Bygningsdele dækkes af samtidige Hvælvinger, medens Skibets derimod er senere indbyggede. Vinduerne, der nu er tilmurede eller blændede, har skraa Smige og er slanke, spidsbuede ligesom Dørene, der har en rig, af Kvartstave dannet, Profilerings.

De tre Kirkers Opførelsestid ligger forud for den af Helms for Spandet formodede. Desuagtet har de alle optaget et eller andet af den nye Stils Kendetegn, ja den sidstnævnte er endog noget nær saa gotisk, som en dansk Landsbykirke kan blive det. Lad nu være, at Udviklingen paa Falster paa Grund af Naboskabet med Nordtyskland muligvis har været ret langt fremme, saa fulgte man dog ogsaa ganske godt med i Ribeegnen. Domkirkens Højkirkehvælvinger maa antages at stamme fra Midten af 13. Aarhundrede, og i det mindste Underdelen af det store Taarn har overlevet Nedstyrtningen i 1283¹. For Landsbykirkerne mangler desværre ethvert kronologisk Holdepunkt, men det falder vanskeligt at tro, at de karakteristiske Overgangsvinduer paa saa forholdsvis

---

var ret bekostelig: Bønderne skulde holde Bispen 1 Nat (i Skaane 3 Nætter) og give hans Kapellan $\frac{1}{2}$ Mk., hans Bursven 1 Øre (Thorsens Udg. S. 66—67).

¹ Helms, Ribe Domkirke Sp. 134, 137—38.

tæt ved Spandet liggende Kirker som Bevtøft og Agerskov ikke skulde tilhøre det 13. Aarhundredes Midte og Slutning. Og gaar man ind paa Helms' Hypothese, undres man unægtelig over, at Datterkirken ikke i mindste Maade er bleven præget af Moderkirken, Løgumklosters, gennemførte Overgangsstil, der jo ingenlunde er ukendt i de vestslesvigske Kirker¹.

Hverken historiske eller arkitektoniske Grunde gør det altsaa sandsynligt, at Spandet Kirke skulde være opført saa sent som henved en Menneskealder ind i 14. Aarhundrede. Fremfor at lade den blive staaende som et stilistisk Unicum vil det derfor sikkert være rettest at vende tilbage til den Datering, Helms selv engang har givet: »Overgangen fra det 12. til det 13. Aarhundrede«.

SKAANSK INDFLYDELSE PAA ROMANSKE LANDSBY- KIRKER I NORD- OG ØSTSJÆLLAND.

Det har længe været kendt, at skaansk Sandsten har været benyttet som Bygningsæmne i forskellige Kirker i Holbo Herred i Nordsjælland. De to Nabokirker Vejby og Valby er eller har oprindelig været fuldstændig opførte af dette Materiale, i noget mindre Udstrækning er det anvendt i Esbønderup Kirkes Kor, og enkelte Sandstenskvadere forekommer ligeledes paa Nøddebo Kirke. Til disse fire Kirker er senere kommen Gladsakse i Sokkelunds Herred samt Rundkirken i Bjernede, hvor Søjlerne i øvre Stokværks Dobbeltluge er hugne af Sandsten². Sandstenskapitæler, fundne ved Udgravninger paa Gurre og Esrom, opbevares paa Nationalmuseet, og endelig kan det nævnes, at fra den ældste af de talrige Brønde, der kom for Dagen ved Udgravningen af Københavns Slot, fremdroges romanske Trapezkapitæler og Kvadere af skaansk Sandsten jævnsides med

¹ Jfr. ovenfor S. 126—27.

² Jfr. Løffler i Sorø Akademis Landsbykirker S. 4, Anm.

lignende Kapitæler og Søjleskafter af sleben Granit, der næppe kan have siddet andetsteds end i den ældste, af Ly-

Fig. 1. Vejby Kirkes Sydportal.

bækkerne ødelagte Borgkirke. I ikke helt ringe Grad er dette udmærkede Bygningsæmne saaledes bleven udnyttet paa denne Side Sundet.

Paa flere af de nævnte Kirker er det dog ikke blot Ma-

terialet, der er skaansk. Den typiske sjællandske Landsbykirke af raa og kløvet Kamp udmærker sig først og fremmest ved sin store Simpelhed. Den savner i Almindelighed Sokkel, og Enkeltheder, der andetsteds særlig udmærkes, Ap-sider, Portaler og Vinduer, er altid meget stedmoderlig be-handlede. De to helt af Sandsten opførte Kirker, Valby og Vejby, afviger i Anlæget ikke fra deres sjællandske Frænder — Vejby synes dog at have haft et oprindeligt Vesttaarn eller Forhal — men gaar man fra Helheden til Enkelthederne, bliver Sagen en anden. Begge har de Sokkel, og uagtet den er ganske ligetil, virker den fint behandlede Nordportal i Valby dog fremmedartet med sit regelmæssig

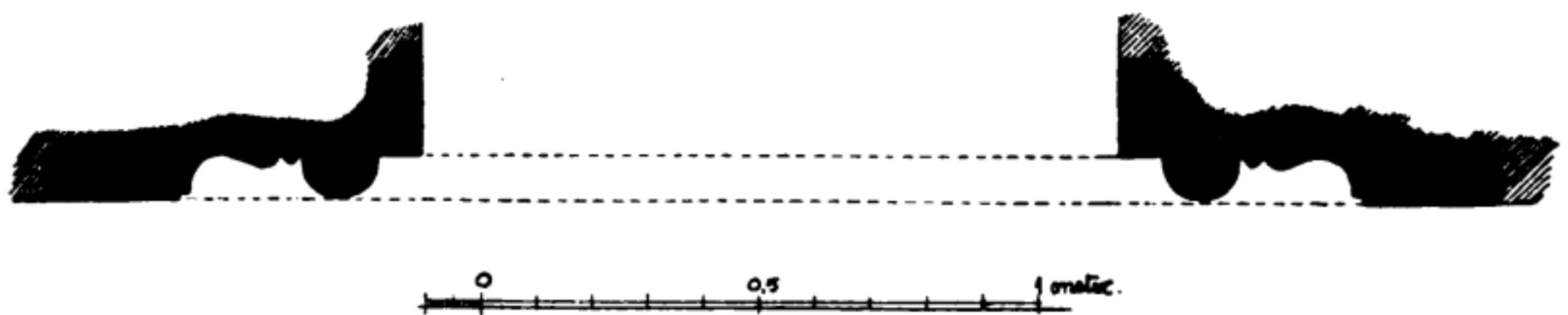

Fig. 2. Profil af Gladsaxe Kirkes Nordportal. (Mogens Clemmensen.)

tildannede Bueslag og sine smukt tilhugne Kragsten med Skraakantprofil. I langt højere Grad er dette dog Tilfældet med Nabokirken Vejby's desværre delvis ødelagte Sydportal. Som det vil ses af Afbildningen (Fig. 1), er dennes Bueslag meget rigt profileret med kraftige Rundstave og Hulkehler; Karmsiderne er derimod simpelt retvinklede, men Portalen har til Gengæld tidligere paa hver Side haft en fritstaaende Søjle, hvis Skafter og Baser dog forlængst er forsvundne. Tilbage er nu kun de noget plumpe Kapitæler, der nærmest maa opfattes som en barbarisk Efterligning af et korinthisk Kapitæl¹.

Et meget lignende Bueprofil genfindes paa den smukke

¹ Norddøren synes at have været ganske enkel, men er nu ommuret. Meget ejendommelig er den skraakantede Vindusgesims, der har strakt sig omkring hele Bygningen. Paralleller til den findes mærkværdig nok vistnok ikke i Skaane, hvorimod de kendes fra Norge. (Se f. Ex. Billedet i Fett, Norges Kirker i Middelalderen S. 52.)

Sandstensportal paa Gladsakses ellers overvejende af Kamp opførte Kirke, hvor den uvist naar er flyttet bort fra sin gamle Plads og anbragt som Dørindfatning paa det sent-middelalderlige Vaabenhus. Profilet (Fig. 2) er ganske vist noget enklere end paa Vejby, men til Gengæld er det ført helt ned ad Karmsiderne og danner en udmærket Ramme omkring Døraabningen. Svarende til dennes Bredde og utvivlsomt hørende her hen er den halvrunde Dæksten, der senere hen er bleven indmuret over en i ny Tid gennem-

Fig. 3. Tympanon fra Gladsakse Kirke.

brudt lille Præstedør paa Korets Nordmur. Den har i ganske fladt Relief en Korsstav flankeret af to smaa, seksbladede Rosetter (Fig. 3).

Selvom disse Portaler ikke staar paa Højde med de jydske Kvaderstenskirkers, overgaar de dog langt, hvad der ellers findes paa Sjælland, kan saa at sige ikke skyldes en Sjællænder. De nysnævnte Smaarosetter giver os et Vink om deres kunstneriske Hjemsted; ligesaa ukendte de ellers er paa Sjælland, ligesaa velkendte og almindelige er de paa skaanske Stenhuggerarbejder. Men vi behøver ikke engang at tage vor Tilflugt til slige karakteristiske Smaatræk. Selve Portalen med dens let kendelige Profiler træffes i adskillige

skaanske Kirker snart med, snart uden Søjler som Össjö, Gislöf og navnlig i Fulltofta¹. I det nuværende Danmark møder vi den i noget varieret Form almindelig paa Bornholm, der i kunstnerisk Henseende forstaaeligt nok er et skaansk, ikke et sjællandsk Lydland.

Portalerne er godt og hæderligt Haandværk, men heller intet mere. Højt over dem staar derimod et Par Arbejder, der antagelig ogsaa maa skyldes skaanske Stenhuggere, selvom Materialet er sjællandsk. Det er de to smukke Tympana paa Ejby Kirke i Ramsø Herred, af hvilke det ene endnu sidder paa sin oprindelige Plads ved Kirkens Norddør, det andet er indmuret indvendig paa Skibets Sydside; begge er de ligesom selve Kirken af Grønsandkalk, der jo træder helt frem til Overfladen i den nærliggende Lellingeaa². Syddørens Tympanon viser Christus i sin Herlighed siddende paa Regnbuen mellem to snoede Søjler, udenfor hvilke Træer med palmetformet Krone (Fig. 4). Paa Norddørens Tympanon er som Modsætning hugget en hvæsende Drage, hvis ejendommelig formede Hale ender i Ormehoveder med spillende Tunger, utvivlsomt et Symbol paa Djævelen. Begge har tillige en paa Kantlisten udhugget religiøs Indskrift i 12. Aarhundredes romanske Majuskler, næsten udslettet paa den nordre, for største Delen bevaret paa den søndre, der en Gang burde optages til nærmere Undersøgelse.

Disse to fortrinlig udførte Tympana staar ganske isolerede i sjællandsk Kunst³, og alene af den Grund fristes man

¹ Jeg bringer Dr. Otto Rydbeck og Domkirkearkitekt Wählin min bedste Tak for disse Henvisninger.

² Aarbøger f. nord. Oldkyndighed. 1899. S. 178. Jfr. Kornerups Udtalelser i Aarbøger. 1870. S. 218 f. (med Billede af Dragetympanet).

³ Der findes vist kun et eneste med Skulptur prydet Tympanon paa hele Øen, nemlig paa Pedersborg Kirke ved Sorø (Sjællands Stiftslandsbykirker T. 8), der synes at tilhøre Overgangen mellem romansk og gotisk Kunst. Endvidere har Frue Kirke i København haft et Tympanon med Relieffer af Korslammet omgivet af Evangelistsymbolerne, nu forlængst forsvundet og ene kendt fra en naiv Gengivelse hos Resen (Bruun, Kjøbenhavn S. 214).

til i deres Mester at se en skaansk Stenhugger, saa meget mere som et Par karakteristiske Enkeltheder synes at pege Østpaa. Det ene er den lille Roset, der ganske umotiveret er anbragt foran Dragen, det andet Træerne, hvis Form noget minder om de paa skaanske Døbefonte saa hyppig forekommende Palmetter, saaledes f. Ex. paa den oprindelig fra Roskilde stammende, nu i Thorslunde Kirke (Smørum Herred) opstillede Font, der ligesom Fontene i 6 andre nord-østsjællandske Kirker er skaansk Import, et nyt Vidnesbyrd

Fig. 4. Tympanon fra Ejby Kirke.

om Forbindelsen mellem de to Landsdele¹. I den tæt ved Ejby liggende Vollerslev Kirke er Fonten ligeledes af Grønsandkalk, altsaa hugget paa Sjælland². Typen med den høje, firsidede Kumme er derimod absolut ikke sjællandsk, men skaansk, og en skaansk eller af skaansk Kunst paa-virket Stenhugger maa altsaa have opholdt sig paa Egnen³. Ogsaa heri synes der da at ligge, omend ikke et Bevis saa dog en Sandsynlighed for, at de to Tympana skyldes en

¹ Afbildet i Sjællands Stiftslandsbykirker T. 20. Fonten slutter sig nærmest til den saak. »Hylliegruppe« (Tynell, Skånes medeltida Dop-funtar S. 4) og staar Fonten i Glemminge ret nær (Anf. Værk Pl. XXII).

² Aarbøger. 1899. S. 178.

³ Den hører til »Munkarpsgruppen« (Tynell, Anf. Værk S. 2).

skaansk Mester, selvom der ikke saaledes som ved Portalerne kan paavises Paralleller til dem hinsides Sundet.

UDVENDIG MALET DEKORATION PAA MIDDELALDERLIGE KIRKER OG RENÆSSANCEBYGNINGER.

Utvivlsomt under Paavirkning fra Norditalien kan Tyrol og det sydlige Tyskland opvise talrige Exempler paa, at saavel Kirker som profane Bygninger fra Middelalderen som fra Renæssancen har haft en udvendig malet Dekoration, betydelig af Omfang og af virkelig kunstnerisk Art¹. Jo længere man kommer mod Nord, jo mere indskrænkes ganske naturlig denne Skik, men baade i Vest- og Nordtyskland findes dog mangfoldige Kirker, hvor man fra første Færd har taget Farven til Hjælp for at give Facaderne en mere livlig Karakter.

Enkelte af de mindre brandenborgske Teglstenskirker har saaledes en udvendig malet Dekoration dels i Vindus-smigene, dels i Rundbuefrisens pudsede Felter², og paa adskillige sentgotiske Kirker i Provinsen Sachsen er det meget almindeligt, at der øverst paa den hvidpudsede Teglstensmur løber en simpel, malet rød Frise³. Undertiden kan denne faa en mere kultiveret Form, være skraadelt med rødt og hvidt i vekslede Striber eller skaktavlet i rødt, hvidt og gult, og omkring Vinduerne kan der være malet røde Indfatningsstriber paa den hvide Puds⁴. I Dørenes Spejl, i de smalle, rektangulære horisontale Blændinger, der ikke sjæl-

¹ Jfr. saaledes for Nürnbergs Vedkommende: Schulz. Beiträge zur Geschichte d. Aussenmalerei in Nürnberg. (Mitteil. aus d. German. Nationalmuseum. 1906. S. 141 ff. 1908. S. 10 ff.)

² Adler, Mittelalterlichen Backstein-Bauwerke d. preussischen Staates H. 1. T. IV. H. 3. S. 51.

³ Bau- u. Kunstdenkmäler d. Provinz Sachsen XVI. 27.

⁴ Anf. Værk XVI. 56, 202; XVII. 27—28. Jfr. Schönermark, Mittelalterliche Mauerwerksausführung u. Fugenbehandlung. (Centralblatt d. Bauverwaltung. 1889. S. 230 f.)

dent paa Bygningernes Østgavl markerer Gesimshøjden, samt endelig i Gotikens Yndlingsmotiv, de spidsbuede Blændinger, kan der ligeledes træffes en mer eller mindre rig Dekoration, yderst sjældnen figurlig, oftest ren ornamental¹.

Ogsaa paa 13.—14. Aarhundreders Kirker langs Østersøens Sydkyst forekommer der simple, malede Friser og Vinduslysninger², og med den livlige Forbindelse, der gennem hele den yngre Middelalder herskede mellem Norden og disse Egne, var det kun at vente, at denne Skik maatte være vandret over Havet. Spor af udvendig malet Dekoration er da ogsaa forlængst bleven paavist paa de uplandske Kirker, navnlig paa den fra Overgangstiden stammende Teglstenskirke i Nysätra, hvor Vestgavlens tre Rundblændinger var indrammede af sribede Baand, medens en i Gavlens Midte siddende Trepasblænding var smykket med et Hjul-kors³. Ligeledes har Rydbeck i sine Undersøgelser af Skaanes Kalkmalerier anført flere Exempler fra Landets Kirker, dels malede Friser, dels polykrom Skulptur som f. Ex. et fra Midten af 13. Aarhundrede stammende Tympanon fra Lunds Domkirke, der nu er opstillet i Universitetets Samling⁴.

Men ogsaa paa denne Side Sundet haves der adskillige Beviser for, at saavel vore middelalderlige Kirker som vore verdslige Bygninger fra Renæssancen har haft udvendig malet Dekoration. Kun et enkelt af disse har imidlertid været almen bekendt, og en Sammenstilling af det ganske natur-

¹ Dørspejl: Kunstdenkmäler d. Provinz Brandenburg I, 2. S. 293 (Fiskeblæremotiv) — Langblænding: Sstds. S. 282 (Perspektiviske Sekskanter) — Østgavl: F. v. Quast, Denkmale d. Baukunst in Preussen S. 49. T. XXIII (Stavværk i Blændingerne; Gesimsfrise) — Svage Spor af figurligt Maleri i et Dørspejl: Kunstdenkm. d. Provinz Brandenburg I, 2. S. 282.

² Jfr. Reifferscheid, Der Kirchenbau in Mecklenburg u. Neuorpommern S. 122—23.

³ Cederström i Ateneum. Nord. Tidskr. f. Konst. I. 31. Dekorationen er nærmest en Simplificering af Udsmykningen paa den fra o. 1200 stammende Stiftskirke i Carden (Clemens, Rheinische Wandmalereien. Tavle 36).

⁴ Medeltida Kalkmålningar i Skånes Kyrkor S. 19—20.

ligt meget spredte og tilfældige Materiale, der i det væsentlige er bleven fremdraget i den sidste halve Snes Aar, vil derfor formentlig have nogen Betydning. Først og fremmest da ved at henlede Opmærksomheden paa Fænomenet. Thi de

Fig. 1. Fra Risby Kirke.

Spor, der findes, er gennemgaaende saa svage og ubetydelige, at man let overser dem. Vort Klima egner sig saavist ogsaa grumme daarligt til slige Experimenter!

Det ældste, hidtil kendte Exempel paa udvendig malet Dekoration findes i Vinduslysningerne paa den smukke, sentromanske Teglstenskirke i Risby i Svansen. (Jfr. ovenfor S. 125.) Ved den i 1913 afsluttede Restaurering af Kirken afbankedes bl. a. Hvidtekalken, og det saas da, at Vinduernes Over-smige, der som sædvanlig i

vor romanske Teglstensarkitektur for at skjule Syndernes Mangfoldighed var pudsede indtil Vederlagshøjde, udvendig havde en ganske simpel Udsmykning (Fig. 1), bestaaende af tre Rækker firkantede Felter; i det ene Vindu skaktavlede med rødt og hvidt, i det andet med sort og hvidt, et Motiv der ogsaa kendes fra vore samtidige Kalkmalerier inden Døre¹.

¹ Meddelelsen om det førstnævnte Vindus Dekoration skylder jeg Hr. Maler Wilhelm Jensen fra Garding, der med vanlig Dygtighed har restaureret Kirkens Inventar. En ganske lignende Dekoration findes i den romanske Klosterkirke i Diesdorf i Brandenburg. Adler, Anf. Værk. H. 3. S. 51.

Til den følgende, gotiske Periode maa derimod henføres to Friser, der findes malede paa Gesimserne af Rerslev Kirke (Tune Hr.) og Sejro (Skejvinge Hr.). Svage Spor af dem er synlige paa Kirkernes Nordside over Hvælvingerne paa et i den senere Middelalder opført Sakristi og Kapel, der altsaa angiver det seneste Tidspunkt, paa hvilket de kan være malede. Ældst er vistnok Sejrofrisen. Kirken er en tidliggotisk Teglstensbygning, og medens Murene som sædvanlig har staaet i Tegls røde Farve, har den af to svagt udkragede Skifter dannede Gesims været hvidt og kalket. Paa denne er der i selve Stenen med et spidst Redskab indridset et Mønster, bestaaende af diagonalstillegde Firkanter, af hvilke den paa det øverste Skifte siddende Halvdel har været rød, den nederste hvid, medens de mellemfaldende Trekkanter havde den modsatte Farve (Fig. 2). Kirken i Rerslev er næsten bleven fuldstændig ombygget med Tegl, men af det oprindelige Murværk er dog saa meget tilbage, at det kan ses, at Ydermurene overvejende har været af raa og kløvet Kamp med en indvendig Beklædning af Kridtstenskvadere¹. Som almindelig paa de romanske Kampestenskirker har Ydermuren fra første Færd staaet halvtpudset med indridsede Kvaderfuger, senere i Middelalderen er den imidlertid bleven helt overpudset med et forholdsvis tykt Mørtellag, og øverst paa dette er der mellem parallelle Rammestregere malet to hinanden krydsende 1—1,5 Cm. brede røde Zigzaglinjer, hvorved fremkommer en

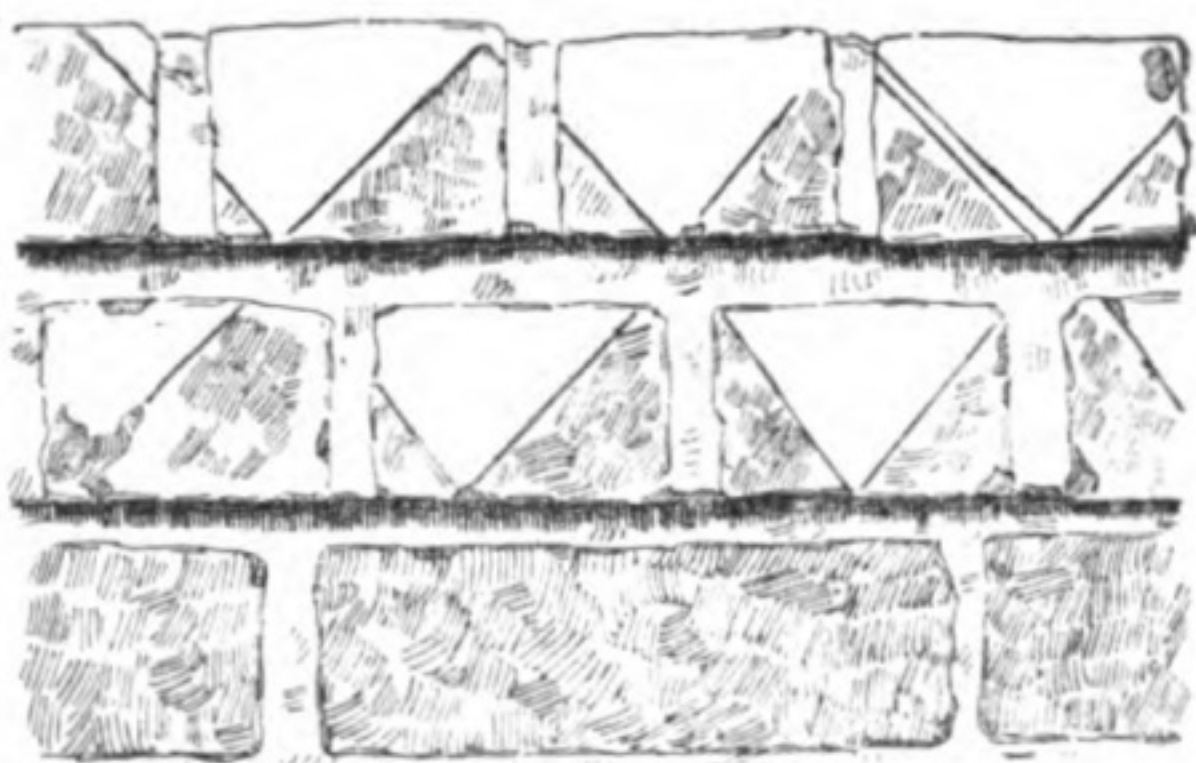

Fig. 2. Gesimsfrise fra Sejro Kirke.

¹ Jfr. Sjællands Stiftslandsbykirker S. 23, hvor Frisen dog ikke er bleven bemærket. De »svage Spor af rød Farve«, der omtales, angaar nemlig en indvendig Udsmykning.

meget skødesløst udført, 0,10 Ctm. høj fortløbende Frise af diagonalt stillede Firkanter.

Ligesom Bunden i de Buefriser, der er saa nøje knyttet til vor romanske Teglstensarkitektur, vistnok hyppigst har staaet pudset, saaledes har om ikke altid saa dog meget jævnlig ogsaa de gotiske Gavlblændinger staaet hvide mod den røde Mur. Her er selvfølgelig et ypperligt Sted for malet Dekoration, og det er da ogsaa lykkedes i et Par af senere tilbyggede Taarne skærmede gotiske Vestgavle at finde svage Rester af en saadan. Gavlen paa St. Mortens Kirke i Næstved har som sit væsentligste Smykke tre store Rundblændinger, der samler sig om en større spidsbuet. I disses Bund kan endnu lige skimtes svage indridsede Bueslag, der synes at have dannet et lignende Ornament som de med stærke røde, gule og grønne Farver malede geometriske Rosetter, der er afdækkede paa de indvendige Murflader i Køge Kirkes Taarn¹. I St. Morten er Farverne forlængst forsvundne, hvorimod de er bevarede paa den beslægtede Dekoration paa Vestgavlen af Lellinge Kirke (Bjeverskov Herred) ved Køge. Denne har tre ulige høje spidsbuede Blændinger, der alle er tvedelte af to lige høje spidsbuede. I »Spejlet« over disse er paa Hovedblændingens pudsede Bund malet en grøn geometrisk Roset, og saavel Hovedblændingens som Smaablændingernes Sider er, efter Meddelelse af Arkitekt Mogens Clemmensen, kantede med grønne Konturlinjer.

Af alle Blændinger er dog ingen mere egnede til at modtage en malet Udsmykning end de skjoldformede, der ganske vist ikke hører til de almindeligste, men dog forekommer i talrige Exempler og i de forskelligste Former svarende til det virkelige Skjolds vekslende Udseende. Alene dette synes at vise, at Blændingen kun er tænkt som en Ramme, der skulde udfyldes med Bygherrens Vaaben, og dette har ganske

¹ Jfr. Claudi-Hansens Afhandling om Køge Kirke i »Fra Arkiv og Museum« V. 424—25, hvor det nævnes, at ogsaa Blændingerne i Taarnet paa St. Peters Kirke i Næstved har udvendig Dekoration.

sikkert ogsaa været Tilfældet, at dømme efter nærliggende Paralleller. Thi omend der endnu ikke er fremdraget noget malet Vaaben i en Skjoldblænding¹, haves der dog en Del Exempler paa Blændinger af denne Art med et plastisk Vaabenmærke. Velkendte er saaledes de to Skjolde paa Vestsiden af Aarhus Domkirkes Taarn med Bispen Jens Iversen Langes tre Roser og Stiftsmærket, St. Clemens Anker, i brændt Ler. Paa et af Nordkapellerne ved St. Hans Kirke i Odense fandtes før Restaureringen — og findes endnu i fornyet Skikkelse — en skjoldformet Blænding med Gyldenstjernernes syvoddede Stjerne og en Rundblænding med Johanniterkorset, ligeledes i brændt Ler. Vedbygaards Sognekirke Rudsvedby samt Nabokirken Rerslev, begge i Løve Herred, har paa Taarngavlene Skjoldblændinger, i hvilke er indsat en af Tegl dannet Rude, utvivlsomt det parlante Vaaben for Slægten Rud, der gennem hele den yngre Middelalder ejede Vedbygaard. Disse Exempler fra Landets tre Hoveddele synes tilstrækkelige til at vise, at det nærmest kun er en Tilfældighed, at der endnu ikke er iagttaget noget malet Vaaben i en Skjoldblænding, en Tilfældighed der kan staa i Forbindelse med, at disse yderlig sjældent forekommer paa Kirkernes gamle, af Taarnene beskyttede Vestgavle.

Af en noget anden Art end de hidtil omtalte er Maleriet paa den middelalderlige Klosterbygning i Esrom, den eneste udvendig malede Dekoration der længe har været kendt. Antagelig har alle de talrige dobbelte Smaablændinger paa Bygningens yngre, østlige Del haft malet Udsmykning; nu er den kun bevaret i en enkelt af dem, hvor der paa den

¹ Efter godhedsfuld Meddelelse fra Figurmaler Eigil Rothe findes der i de skjoldformede Blændinger paa Østgavlen af Korforlængelsen i Hunderup Kirke, Gjording Hr., Spor af forskellige Farver, der absolut ikke synes at kunne stamme fra Overkalkninger. Som Opmaalingen i Helms, Danske Tufstens-Kirker T. 28 viser, har netop disse Blændinger en udpræget realistisk Skjoldform fra 16. Aarh.s 1. Halvdel. Umuligt er det jo derfor ikke, at Skjoldene har været prydet med den i Kirken gravlagte Rigsraad Niels Lange t. Kjærgaard og hans Hustrus Vaaben.

hvide Bund ses en med sorte Konturer tegnet Krukke med stiliseret Løvværk¹. Langt rigere er den malede Dekoration paa Slesvig gamle Bispegaard, en o. 1700 stærkt om-dannet middelalderlig Bygning i Domkirkens umiddelbare Nærhed, Vest for »Svalen«, der nu bruges til Folkeskole. Et Stykke nede paa Muren, antagelig 5—6 Skifter under den oprindelige Gesims, løber en, et Par Skifter høj pudset Frise. Paa den ene Side af Bygningen er herpaa malet en rødbrun Akantusranke, paa den anden, mod Gaden vendende Side dels en Indskrift i gotiske Minuskler, dels et strængt geometrisk holdt, retlinjet Baandslyng i rødbrune og gule Farver. Tidens Tand og Indsætningen af nyere Vinduer har imidlertid ødelagt Indskriften, saaledes at nu kun Begyndelsen: Anno dni kan læses. Medens selve den 1897 afdækkede Frise i Hovedsagen er urestaureret, er der i to lige under den sid-dende skjoldformede Blændinger af Nyt malet Stiftets og Stadens Vaaben; i Stedet for dette sidste har her sikkert oprindelig siddet den biskoppelige Bygherres².

De to sidste Bygninger staar midt imellem den kirkelige og den profane Arkitektur, og ogsaa fra denne haves for Middelalderens Vedkommende et enkelt omend meget tarveligt Exempel. Det nordre, middelalderlige Hus paa Vedbygaard har paa Sydsiden en meget stor Rundblænding (Diam. o. 135 Cm.), i hvis pudsede Baand med sorte Streger var malet en meget primitiv Dekoration, der dog var for udvisket til, at dens Form kunde fastslaas. Huset udmærker sig forøvrig ved en livligere Murpolykromi end ellers vanlig. Ikke blot har Murene det hyppig forekommende Rudeornament af sorte, haardtbrændte, Bindere, men Bygningens Trappegesims er afvekslende rød og sort, ligesom Stikket om den

¹ Gengivet i Löffler, Esrom Kloster S. 4.

² Jeg skylder Professor Haupt en hjertelig Tak for den Elskværdighed, med hvilken han nu — som altid — har givet mig en Række nærmere Oplysninger om denne Dekoration, paa hvilken Bygningstegner S. Claudi-Hansen først havde henledt min Opmærksomhed.

nysnævnte Blænding er muret med voxelvis sorte og røde Sten¹.

Meget af Renæssancens arkitektoniske Sandstenskulptur har været polykrom, saaledes som det bl. a. tydelig kan ses paa flere af Vindusfrontonerne under Arkaderne i Frederiksborgs indre Slotsgaard og kendes fra adskillige andre Steder². Det er derfor sandsynligt, at ogsaa malet Murdekoration har været almindelig, omend der foreløbig kun kendes tre Exempler. Det ene er Nyborgs 1585—86 opførte Raadhus. Dets mod Torvet vendende Side er bleven fuldstændig ombygget; Bagsiden, der nu er indrettet til Arrester, har derimod i al sin Fornedrelse bevaret adskillige af sine oprindelige Enkeltheder, og her ses en smal, pudset Frise med indridsede Baandslyngsornamenter, malede saaledes at indenfor hvert af Ornamentets enkelte Led er selve Baandet afvekslende vandret tværdelt med Rødt og Hvidt, medens den indre Skive viser den modsatte Farvesammenstilling. Det andet er den nærliggende Herregaard Holckenhavn. Den af Ellen Marsvin 1631 opførte Vestfløj, »Kirkefløjen«, har som Gesims et Tandsnitsskifte, der sidder i en o. 25 Cm. høj, hvidkalket og pudset Frise. Nedenunder »Tænderne« er malet afvekslende røde og graa Smaacirkler (Diam. 10 Cm.), medens derimod den øvrige Mur ligesom de ældre, fra 1570'erne stammende Bygninger fra første Færd har været malet rødbrun med hvide Fuger³. Endnu et Aarhundrede

¹ Akvarel i Nationalmuseets Arkiv.

² I Museet paa Koldinghus opbevares saaledes et Sandstensrelief med Byens Vaaben, der viser gamle Farver. Ogsaa paa Koldinghus har adskillig Vaabenskulptur været polykrom (P. Eliassen, Kolding S. 25—26). — Underinspektør Hugo Matthiessen har meddelt mig følgende Notits fra Revisionsantegnelsen til Malmø Kæmnerregnskab af 1612 (Rigsarkivet): Givet M. Peitter for Gavlen at staffere 54¹/₂ Dlr. Nærmere om Sagen kan næppe oplyses, blot maa det tilføjes, at Magistraten søger at forsvare den store Udgift med en Henvisning til, at det ej alene var for at staffere Gavlen, »men ogsaa for den Liste, han malede de store forgyldte Bogstaver paa«, hvortil medgik meget Guld!

³ Jfr. Mackeprang og Norvin, Holckenhavn (Fyenske Herregaarde III)

længere har Skikken holdt sig, saaledes som det kan ses paa Herregaarden Damsbo ved Faaborg (Jordløse S., Salling Hr.). Den af to lave parallelle Huse bestaaende Gaard er paabegyndt af Rigmarsken Anders Bille 1656—57, men som det fremgaar af en paa det nordre Hus siddende Indskriftstavle først fuldendt 1670 af Mogens Rosenkrands, der bl. a. har opført den o. 5 M. høje Mur, som forbinder de to Længer og afslutter Gaarden mod Vest. Omtrent i Mandshøjde er denne Mur gennembrudt af en Række runde Glugger, hvis af en Kvartstav indrammede Lysning har en simpel Dekoration, bestaaende af vekslende blegrøde og rødbrune Striber, der løber ind i Aabningen, en yderlig tarvelig Udsmykning nærmest beslægtet med de vekselvis hvide, grønne og sorte Dørstik, der saa hyppig forekommer paa ældre Murstenshuse paa de nordfrisiske Øer og derfra har bredt sig til Fanø.

Den anførte halve Snes Exempler er foreløbig alt, hvad der herhjemmefra kendes til denne sydlandske Skik, der skulde synes at passe saa inderlig slet til vort Klima. Er det saaledes endnu kun smaat bevendt med vor Viden, er denne dog stor nok til at vise, at vore Kirker og Herregaarde kan have haft udvendig malet Dekoration. Og da Opmærksomheden engang er bleven henledet herpaa, vil Fremtiden utvivlsomt bringe nyt Materiale, saaledes at hvad der nu alene kan skitseres og opregnes uden nøjere indre Forbindelse, vil kunne trækkes op med kraftigere Linjer og ses i Sammenhæng.

S. 13. Et lille Brudstykke af Dekorationen kan endnu iagttages fra Loftet over den faa Aar senere tilbyggede Portfløj.

of Michigan APR 15 1921
805
A

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1914.

III. RÆKKE.

4. BIND, 3. HEFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabet eller med dets Understøttelse ere følgende Skrifter udgivne i Commission hos den Gyldendalske Boghandel; de med * betegnede kunne faaes for $\frac{2}{3}$ af Bogladepreisen af Medlemmer af Selskabet, naar de herom henvende sig til den ene af Secretairerne, Dr. phil. Sophus Müller, Nationalmuseet, Kbhvn. K. Hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo.

- *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1913.
Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig.)
- Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60. 20 Bind.
Hvert Bind 4 Kr.
- *— Aargangene 1861—63. 3 Bind. Hvert Bind 4 Kr.
- *— Aargangene 1864—65, Register til Aarg. 1836—63. 1 Bind. 2 Kr.
- [Antiquariske Annaler. 1—4. D. 1812—27.] Udsolgt.
- *Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.
- Antiquitates Americanae sive Scriptores septentrionales rerum Antecolumbiarum in America. 1837. 4. 24 Kr.
- Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4. 8 Kr.
- *Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1ère livraison. 1856. 4 Kr.
- Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II. 1850—52. 4. 60 Kr.
- *Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.
- *Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis. [1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. 1913. 4 Kr.; 2. 1914. 6 Kr.
- [Fornaldar sögur norðrlanda. 1—3. B. 1829—30.] Udsolgt.
- [Fornmanna sögur. 1—12. B. 1825—37.] Udsolgt.
- [Færeyinga saga eller Færøboernes Historie. Udg. af C. C. Rafn. 1832.] Udsolgt.
- [— oder Geschichte der Bewohner der Färøer. Herausgegeben von C. C. Rafn u. G. C. F. Mohnike. 1833.] Udsolgt.
- *Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 Kr.
- [Grønlands historiske Mindesmærker. 3 Dele. 1838—45.] Udsolgt.
- *Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—96. 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.)

VAABENMÆRKERNE
FOR
ISLAND, FÆRØERNE OG KOLONIERNE.
EN KRITISK UNDERSØGELSE
VED
A. THISET.

I »Atlanten«, Medlemsblad for Foreningen »De danske Atlanterhavssøer«, for September 1906 har Capitain H. U. Ramsing slaaet til Lyd for, at Dansk Vestindien i Lighed med Island, Færøerne og Grønland burde have sin særlige heraldiske Repræsentation i det danske Rigsvaaben; men samtidig drog han til Felts mod de Tilløb til et saadant Vaabenmærke, som havde ladet sig se paa den vestindiske Udstilling i Industriforeningen 1904, paa Koloniudstillingen i Tivoli 1905 og som derefter havde nydt den ganske ufortjente Ære at faae en mere blivende Plads i Festsalen paa Københavns Raadhus.

Da jeg i »Atlanten« udtrykkelig blev nævnt som Ophavsmand til dette Vaabenprojekt, viste Bladets Redaktion mig den Opmærksomhed at tilstille mig det paagjældende Nummer, tilbydende mig Plads til et Tilsvær; men da jeg fandt min Andel i Projektets Tilblivelse alt for betydningsløs og Projektet selv af al for ringe Interesse til at gøres til Gjenstand for en selvstændig Afhandling, fik jeg den nærliggende Indskydelse at tage samtlige disse Landes og Øers Vaaben for, idet jeg gik ud fra, at dette Emne i en særlig Grad maatte interessere »Atlantens« Læsere; men det kunde selvfølgelig ikke gøres uden at komme ind paa den tre Aar forinden foregaaede Forandring af Islands Vaaben, og da man nødvendig vilde give Plads i hint Medlemsblad for en Kritik af denne Vaabenforandring, fordi, som Redaktionen skrev til mig,

den var en fuldbyrdet Kjendsgjerning, saa kom min Afhandling ikke den Gang frem. I de siden den Tid forløbne ni Aar er maaske nok den væsenligste Anledning til, at »Atlanten« ikke ønskede at give Plads for en Kritik af den islandske Vaabenforandring, bortfalden; men i det Haab, at Afhandlingen fortjener at komme frem, beder jeg for alle Eventualiteters Skyld om Husly for den i Aarbøgerne, hvis Redaktion neppe har Betænkelighed ved at give Plads for en Kritik af en fuldbyrdet Kjendsgjerning.

Jeg lader foreløbig Vestindiens ufødte Vaaben ligge og begynder, som det sig hør og bør, med

Islands Vaaben,

langt det interessanteste af dem alle. Dette var, som Enhver veed, tidligere en hvid eller Sølv-Stokfisk under en Guld-Krone i rødt Felt, men blev ved kongelig Resolution af 3 Oktober 1903 paa allerunderdanigst Indstilling af den daværende Minister for Island forandret til en Sølv-Falk i blaat Felt. Nu er det selv her til Lands uhørt, at en gammel vaabenførende Slægt forandrer sit fra Fædrene nedarvede Vaabenmærke, dette være grimt eller kjønt, end sige et gammelt Land, et Land med en i historisk Sands saa rigt udviklet Befolkning som Island. Vægtige Grunde maa have foreligget, grundige historiske Undersøgelser være gaaet forud, før man foretog et saa opsigtvækkende Skridt; men den høitstaaende islandske Embedsmand, som den Gang forhandlede med mig om Vaabenforandringen, vel at mærke først efter at den var en fuldbyrdet Kjendsgjerning, vidste kun at begrunde Forandringen med, at det gamle Vaaben var grimt og uden al Interesse, da det var lavet af Kong Frederik VI — og herpaa skulde der altsaa raades Bod ved at ombytte det med et, der var lavet under Kong Christian IX!

Tre Momenter er bestemmende for Bedømmelsen af et Vaabenmærkes Værd: ikke om det er grimt eller kjønt, men dets heraldiske Nøiagtighed, dets Ælde og Historie og saa, om

man vil, den Symbolik, som er eller kan tænkes at være nedlagt deri. I alle tre Henseender gjorde det gamle Vaabenmærke for Island udmærket Fyldest, bedre, forekommer det mig, end det nye. Særlig som det udførtes i Heraldikens Guldalder, var det baade i Tegning og Farvelægning heraldisk uangribeligt, derhos et høist eiendommeligt Mærke, vel kjendt af alle i Ind- og Udland, der interesserer sig for Heraldik. Man kan finde det afbildet i Udlandets heraldiske Lærebøger, selv i saadanne, der ellers ikke ofrer det danske Rigsvaaben en Stavelse¹. I Rigsvaabnet var dets røde Felt af fortrinlig Virkning, omgivet, som det var, af lutter blaa Felter. Dets Symbolik var god nok, saa vist som Udførselen af tørret Fisk alle Dage har spillet en stor Rolle for Islands Handel og hele Forbindelse med Udlandet, og hvad Ælde og Historie angaaer, tilfredsstillede det enhver billig Fordring, thi nok havde Kong Frederik VI. givet det den Plads, det nu indtog i Rigsvaabnet, men Mærket selv kan som Vaaben for Island følges 500 Aar tilbage, saa at dets Oprindelse ligesom andre gamle Landsmærkers taber sig i længst forsvundne Tiders Mørke. Det forekommer nemlig alt i det gamle lybske Handelskompagni i Bergens Segl, af hvilket et Aftryk findes i det danske Rigsarkiv² under et af »Oldermænd og Liggere som nu af de menige Hansestæders Vegne er i Bergen« udstedt Pergamentsbrev,

Fig. 1.

¹ F. Ex. Ad. M. Hildebrandt: Heraldisches Musterbuch. Berlin 1872. Tab. XXXII, Nr. 18.

² Norge 28, jfr. Dipl. Norv. I. S. 467.

dateret Bergen Torsdag for Sanctorum Symonis et Judæ Dag 1415.

Dette ærværdige, stilfulde og fint udførte Segl (Fig. 1) kunde altsaa have givet Islænderne Anledning til just iaar den 24 Okt. at feire et 500-aarigt Vaaben-Jubilæum, om man ikke havde villet det anderledes. Nu har det lange Udsigter

Fig. 2.

med et saadant Jubilæum. Sigillet viser et af en Engel holdt og af to Løver støttet Skjold, der er delt og i 1. Felt har den kronede Stokfisk, i 2. Felt den heraldisk venstre Halvdelen af Lybæks Dobbeltørn. Omskriften i Minuskler lyder: *sigillum mercatorum bergensium norwegia hansa teutonica*.

I Rigsarkivets Seglsam-

ling findes et andet, efter Stilen at dømme ca. 100 Aar yngre Sigil. Det er nu temmelig stærkt beskadiget, men lader sig rekonstruere (Fig. 2) efter en gammel Tegning af det i den Langebekske Sigilsamling. Det har ganske samme Fremstilling, kun staar her Ørnen i 1., Fisken i 2. Felt og Omskriften i Majuskler lyder: *SIG' MERCATORV' DE HANSA TEVTON IN BERGIS RESIDE'*.

At den kronede Fisk i disse gamle paa Island farende Hanse-Kjøbmænds Segl betegner Island kan saa meget mindre betvivles, som en ganske tilsvarende Sammenstilling af dette Mærke med Halvdelen af Staden Hamborgs Byvaaben gjenfindes i denne Hanse-Bys islandfarende Kjøbmænds Segl, der synes at skrive sig fra Tiden omkring Aar 1500¹.

¹ Se: Ernst Baasch: Die Islandsfahrt der Deutschen namentlich der Hamburger. Hamburg 1889.

Islands Handel gik jo i Middelalderen hovedsagelig over Bergen, og det var derfor ganske naturligt, at de lybske Handelsudsendinge i denne By, betragtede sig som Bindeled mellem Island og Lybæk, gav denne Betragtning Udtryk ved i deres Segl at sammenstille de to tilsvarende Vaabenmærker, ja, da Heraldiken stod i høi Blomstring hos de rige Hanse-Kjøbmænd, der førte Skjold og Hjelm saa fuldt som nogen Adelsmand, laa det ikke fjernt at formode, at selve Islands Vaaben skyldtes dem og saaledes var bleven Øen paanødt udefra, fra Lybæk eller Bergen; men en saadan Formodning synes ikke at holde Stik. I *Diplomatarium Islandicum*¹ omtales en gammel islandsk Skindbog, som nu findes i det kongl. Bibliothek i Stockholm. Paa dennes Blad 15 er i Marginen aftegnet en Stokfisk, der vistnok med Rette formodes at

Fig. 3.

være en Gjengivelse af Islands Vaabenmærke (Fig. 3). Da det i Diplomatariet udtrykkelig siges, at denne Tegning synes at skyldes den samme Haand, som har skrevet Bogens fra Midten af det fjortende Aarhundrede stammende Text, saa turde denne Tegning ikke blot være den ældste kjendte Fremstilling af Vaabenmærket, men ogsaa være et talende Vidnesbyrd om, at dette Mærke er opstaaet paa Island selv, hvor Heraldiken den Gang ingenlunde var fremmed, hvorom mere senere.

Alt dette turde være lidet kjendt selv paa Island. I den Afhandling »Um merki Íslands«, som Pálmi Pálsson offent-

¹ III S. 150 ff. Jeg skylder Redaktør Guðbrandur Jónsson denne Henvisning.

liggjorde i »Andvari«¹, kan Vaabnets Historie ikke føres længere tilbage end til det Landssignet, som Kong Christian IV ved Missive til Lehnsmanden Henrik Krag af 9 Mai 1593 opsendte »paa meenige vore undersatter oc indbyggere paa vort land Island deres underdanigste anfordring«. Dette Signet, der er af Sølv, findes nu i Museet i Reykiavik, hvortil det først blev afleveret, efter at Vaabenforandringen 1903 havde sat det ud af Brug. Hidtil havde det været benyttet af Landshøvdingen paa Island til at besegle alle Expeditioner ad mandatum. En Afbildning af det findes i nævnte Afhandling. Den viser et Skjold, hvori en kronet hovedløs Fisk omsat af Aarstallet $\frac{1}{9}\frac{5}{9}$. Omskriften lyder: SIGILLVM · INSVLÆ · ISLANDIÆ. Det omtales imidlertid, at alt Kong Christian III. havde med Fogeden paa Island Laurids Mule 28 jan. 1550 opsendt »et indzegell, som wii wille, at i skulle bezegle the breffve med, som skulle udgiffves, som landit oc thenn menighe mand anrørendis er«; men om dette ældre Signets Indhold haves ingen Efterretning. Nu er der dog ingen Grund til at betvivle, at det jo ogsaa har haft den kronede Fisk; Pálmi Pálsson oplyser selv, at den alt fandtes paa de saakaldte Portugalspendinge fra 1591.

I alle disse ældste Fremstillinger er Fisken nok uden Hoved, men ikke flækket; først paa Mønter fra 1624 og i nyere Gjengivelser er den ofte flækket som en Klipfisk. En Undtagelse er ene den gamle Tegning i Skindbogen; men overfor Diplomatiets udtrykkelige Angivelse af Tegningens Samtidighed med Bogens Text drister jeg mig ikke til af den flækkede Fisk at reise en Formodning om, at Tegningen hidrører fra en langt senere Tid.

Islands Henvendelse til Kongen 1593 om et Landssignet har sikkert givet Anledning til, at Kong Christian IV. optog Islands Vaaben i sit Kongesegl. Dette Segl har Skjoldet med de tre Løver lagt paa Midten af et stort Dannebrogskors,

¹ IX. S. 136 ff.

hvis fire Arme forbindes med en Krans af mindre Skjolde, svarende til Kongens Titler og Lande. I denne Krans staar Skjoldet med Fisker foruden mellem Gullands og Slesvigs Skjolde. Det beholdt Plads i de tilsvarende Kongesegl for de efterfølgende Konger, fra Christian V.'s Tid dog indordnet mellem Færøernes og Grønlands Skjolde. Endnu Kong Frederik VI. havde et saadant Majestæts Segl; men fra 1. Jan. 1820, da Norges Løve maatte vige den Plads, den i 400 Aar havde haft i det samlede Rigsskjold, satte han Islands, Færøernes og Grønlands Vaaben ind paa den Plads i dette, som de siden indtog.

Hvad har nu det nye Vaaben at stille op mod disse fortræffelige Egenskaber hos det gamle? Ja, i og for sig kunde en

Falk være et lige saa heraldisk uangribeligt, om end mindre eiendommeligt Mærke end Stokfisker; men saaledes som denne Falk er udført til det nye Islands Vaaben, egner den sig saavist ikke til Mønstertegning i en heraldisk Lærebog, simpelthen fordi den ikke navngivne Kunstner, som har udført den, ikke har haft mindste Begreb om Heraldik, hans øvrige kunstneriske Dygtighed ufortalt. Han har, som Enhver af den officielle Gjengivelse (Fig. 4) kan se, tegnet en naturtro Falk ret op og ned, der kun mangler en Pind at sidde paa for at gjælde for fortræffelig udstoppet. Nu sidder den, heraldisk set, og træder sig selv paa Tærne. Til Illustration i Brehms »Fuglenes Liv« er den for kjedelig, til Vaabenmærke en noget for moderne Sammenstilling, for at

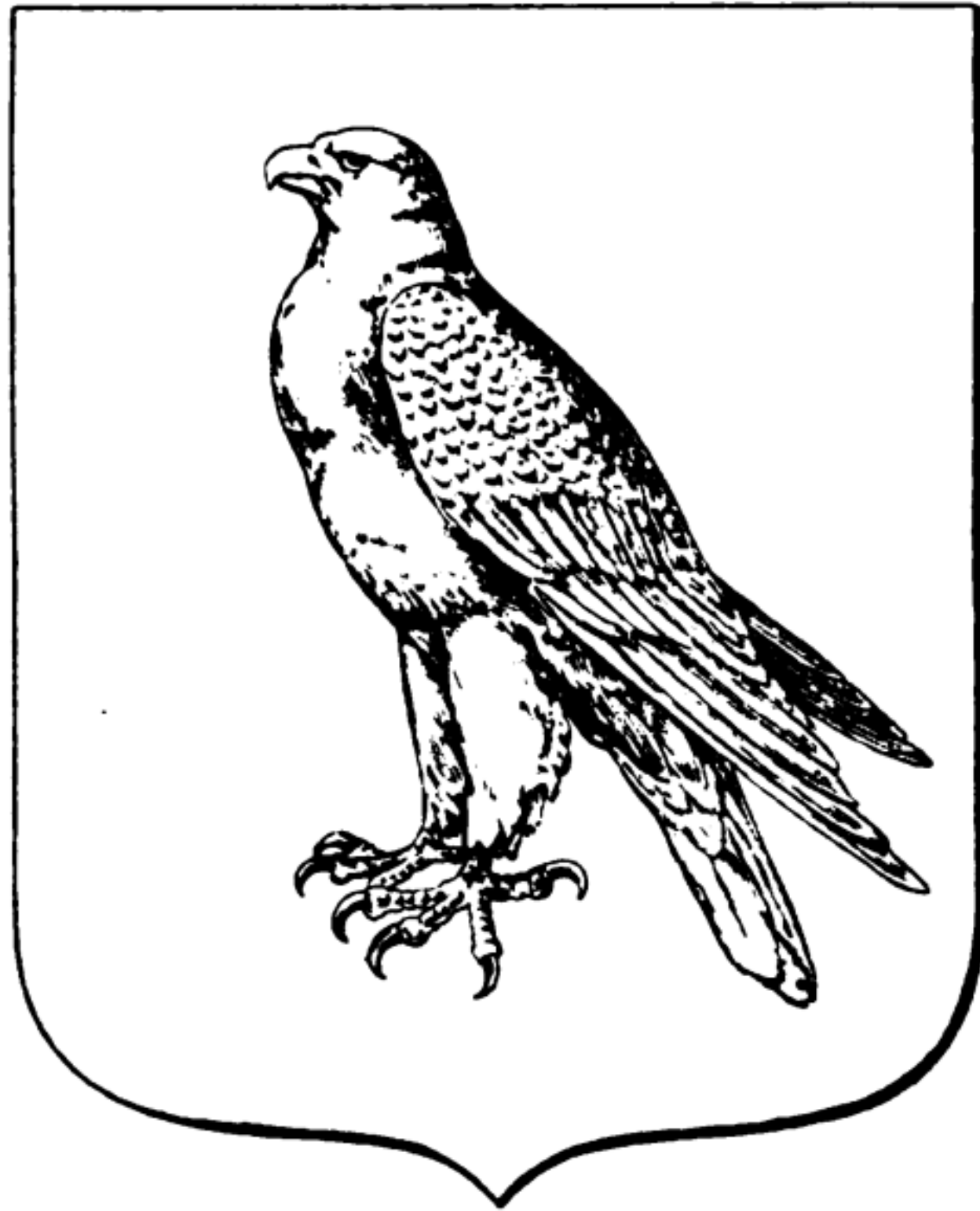

Fig. 4.

blive ved et af »Atlanten«s blide Udtryk. Farverne, Sølv i Blaat, er gode nok, naar Vaabnet staar ene, men indsat i Rigsvaabnet er de saa uheldige som muligt, mellem Unionsmærkets Guld-Kroner i Blaat, Færøernes Sølv-Vædder i Blaat og Grønlands Sølv-Bjørn i Blaat. Blaat, Blaat, Blaat og atter Blaat! Hvor langt heldigere virkede ikke her Stokfiskens røde Felt! Hvad Symboliken angaar, saa har vel Falkejagt og Falkefangst ingensinde havt en saadan Betydning for Island, at denne Fugl fremfor Islands andre levende Væsnerskulde have Adkomst til nu at anvendes som Landssymbol. Falkejagt var jo en kostbar Fornøjelse, som kun Middelalderens Fyrster og rigeste Aristokrati kunde tillade sig, og Island var ingenlunde ene om Leverancen af Jagtfalke. Alene den danske Konge havde desuden Falkeleier i Sjælland, paa Laaland, i Skaane og særlig i Halland, om end de islandske Falke, som P. V. Jacobsen oplyser¹, ansaas for de bedste². Hvad saa endelig Falkevaabnets Ælde og Historie angaar, ja, saa er det sikkert som Landsmærke for Island af nyeste Oprindelse. Mange vil mindes, hvorledes det efter Kong Christian IX.'s Besøg paa Island 1874 rygtedes herved, at Dannebrog, det ældgamle Rigsbanner for alle Kongens Scepter underlagte Riger og Lande, ikke var det eneste Flag, som havde vaiet deroppe til Kongens Ære, men at der ogsaa var bleven flaget med et særligt, islandsk Flag, som var en hvid Falk i en blaa Dug. Pálmi Pálsson oplyser, at dette Mærke skyldtes Enkeltmands Paafund, idet den 1874 afdøde islandske Maler Sigurður Guðmundsson havde skabt det og hensynsløst arbeidet

¹ Bidrag til en Skildring af Falkevæsenet og Falkejagten forhen, navnlig i Danmark, Nyt Hist. Tidsskr. II. 307.

² Apropos om Symboliken! Den Falk, som den ovennævnte islandske Embedsmand foreviste mig, vendte mod Sædvane til heraldisk venstre og vilde altsaa, anbragt i Rigsvaabnet, være kommen i Opposition til dettes hele øvrige heraldiske Menageri. Jeg maatte paa det kraftigste gjøre den Symbolik gjældende, som deraf ufeilbarlig vilde være bleven udledet, før det lykkedes mig i den ellefte Time — Tegningen var alt kongelig approberet — at faae Fuglen vendt.

for dets Indførelse; men fra anden islandsk, dog sikkert mindre sagkyndig Side blev det den Gang overfor mig gjort gjældende, at Falkevaabnet slet ikke var noget nyt, men tværtimod noget meget gammelt, idet alt »Loptur Jarl« havde ført det i sit Segl. Jeg var den Gang en ung Mand og undsaae mig ved at vedgaa, at jeg hverken kjendte »Loptur

Fig. 5.

Jarl« eller hans Vaabens Adkomst til nu at blive Symbol for Island, og fik derfor ikke nærmere Underretning. Nu er jeg noget mere vidende. Jeg veed ikke blot, at samme Loptur, der saa lidt som nogen anden dalevende Islænder var Jarl, er den 1432

Fig. 6.

afdøde islandske Høvding og Digter

Loptr Guttormsson hin ríki, om hvem en gammel, men ganske uhjemlet Tradition vil vide, at han blev adlet, det vil sige fik Frihed og Frelse, af Kong Erik af Pommern; men jeg veed ogsaa, hvad maaske de færreste Islændere veed, at Loptr Guttormsson slet ikke førte nogen Falk i sit Vaaben, ja neppe nok kan siges at have ført Vaaben, hvad der unægtelig vilde være en kjedelig Omstændighed, hvis der virkelig var noget om, at Islands nye Vaaben skulde være Arv efter Loptr. Hans Sigil haves nemlig i Rigsarkivet under et af 24 Islændere, af hvilke Loptr er den fjerde, udstedt Hyldingsbrev til Kong Erik af Pommern, dateret Løverdag efter Petersmesse 1419¹. Det (Fig. 5) viser intet Skjold, men i Sigilfeltet en bugtet Figur, nærmest lignende et Bogstav »S« eller »L«, men som med lidt af den gode Villie, Heraldiken saa ofte maa paakalde, kan tydes som en Slange eller Lindorm. Et andet Aftryk fra 1420² stadfæster, at Figuren virkelig er en

¹ Island, Færø og Grønl. 3, trykt i Dipl. Norv. II. 485.

² Arnemagn. isl. Dipl. VII. 29, et Citat jeg skylder Bibliothekar, Dr. Kaalund.

Orm og altsaa formodenlig skriver sig fra Loptrs Fader Guttormr Ormsson eller Farfader Ormr Snorrason. Sigillets Omskrift i Majuskler lyder: S. LOPTONIS GVTTORMI. Rigtignok vil Traditionen om hans Optagelse i adelig Stand vide, at han først ved denne Leilighed fik Vaabnet med Falken; men herimod taler, at han neppe vilde opgive et Mærke,

Fig. 7.

som han havde taget i Arv efter Fader og Farfader, for at antage et andet, der i den Grad var Allemands Eie paa Island, at af de det nysnævnte Hyldingsbrev beseglende 23 andre Islændere hele fem i deres Segl, dels i, dels uden Skjold, har en Fugl, der maa antages at skulle forestille en Falk. Efter Rækkefølgen tilhører disse fem Sigiller Hallr Olafsson, Olafr Jonsson, Arnæ Einarsson, Bryniolfr Stæinraudarson og Sighmundr Oddzson; men om nogen af disse, der ikke vides at være Medlemmer af een og samme Slægt (Medd. af Redaktør G. Jónsson) og af den Grund at føre samme Slægtmærke, har været saa stor en Mand paa Island, at hans Sigil kan formodes at være Ophav til det nye Islands Vaaben, maa rette Sagkyndige afgjøre. Kun skulde det synes, at man i saa Fald havde gjort vel i at tage vedkommende gamle Sigil til direkte Forbillede. Olafr Jonssons Sigil (Fig. 6), det tydeligste af dem, viser, at selv paa Island saae 1419 en heraldisk Falk noget anderledes ud end de, der indfangedes i Falkeleierne, og end den, der nu er indfanget til Islands Vaaben. Til ydermere Sammenligning meddeles her den Falk, som staar i den fra Ingemanns Romaner velkjendte Drost Peder Hoseøls Segl (Fig. 7).

son og Sighmundr Oddzson; men om nogen af disse, der ikke vides at være Medlemmer af een og samme Slægt (Medd. af Redaktør G. Jónsson) og af den Grund at føre samme Slægtmærke, har været saa stor en Mand paa Island, at hans Sigil kan formodes at være Ophav til det nye Islands Vaaben, maa rette Sagkyndige afgjøre. Kun skulde det synes, at man i saa Fald havde gjort vel i at tage vedkommende gamle Sigil til direkte Forbillede. Olafr Jonssons Sigil (Fig. 6), det tydeligste af dem, viser, at selv paa Island saae 1419 en heraldisk Falk noget anderledes ud end de, der indfangedes i Falkeleierne, og end den, der nu er indfanget til Islands Vaaben. Til ydermere Sammenligning meddeles her den Falk, som staar i den fra Ingemanns Romaner velkjendte Drost Peder Hoseøls Segl (Fig. 7).

Jeg skylder dog at tilføie, at ingen af de faa Islændere, med hvem jeg efter 1903 har haft Leilighed til at drøfte Vaabenforandringen, har sat denne i Forbindelse med Loptr hin ríki. De har kun vidst at begrunde den med, at det gamle Vaaben var grimt og latterligt, mente aabenbart at sligt Vaaben kun var en intetsigende, ydre Pynt for Land og Folk, og savnede ganske Forstaaelsen af, at det var Lands og Folks Sag at give Vaabnet Anseelse og Berømmelse ved at holde det høit i Ære, i hvad det saa end forestiller. Desuden gik de ud fra den, som det nu synes, urigtige Forudsætning, at Stokfiskevaabnet var bleven Island paanødet af de danske Myndigheder og aldrig var bleven godkjendt af Islænderne selv. Om Skjønhed og Grimhed kan der ikke disputeres, allerede fordi Fortids og Nutids Smag i saa Henseende er ganske forskjellig, og hvad Latterlighed angaar, saa kan selv det skjønneste Vaaben gøres latterligt. Blev ikke det mest dekorative af alle Landsvaaben, Norges Vaaben under Unionen med Danmark, den i en krum Hellebard staaende kronede Løve, af Nordmændene selv haanlig kaldt for en Gyngehest! Men den formentlige Grimhed og Latterlighed, selv om disse Egenskaber ikke vare slidte af ved en femhundredaarig Brug, maa dog være for barnlige Grunde til at vrage et ældgammelt Landsmærke. Søger Rudkjøbing eller Rønne at skille sig ved de tre Torsk, som staar i disse Byers Vaaben, Slægten Trolle at blive af med sin røde Trolde med Hovedet paa Maven! Undsaa Slægten von Dehn sig ved sin trebenede sorte Jydepotte, eller for at gaa til Udlandet, Slægten von Affenstein sig ved sin siddende Abekat, Slægten von Kröcker sig ved sin Kamel, for slet ikke at tale om visse gamle sydlandske Slægters Vaaben, som f. Ex. den berømte Æt Colleoni¹, der nutildags slet ikke lader sig beskrive i anstændigt Selskab. Men da Norge 1905 løste sig fra Unionen med Sverig, tog Riget deraf An-

¹ Jvf. C. E. Reventlow: Freskerne paa Slottet Malpaga. S. 10.

ledning til at gjengive sit under denne Union sørgelig forkludrede Landsvaaben den Skikkelse, det havde i Middelalderen. Ak, havde Island blot benyttet den beslægtede Anledning, som to Aar forinden tilbød sig, til ligeledes at føre sit ærværdige Landsmærke tilbage til det Udseende, det havde for 500 Aar siden. Helt at vrage det var ilde gjort, thi det er under en Slægts og uendeligt mere under et gammelt Lands Værdighed at bortkaste et Aarhundreder gammelt Vaaben og med det samme Letsind, hvormed en ung Dame skifter Frisure, antage et andet, ovenikjøbet et, som menes at være anden Mands Eiendom¹. Havde Sigurður Guðmundsson, Pálmi Pálsson og Falkevaabnets øvrige Tilhængere havt mindste Forstaaelse i saa Henseende, vilde de som Sønner af et stolt og selvfølede Folk have fylket sig om det gamle Mærke. Nu faldt det, uden at en eneste Islænder loftede sin Røst til dets Forsvar; men til Dommedag vil det alligevel vedblive at være Islands rette, ægte Vaabenmærke.

Færøernes Vaaben

beskrives ofte paa Grund af en nærliggende Ideeforbindelse med Øernes Navn som et Faar, men er, som alt berørt, en Sølv Vædder, i alt Fald et Dyr med store krumme Horn, i blaat Felt. Lidet galant foretrækker Heraldiken oftest Dyr af Hankjøn. Mærket er imidlertid naturligvis valgt i Overensstemmelse med det gamle færøiske Ordsprog: Faarenes Uld, Færøernes Guld, og det i en fjern Fortid, thi Færøernes Vaaben synes at være af ligesaa gammel Oprindelse som Stokfisken for Island. Ikke blot findes det alt paa en udskaaet Kirkestol fra Kirkebø, som nu har sin Plads i Nationalmuseet og menes at skrive sig fra første Halvdel af det 15. Aarh.; men det forekom i Øernes eget Landssignet,

¹ Loptur Guttormssons Slægt menes endnu at leve i Mandslinien. Den bekjendte islandske Politiker Jón Sigurdsson angives at have været en af hans Ætlinge og altsaa — Adelsbrevets Existens forudsat — det nye Islands Vaabens retmæssige Eier.

der efter Bogstavernes Form at dømme stammer fra det 14. Aarh. Et fortrinligt Aftryk af dette Signet findes under et i den Arnemagnæanske Diplomsamling¹ bevaret Pergamentbrev, dateret Thorshavn in die assumptionis Marie 1533 (Fig. 8);

et andet langt ringere Aftryk findes i Rigsarkivet under Færingernes Hyldingsbrev til Kong Frederik III, dateret Thorshavn 3. Aug. 1649². Omskriften lyder: S. LOGRETV MÄNNÄ AF · F (eró). Kong Christian V gav Færøernes Vaaben Plads i sit Kongesegl, og fra 1820 har det Plads i Rigsskjoldet. Med Landssigillet som Forbillede skulde det ikke synes saa uoverkommeligt at give den færøske Vædder en lidt stilfuldere Udførelse end den, der oftest bliver den til Del i Rigsvaabnet.

Fig. 8.

Grønlands Vaaben,

en opreist hvid eller Sølv Bjørn i blaat Felt, blev ogsaa af Kong Christian V indsat i Kongeseglet og er formodenlig da først bleven til; fra 1. Jan. 1820 optoges det sammen med Islands og Færøernes Mærker i det store Rigsskjold. Bjørnen afbildes i Reglen siddende paa sin Bag og fægtende med Forlabberne i Luften, sjeldnere gaaende paa Bagbenene, skjønt denne sidste Stilling vel nok maa siges at være den smukkeste. Den opreiste Stilling er naturligvis valgt for at adskille Vaabnet fra Færøernes Vædder. Havde Bjørnen som Vædderen gaaet paa alle Fire, vilde de to Vaaben, da

¹ Fasc. 100 Nr. 2 b. Dr. Kaalund har henledt min Opmærksomhed paa dette Segl.

² Island, Færø og Grønland 41.

Farverne ere ganske de samme, oftest ikke have været til at skjelne fra hinanden. Bjørnens hvide Farve leder naturligvis Tanken hen paa en Isbjørn; men derfor at afbilde den som en Isbjørn turde være mere naturhistorisk end heraldisk korrekt.

Saa endelig kommer

Dansk Vestindien,

som ikke har og, saavidt vides, aldrig har havt noget Vaaben, hvad jeg paa det stærkeste gjorde gjældende ved den rent private Henvendelse, som en Gang affødte det i »Atlanten« omtalte og her (Fig. 9) afbildede, livlige Vaabenudkast: Tre af tre blaa Bølger opdukkende grønne Øer, hver bevoxet med et Palmetræ, til hvilket senere føiedes et vaiende Dannebrogssflag. I »Atlanten« klagedes over, at dette Vaaben søger at skaffe sig Indpas; men herimod maa det være mig tilladt at bemærke, at hverken jeg eller, saavidt mig bekjendt, nogensomhelst anden har gjort mindste Skridt til at skaffe det Anerkjendelse. Jeg har saa lidt interesseret mig for det, at jeg end ikke gjenkjendte det paa den vestindiske Udstilling, maaske fordi det dersteds var mere landskabeligt end heraldisk fremstillet og derhos yderligere var bleven øget med en pragtfuld, af Bølgerne opgaaende Sol bag Palmetræerne, og at det er kommen til ufortjent Ære og Værdighed paa Københavns Raadhus, erfarede jeg først af »Atlanten«. Om det fremdeles sidder i Raadhusets Festsal, ahner jeg ikke. I »Atlanten« beskyldes samme Vaaben for at være en noget for moderne Sammenstilling, der — ikke uden Grund — menes at ville mispryde vort Rigsvaabens øvrige aarhundredgamle Felter. Ja, rimeligvis vilde tre Guld-Bananer her virke mindre afstikkende, men hvem tør vove at bringe dem i Forslag, nu da Bananer, Bananvogne og Bananskaller har tilkæmpet sig i det københavnske Gadeliv en Plads, som Ingen drømte om i 1904. Mon man forøvrigt ikke gjorde sig lignende Tanker, da i sin Tid Stokfisk, Vædder og Bjørn holdt deres Indtog blandt vort gamle Rigsvaabens andre, i den heraldi-

ske Rangstige adskilligt høiere staaende Skabninger? Men disse tre Bølgelinier minde om den kongelige Porcelænsfabriks Varemærke! Unægteligt! De minde endda om meget mere, om Københavns, Helsingørs, Kjøges, Næstveds, Roskildes, Nykjøbings, Nysteds, Stubbekjøbings, Kjertemindes, Middelfarts, Faaborgs, Svendborgs, Aalborgs, Aarhus, Grenaa og mange flere Byvaaben, for ikke at tale om en hel Række Herreds og adelige Slægters Vaaben. Selvfølgelig, thi disse Bølgelinier er jo fra Arilds Tid det heraldiske Udtryk for Hav, Vand og Bølger, og det skulde nu have mistet sin heraldiske Værd, fordi Porcelænsfabriken har fundet paa at tage dem til Varemærke! Intet mindre! Det kongelige danske Postvæsen har tvertimod op-
høiet disse Bølgelinier til en Art

Fig. 9.

Rigssymbol paa Høide med Løver og Hjerter. Jeg sigter naturligvis til visse i Brug værende Frimærker, der paa Midten med fede Typer har Ordet DANMARK, men desuagtet foroven har de to slesvigske Løver; thi de slesvigske maa de være, da de kun er to og de ikke bærer Krone; de tre kongelige, danske Løver er, eller burde som bekjendt altid være kronede. Rigtignok gjør de to Løver Front imod hinanden, hvad de slesvigske Løver aldrig gjør og de kongelige danske Løver kun, naar de slippes løs paa en Tikroneseddel, og under hver af de to Løver staar der ni Hjerter, hvad der unægtelig mere gjør dem til et Billede og et Speilbillede af det Felt i Rigsvaabnet, Løven over de ni Hjerter, der ellers betegnes som de Gothers Vaaben. Under Hjerterne kommer saa Bølgelinierne; men de hører maaske slet ikke med til Rigssymbolerne, men er kun en stilfuld Attestation fra Post-

væsenets Side for, at disse Frimærkers heraldiske Udstyrret beset er en Vandgang.

Maa jeg i Parenthes indskyde den Iagttagelse, at den for 30 Aar siden standende Strid, om Hjerterne i det gamle Skjoldungeskjold var Hjerter eller Søblade, nu har faaet en inappelabel Afgjørelse til Fordel for Hjerterne. Ahner man hvor! Paa det smukke lille Hjørnetaarn i den nye københavnske Hovedbanegaards Tivoliside. Der sidder et paa sin Vis kjønt florentinsk Skjold¹. I dette staar de tre danske Løver og ni Hjerter i en, hvad Farverne angaar, meget smuk Fremstilling. Men hvad er sket! De tre Løver har graadig styrtet sig over de sex af de ni Hjerter, kun af gode Grunde ladende de tre i Fred, som sidder gjemt bag deres Hale. Hver Løve har med Forpoterne slaaet Klo i et Hjerte og med den ene Bagpote i et andet, hvad der virkelig er en ligesaa stor heraldisk som naturhistorisk Mærkværdighed. Intet Under, at Rovdyrene triumferende ser ud paa Beskueren. Havde de kun slaaet Klo i et Par sølle Søblade istedetfor de saftigrøde Hjerter, havde de nok slukøret vendt deres mankede Hoveder den Vei, som siden 1820 er de danske Løver foreskrevet.

Men tilbage til Palmevaabnet! Det skulde være en noget for moderne Sammenstilling. Hvorfor mon egentlig? Har ikke Hindsholms 350 Aar gamle Sigil et stiliseret Fugleperspektiv af hele Halvøen med Kirke, Huse, Veie, Skove og Klinter, alt omgivet af Storebelts Bølgelinier, og i Tørrild Herreds Sigil fra 1535 ses en stærkt fremspringende aflang Firkant mellem to endnu mere fremspringende halvkugleformede Knapper. Ingen skulde kunne sige, hvad denne Fremstilling betød, om ikke en mere landskabelig Gjenivelse i Herredets Segl fra 1584 oplyste os om, at det er Jelling Kirke mellem Gorms og Thyras Gravhøie, set fra et

¹ Hvorfor vil Arkitekterne forresten altid nutildags belemre os med disse florentinske Skjolde, der lige saa lidt som de klodsede saakaldte Murkroner, som de ogsaa sværmer for, hører hjemme i dansk Heraldik!

Luftskib¹. I Vaabenudkastet er imidlertid anvendt Palmetræer, og indrømmes maa det, at vort Adelslexikons palmeførende Slægter: Rosenpalm, Lilienpalm, Lindenpalm, Gyldepalm osv. alle ere adlede i de sidste 250 Aar. Men har der da ikke voxet Palmetræer i Vestindien i Aartusinder, og maa de ikke være lige saa selvskrevne til Anvendelse i vestindiske Vaaben som Ege og Linde i de danske. Selvskrevne er netop Ulykken, thi derfor fører ogsaa en anden og større vestindisk Ø om ikke tre saa eet Palmetræ i sit Vaaben, og det er Haiti. I Mangel af en bedre Afbildning af dette saakaldte Vaaben gjengives her (Fig. 10) vedkommende Parti af et af denne Negerrepublikks Frimærker, og skulde Andre som Forfatteren i »Atlanten«

Fig. 10.

finde, at der er for stor Lighed mellem det ovenstaaende glade og fredsæle Mærke og Haitis til Tænderne væbnede Palmetræ — med en Jakobinerhue paa en Stang i Toppen staar det gjemt bag et Anker, en Tromme, en Trompet, et Tornyster, mellem to Kanoner, to Chakoter, tolv Kugler, sex Standarter, Geværer og Sabler — ja saa i Papirkurven med det! Men maa »Atlantens« eget Forslag ikke gaa samme Vei? Dettets Forfatter har i Guvernementet paa Øen St. Croix truffet et af dette Guvernement i forrige Aarhundrede brugt Mærke, et Kors under en Krone, og foreslaaer nu dette kronede Kors optaget i Rigsvaabnet som Mærke for hele Dansk Vestindien, efter at være bleven malet hvidt med rød Rand, Guld-Krone og naturligvis blaat Felt. Nogen direkte heraldisk Oversættelse af Navnet St. Croix

¹ Jvf. Tidsskr. f. Kunstindustri 1894 S. 81 og 197.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1914.

er dette Mærke, der mest af alt ligner Dannebrogssordenens Ridderkors, ganske vist ikke, thi dertil vilde snarere kræves et Kors i en Straaleglorie; men alligevel tager det i den Grad Sigte paa den enkelte Øs Navn, at St. Thomas og St. Jan med god Grund vilde kunne føle sig brøstholdne, om det blev gjort til Mærke for hele Dansk Vestindien. Og saa indsat i Rigsvaabnet, der alt i Forveien har et hvidt Kors med rød Rand, der ikke betyder Vestindien, og et andet Kors i blaat Felt, der betyder Delmenhorst! Endnu et blaat Felt til ned i det Hjørne af Rigsvaabnet, der alt nu dannes af fire blaa Felter! Nei visselig, heller ikke det Forslag kan bruges, men af disse to uheldige Forsøg kan maaske udledes, at et Vaaben for Dansk Vestindien slet ikke skal laves i Kjøbenhavn, men naar Tidens Fylde er inde, komme til os fra Dansk Vestindien selv, og findes der til den Tid endnu en Heraldiker af Faget i Kjøbenhavn, kan han være glad, om han blot faaer Lov til at paase, at det bliver heraldisk korrekt udført og — om muligt — ikke kommer til i for høj Grad at mispryde vort Rigsvaabens øvrige — kan vi endnu sige — aarhundredgamle Felter.

SØNDERJYLLANDS BRONZEALDER

VED

SOPHUS MÜLLER.

Østkysten i Bronzealderen.

Staaer man overfor Bronzealderen, vil Blikket snart drages bort fra alle Enkeltheder til det ene store Forhold, der er saa mærkeligt og har været saa vanskeligt at forstaa, at der i dette Tidsrum indtræder en Kulturstigning, der hæver de gammeldanske Lande, deriblandt Sønderjylland, betydelig op over Landenes vide Kreds. Men vil man dømme om dette Forhold, maa man frem gennem alle Enkelthederne, som de ogsaa findes i Sønderjylland, Mindesmærkerne ved Kysten og i det Indre, Oldsagerne fra de ældre og yngre Tider, deres Former og Ornamentik; kun herigjennem gaaer Veien til Forstaaelsen af Helheden. Fra Sted til andet vil det ses, at visse Hovedpunkter efterhaanden kunne fastslaaes, og hinsides Alt vil det findes, at den nordiske Bronzealder i sin Oprindelse nu er gennemskuelig og dens Stilling til den samtidige Kultur i det øvrige Europa ikke længere uforstaaelig. Allerede tidligere har det hele sammenhængende Kulturforløb med alle dets Underafsnit været paaviseligt.

Den almindelige Gravform i Bronzealderen var den kredsrunde og opad afrundede Jordhøj. Form og Størrelse ere som i andre Landsdele¹; men egentlige Maalinger foreligge ikke. Størst turde »Grønhøj« være, vest for Stenderup i Siversted Sogn; den anslaaes til 7 M. Sjældent træffes en Højde paa 6 M. som ved en Høj i Hygum Sogn, ved nogle paa Sild, en enkelt paa Før, flere ved Vestkysten og gennem Midten af Landet, men kun ved enkelte Høje langs Østkysten.

¹ Se Vor Oldtid, S. 301.

Disse og andre omtrentlige Maalsangivelser ville findes i de følgende Afsnit.

Langhøiene, hvis Forekomst er saa uensartet, idet de ere særdeles almindelige nordligst paa Halvøen, medens de næsten ganske mangle paa Øerne, træffes vel i Sønderjylland, men meget sjælden¹. De ere at forstaa som Udtryk for en Fastholden ved den i Stenalderen almindelige Form for Gravmindet, Langdyssen, eller mulig betegne de en Gjenoptagelse af denne ældre Form; men oftere kan der være Tvivl, om den aflange Jordhøi ikke snarere er en Langdysse, hvorfra Stenene ere fjærnede i gammel Tid.

En sjælden Form er Fladhøien, der er som en almindelig, kredsrund Gravhøi, men uden Overdel, idet den paa sædvanlig Maade skraanende Side i en vis Høide er afsluttet i en jævn Flade. Høien er altsaa formet som en fladt afskaarren Kegel og ser ud som en ikke fuldført Rundhøi. Saaledes hænger det vistnok ogsaa sammen med disse eiendommelig udseende Høie. Fuldførelsen kan f. Ex. være opsat, fordi det var Bestemmelsen, at en Ægtefælle eller Slægtninge skulde gravlægges i samme Høi, medens dette da ikke er sket; eller Høien er ved saadan senere Leilighed ikke bleven fuldført. For dette meget store Arbeide kan der let have reist sig Vanskeligheder; det er nemlig kun meget betydelige Høianlæg, der have dette Præg af at være ufuldendte. Vel træffes der ogsaa Høie af mindre Størrelse, der ere meget flade, og som det kan have været Meningen senere at forøge; men kun ved de største kommer dette til at træde tydelig frem i Formen. At Fladhøien ikke har havt anden Bestemmelse end de almindelige Gravhøie, vides fra Undersøgelsen af »Bredhøi« i Ringkjøbing Amt², der indeholdt 4 Grave fra den ældre Bronzealder. Høien var udpræget af den her omtalte Art, idet den med en Bredde af 49 M. hørte til de aller-

¹ Se længere fremme, i Ullerup Sogn, Hanved Sogn, Breklum Sogn og paa Før.

² Boye, Fund af Egekister, S. 24.

største Gravhøie, medens den kun hævede sig 2,50 M. og afsluttedes i en 36 M. bred, jævn Flade. I Sønderjylland findes flere tilsvarende eller lignende Høie, for en Del med eget Navn og omtalte i Literaturen. Saaledes ligger i Nustrup Sogn, Haderslev Øster Amt, under Skibelund By, en Høi kaldet »Fladhøi«, der har omtrent samme Bredde og Høide som »Bredhøi« i Ringkjøbing Amt¹. Noget mindre er »Bredhøi« paa Bollerslev Mark i Bjolderup Sogn, Aabenraa Amt. I Hygum Sogn, Haderslev Vester Amt, findes tre meget store Høie af lignende Form, 2—3 M. høie, een af dem kaldet »Bredhøi«.

Stenalderens Gravminder række tilbage ind i d. 3. Aartusinde f. Chr., Bronzealderens Gravhøie ind i d. 2. Aartusinde. Noget nærmere kan det siges, at Hovedmassen af Jordhøiene sandsynligvis hidrører fra et Forløb af c. 500 Aar, der for den større Del falder forud for Aar 1000 f. Chr., medens Stengravene tilhøre et Tidsrum paa henved et tusinde Aar forud². Af Stenalderens Grave kjendes der ikke tre Hundrede i Sønderjylland, af Jordhøie vel ligesaa mange Tusinde, skjøndt de kun svare til et halvt saa stort Aaremaal. Vel dannedes der ogsaa Jordhøie i Stenalderen, ganske lave, men iøvrigt ikke i det Ydre til at skjelne fra Bronzealderens Høie af samme Størrelse; men efter Alt, hvad der vides om Høienes Indhold, er det dog sikkert, at ialfald de noget større enten som Helhed hidrøre fra Bronzealderen eller ere forhøiede i dette Tidsrum. Ogsaa i forskellige Afsnit af Jernalderen bleve Gravene dækkede med Høi; men de store og tætte Samlinger af Smaahøie fra Slutningen af dette Tidsrum kunne uden Vanskelighed adskilles fra Bronzealderens Grupper, og andre, enkeltvis liggende Gravhøie fra Jernalderen ere yderlig sjældne. Saaledes feiles der ikke ved at henføre Hovedmassen af Jordhøiene til Bronzealderen. Der

¹ Nørgaard, Fra Nustrup Sogn, Haderslev 1902, S. 7.

² Se om disse Tidsangivelser: Sophus Müller i Verdenskulturen, 2, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 116, og her Slutningsafsnittet.

er da et meget betydeligt Overtal for Bronzealderens Gravminder i Sammenligning med Stenalderens, hvad der maa angive en stor Tilvæxt i Befolkningen. Hertil svarer, som det skal ses, en langt videre Udbredelse, og i Forbindelse hermed staaer det, at Befolkningen er anderledes fordelt over Landet. Af den større Mængde af Gravhøie kan der udledes mere end af de faa Stengrave, ja, om alle Bronzealderens Gravhøie med deres Indhold kjendtes, vilde der kunne skaffes de nøieste Angivelser om Befolkningen paa hvert Sted og til hver Tid. Men med Alt, hvad der er sporeløst forsvundet, med hvad der kun har efterladt en ringe Høining — og heraf kjendes kun en mindre Del, maa man indskrænke sig til, væsentlig ved Hjælp af de endnu mere eller mindre bevarede Gravhøie, at søge en almindelig Oversigt over Forholdene i Bronzealderen. Nærmest vil dette vedrøre den ældre Bronzealder, det ovenfor angivne Tidsrum paa c. 500 Aar, idet der som Regel ikke opførtes nye Gravhøie i den yngre Bronzealder. Vi gennemgaa Landet i de Afsnit, hvori det naturlig deler sig, og hvori ogsaa Bebyggelsen falder, og betragte her først Østkysten, begyndende nordfra. Endnu mindre end ved Stenalderens Grave kan der her, med den store Mængde af Mindesmærker, gaaes i det enkelte.

Nordligst har der nær indenfor den rundt udbuede Kyst mellem Taps Aa, ved Grænsen, og Sillerup Bæk været nogle af de Grupper, der ere Minder om særskilte, smaa Kystbosættelser, saaledes nord for Store Anslet, hvor der i 1864 blev fremdraget et Gravfund med Bronzesværd og Guldring¹, nordøstlig for Knud By, lige bag Strandskoven, og sydøst for samme By. Nord for Sillerup Bæk har der, under Fjellstrup, ligget en større Gruppe Høie og enkelte ligeoverfor, syd for Vandløbet, under Sillerup. Disse ligge længere fra Stranden og afgive et godt Exempel paa, hvorledes man

---

¹ Man kan ikke fæste Lid til Enkelthederne i Meddelelsen om dette Fund i Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1868, S. 106; heller ikke kan den meddelte Grundplan være paalidelig.

langsmed Aaløbene søgte noget indad i Landet. Alle de anførte Høie ere udjævnede eller meget beskadigede.

Langs Nordsiden af Haderslev Fjord har der været flere Gravhøie paa de første Bakker, i Vonsbæk og Aastrup Sogne. Syd for Fjorden ligger en velbevaret Høi nord for Sverdrup, henved 4 M. høi, og flere nu sløifede Høie have ligget syd for Byen.

I Landafsnittet syd for Haderslev Fjord indtil Gjenner, en Slags Halvø, har der spredt i det Indre, i Grarup og Øsby Sogne, været et lille Antal Høie. Grupperne ligge derimod ud mod Kysten. Saaledes i Øsby Sogn en Del nu medtagne eller udjævnede Høie omkring den meget store og høitliggende »Tamdruphøi«, c. 6 M., der benyttes som Signalstation. Længere sydpaa findes der i Heisager Skov, paa Bakkefladen ved Stranden, en Gruppe af 7 Høie, den største paa 3—4 M., og andre have ligget paa den tilstødende Mark. Lidt vestligere ligger der i Skoven ved Badestedet Victoria en lille Gruppe Høie tæt ved den steile Brink mod Sandvig. Paa en Maade langt inde i Landet ligger under Kjærstrup, Hoptrup Sogn, en Høi paa 5 M.; det er dog en Kystplads, idet Lavningerne indenfor den dybe Sliv-Sø, dengang en Vig fra Havet, gaa ganske nær. Paa Sønderballe Hoved findes to smaa Høie nær en Langdysse, der er omtalt under Stenalderen¹.

Vi ere hermed naaede til Grænsen mod Aabenraa Amt. Her ligger der fra Stranden indad indtil Haderslev Landevei, paa begge Sider af Amtsgrænsen, dels i Øster Løgum, dels i Hoptrup Sogn, mindst 12 endnu for en Del velbevarede Gravhøie. Det er tidligere vist², at ogsaa Stenalderens Grave paa denne Strækning gaa ind i Landet, som det forklaredes, langs Udkanten af Storskoven og angivende en Forbindelse. Afset herfra er det tydeligt, at Bosættelsen i Bronzealderen over den her gennemgaaede Strækning af Haderslev Øster

¹ Aarbøger, 1913, S. 205.

² Aarbøger, 1913, S. 219.

Amt og Begyndelsen af Aabenraa Amt holdt sig til Kysten ligesom i Stenalderen. Indenfor laa endnu den sammenhængende Skov. Høiene strække sig vel nogle Steder længere ind end Stengravene, men kun spredt. De sluttede Samlinger af Høie ligge nær Kysten fra Sted til Sted, med ikke store Afstande, som Minder om særskilte Bosættelser, ikke større end, at de hvert Sted kunne hidrøre fra en enkelt Slægt.

Paa den mellem Gjenner Bugt og Aabenraa Fjord rundt udskydende Halvø, som optages af Løit Sogn i Aabenraa Amt, findes der kun Gravhøie paa eet Strøg udgaaende fra Kysten. Der ligger under Skovby nær Stranden en samlet Gruppe af 8 Høie, og strax nord for paa Række det samme Antal, samt atter nordpaa under Barsmark 2. Mange af disse Høie ere smukt bevarede, de høieste c. 3 M.

Den næste store, udfligede Halvø, mellem Aabenraa og Flensborg Fjord, hørende til Aabenraa Amt, Sundeved og atter Aabenraa Amt, synes kun at have været svagt bebygget; men Gravhøiene ligge, dog kun spredte, noget længere indad fra Kysten. Kun eet Sted findes en større Høigruppe. Noget nærmere skal anføres herom.

De første Høie paa Sydsiden af Aabenraa Fjord træffes i Felsted Sogn, liggende i Skov vest for Dyrbæk; een er c. 3 M. høi, 2—3 andre ere mindre og medtagne. Indad i Sognet har der været enkelte Høie indtil nord for Tumbøl. I det paafølgende Varnæs Sogn fandtes tidligere nogle faa spredt liggende Høie, indad indtil Varnæs By. Derefter har der i Ullerup Sogn været nogle flere Høie, liggende enkeltvis, indad indtil nord for Ullerup By. Bevarede ere i de to sidste Sogne ialt kun 3 Rundhøie og Langhøien »Brudehøi« ved Borup Bæk. Langs Als Sund kan kun anføres en delvis bevaret Høi, »Troldhøi« nær Sandbjerg Lilleskov; enkelte andre skulle være sløifede. Følges Kysten videre, møde de næste Høie i Broager Sogn, hvor der spredt langs Stranden og snart indenfor paavises Pladserne fra c. 15 sløifede Høie;

bevarede ere kun et Par Smaahøie i Skjelle Skov. I Nybøl Sogn, paa Bankerne ved Noret, har der ifølge en Præsteindberetning af 1808 ligget en Samling af 10 runde Gravhøie; 2 af dem findes endnu i Runkjær Skov. To andre ere bevarede i Øster Skov og Bøffel Kobbøl. I Asbøl Sogn ligge flere Høie spredt i og om Graasten Dyrehave.

Paa Als findes ret tilsvarende Forhold, som det kunde ventes efter Øens Beliggenhed udfor Strækningen mellem Aabenraa og Flensborg Fjorde. Der lader sig endnu paavise 110 Gravhøie, der maa henføres til Bronzealderen; mange Fund ere herved veiledende. Men kun et Faatal er endnu bevaret, mest enkeltvis liggende hist og her. Høiden vexler, som det ellers er sædvanligt, fra 1 til 5 M. Antallet er betydeligt i Forhold til, hvad der findes paa Fastlandet; men Aarsagen hertil er den meget lange, vestpaa udfligede Kyststrækning, som Øen frembyder. Høienes Beliggenhed bliver imidlertid saaledes ikke sønderlig oplysende med Hensyn til Spørgsmaalet om en Forskjel mellem ydre og indre Strækninger; thi Øen har saa at sige ikke noget Indre med større Afstand fra en Kyst eller fra de lave, aabne Fortsættelser indad fra Vigene. Længs hele Østkysten findes kun meget faa Høie og enkeltvis liggende. En Gruppe af 14 tæt samlede Høie, dannede af Strandsten, en af dem 1 M. høi, de øvrige ganske lave, ligger umiddelbart ved Kystbrinken i Nørreskov, nordligst i Notmark Sogn; men de ere sikkert fra en senere Tid. Nordlig paa Øen ligge eller har der ligget mange Høie i Oxbøl og Hagenbjerg Sogne omkring Stegsvig og Fortsættelsen heraf til Bundsø, ligesom ogsaa flere langs Havkysten i disse Sogne; smaa Samlinger af 3 og 4 Høie findes oftere, saaledes ved Veien fra Brandsbøl til Stevning, hvor der af Gruppen endnu er bevaret to Høie paa 3 M. Talrige Høie have dernæst havt Plads paa Høiderne omkring det Indre af Ketting Nor og navnlig omkring den inderste Fortsættelse af Augustenborg Fjord, Miangsø. Et Hovedpunkt her betegner en stor Gruppe Høie ved Skakkenborg, nu dog

alle udpløiede paa een nær. Skjøndt langt inde paa Øen maa de paa Grund af Beliggenheden ved Miangsø siges at danne en Kystgruppe, ligesaa fuldt som de Samlinger af Høie, der findes ganske nær ved Øens Sydkyst, dels 4 i Skoven Lambjerg Indtægt, Hørup Sogn, dels 8 paa Række hen over en Banke i og udenfor Sønderskoven ved Klintinge; Høiden af disse vexler mellem 1 og 4 M.

Bronzealderens Kystbosættelse have vi fundet nordfra overalt, saa langt der er mere lukket Vand, med Land overfor, Fyen og Ærø, hvor der findes tilsvarende Høie fra Bronzealderen. Dette maa være Udtryk for Samkvem og Eenhed tværs over den smalle, samlende Havarm. Forbindelserne mellem Sønderjylland og Øerne gik her; ved Gjerner var der, som Gravhøiene angive det, Vei ind til Midtpunktet for Bronzealderen i det Indre af Landet, se S. 199. Det her fremførte, der er af Betydning baade for Forstaaelsen af Mindesmærkerne og af Livet i Bronzealderen, og som Bevis for Eenheden i Befolkningen paa Øerne og i Sønderjylland, paatvinger sig af det Forhold, at Kystbosættelserne ophøre, saasnart man kommer udenfor det smalle Farvand og den aabne Østersø i Stedet for ligger udfor Sønderjyllands Kyst.

Men dette, at Bronzealderens Kystbosættelse afbrydes syd for Linien: Als, Broager, Indløbet til Flensborg Fjord, er jo et mærkeligt Forhold, og der maa da ses nøie efter; det bliver nødvendigt at fremdrage og bese Alt, hvad der kunde tale derimod. Først Kyststrækningen fra Nordsiden af Flensborg Fjord rundt om Angel og ind i Slien. Der findes i Adelby Sogn, ved Landeveien sydvest for Kirken en enkelt, stor Høi, nu overpløiet. Den skulde antages at hidrøre fra Bronzealderen. Pladsen er nær den inderste Rand af Flensborg Fjord. Men Høien maa sættes i Forbindelse med Bebyggelsen i det Indre; det skal S. 222 vises, at den østligste Grænse for det beboede Indland gik ved Stationen »Nord-schleswigsche Weiche«, og fra dette Punkt fører en Lavning

med Vandløb ud til den nære Fjord, i ringe Afstand fra den omhandlede Høi. Der var da her en Vei ud fra det Indre, og Høien hører derhen. I Munkbrarup Sogn ses snart øst for Landsbyen Rydde og ikke langt fra Stranden en Samling af 5 lave Høininger, c. 1 M. høie, alle overpløiede; nogen bestemt Grund for at henføre dem til Bronzealderen er der ikke. Der findes i samme Sogn mellem Ringsbjerg og Kragholm, nord for Veien, men iøvrigt allerede langt fra Kysten, en næsten udjævnet Høi; den siges imidlertid at have indeholdt et Stenkammer og har da vel været fra Stenalderen. Videre frem langs Angels Kyst findes intet at nævne, der kunde opfattes som hidrørende fra en Bronzealders Kystbosættelse, og heller ikke paa begge Sider af Slien, naar man ikke gaaer dybere ind end til hinsides Arnæs; Fjordens Omgivelser længere inde betragte vi i Forbindelse med det Indre af Landet, se S. 228 flg. Fremdeles intet langs Kysten af Svanen. En næsten ganske ryddet Høi nordøstlig for St. Vabs i Vabs Sogn og en udpløiet Høi strax syd for Langdyssen ved Pommerby i Siseby Sogn¹ kunne have været fra Stenalderen. Nogle flere Punkter af samme Art kunde nævnes langs de videre Kyststrækninger af Ekernførde Amt, men intet der med nogen Grund kan sættes i Forbindelse med Bronzealderen. Først i det nordøstlige Hjørne af Dänischwold bliver det anderledes paa den Strækning, der kjendes som en udpræget Stenalders Bygd². Der findes her under Neu Bülk og Hohenhain, paa begge Sider af Grænsen mellem Krusendorf og Dänischhagen Sogne, dels i Skov og velbevarede, dels paa den omgivende Mark og da udjævnede, mindst en Snes Høie, høist paa 2 M., fordelte i Grupper. At disse hidrøre fra Bronzealderen, er dog ikke afgjort. Men længere inde paa den samme Strækning med Stenalders Grave ligge 5 velbevarede Gravhøie indtil 3 M. høie og navnlig snart sydøst for Birkenmoor to smukke, træbevoxede Høie paa

¹ Se Aarbøger, 1913, S. 214.

² Anf. St. S. 215.

3 M., med Fodkrands af Sten paa høist $\frac{1}{2}$ M.; alle disse skulde snarest antages at være fra Bronzealderen, men kunne ogsaa være ældre. Om en Del udjævnede Høie paa den samme Strækning kan intet siges. Men een større, samlet Gruppe er der, som ganske har Bronzealderens Præg, liggende umiddelbart syd for Uhlenhorst ved Landsbyen Dänischhagen; 5 Høie ere endnu i det væsentlige bevarede, een paa henved 5 M., de øvrige mindre. Det maa da antages, at den store Stenalderes Bygd paa denne Strækning i Dänischwold er bleven opretholdt i Bronzealderen; dog ville først Udgravninger kunne bringe Vished herom¹. Men dette er det eneste Punkt efter Kyststrækningen omkring Nybøl Nor, hvor der ses at have været en Bronzealderes Bosættelse ved eller udgaaende fra Kysten. Det har ligesom i Stenalderen været en særskilt Plads, kun med Forbindelser over Havet, som mange andre rundt om den danske Bronzealderes Omraade.

Det Indre indtil Flensborg i Bronzealderen.

Det er forud vist, at der over Sønderjyllands Østside laa store Skove, saa langt som Lergrunden strækker sig ind i Landet, og det er ved Hjælp af Stenalderens Grave blevet paavist her og der, hvor den indre Grænse for dette Skovland gik. Langt fyldigere Oplysning om Skovgrænsen give dog Bronzealderens Høie, idet de i talrig Mængde ligge paa de sandede Strækninger vest for Lerbakkerne. Vi skulle her for den nordlige Halvdel af Landet angive de inderste, østligste Punkter for Gravhøienes egentlige Omraade og se, at de gjennemgaaende findes ved Skjellet mellem Sand og Ler, som dette er angivet paa Meyns geologiske Oversigtskort². En Række Punkter skulle nævnes fra Nord mod Syd, med korte indbyrdes Afstande.

¹ I en Fortegnelse af 1900 over Bronzealderfundene i Kiels Museum findes intet fra Dänischwold, se Splieth, Inventar, Kiel 1900.

² Abhandlungen z. geolog. Specialkarte von Preussen, Berlin 1882.

Helst maatte dette, ligesom hvad der iøvrigt omhandles i disse Undersøgelser, kunne efterses paa et Kort i ikke for lille Maalestok, der gjengiver Jordbundsforholdene i deres Hovedtræk, og hvorpaa tillige samtlige Mindesmærker ere afsatte. Et saadant Kort er opstillet i Nationalmuseet; men for at tilstrækkeligt skulde fremgaa af det, maatte det gjengives i fuld Størrelse. For at man dog kan danne sig en Forestilling om Værdien af et saadant archæologisk-geologisk Kort og om de Forhold, der behandles i disse Undersøgelser, er der paa den ledsagende Tavle i formindsket Maalestok, $\frac{1}{240,000}$, Halvdelen af det originale Korts Størrelse, meddelt et Udsnit, der omfatter den mærkeligste Del af Nordslesvig. Bladet viser den nordvestlige Del af Landet og den nærmest liggende Strækning af Nørrejylland. Nordenaa findes afsat samtlige Oldtidsminder, søndenaa alle mere eller mindre velbevarede og saa mange af de nu sløifede, som have kunnet bringes i Erfaring og tillige stedfæstes. Noget indenfor Kortets Overkant ses Kongeaaens Dal. Fra Vesterhavet naaer Kortet indtil øst for Hovedbanelinien. Vamdrup findes indenfor Kortets øverste Hjørne, Hovslund tæt indenfor det nederste. Til den anden Side gaaer Kortet fra syd for Esbjerg til syd for Brøns. Mindesmærkerne ere angivne ved fremtrædende Punkter; paa det originale Kort ere de forskellige Tidsrum og Hovedarterne betegnede ved Punkternes Farve og Størrelse, ligesom de geologiske Forhold ved Farver. I Stedet herfor har den formindskede Gjengivelse lysere og mørkere Toner. Den lyseste Tone angiver: Hedesand, den nærmest mørkere: Sandbakker. Noget mørkere er atter: Lerbakker, men tillige ikke meget forskjelligt: Kjær og Eng, samt: Flyvesand. Ved en nærmere Undersøgelse og ved god Forstørrelse kunne disse Dannelser dog nogenlunde adskilles. Kjendelig mørkere er dernæst: Marsk, og mørkest: Skove. Tilfredsstillende er dette da kun som Høi- og Veikort.

Vest for Sommersted og fortsat vest for Magstrup falde Grænserne for de østligste Høie og mellem Sand og Ler

ganske sammen. Saaledes ogsaa midt imellem Voiens og Styding i Hammelev Sogn. Hvor Sandet strækker sig ind imellem Lerbakkerne til Ladegaard i samme Sogn og i en Bue om Vedsted, følge Høiene med i Mængde. De holde sig derimod udenom Lergrunden, som udfor Skovby strækker sig vestpaa, og gaa foran Hovslund, hvor Lergrunden viser sig bagved. Herfra fortsætte Høiene sig i lige Linie henover Sandbakkerne vest for Øster Løgum og uafbrudt sydpaa over Sandfladen, indtil Leret atter træder frem nord for Ris. De østligste Høie findes ved denne By, ved Søst og ved Nybøl i Hjortkjær Sogn liggende dels ved, dels foran den yderste Rand af Lerbakkerne. Herfra og til Bov ligge Høiene atter udelukkende paa Sandgrund; fra Nybøl strækker Sandet sig nemlig i en Bue langt østpaa indtil Tyrsebøl i Kvers Sogn. Men i Midten af denne store Sandstrækning ligger en afsondret Bakkeø med Ler, i hvis Yderkanter Byerne Klipleve mod Nord og Holbøl mod Syd; paa selve Bakkedraget findes ingen Gravhøie, medens der omkring det, ved eller foran dets Rand, kan paavises en Række Mindesmærker. Der var da aaben Vei omkring Skovøen. Mod Vest kan saaledes nævnes de to meget store, men nu delvis ødelagte »Jarneshøie«, en ved hver Side af Oxeveien i Klipleve Sogn, hvorefter følger en Stenalders Dysse¹; fremdeles paa Række sydefter, i Holbøl Sogn, en sløifet Høi, hvis Plads endnu er kjendelig, og under Geilaa først en stor, nogenlunde bevaret Høi og derefter nær selve Aaen og Sognegrænsen to næsten ganske sløifede Høie. Alle disse ligge umiddelbart eller ganske nær ved den gamle Oxevei, hvorefter nedenfor S. 215. Mod Syd findes ved Øster Geil een eller to udjævnede Gravhøie og paa den sandede Flade sydvest for Holbøl By to endnu for største Delen bevarede, mod Øst, atter i Klipleve Sogn, under Lundtoft, en ganske sløifet Høi².

---

¹ Se Aarbøger, 1913, S. 224.

² En Stengrav paa dette Strøg er omtalt anf. St. S. 225.

Sydgrænsen for den store Sandstrækning ligger ved Byen Bov, ved Korsveien strax nord for Krusaa i Bov Sogn og syd for Byen Hønsnap i Holbøl Sogn. I denne Linie eller paa Sandgrund foran den ligge mange Gravhøie; naar der findes en Række Stenaldersgrave i det smalle, lerbakkede Bælte, som her skiller Sandstrækningen fra Flensborg Fjord, da hidrøre disse fra Kystbosættelsen¹. Oplysende er fremdeles den følgende Strækning, fra Bov sydpaa langs Banelinien, over Exerцерpladsen ved Flensborg indtil Stationspladsen »Nordschleswigsche Weiche«: Grænsen for Høiene og Skjellet mellem Ler og Sand falde nøie sammen.

Vi have saaledes fra Sommersted indtil syd for Flensborg set, at de inderste, østligste Gravhøie ligge i Mængde paa de østligste Sandbakker, men kun enkelte paa det vestligste Ler; paa nogle Steder gaa Høiene, med nord-sydlig Retning, hen over flade Sandstrækninger, men intetsteds over Lergrund. Det maa da have været saa, at der paa det frugtbarere Ler var Skov, som holdt Bebyggelsen ude, medens den magre Sandgrund var skovløs og saaledes laa aaben for Opdyrking og Færdsel. Paa dette almindelige Forhold, der allerede er eftervist for andre Dele af den jydsk Halvø², maa der lægges megen Vægt; herpaa grunder sig for en stor Del den Forstaaelse af Mindesmærkernes Beliggenhed og af Bebyggelsen i Sten- og Bronzealderen, som fremføres i dette Skrift. Men det maa da nøie efterses, om Sagen er i fuldstændig Orden, og Alt maa fremdrages, der ikke stemmer med det almindelige Forhold. Og virkelig er der Gravhøie, som ligge mellem Kystbosættelsen, som foran er omtalt, og den her angivne indre Skovgrænse, men saavidt det er erfaret, kun ganske enkelte og deres særegne Beliggenhed ikke uforklarlig.

Noget indenfor Skovgrænsen, tæt nordøst for Kastvraa i

¹ Anf. St. S. 210.

² Se »Vei og Bygd« o. s. v. i Aarb. f. nord. Oldk. 1904.

Sommersted Sogn, ses Rester af »Bregnehøi«. Pladsen er nær et Vandløb i bred Lavning, der vest for Sommersted munder ud i Sandstrækningen; saaledes var der her Aabning for Fremtrængen i Skovlandet. I Lerbakkerne mellem Styding og Hammelev, Hammelev Sogn, findes ved Veien mellem de to Byer en overpløiet Høi. Stedet er nær Stevning Dam, der udgjør en Del af en lang Indsænkning, som fra Sandbakkerne strækker sig ud til Bunden af Haderslev Fjord. Østligere ved den samme Indsænkning findes en stærkt forstyrret Høi, der siges at have indeholdt et Gravkammer, og fra det samme Strøg kjendes to Stengrave¹. Indsænkningen har da dannet en Adgang gennem Skovlandet, fra Fjorden til de indre, aabent liggende Sandstrækninger. Fremdeles skal der have ligget nogle Gravhøie umiddelbart ved Nørre Marstrup i Hoptrup Sogn, og ikke usandsynligt vilde der endnu kunne nævnes et og andet. Men trods dette er det klart, at det lerbakkede Land imellem Bosættelserne fra Kysten og den angivne Østgrænse for Gravhøiene i det Indre var et i Bronzealderen som i Stenalderen væsentlig ubeboet Skovland fra nord for Flensborg Fjord til op imod Kolding Fjord.

Det kunde nu tænkes, at den Skovgrænse, som er angiven ved Gravhøienes Beliggenhed, havde den Betydning, at man boede og derfor ogsaa gravlagde her, fordi der ved Skoven var Læ, nærmest Adgang til Ved o. lign. Men dette modsiges paa det bestemteste af Forholdene. Vel maa det, at man havde nogenlunde nær til Skov, have været en Betingelse for Bebyggelsen, som dette allerede tidligere er blevet fremsat², og det samme ses ogsaa i Sønderjylland paa mange enkelte Steder; men den umiddelbare Berøring med Skoven maa have været af mindre Betydning. Dette fremgaaer deraf, at der kun paa faa Steder findes større Sam-

---

¹ Aarbøger, 1913, S. 204.

² Aarbøger, 1911, S. 251.

linger eller Rækker af Høie umiddelbart ved den angivne Skovgrænse, ofte tværtimod kun enkelte eller spredte Høie. Hovedmassen ligger foran, ud over Landet. Grænselinien betyder ikke, at Skoven tiltrak, men at den spærrede. Gravhøiene ligge i størst Mængde over en bred Strækning foran Skovgrænsen, paa de høitliggende, fladt bølgeformede Sandbakker, der ligge nærmest vestfor det lerede Bakkeland. De danne et tæt Strøg i Nord-Syd gennem Sognene Jegerup, Skrydstrup, Vedsted, Øster Løgum og Hjortkjær. Men dernæst findes de mod Vest og Nordvest ud over de langstrakte Sandaase, der hæve sig mellem Aaløbene, indtil de yderste Sogne mod Vest: Lintrup, Hygum, Fol, Gram og Spandet. Hele dette Afsnit fra Linien Jegerup—Hjortkjær indtil længst imod Nordvest, var den tættest bebyggede Del af Sønderjylland, et mærkeligt og tiltrækkende Bronzealdersomraade.

Midtpunktet heri danner Vedsted Sogn, hvor der kan paavises halvandet hundrede Gravhøie. I Grupper og enkeltvis ligge de hen over de lavtbølgende, høitliggende Flader, mange af anselig Størrelse og velbevarede navnlig under Arnlund, østpaa om de dybt sænkede Rygbjerg og Vedsted Søer med tilstødende Lavninger og paa Bakkefladen om Pothøi, Egnens høieste Punkt. Mange og derimellem betydelige Høie findes i den nærmeste Del af de tilstødende Skrydstrup og Jegerup Sogne. Ved Fyrskov i sidstnævnte Sogn afmærke Høiene tydelig et Veisted. Just ved den flade Bakkes øverste Skraaning mod den vaade Lavning mod Syd ligger der 8 Høie omtrent paa Række; 2 findes noget inde paa Fladen og 3 ganske lavt ved Foden af Skraaning og nærved et udstrakt Mosedrag, der paa dette Sted er ganske smalt. Paa den anden Side, mod Syd, ligge atter 2 Høie. I de tre andre nærmeste Sogne om Vedsted, nemlig Nustrup, Bevtøft og Øster Løgum, kan der i hvert af dem paavises mere end hundrede Gravhøie.

Sydpaa afsluttes hele det store Bebyggelsesomraade med Sognene Spandet, Høirup, Toftlund, Agerskov, Hellevad,

Egvad og Hjortkjær, altsaa efter en Linie Nordvest-Sydøst, der helt igjennem løber over Sandgrund. Nordpaa begrænses dette Landafsnit af en bugtet Linie, der for største Delen er særdeles tydelig angiven. Vest for Sommersted — dette var det nordligste Punkt, som foran blev nævnt — gaaer den norden om Oxevad, omkring Jels By og bøier derpaa mod Syd, først følgende Jels Aa, derefter over Øster- og Vester-Lindet til Fol, hvorfra Linien atter bøier mod Nord ind over Byen Hygum og norden om Brøstrup, omsluttende største Delen af Sandstrækningen vest for Rødding. Fortsat gaaer Linien sønden for hele Kongeaadalen fra Lintrup Sogn i Vest til øst for Kjøbenhoved. Hvad der ligger indenfor de anførte Punkter maa have været i det væsentlige ubeboet, fordi der var Skov, i Sammenhæng med den store Haderslev-Kolding Skov, som foran er omtalt. Grænserne for dette Skovland falde gjennemgaaende paa det nøieste sammen med Skjellet mellem Sand og Ler. Indenfor paa Lergrunden har der, saavidt vides, ikke været Gravhøie; men ved Yderkanten og udenfor paa Sandet mod Syd, Vest og Nord findes de endnu i talrig Mængde. Det er Forholdene fra den oven-omtalte Strækning Sommersted—Hjortkjær, som gjenfindes her nordpaa.

Efter det anførte danner det tæt bebyggede Afsnit af Nord-slesvig en Trekant, med Østside løbende i Nord-Syd, afgrænset mod Syd efter en Linie i Nordvest-Sydøst, men nordpaa afsluttet i en meget bugtende Linie. Mod Nordvest har Trekanten imidlertid et aabent Hjørne fra Lintrup i Nord til Spandet i Syd, langs Ribe Amt. Høiene gaa i Mængde ud til den nuværende Grænse og videre ind over den; det er en moderne, politisk, ikke en naturlig Grænse. Her var der ingen Grænse i Oldtiden. Linien overskjærer Oldtidens mest søgte Færdselsveie; som for at dette skal ses ret tydelig, gaaer den tværs igjennem en Gravhøi. Det nord-slesvigske Bebyggelsesomraade fortsætter sig paa jydsk Grund ud til Havet, hvor den virkelige Grund og Grænse er

for det mærkelige Bronzealdersomraade i Nordslesvig. — Navnlig for det følgende Parti henvises til forannævnte Kort, hvorpaa de omtalte Veilinier ere angivne.

Vi vende os til Betragtningen af dette Punkt og se da først, at Gravhøiene findes i særlig stort Antal op imod Kongeaaen. I det næstyderste Hygum Sogn kan der eftervises henved 100 Gravhøie; seværdig er en Gruppe af 8 for største Delen velbevarede Høie nordvest for Brøstrup, indtil $3\frac{1}{2}$ M. høie. I det yderste Lintrup Sogn findes der omtrent 50, der kunne betegnes som bevarede, medens ligesaa mange ere udjævnede eller sløifede, og dog greb Skoven, som det er angivet, dybt ind i disse Sogne. Fra den tæt bebyggede Strækning østpaa ved Jegerup—Skrydstrup fører en Stribe af Høie over Nustrup og Skibelund til Gram, hvor Overgangen over Aaen har været tæt vest for Byen, betegnet ved et Par Gravhøie paa begge Sider tæt ned imod Aaløbet. Herfra gaaer der en tydelig Høilinie videre over Fol og Fæsted til det særlig tæt bebyggede Afsnit mellem Hjortvad Aa og Kongeaaen.

Her angiver den mærkelige Høirække vestligst i Lintrup Sogn, at der var et Knudepunkt. Langs Kongeaaen findes der her henved halvhundrede Høie, holdende sig tæt ved Foldingbro-Veien; de fleste ligge paa den jævne Grund nedenfor Bakkerne, hvor gamle, dybe Veispor danne et bredt Bælte mellem og udenom Høiene; men andre ligge op ad Bakkefoden og nogle ovenfor ved det yderste Bakkebryn. Flere ere meget store, indtil 5 M. Vel naa Høiene her paa et enkelt Sted ned til Kongeaaen, der er smal og med fast Grund helt ud til Løbet, hvor der staaer Bropæle, medens gamle Veispor findes i Skraaningene, angivende, at der her er et naturligt Overgangssted. Men ingen Høie findes netop her paa den modsatte Side, saa denne Overgang kan ikke have været af Betydning i Oldtiden. Hovedpunktet maa have været ved den nuværende Foldingbro. Her har der ligget Høie paa begge Sider af Kongeaaen, og her begynder

nordfor en Høistripe, der ganske svarer til Rækken i Lintrup Sogn. Langs Hovedveien fra Foldingbro østpaa er der paa Sandfladen ved Kongeaaen en sammenhængende Række Høie, medens mange andre ligge paa Bakkekammen nordfor og ind over Malt Sogn, der er Endepunktet for nordfra kommende Veie. Hvor Foldingbro-Veien længere fremme bøier nordpaa til Anst, følge Høiene med og fortsætte sig ind til den store Bebyggelse ved Leirskov, medens andre lede mod Øst til den bekjendte Bronzealders Bygd ved Havdrup—Vamdrup.

Nord- og østfra have Veiene saaledes ført sammen til Hovedovergangen ved Foldingbro. Men fra Knudepunktet ved Lintrup og Hjortvad førte der andre Veie mod Nordvest. Det ses, at Overgangen over Kongeaaen har været dels i Nærheden af Villebøl, dels vestligere omtrent ved Gredstedbro. Fra det første Sted føre sammenhængende Høigrupper over Sønderbøl og Bramminge til Skadst Sogn; fra det sidste ledes man sammesteds hen af en meget udpræget Række af mere enkeltvis liggende Høie, hen gennem Hunderup og Sneum Sogne, her paa et langt Stykke nøie følgende Landeveien. Men i Skadst Sogn begynder et stort og tæt bebygget Strøg over Brøndum og derefter over Jerne og Guldager Sogne ved Vesterhavet, mellem Esbjerg og Hjerting. For faa Aar siden taltes der i de 4 sidstnævnte Sogne henved 600 Gravhøie. Her ved Havkysten var Endemaalet for de lange Veilinier. Kystlandet bag Esbjerg—Hjerting maa have været en Hovedplads for Skibsfarten langs Vestkysten mod Syd og Nord. Herfra udgik den Færdsel, som over Villebøl og Gredstedbro lededes til Knudepunktet ved Hjortvad—Lintrup for derfra at fortsætte sig dels over Foldingbro til Jylland, dels over Fol og Gram til det tætbebyggede Bælte fra Jegerup og sydpaa. Det er da saa langt fra, at Kongeaaen dannede et Skjel, at der tværtimod her var en Samlingsplads, hvor Veiene fra Nord, Øst, Vest og Syd førte sammen¹.

¹ Jfr. Prof. Joh. Steenstrup i Historisk Tidsskrift, 8. Række, 3. Bd., S. 26.

Noget sydligere gjentager det sig, at der ved Vestkysten findes en Plads, hvorfra Vei førte over til Østsiden af det nordslesvigske Omraade. Gjennem Spandet Sogn løber med Retning Nordvest—Sydøst, fra Grænsen ved Ribe Amt til Skjellet mod Høirup Sogn, en Række af omtrent 30 Høie, mange af dem store og velbevarede. I denne Linie ligger »Nordhøi«, Sognets høieste Punkt. Til begge Sider for denne Række findes næsten ingen Høie, hvorimod den i Sydøst peger hen imod fortsatte Høigrupper i Høirup og Toftlund Sogne, hvorfra Veien formentlig gennem Agerskov og Hellevad Sogne har ført over til Hovedlinien fra Nord til Syd. Men til den anden Side, ind gennem Ribe Amt, har der sikkert ført Vei ud til Havet. Fortsættende Linien gennem Spandet Sogn ligger der Høie, der lede hen til store Grupper med mægtige Høie ved Munkesø og Varming Sø, der danne den inderste Del af et Vanddrag, som forbi Ribe fører ud til Havet; før Marsken dannedes, var Afstanden her ringe til Havkysten. Ligesom fra Kysten ved Esbjerg maa der herfra have ført Vei til den sydligere Del af Bebyggelsen i det Indre.

Endnu en Gang gjentager dette sig snart sydpaa. Paa og om det høie Bakkedrag ved Brede Aa nord for Løgumkloster i Nørre Løgum Sogn ligger en talrig Gruppe af nu dog for største Delen ødelagte Gravhøie, mange blandt dem af betydelig Størrelse og i Midten den mægtige, nu ødelagte »Vongshøi«, som Helhed ret en udpræget Samling Bronzealders Høie, hvorfra der haves værdifulde Fund. Enkelte ligge vel spredt paa den anden Side af Aaen; men en tydelig angiven Forbindelse har denne Bygd ikke haft syd-, vest- eller østpaa, hvor udstrakte Kjær og Hedeflader brede sig vidt. Det er den inderste Afslutning af et bebygget Strøg, som findes her. Forbindelserne gik nordpaa, som dette angives paa det tydeligste af mange Gravhøie gennem Døstrup Sogn, langs Øst- og Vestsiden af det Høidedrag, som nu er dækket af Skovplantning. Fortsættelsen af Linien dannes

af Høiene ved Østergasse. Paa den flade Sandbanke vest for Byen ligger en sluttet Gruppe af 9 store Gravhøie, tæt mod Øst 2 og nær der omkring endnu 10. Skjøndt de fleste ere medtagne ved Gravninger, hvorved der er fremkommet Fund fra Sten- og især fra Bronzealderen, danne disse vidt-om synlige Høie et sjælden tiltrækkende Hele. Høilinen trækker sig herfra norden om Skjærbæk og op mod Brøns Aa. Herfra var Afstanden til Havkysten kun lille, idet det kan antages, at Marsklandet i Bronzealderen endnu ikke var dannet, et Punkt, der nedenfor skal blive nærmere undersøgt. Strax norden for Brøns Aa, ved Brønsmølle, ligger der Gravhøie, og herfra fører en Række Høigrupper, der ganske sikkert betegne en Veilinie, østpaa ind i Landet til Gaansager i Vodder Sogn. Herfra er der atter kort til den omtalte Veilinie i Spandet Sogn og til en anden, dog mindre fyldig betegnet Linie gennem Lindetskov i Høirup Sogn og sydpaa mod Arrild. Det ses, at saaledes flere, forgrenede Veie samlede sig ved Brøns, hvor der maa antages at have været et Udgangspunkt for Skibsfart, dog navnlig af Betydning for den store Boplads nord for Løgumkloster.

Hvad der findes af Gravhøie her paa Vestlandet udenfor de angivne Linier, er yderst lidt; det er just derfor, at Færdselslinier kunne paavises. Ogsaa ellers er det set, at Veiene lettest erkjendes, hvor de som her gaa over Strækninger, der efter deres Natur ikke ere egnede for Bebyggelse, idet de ere opfyldte af Kjær og Heder. Med den sidst omtalte Bebyggelse bagved Brøns ere vi nemlig komne søndenfor den Linie i Nordvest—Sydøst, fra Spandet til Hjortkjær, der ovenfor angaves som Grænse for den tæt bebyggede Del af Nordslesvig. Vi ere naaede til en Linie fra Hjortkjær, omtrent ud for Aabenraa, tværsover Landet vestpaa, og her har allerede det Indre for største Delen antaget den Form med overveiende Hedesand og Kjærstrækninger, som bliver end mere fremtrædende sydefter, og dermed følger en stærkt tilbagevigende Bebyggelse.

Fra Sydkanten af Hjortkjær Sogn, fra Nybøl af, hvor Lergrunden trækker sig tilbage østefter for Sandet, der skyder langt frem, og indtil Bov, nord for Flensborg, hvor Lergrunden efter at have dannet en dyb Bue indtil nær ved Flensborg Fjord atter viser sig vestpaa, se S. 206, mangler det udprægede Bebyggelsesbælte, som vi fulgte helt nordfra. Der er med Aaløb, vaade Lavninger og flade Sandstrækninger, næsten helt tværs over Landet, ligesom delt mellem et Nord- og Sydslesvig, og dermed er det fulgt, at Bebyggelsen paa denne Strækning kun har været ringe, og at Gravhøiene saaledes ere faa. Der er ikke stort flere, end der maatte komme med de Forbindelser, som gik her mellem Nord og Syd. Enkeltvis ligge Gravhøiene eller i smaa Grupper over Sandhøjningerne ved Mellerup, Bolderslev, Bjolderup og Uge.

Syd for Bolderslev, ved Grænsen mellem Bjolderup og Uge Sogne, findes imidlertid et Punkt, hvor Vei er tydelig afmærket af Høie¹. De begynde tæt øst for et stort Mose- drag. Først »Toppehøi«, hvori der 1827 blev fremdraget et mærkeligt Fund med Egekiste fra den ældre Bronzealder², nedenfor omtalt S. 251, derefter henved en Snese, nu for en Del sløifede Gravhøie³ langs med den nuværende Vei, hvis Ælde bevises af, at den bærer et gammelt Navn, »Frisvei«, og tilsidst »Tinghøi« ved Lautrup, hvor Veien nu som i Bronzealderen gaaer over et smalt Sted mellem brede Vanddrag mod Øst og Vest. Den har videre gaaet over Tinglev By, hvor der har været Gravhøie ved Kirken, og ned imod Gaardeby, hvor de sidste Høie findes før Bov. Paa det nærmeste den samme buede Linie, som Gravhøiene følge mellem Nybøl og Bov, danner nutildags Jernbanelinien, naturligvis fordi der her er bedst fremkommeligt.

Den samme Afstand har man kunnet tilbagelægge ved at følge »Oxeveien«, som den endnu kaldes, langs hvilken de

¹ Se herom Antiquarisk Tidsskrift, 1849–51, S. 52.

² Boye, Fund af Egekister, S. 109.   ³ Boye, anf. St., S. 102.

foran S. 206 anførte Gravhøie ligge. Denne Vei mellem Nybøl og Bov er kortere; men de faa Gravhøie sige, at den i Bronzealderen var mindre søgt. Mest befærdet var sikkert den tredie, vestligste Vei, der fra Hellevad Sogn i en Bue førte til samme Punkt som de andre, ved Bov, nøiagtig hvor der i vore Dage løber en Hovedvei. De vigtigere Punkter ved denne Linie skulle anføres nordfra. I Ravsted Sogn ligger om Knivsig en halv Snes udjævnede Høie. Sydligst i samme Sogn, hvor Overgangen har været over Lundbækken, ses Rester af en Gravhøi. Hvor Linien i Bylderup Sogn, syd for Bredvad, maa have gaaet over Sottrup Bæk, findes paa Nordsiden en udjævnet Gravhøi og overfor paa Sydsiden en velbevaret, større Høi. Ved Overgangsstedet over Aaløbet nord for Terkelsbøl i Tinglev Sogn har der været Gravhøie paa begge Sider overfor hinanden; i en af dem er der fremgravet en udhulet Egekiste fra Bronzealderen¹. I Fortsættelse heraf ligge gennem Tinglev Sogn flere Høie, to anselige paa Kravlund Mark, derefter »Rævshøi«, hvoraf der kun er bevaret en lille Rest, og strax nord for Gaardeby »Sorthøi«, der er 3—4 M. høi. Tæt vest for samme By findes i Vinklen mellem Geilaa og en Indsænkning, hvori Gerrebækken flyder, en af disse Grupper, der betegne en større Bosættelse: 5 fuldstændig eller dog i det væsentlige bevarede Høie, et i disse Egne sjældent Syn, og dertil Høininger efter 7 udjævnede². Fra Gaardeby strakte »Olgerdiget« sig i Nordøst, en Forsvarsvold vendt imod Syd, som adskillige lignende findes paa den jyske Halvø, et bestemt Vidnesbyrd om, at der her i den ældre Middelalder gik en Hovedvei. Vel er hele denne Linie fra Ravsted kun spredt afmærket med Gravhøie; men deres Beliggenhed og indbyrdes Forhold give dem Betydning. Det maa ogsaa herved bemærkes, at hvad der ligger udenfor Linien, vestpaa, er meget lidt. I det ovenfor nævnte

¹ Se V. Boye, Fund af Egekister, S. 113.

² Se Antiquarisk Tidskrift, 1849—51, S. 54 og Præsteindberetning fra 1809, hvor de samme Høie i Tinglev Sogn findes omtalte.

Ravsted Sogn findes vestligst paa Korup Jorder en Gravhøi, der hæver sig henved 5 M. Vestligst i det tilstødende Bylderup Sogn, ved Hastrup, ligger en ligesaa anselig, i den flade Egn vidt om synlig Gravhøi og om den Høininger efter flere udjævnede. Endelig træffes der i Heden sydvest for Rends i Burkal Sogn en enlig lille Høi paa 2 M. Men ellers findes der, saavidt vides, ingen Gravhøie paa de svagthøinede Sandstrækninger mellem udstrakte Kjær vestpaa i Sognene Bsted, Høisted, Abild, Burkal, Hostrup eller overhovedet, før man nærmer sig Bebyggelsen fra Vestkysten nord for Tønder, hvorfra der ikke ses at have været Forbindelser tværs over Landet.

Væsentlig tilsvarende ere Forholdene i det sydlige af Tønder Amt, til en Linie fra Flensborg og vestpaa. Dog findes der her ret store Strækninger, hvor Sandjorden hæver sig i flade Bakker, og her forekomme da ogsaa Gravhøie. I Medelby Sogn ligge øst for Byen to smukt bevarede Høie, c. 2 M. høie, og nord for Byen paa Række 5 tæt sammen, af en lignende Høide, men for en Del overpløiede. Vestligere kan der paa de flade Høider i Ladelund Sogn, ved Vestre og Ladelund By, paavises 13 Gravhøie. Tre af dem, under Vestre, ere mellem 3 og 4 M. høie og vel bevarede. Ogsaa i det tilstødende Karlum Sogn syd for har der været nogle, nu sløifede Høie. Alt dette er dog langt inde i Landet, og nærmere Havet kjendes ingen Gravhøie syd for Tønder før i Læk Sogn, hvorom nedenfor. Den meget spredte Bebyggelse, som har efterladt de anførte Gravhøie i det sydlige af Tønder Amt, maa da være udgaaet østfra; om de mulig betegne en Forbindelse med Vesterhavet, skal lades uafgjort, hvorom se S. 234.

Den forudgaaende Fremstilling er uundgaaelig bleven tyngt af de mange Stedsnavne og af alle de Enkeltheder, som maatte anføres. Dog skulde man have faaet et Billede af det mærkelige, tæt bebyggede Omraade i det indre Nord-slesvig udenfor de store Skove, der bredte sig mod Øst og Nord, og med Sand- og Kjærstrækninger foran mod Syd og

Vest. Gjennem Aabninger i Skoven gik Veiene til Bosættelserne ved Østkysten og videre derfra til Øgruppen. Omkring de vestligst fremskydende Skove sad Befolkningen uafbrudt med samme Tæthed paa begge Sider af Kongeaaen og videre indtil den jyske Havkyst, der ved Skibsfart og Handel dannede den egentlige Grund for Kulturen i det Indre. Sydpaa førte Veiene over lidet beboede Sandstrækninger fra dette Hovedsæde for Befolkningen i Nord til det andet store Bebyggelsesomraade i den sydligere Del af Landet.

Indadtil vil det være set, at Alt var som ellers paa Bronzealderens Grund. Nogle almindelige Forhold maa dog endnu berøres.

Det er blevet sagt, at Gravhøiene ligge paa de østlige Sandbakker og paa de foran mod Vest udbredte Bakkeøer. Disse Dannelser høre til en bestemt geologisk Form, der paa det her benyttede Kort¹ er adskilt dels fra Lerbakkerne, dels fra Hedefladerne. Østpaa høre Sandbakkerne til de høieste Dele af Landet, og her ligge Gravhøiene altsaa meget høit. Overhovedet ses det, at man i Bronzealderen har søgt de høieste Punkter for Gravhøiene, og altsaa ogsaa for Boligerne; det er i alle de Egne, som havde nogen Bebyggelse, meget tydeligt, at man først og fremmest har benyttet de i Forhold til Omgivelserne høieste Steder. Hvor Landet hæver sig mest, ved »Pothøi« i Vedsted Sogn, ved »Tamdrup Høi« i Øsby Sogn, paa Løgumbjerg i Løgum Sogn, ved Østergasse i Skjærbæk Sogn og mange andre Steder, findes der Grupper af store Gravhøie; paa den lange Række Sandbakker vest for Hovslund og Øster Løgum ligger en tæt Række Gravhøie i Nord—Syd. Dette er et gennemgaaende Forhold overalt i Bronzealderen; Aarsagen hertil er nylig bleven søgt, og dette skal ikke her gjentages².

I Egne, hvor der ikke findes høiere Punkter, kunne Gravhøiene derimod ligge ganske lavt og fladt. Bakkeøerne hæve

¹ Anført S. 204.

² Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1911, S. 243.

sig ofte saa lidt, at de kun paa nogen Afstand gjøre sig gjældende som Høininger; paa Stedet selv har man Indtryk af at være paa en Flade. Dog er selv den næsten umærkelige Høining bestandig blevet foretrukken til Plads for Gravhøien fremfor den omgivende virkelige Flade. Ogsaa dette er tidligere blevet forklaret¹. Men selv Strækninger, der geologisk bestemmes som Hedeflader, kunne frembyde Gravhøie. Dette ses for det første at være Tilfældet, hvor der gik Veilinier. Fol By, Haderslev Vester Amt, ligger midt paa en stor Strækning med Hedesand; til begge Sider af Byen findes en Række Gravhøie, men ingen længere ude, og Linien fører til den ene Side til Gram By, til den anden mod Harreby—Fæsted; om begge disse Endepunkter findes der talrige Høie. En Veilinie gik da over Hedesandet; man har boet der og dannet Gravhøie. Hele den foran S. 216 omtalte Række Gravhøie ved Veilinen fra Ravsted til Gaardeby i Tinglev Sogn ligger paa Hedesand. Et meget betegnende Punkt er det ligeledes omtalte Hovedovergangssted over Kongeaaen i Lintrup Sogn, se S. 211, hvor talrige Gravhøie ligge paa Hedefladen nede ved Aaen, men færre ovenfor i Bakkerne. Paa samme Maade findes der en Mængde store Gravhøie paa den lave, flade Skibelund Hede ved Gram Aa, men kun faa paa de høie Bakker sydfor; over Heden maa det antages, at der gik en Hovedvei fra Sydøst mod Nordvest, over Nustrup og Gram. Vestligst paa Skrydstrup Hede, dels i Skrydstrup, dels i Bevtøft Sogn, danner en halv Snes Høie en Bue fra Hjartbro langs Vestsiden af Bevtøft Skov til syd for Uldal, hvor der ligger en Gruppe af 6, for en Del meget store Høie; denne Linie bøier udenom et stort Mosedrag vestpaa og maa betegne en Veiforbindelse mellem Bebyggelsen paa de to nævnte Punkter. Mellem den ovennævnte Bakkerække med Høie vest for Hovslund—Østerløgum og Bakkedraget vestfor med talrige Gravhøie under Nørre Hjarup—Rugbjerg lig-

---

¹ Sidst anf. St.

ger en Sænkning, hvorigjennem baade Oxeveien og Jernbanen løber, og her findes to enlige Gravhøie, lavt og usundt beliggende, omgivne af staaende Taage, naar Høiderne paa begge Sider med de talrige Gravhøie ligge frit. Grunden til denne Beliggenhed er sikkert den, at Bronzealderens Vei netop gik her forbi, mellem Middelalderens og Nutidens. Med Forsæt ere disse Exempler, blandt mange andre, valgte baade fra Steder med faa og med mange Høie for at vise, hvorledes man af Veiene førtes til at bo og bygge Gravhøie paa Steder, som ellers bleve undgaaede, og det selv paa saa udpræget Hedeflade som ved Fol, Lintrup og Skrydstrup.

Men fremdeles ses det oftere, at man er ført ind over Udkanterne af en Hedeflade fra det omgivende Bakkeland. Paa den store Studsbøl Flade med Hedesand, i Oxevad Sogn, findes der saaledes Gravhøie langs Jels og Gram Aa, der afgrænse Fladen mod Vest og Syd. Endelig findes der Strækninger i Nærheden af bebyggede Bakkeøer, hvor der ligger endog talrige Gravhøie paa en Grund, der geologisk bestemmes som Hedesand, saaledes navnlig ved Egvad, Hønkys og Mjøs, der ligge mellem de høirige Jordkirk og Hellevad Sogne.

Men saaledes var der da for Bronzealderens Folk ikke nogen afgjørende Forskjel paa Hedesandet og Bakkeøerne, saalidt som man i vor Tid kan se en Forskjel uden ved en faglig Undersøgelse. Deraf følger den, for Kjendskabet til Oldtidsforholdene vigtige Slutning, at Hedesandet og Bakkeøerne ikke dengang frembøde nogen Forskjel med Hensyn til Bevoxning; Bakkeøen var ligesaa skovløs, som Hedesandet sikkert nok var det. Gaaende ud fra Hedesandet komme vi til det samme Resultat, som foran fandtes ved at gaa ud fra Lergrunden, nemlig at de mellem disse to Former liggende Sandbakker vare uden Skov.

Det var sikkert ikke væsentlig Grundens Beskaffenhed, ikke om den bestod af Hedens eller af Bakkeøens Sand, der var det ledende ved Valget af Boplads i Bronzealderen, men

derimod, som dette tidligere er blevet fremsat¹, Pladsens Høide og Tørhedsforhold. Man ønskede at bo sundt, tørt og smukt, og derfor valgte man de høiest mulige Punkter. Naar Egnen ikke frembød andet, nøiedes man med den ganske ringe Høining; naar en Veiforbindelse eller godt Naboskab foranledigede det, eller naar den øvrige Plads var optagen, gik man ogsaa ud paa det jævne Hedesand. Men med alt det forblev dog den indre, store Hedeflade ubeboet, især da naar den var fyldt med vaade Lavninger og Kjær; thi her var alt det, som enhver Tid vil undgaa: Vand eller Fugtighed og Usundhed, dertil intet Oversyn over Egnen og intet tiltrækkende i Retning af landskabelig Skjønhed. Det at denne Form fra Aabenraa til Flensborg er fremherskende i det Indre, gjorde, at Bebyggelsen her var meget ringe. Hvad der her er fremsat om den nordligere Del af Landet, gjælder ogsaa for de sydligere Afsnit, som efterhaanden skulle behandles, ligesom iøvrigt ogsaa for de nordligere Dele af Halvøen.

Det Indre syd for Flensborg i Bronzealderen.

Indtil syd for Flensborg fulgtes foran Gravhøiene ved Overgangen mellem Sandet mod Vest og Lergrunden mod Øst. Vi fortsætte nu sydpaa gennem Flensborg og Gottorp Amter og have da først at anføre en Del Gravhøie vest for Lille Solt og mellem denne By og St. Solt, ved Hostrup i Havetofte Sogn, ved Havetofte og ved Havetofte-Løit; overalt ligge de yderlig i det lerbakkede Land, hvor Vandløb med omgivende Lavninger aabnede Adgang. Om Siversted ligge Gravhøiene paa Sandbakker, men ved Stolk, Isted og sydpaa ved Lyrskov og Skovby atter i Yderkanten af Lerbakkerne. Saaledes fremdeles de talrige Høie syd for Skovby og vesten om Husby og Lille Danevirke; men derefter føre de ud over Hedesandet, gennem Dannevirkes Vold hen

---

¹ Sidst anf. St.

til det Punkt, hvor Oxeveien skjærer Kurvirket. Sydefter ligger der mange Høie ved Brekendorf og Ramsdorf, en lille Gruppe ved Nordby, adskillige syd for Owschlag Sø og ved Düvenstedt, Alt Punkter, der ligge i den vestlige Yderrand af det lerbakkede Land i og ved Hytten Sogn, foran hvilket Sandfladerne ligge uafbrudt vesterud.

Umiddelbart foran denne Linie findes der nordpaa en bred Stribe Gravhøie, der ganske svarer til, hvad der ses mellem Sommersted og Hjortkjær. Ved Bov nord for Flensborg begynder det andet store, sydligere Bebyggelsesomraade i Sønderjylland. Hertil førte nordfra de Veie over Sandstrækningerne, som foran ere omtalte. Den østligste, »Oxeveien«, fulgtes indtil Geil Aa. Ikke langt sydpaa ligger i Bov Sogn nord for Nørre Smedeby 5 Gravhøie ved en lille Mose, hvorefter følge enkelte Høie nord og vest for Bov By; alle disse ere udjævnede eller forstyrrede. I Fortsættelse heraf ligge i Handved Sogn Gravhøie i Mængde sydefter; »Oxeveien« løber jævnsides længere mod Øst. De ligge i et bredt Bælte, lige tydelig afgrænset mod Lergrunden østpaa og Sandfladen vestpaa, indtil paa begge Sider af Stationspladsen »Nord-schleswigsche Weiche«. Over 100 Gravhøie tælles gennem Bov og Handved Sogne og tillige vestligst paa Flensborg Byjord. Flere ere endnu velbevarede, saaledes paa Harridslev Bymark »Harridshøi«, med en Høide af 4 M., »Storhøi« sydvest for Frøslev og længere syd for denne By en Høi ved Simondys, hvor der ogsaa ses to jævnsides liggende, dog stærkt afgravede Langhøie. Paa Flensborg Bymark maa nævnes den store, træbevoxede »Fredshøi«.

Videre sydefter bøier »Oxeveien« for at undgaa de store vaade Strækninger nord for Sankelmark Sø, østpaa om Søen, forbi den store Gruppe Stenalders Grave, til Oversø. Kun enkelte Gravhøie ligge dels vest, dels øst om Vanddraget, ved Barderup i Oversø Sogn. Derimod findes det brede Bebyggelsesbælte atter gennem Oversø Sogn og sydpaa gennem Siversted Sogn med det nærmest tilstødende af Egge-

bæk Sogn, navnlig om Kjeldbæk. Som de vestligste maa nævnes nogle faa i Vanderup Sogn, en Række af c. 12 Høie langs Veien fra Tarp indtil syd for Eggebæk og to vest for denne By. Atter paa denne Strækning kan der paavises over 100 Gravhøie. »Oxeveien« gaaer midt her igjennem uden større Krumninger fra Oversø og sydpaa. Derimod kan det ret tydelig ses, at Bronzealderens Forbindelser mere bugtende have forgrenet sig om de store Mosestrækninger, som findes her. Af velbevarede Gravhøie med en Høide af c. 5 M. kan anføres »Tinghøi« syd for Frørup og strax vest for Flensborg-Slesvig Landevei, flere om Sønder Smedeby og en Høi ved Veien strax vest for Stenderup. Paa den anden Side af Veien ligger den meget beskadigede »Grønhøi«, der kan anslaaes til 7 M., og saaledes den største Gravhøi i Sønderjylland.

Der er Sandbakker gjennem hele den tæt bebyggede Strækning fra nord for Oversø til sydlig i Siversted Sogn, denne Form, som først og fremmest søgtes af Bebyggelsen. Saasnart derimod Hedefladen breder sig fra Grænsen af Siversted Sogn og ned over Isted, findes der kun ganske faa Høie, deriblandt en velbevaret, stor Høi ved Isted Kirke, hvorimod flere Stenalders Grave. Vestlig fremskudte Gravhøie findes paa Høiderne ved Gammellund og en større Gruppe ved Bollingsted.

En tæt Stribe Høie begynder først igjen mellem Lyrskov og Skovby, ved Skjæringen mellem Oxeveien og Slesvig-Husum Landevei, fortsættes strax syd for Skovby, gaaer vest om Husby og Lille Danevirke indtil det Sted, hvor Oxeveien skjærer Kurvirket. Høilinen følger Yderkanten af Lerbakkerne, udenfor ligger Hedeflade og Kjærdrag. Der findes her, som det pleier at være Tilfældet omkring den tætte Bebyggelseslinie, en Del spredt liggende Høie, dog ikke i længere Afstand. Fra Øst for Ellingsted og vestpaa indtil Trenen findes ingen Gravhøi, og nogen Forbindelse med Vestkysten over det senere vigtige Samfærdselspunkt ved Hollingsted

kan der ikke antages at have været i Bronzealderen. Paa den korte Strækning fra Skovby til Kurvirket kan der endnu paavises c. 60 Gravhøie, en Linie, der paa det smukkeste oplyser om Bronzealderens Bebyggelse og Vei i Forhold til senere Tiders. Linien gaaer tværs over Danevirket og Kurvirket, som begge ikke vare opførte; Landsbyerne og Oxeveien ligge indenfor i Lerbakkerne, hvor der i Bronzealderen kun var Skov, der strakte sig ned om Bunden af Slien; her var der i Bronzealderen hverken By eller Vei.

Gjennem hele denne Strækning fra Bov til Syd for Slesvig By kunde Bebyggelsen efter Naturforholdene ikke brede sig sønderlig mod Vest. Medens den tilsvarende Bebyggelse i Nordslesvig fra Sommersted til Hjortkjær kunde over sammenhængende Sandbakker strække sig mod Nordvest lige til Vesterhavet, fandtes der her mod Vest et spærrende Bælte af Flader og Kjær, gennemstrømmede af Vandløb dels til Vesterhavet, men navnlig sydpaa, nemlig Jerrisbæk og Trenen med deres Tilløb. Med nord-sydlig Retning gaaer dette Bælte gennem det vestlige Flensborg Amt, navnlig Sognene Handved, Vanderup, Eggebæk og Jørl, og derefter ind i Treia og Sct. Michaëlis Sogne af Gottorp Amt. Det staaer nordpaa i Forbindelse med det Strøg af samme Beskaffenhed, der ovenfor omtaltes næsten som en Tværdeling af Landet, og sydpaa gaaer det over i det Strøg af samme Art, der vestfra strækker sig langt ind over det sydligste Slesvig. Dette Bælte dannede fra Bov til syd for Slesvig By en naturlig Vestgrænse for Bebyggelsen og var et Skjel mellem Østen og Vesten. Ganske spredt strække Gravhøiene sig herind, de yderste liggende som enlige Udløbere; men fjærnere ere de her dog ikke fra de tilsvarende inderste Udløbere, der fra Bebyggelsen ved Vestkysten strække sig ind i Landet, end at det kan antages, at der paa denne Strækning har været nogen Forbindelse tværs over fra Vest til Øst. Meget tydelig ses det dog, at denne Forbindelse kun har været af ganske ringe Betydning; ingen befærdede Veie med ledsagende Be-

byggelse strakte sig her. Alle de Høie, som nærmest slutte sig til det østlige Omraade, ere her blevne anførte. Ved Omtalen af Bebyggelsen fra Vestkysten skal det længere fremme blive nævnt, hvor de inderste Forgreninger findes, gennem hvilke Forbindelsen kan have været knyttet.

Snart syd for det Punkt, hvor Høilinen ved Kurvirket naaer ud paa Sandfladen, ligger der under Jagel By to lave Høie, og atter i Fortsættelse af Linien ses der snart efter, paa Lille Reide Mark, to Høie paa 2—3 M.; vestlig fremskudt findes en Gruppe af 7 Høie mellem Store og Lille Reide. Men ellers findes der, saavidt det er erfaret, ingen Gravhøie ud over den store Sandflade, der strækker sig ned til Eideren. Hverken lige syd paa, eller hvor Oxeveien bøier af til Rendsborg, findes der noget Tegn paa Forbindelser under Bronzealderen. Og dog har naturligvis den Hovedlinie, som fulgtes gennem hele Landet nordfra, og som endnu paa det sidste Stykke er saa stærkt afmærket med Gravhøie, ikke løbet blindt ud i Sandet ved Jagel. Her var man imidlertid i nær Forbindelse med den store Samling Høie om Selk og Hedeby Nor, som nedenfor skal omtales. Naar denne Bygd ligger her som en Bronzealders Forløber for det ældste Hedeby, vare vel Norene dengang som senere en Havneplads, det Punkt, hvor man fra det sydligere af Landet naaede ud til Hav og Skibsfart, ligesom det nordligere havde sine Veie ud til Vesterhavet. Ogsaa senere, efterat Hedeby havde reist sig ved Noret, maatte man for herfra at komme op gennem Landet først drage vestpaa over Heden og igjennem Dancvirke, netop ad Bronzealderens Veilinie¹.

Langt ringere Betydning havde imidlertid denne Adgang til Havet end Havnepladserne mod Nordvest; dette angives ligefrem talmæssig af den store Forskjel i Gravhøienes Antal baade paa selve Stederne og i Oplandet, og naturligvis have Forbindelserne fra den vestlige Ravkyst og fra Hovedpladsen

¹ Se herom Nordiske Fortidsminder, I, S. 244.

for Handelen sydpaa havt en ganske anden Vigtighed end de, som ad Slien førte til den svagt befolkede Østkyst. Saaledes opstaaer Formodningen om, at Havnepladsen ved Selk-Haddeby Nor ikke var det eneste Maal for den indre Hovedvei nordfra. Den kan være fortsat over de foran S. 222 nævnte Bopladser sydefter ved Overgangen mellem Lerbakkerne og Sandfladen. Dog ligge de hverken i Sammenhæng, eller have de havt et større Omfang. Imidlertid findes der noget sydligere en sondret liggende Gruppe Høie ved Fokbek vest for Rendsborg og meget nær Eideren; en enkelt paa 2 M. er bevaret, medens 5 andre deromkring ere udjævnede eller sløifede. Meget betegnende er der paa dette Sted ikke Hedesand, men en lille Lerstrækning omgivet af Sandhøider. Endnu sydligere, i Hamdorf Sogn, har der mellem Byen og den nære Eider ligget en Gravhøi, hvori der fandtes et Bronzesværd; ogsaa dette er ved Randen af en lille Lerstrækning. Mere end dette kjendes ikke, som kunde tale for, at der vestlig for Rendsborg har været nogen Forbindelse over Eideren.

Særdeles lidt maa dette siges at være, naar der tænkes paa det brede Vei- og Bebyggelsesbælte op gennem Landet. Ganske ubetydelig har da i hvert Fald denne Forbindelse været i Sammenligning med det Samkvem, der er saa tydelig udtalt nordpaa ved Kongeaaen. Her er der et fuldstændigt Bebyggelsessammenhæng, sydpaa en Veiforbindelse angiven ved en Række adskilt liggende, smaa Bopladser. Foran dem strakte sig vestpaa en uafbrudt Flade med Sand og Sump, gennemstrømmet af Vandløb over til Bosættelserne fra Vesterhavet. Paa denne Flade ligge ingen Gravhøie; Alt er blevet nævnt, hvad der kjendes paa disse Kanter. Herigjennem kan der i Bronzealderen hverken have gaaet Vei i Nord-Syd eller i Øst-Vest.

Det sydøstlige Omraade i Bronzealderen.

Anderledes end nord for Flensborg angiver i det sydlige Slesvig Skjellinien mellem Sand og Ler ikke den østligste Grænse, hvortil den indre Bebyggelse strakte sig. Tværtimod findes der østen for det foran S. 221 angivne Skjel et stort Bebyggelsesomraade med et eget Midtpunkt og Forbindelser udadtil i forskjellig Retning.

Først Angel. Der ligger Gravhøie rundt om i det Indre paa mange Steder. Det lerbakkede Land har sikkert været skovdækket og saaledes ikke let modtageligt for Bebyggelse i Bronzealderen. Men Sandstrækninger findes mange Steder, og Landet kan saaledes i visse Strøg have ligget aabent. Desuden har Angel den Eiendommelighed og den Forskjel fra det tilsvarende Afsnit nord for Flensborg, at det er stærkt gjennefskaaret af forgrenede Vandløb med omgivende Lavninger. Saaledes var der aabnet Adgang; det er andetsteds set, at et lignende Omraade, gjennefsuret af sammenhængende Sænkninger, var endog stærkt bebygget¹. I Angel mødes Vandløbene mod Vest i det Indre med Vandløb og Sænkninger, der føre mod Øst, og med andre, som gaa sydpaa, til Slien. Alt dette har været som forgrenede Veie, ad hvilke man spredtes omkring i det Indre. Denne Bevægelse indad begyndte allerede i Stenalderen²; men i Bronzealderen fik den en større Udstrækning.

Forbi de S. 221 anførte Høigrupper ved Store og Lille Solt fører Kils Aa, der senere bliver til Trenen, ind i Bakke- dragene og fortsættes af Lavninger op mod Husby. Mellem denne By og Maasbøl i Rylskov Sogn har der været en Række af mange Høie, deraf fire store endnu bevarede. Bronzealders Fund herfra opbevares i Kiels og Flensborgs Museer. Forbi de samme Høigrupper ved Solt gaaer et Vanddrag tværs over Angel, dannet af Bonde Aa, der flyder mod Vest, og Lipping Aa mod Øst. Her omkring samle sig enkelt-

¹ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1911, S. 242.

² Aarbøger, 1913, S. 226.

vis liggende Høie i Sørup, Kværn og Eskriis Sogne, alle sløifede. Om Bebyggelsen her melder et Fund af tre prægtige Ældre Bronzealders Sværd, opgravede i en lille Mose ved Grisgaard i sidstnævnte Sogn. Til Langsø, hvis Afløb gaaer ud i Sandstrækningerne ved Lyrskov, flyder Boholt Aa, kommende langt østfra og med vidt forgrenede Tilløb. I Omgivelserne heraf findes, foruden enkeltvis liggende Høie, større eller mindre Samlinger nord for Holmølle¹ ved Grænsen mellem Strukstrup og Ølsby Sogne, i Brarup Skov, Nørre Brarup Sogn, og om Sønder Brarup; her laa der tidligere om Thorsbjerg Mose, hvorfra det bekjendte, store Fund fra Folkevandringstiden, nogle og tyve større og mindre Gravhøie, der for en Del hidrørte fra Bronzealderen². Ogsaa østligere, i Tøstrup og Ravnkjær Sogne, har der været spredt liggende Høie.

Vende vi os til Adgangene sydfra, da ses et Strøg af Høie i de sammenstødende Moldened³, Nybøl og Slesvig By Sogne at udgaa fra Kysten om Sliens inderste Bredning. I Kalleby, Thorsted og Tolk Sogne ligger der Høie paa begge Sider af Løit Aa; i Brodersby og Ulsnæs Sogne slutte de sig til Sliens Bred. Naar hertil føies nogle ganske spredt liggende Høie i andre, tilstødende Sogne, er det væsentligste anført af, hvad der vides om Gravhøie i det indre og sydlige Angel. Det dreier sig dog om et ikke ringe Antal, henved et Hundrede, og en Del flere, sløifede Høie vilde sikkert kunne paavises. Fra Havkysten kan denne Bebyggelse ikke være udgaaet, som dette foran er paavist, S. 203. Den Opfattelse, at den derimod er udgaaet ikke blot vestfra, men ogsaa fra Slien, støttes meget af, hvad der videre ses omkring dette Farvand. Der findes først ved Haddeby og Selk Nor en stor Mængde

¹ Ældre Bronzealders Gravfund fra »Sysselhøi«, i Museet i Kiel, se Mittheil. d. antropolog. Vereins, Kiel, 13, S. 3.

² Se Engelhardt, Thorsbjerg Mosefund, S. 12.

³ En Præsteindberetning fra 1809 angiver et Antal af tilsammen 40—50 Gravhøie i Moldened og Kalleby Sogne.

Gravhøie, liggende paa de nærmere Bakker helt omkring, men især østefter mellem Neder Selk og Geltorf og i en stor Gruppe ved Lopsted. I Kredsen omkring Norene tælles c. 60 Høie. Efter Beliggenheden om det lukkede Vand, hvorved Hedeby senere reistes, maa det antages, at de betegne et Slags Havnebosættelse, saa at sige det ældste, Bronzealders Hedeby. Høirækken gennem det Indre, der i Sammenhæng naaer til syd for Kurvirket, peger herhen; Afstanden er jo ringe, se S. 225. Der maa vistnok ved Selk og Haddeby Nor have været en Hovedplads for Skibsfarten, af Betydning ogsaa for Befolkningen i det Indre af Landet.

Men der var mange andre beboede Pladser paa de nærmeste Strækninger om det Indre af Slien. En Samling Høie har ligget østligst i Haddeby Sogn, under Borgvedel By. En Gruppe af en Snes Høie findes under Karlswald, sydvest for Flækkeby i Kosel Sogn, nu kun een af dem bevaret. Paa Strækningen mellem Slien og Vindeby Nor har der været talrige Gravhøie, saaledes i Kosel Sogn mellem Bulsø og Slien og ved Dyrvad, i Borreby Sogn baade nord for Kokkendorf og sydfor strækkende sig ned til Westerthal og fremdeles, tæt indenfor Grænsen i det tilstødende Hytten Sogn, paa Østerby Jorder. Det meste heraf er nu ødelagt; nogenlunde bevaret er et Par Høie ved Bulsø, to i Hübergen Skov, een strax syd for Kokkendorf og to ved Westerthal. Endelig findes over den sydlige og vestlige Del af Svansen, indad mod Slien, en Mængde Gravhøie, indtil nordligst ved Binebæk i Siseby Sogn, men ingen videre mod Nord eller mod Øst. I Kosel Sogn er der saaledes udjævnede Høie nord for Bonert, nær Slien, og østligst i Sognet. Disse sidste høre sammen med en Stribe af mange nu sløfede eller udjævnede Høie fra nord for Gammelby i Borreby Sogn og fortsat i Risby Sogn over Nordby og Risby til Stubbe, hvor der ved Slien findes to velbevarede Høie. I selve Nordby laa en stor Høi, hvorfra mærkelige Ældre Bronzealders Fund i Museerne i Kjøbenhavn og Kiel.

De nævnte Enkeltheder i Forbindelse med, hvad der anførtes om det sydlige Angel, kunne vistnok samles til den Helhedsopfattelse, at det Indre af Slien har været Midtpunkt for en omfattende Bebyggelse under Bronzealderen rundt langs alle Kysterne og derfra strækkende sig noget indad. Navnlig ved Selk og Haddeby Nor og sandsynligvis ved Vindeby Nor maa der have været vigtige Pladser for Skibsfart, hvorfra der var Forbindelse med den indre Færdselslinie baade ved Danevirke og nordpaa ved Isted.

Men ogsaa sydpaa gennem det inderste Dänischwold indtil Sydgrænsen ved Eideren maa Befolkningen omkring Slien have haft Forbindelser; dels Grupper, dels Strøg af Gravhøie føre her paa betegnende Maade østen om den høitbakkede Strækning i Hytten og Bünsdorf Sogne. Først i Skoven Gehege Wahrberg, ved Grænsen af Bünsdorf Sogn, en stor Gruppe smukt bevarede Høie og sammenhørende med dem flere, nu mere eller mindre forstyrrede, udenfor Skoven, under Goosefeld, sydligst i Borreby Sogn. Videre har der ligget mange Høie i Sehested Sogn, mellem Hohenlieth og Holtsee, og herfra til omkring Sehested By. Her ligge de saa eiendommelig paa Række umiddelbart langs Eideren, at der ikke kan tvivles om, at dette var et Overgangssted over Aaløbet; ved Siden af det foran nævnte Punkt vest for Rendsborg er dette det eneste Sted, hvor der kan ses at have været Vei sydpaa ud af Landet. Men nogen større Betydning for Ind- og Udførsel kan denne Forbindelse dog ikke have haft. Den ledte først igjennem den store, til begge Sider ubeboede Grænseskov for at naa Slien, og her førte den videre over Bygden ved Haddeby-Selk Nor ind til Hovedmassen af Befolkningen, der sad i det Indre af Landet. I Nordvest, paa jydsk Grund, maa Hovedforbindelsen udad have gaaet, over Vesterhavet.

Vestkysten og Øerne i Bronzealderen.

Det er foran fremstillet, at Bebyggelsen fra det indre Sønderjylland fortsattes i Sammenhæng indtil Havkysten ved Esbjerg—Hjerting, og at der sydligere førte Veie ud til Havet ved Ribe og ved Brøns. At Høilinierne paa de sidste to Steder virkelig betegne Veie og ikke almindelige Bosættelser, ses af den mellemliggende Strækning, der var en næsten ubeboet Sandflade. Kun ved Lundsmark i Hvidding Sogn findes en Gruppe af 6 Gravhøie paa indtil 2 M., liggende ved Randen af en flad Høining; snart sydfor findes en enkelt Høi. De betegne en af de smaa Bosættelser, der ofte træffes i nogen Afstand fra sluttede Høirækker.

Syd for Brøns begynder den lange Bugt, som det høie Land danner, fyldt af Marsk, hvorigjennem Brede Aa har sit Udløb. Ingen Kystbosættelse fandtes her; Gravhøiene ligge dybere inde og ere omtalte ved Linien: Løgumkloster—Brøns, S. 213. Marskbugten ender sydpaa ved Randerup og Ballum Sogne, hvor der har været nu sløifede Høie. Ved Randerup By vides om to, hvorfra Fund af Sten- og Bronze-sager; øst og vest for Ballum By laa »Galgehøiene« og »Bavnehøiene«. Fra Ballum af reise Lerbakker sig umiddelbart ved Havet, strækkende sig i Sammenhæng til Emmerlev. Her var der Landing for Skibe, og her fandtes en fyldig Kystbosættelse; fra Koldby til omkring Emmerlev kan der paavises mindst 60 Gravhøie. Paa Bakkefladen strax nordvest for Hjerpsted ligger en Gruppe Høie, der oprindelig talte 22, medens nu kun 10 ere græsklædte og i det væsentlige bevarede; de øvrige ere udjævnede, men endnu meget kjendelige. Dette er en ualmindelig smuk Gruppe, der giver en god Forestilling om, hvorledes Høiene i Bronzealderen sædvanlig lagdes, gennemgaaende med nogen Afstand indbyrdes, sjældnere et Par meget nær hinanden, vel uregelmæssig anbragte, men dog tydelig omsluttende en aaben Plads, enten helt rundt om eller kun delvis indrammende den. En lignende Ordning have Høiene ved Gaardeby i

Tinglev Sogn, S. 216, syd for Spinkebøl ved Grænsen mellem Trelstorp og Fjolde Sogn, S. 235, paa Sild, S. 244, ligesom ved andre af de foran nævnte store Grupper. Ganske saaledes er det ogsaa i Jylland¹. Det maa antages, at Boligerne laa paa den aabne Plads mellem Høiene, som een efter een reistes deromkring. Høiene ved Hjerpsted og overhovedet i hele dette Kyststrøg ere anselige, indtil 5—6 M. høie. Syd for Byen findes en lignende Gruppe paa 6 Høie og lidt derfra endnu to. Adskilte fra disse, paa en lavere Del af Banken, ud mod Havet, findes en tredie Samling Høie, smukt bevarede, men kun indtil 2,50 M. høie. Omkring Emmerlev ligge Høiene mere spredt; fra flere af dem haves Bronzealders Fund, saaledes fra den nu sløifede »Nøragerhøi«, 5 M. høi, der laa vest for Kirken. Den indeholdt en Egekiste, hvori Sværd og Guldring². Af de bevarede Høie er »Galgehøi« nordlig for Byen den største, 5 M. høi. Der er ikke noget andet Sted i Sønderjylland, hvor Bronzealderens Høie ere saa fuldstændig bevarede som paa Kyststrækningen i Hjerpsted Sogn.

Ved Emmerlev begynder en ny, langt dybere Marskstrækning, gaaende ind østen om Tønder, og tillige længere, idet den med samme Bredde naaer sydpaa indtil Bordelum Sogn. Men denne Bugt kan ikke i Bronzealderen have været fyldt med Marsk; idetmindste maa der have været Seiling ind til Lerbakkerne i Daler og Møgeltønder Sogne ved Nord-siden af Bugten. Her findes der nemlig langs det nuværende Marskland en Del Gravhøie, hvis Beliggenhed kun kan forklares af, at der var Adgang fra Havet. Længere sydpaa findes der flere Steder ganske lignende Forhold som her; under de ensartede Naturforhold formedes Bebyggelsen og lagdes Gravhøiene paa ensartet Maade og da saaledes, at det tydelig ses, at Marsken ikke kan have været til i det Om-

¹ Aarbøger for nord. Oldkynd. 1904, S. 56; 1911, S. 259.

² V. Boye. Fund af Egekister, S. 119.

fang, at den hindrede den umiddelbare Adgang fra Havet. Om Landsænkning og høi Marskdannelse senere end Bronzealderen paa et enkelt Sted, sydligst paa Sild, er der talt under Stenalderen¹; men ligesaa bestemte Beviser herfor giver Gravhøienes Beliggenhed for hele Vestkystens Vedkommende. Fra Sted til Sted er det nemlig saa, at Gravhøiene ligge i stort Antal paa Høiderne nærmest ved Marsken og ved Vandløb derigjennem. Høilinier, der maa angive Veie, ses udgaaende herfra; men indadtil i Landet aftage Høiene i Antal, Bebyggelsen udtyndedes efterhaanden, dybere ind østpaa findes enten ingen eller kun ganske faa Gravhøie, saaledes at der i hvert Fald kun har været ganske ringe Forbindelse med Østsiden af Landet. Langs Vestkysten var der fra Nord af og helt sydpaa til Stapelholm en Række indbyrdes adskilte Kystbosættelser, hver med sit mere eller mindre snævert afgrænsede Opland.

I Daler og Møgeltønder Sogne har der kun været smaa Bygder. Omkring Daler By, paa det høie Land ved Seirsbæk, der løber ud ved Høier, har der ligget en Del Gravhøie mod Nord omkring Daler Mølle og en anden Gruppe syd for Byen; Alt er nu sløifet. Saaledes ogsaa flere Høie om Møgeltønder By. Indenfor disse Høie og bagved hele Kystbosættelsen herfra og nordpaa til Ballum—Randerup er der yderlig lidt at nævne. Nordlig laa paa Høiden syd for Harres i Brede Sogn nogle faa Smaahøie, nu ødelagte. Sydligere, ved Grænsen mellem Visby og Abild Sogne, ligge sammen to lave, forstyrrede Høie. Iøvrigt findes intet paa de store Sandflader mellem Kjærstrækninger, før man naaer ind syd for Løgumkloster, se foran S. 213, og langt østpaa til Ravsted og Bylderup Sogne, se S. 217. Her har der sikkert ingen Forbindelse været mellem Øst og Vest.

Langs Inderranden af den store Marskbugt fra Emmerlev—Tønder i Nord til Bordelum i Syd findes der, efter hvad

---

¹ Aarbøger, 1913, S. 175.

der foreligger, kun Gravhøie paa et eneste Sted, nemlig paa Høidedraget »Langbjerget« i Læk Sogn, mellem Læk og Søholm Aa. Flere Høie vides her at være sløifede. Tæt nordøst for Klintum By ses endnu en velbevaret Høi, c. 3 M. høi; paa Klintum Bjerg er der sløifet en Høi, hvori der siges at være fundet et Bronzesværd. Udenom denne lille Bosættelse findes der ikke Gravhøie før i stor Afstand; nærmest ere Høiene i Karlum Sogn, se S. 217. Om disse mulig belegne en Forbindelse med Vesterhavet, kan ikke afgjøres; men med Læk kan der efter Naturforholdene ikke have været nogen Berøring. Det maa, efter hvad der foran og nedenfor er anført om Vestkysten, have været en egen, sondret Kystbygd, som i Bronzealderen laa paa »Langbjerget«, og det foranliggende, brede Marskland maa først senere have afspærret Pladsen fra Havet.

Tilsvarende, men lettere at forstaa er Forholdet i Bordelum Sogn, hvor det er en langt smallere Marskstrækning, der er dannet foran det høie Land. Vest for Dørpum findes en langstrakt Gruppe af 13 Høie, alle smaa, tildels stærkt afgravede, ingen over 2 M. I det nordpaa tilgrænsende Langhorn Sogn paavises endnu et Par sløifede Gravhøie, og her ere vi paa den yderste Høining ved Marsken, med Havet snart udenfor.

Atter samme Forhold snart sydpaa ved Breklum. Paa Høiden strax øst for Byen, der ligger umiddelbart ved den her ikke brede Marsk, begynder en Stribe Gravhøie, der strækker sig lige østpaa til Trelstorp By i det tilstødende Sogn. Nogle og tyve Gravhøie kunne paavises i denne Række, deraf dog kun tre Rundhøie bevarede og en anselig, men stærkt medtagen Langhøi, alle i Breklum Sogn. Udenfor Rækken ligger kun en enkelt Høi, nordpaa i Heden, c. 4 M. høi.

Men naar Marsken paany, snart sydpaa omkring Arlaa, danner en dyb Bugt, falder det ikke saa let at antage, at der ved de Gravhøie, som ligge her dybt inde i Trelstorp, Fjorde

og Olderup Sogne, var nær Adgang til Havet. Og dog kan Sagen ikke være tvivlsom. Paa Høiderne nær den inderste Arm af Marsken, som kun ligger 0,70 M. over Havet, findes i de nævnte Sogne Gravhøie i stort Antal og strækkende sig herfra bestandig mere spredte ind over Landet. Langs den Vei i Trelstorp Sogn, der fører fra Arenshøvt i Syd til Hjolde-lund Skjel i Nord, tildels med det gamle Navn »Oxevei«, og langs den Vei, der skjærende den første fører mod Vest og Øst til Trelstorp og Fjolde By, tælles c. 40 Gravhøie; medregnede ere dog de nærmeste Høie i Fjolde Sogn, der høre til disse Rækker. Udenfor de angivne Linier ligge næsten ingen Høie, derimod ved Endepunkterne atter Gravhøie, der pege fremad. Det er tydeligt, at disse Linier betegne Oldtids Bosættelse og Færdsel, omtrent hvor Nutidens Veie gaa. Paa disse slette Jorder, lyngdækkede og for en Del indtagne til Plantage, ere ualmindelig mange Gravhøie bevarede; de naa en Høide af 4 M. »Syvhøiene« syd for Spinkebøl danne en vidtom synlig Gruppe, men ere alle opgravede i Midten.

Nær Arlaaen og den inderste Arm af Marsken ligger fremdeles en lille Gruppe Høie under Hokstrup i Fjolde Sogn, og i Olderup Sogn begynde Høiene i samme Afstand fra Marsken, ved Arlevad, herfra spredende sig over et Strøg af dette og de nærmest østpaa tilstødende Sogne, Hatsted og Svesing, her dog kun indtil Svesing By og Vester Orsted. Paa dette lille samlede Omraade kjendes 45 Gravhøie, deriblandt forholdsvis mange velbevarede og nogle betydelige, som en Høi paa Arlevad Mark og det saakaldte »Tapelberg« vest for Svesing, begge 4—5 M. høie.

Øst for Vester Orsted findes i det store Svesing Sogn ingen Gravhøie, og heller ikke i det østpaa følgende Treia Sogn. Her gaaer det ubebyggede Bælte, der foran S. 224 omtaltes som Skjel mellem Øst og Vest. Vi skulle nu norden herfor og begyndende vestfra søge ind til dette Bælte over de store Strækninger, som ligge bagved den omtalte Række Bosættelser fra Kysten ved Læk, Bordelum og Arenshøvt i Trels-

torp Sogn, og vi ville da finde, at Forbindelsen tværsover, østpaa, var overmaade ringe.

Nordligst findes der saavidt vides slet ingen Gravhøie mellem Gruppen ved Læk og det sammenhængende Bebyggelsesbælte i Nord—Syd gennem Handved Sogn. Lidt sydligere maa man for at træffe Gravhøie, helt over til Store Vi Sogn i Flensborg Amt. Hvor en flad Høide breder sig om Lille Vi mellem to Vandløb i Øst—Vest, der indbyrdes forbindes ved Kjærdrag, ligge spredt 5 nu næsten sløifede Smaahøie. Hinsides det nordre Aaløb, under Meden i Valsbøl Sogn, ses ved Veien mellem Lille Vi og Meden en enlig, nu stærkt medtagen Høi, der hæver sig 3 M. Den ligger ganske usædvanlig paa lav Sandflade. Vistnok afmærker den Oldtidens Vei fra Bosættelsen om Lille Vi til den ikke fjærne Bygd mellem Handved og Flensborg. Anden Forbindelse kan Bopladsen næppe have havt; den er altsaa en Udløber østfra.

Atter længere sydpaa skal der i Lytjenholm Sogn nærmest øst for Bordelum have været nogle Gravhøie ved Mirebøl. Østefter følger Hjoldelund Sogn. Der kjendes her et Par sløifede Smaahøie og 3 store Høie, indtil 4 M., østligst, ved Skjellet til Store Vi Sogn. Under Sillerup i dette Sogn ligge ganske spredt omtrent 8 mindre Høie. Hermed er Grænsen for Bebyggelsen naaet; de nærmeste Gravhøie lige østpaa ligge østligst i Vanderup Sogn, paa den anden Side af Jerrisbæk.

Videre mod Syd ligger det store Fjorde Sogn, der vestligst har Høie, som henhøre til de under Trelstorp Sogn omtalte Linier. Fremdeles har der om Løvensted været flere Høie; allernordligst er der endnu bevaret en enlig liggende Høi paa 2 M. En saadan enlig Høi, paa 3 M., findes ogsaa ude paa Hedefloden nord for Nordsted. Paa de Høininger, hvorpaa Byerne Kollund og Haselund ligge, kan der paavises mindst 6 Høie, alle sløifede; omkring Fjorde By en halv Snes, paa een nær sløifede. Langt fremskudt mod Øst ses

ved Bondelum en lille, stærkt afgravet Høi. Omtrent ligesaa langt imod Øst findes der i det tilstødende Jørl Sogn ved Gravlund en forstyrret lille Høi paa 1 M. og mulig Rester af to andre, over hvilke en Vei er ført. Øst for disse yderst liggende Høie ved Bondelum og Gravlund flyder Jerrisbækken gennem en bred Flade, hinsides hvilken, i Eggebæk Sogn, de første fremskudte Høie møde, som henhøre til Midtbebyggelsen i Landet.

Det har været nødvendigt saaledes i det enkelte at anføre Alt, hvad der kjendes af Gravhøie ind over Landet bagved Kystbosættelsen, for at det ret kan ses, hvorledes Bebyggelsen udtynnes indefter og sluttelig ganske ophører ved det Bælte af Sandflader med Vandløb, der er blevet kaldet et Skjel mellem Øst og Vest. Vistnok kan der have været Berøringer gennem det; men det maa dog efter det fremstillede være klart, at Kystbygderne og Midtbebyggelsen vare væsentlig adskilte Omraader. Dette at Bebyggelsen aftager, efterhaanden som man fjærner sig fra Kysten, er et af de vigtigste Beviser for, at Bosættelserne ved Marskranden, der have efterladt saa talrige Høie, virkelig vare Kystbygder; kun det at der her var Adgang fra Havet, kan forklare Gravhøienes Beliggenhed og deres store Antal. Det kan tilføies ogsaa deres Størrelse og, hvad der staaer i Forbindelse dermed, den bedre Bevaringstilstand. Det vil være bemærket, at Gravhøiene indefter, hvor de ikke længere optræde i Grupper, men oftest stærkt spredt, ere lave og gennemgaaende ødelagte. Saaledes er det oftest i Udkanten af en Bebyggelse; der har ikke i Oldtiden været Kraft til at reise de store Høie, og med de faa og smaa har Eftertiden let faaet Bugt. I Kystbygden var der anseligere Mænd, der formaaede at bygge store Høie, og disses Størrelse ligesom deres Mængde har bedre værnet dem gennem Tiderne.

Fra Bygderne om Arlaaen gaa vi videre sydpaa. I Skøbøl Sogn, nærmest nord for Husum, ligger der paa en Bakke ganske nær Havet to smaa Gravhøie. En betydeligere Bosæt-

telse har der først været dybt inde bag den næste Marskbugt, ved Oldersbæk i Mildsted Sogn. Forholdene ere her ganske som ved de alt beskrevne Pladser. En Marskarm strækker sig helt ind til Byen; her maa i Bronzealderen have været Seiling. Dels her omkring, men navnlig paa Bakkerne strax nord for Byen ligge Gravhøiene, som herfra gruppevis strække sig videre i to Linier, mod Vest og mod Øst. I den første Retning gaa de indtil Vosberg, mod Øst ind i Ostenfeld Sogn, indtil øst for denne By, mellem den og det nære Witbæk og vest for Witbæk. Alt er indbyrdes saa nært, at det ses at danne eet Sammenhæng, rundt om adskilt fra alle andre Bosættelser. Mod Nord, imod Svesing Sogn, er der et bredt Vanddrag og et Bælte uden Gravhøie. Vestpaa, ud imod Havet, findes ingen Gravhøie ud over Vosberg. Østpaa heller ingen ned imod Trenen, hvis brede Leie maatte hindre Overgangen til Hollingsted; men hinsides findes der heller ikke Høie før over imod Skovby og Lille Danevirke, se S. 223. Paa denne Kant var der ingen Forbindelse. Sydpaa er der en høløs Strækning indtil Gruppen ved Svabsted, hvorom strax nedenfor.. Der var overhovedet ikke anden Adgang til Bopladsen i Mildsted Sogn end fra Havet; mere end noget andet Sted vise alle Enkelthederne her, at Gravhøiene ere efterladte af en Kystbygd. Deres Antal er betydeligt, tilsammen c. 60 indenfor de angivne Grænser; den gruppevise Ordning, indtil 6 sammen, hidrørende fra en enkelt Slægtskreds, træder smukt frem; forholdsvis mange ere bevarede og af anselig Størrelse, indtil 4 M.

Ved den næste Plads indtræder den Forandring, at et Flodløb danner et Mellemlid til Havet. I selve Svabsted By, paa Kirkegaarden, ligger en af de største Gravhøie i Landet, over 6 M. høi; den bærer en Klokkestapel. Møllen strax vest for Byen ligger sikkert nok paa en Gravhøi; noget derfra findes en Høirest. Nord for Byen ligger en meget stor Høi, »Ruheberg« kaldet, ved den en gennemgravet Høi og Høi-

ninger efter andre sløifede. Snart øst for Svabsted har der paa de høie Bakker, om hvilke Trenen dreier sit Løb fra Syd til Vest, ligget Grupper af store Høie, af hvilke der nu kun er bevaret Rester. Ved Hude ses saaledes Høininger efter sløifede Høie; det saakaldte »Glockenberg« blev gjennemgravet 1852, uden at noget fandtes; ved Fresendelf laa der tidligere mange Høie. At alle disse hidrøre fra en Bosættelse, hvis eneste eller dog egentlige Vei gik ad Trenen til Havet, er klart. Opad langs Trenens Løb findes ingen Bosættelser, der kunde være Mellemlid til andre Bygder. Ingen Høie angive Forbindelser nordover mod Pladsen ved Oldersbæk; her spærrede tydeligt nok Skoven. Thi omkring Svabsted er der en stor Strækning med Lergrund, og ind herover findes der betegnende nok ingen Gravhøie. Udenom mod Vest ligger Marsken og søndenom atter den brede Marsk, hvorigjennem Trenen har sit Løb. Bronzealdershøiene ved Svabsted ere Minder om Begyndelsen til den senere saa vigtige halvt Kyst- halvt Flodby ved Vandveien ind i Landet.

At ogsaa Bosættelsen paa Stapelholm ved selve Eideren skyldes den nære Forbindelse med Havet, er umiddelbart givet; thi Holmen var en Ø mellem Eider, Sorg og Trenen, og opad langs Eiderens Løb findes ved Nordsiden ingen Bosættelse før saa langt østpaa, at der ikke kan tænkes paa en Forbindelse ad Flodveien. Ved Sønderstapel laa de 4 »Wollenberge«, af hvilke nu kun een stor Høi er bevaret. Ligeledes ved Øens Sydside laa vestpaa ved Drage det saakaldte »Brassberg« og østpaa de fem »Fünfberge«, alle nu sløifede. Mellem Bergenhusen og Wohlde laa i Skov en tæt Gruppe af 11 Gravhøie, af hvilke kun to smaa ere nogenlunde bevarede. En Del andre fandtes spredt; ogsaa ved Erfde paavises Pladsen for en sløifet Høi. Alle de Mindesmærker, som kjendtes for snart halvandet Hundrede Aar siden¹, kunne endnu eftervises, men udjævnede eller ødelagte. At den

---

¹ J. A. Bolten, Stapelholm. Wöhrden 1777.

førstnævnte Gruppe hidrører fra Bronzealderen, maa antages efter dens hele Art; for de øvrige Høies Vedkommende lader dette sig ikke afgjøre; men Fund baade af Sten- og Bronzesager ere fremkomne paa Øen.

Det er da set, at der i Bronzealderen langs Vesterhavet fra Esbjerg i Nord til Eideren i Syd fandtes en Række af Kystbosættelser, hvorfra der var nær Adgang til Havet, snart umiddelbart, snart ad Vandløb. Senere Marskdannelse har gjort, at mange af disse Pladser nu ligge dybt inde i Landet. Saa langt er det da fra, at der paa disse Steder gennem Tiderne ere lidt Tab af Land. Derimod kan det antages, at noget er bortskyllet paa den eneste Strækning i Sønderjylland, hvor det høie Land endnu gaaer helt ud til Havet, mellem Ballum og Emmerlev; meget kan det dog sikkert ikke være.

Naar det findes, at Kystbosættelserne fra Brøns af helt sydpaa kun have havt Betydning for et større eller mindre Opland, men ikke have været i fastere Forbindelse med det østlige Indre af Landet, hvor Hovedmassen af Befolkningen sad, da forstaaes det bedre, at Kystpladserne nord for Brøns og da navnlig ved Esbjerg—Hjerting fik saa stort Omfang med derfra udgaaende Færdselslinier. Al den Tilførsel over Havet sydfra, der skulde naa frem til det Indre og Østkysten, har nemlig maattet gaa op til Havnepladserne paa jydsk Grund for derfra atter at bringes sydpaa i Landet.

Iøinefaldende er det, at Vestkysten har havt en større Betydning end Østkysten. Bosættelserne ere langt stærkere afmærkede ved Gravhøie; det har været en forholdsvis talrig Befolkning, som sad her. Aarsagen til denne Overvægt kan ikke have ligget i gunstigere Naturforhold. Thi østpaa er der frugtbart Ler, og der var Storskov; mod Vest er der gennemgaaende Sand, og Skove fandtes vel kun paa de mindre Strækninger, hvor der er Lergrund. Der kan dernæst ikke tænkes paa et rigt Fiskeri. Bortset nemlig fra, at det i det hele ikke kan ses, at Fiskefangst har spillet en særlig Rolle

i Bronzealderen¹, vil jo sikkert nok Østkysten have givet bedre Betingelser herfor i en Tid, da man som Regel næppe stod langt til Havs for at fiske. Det maa have været Skibsfart og Tilførsel over Havet, som gav Vestkysten dens Betydning². At Handel sydfra tillands har havt meget lidt at sige, er blevet paavist, S. 230. Men Tilførsel fra denne Kant har havt en overordenlig stor Betydning i denne Tid. Naar det betænkes, at al den megen Bronze og Guldet, som findes i de Tusinder og Titusinder af Gravhøie over de danske Lande, er indført, og at der til Gjengjæld for denne Metalmasse har maattet udføres en tilsvarende Værdi, maa det indrømmes, at Handelen har havt meget at sige. Og denne Strøm af Varer ud og ind maa overveiende være gaaet langs Vestkysten for, fra de jyske Havnepladser, for nogen Del dog ogsaa Skagen rundt³, at spredes over de vestlige Landsdele og Øerne. Hovedsagelig er denne Tilførsel kommen fra Syden og ad Elbens Vandvei, for en mindre Del fra britisk-nordfranske Kyser. Disse udenrigs Forbindelser ere vel blevne opretholdt fra Kystbosættelserne, som herved fik deres Trivsel. Men ved Siden deraf har det jo været af den største Betydning, at Ravet, der var den Værdi, hvormed det indførte Metal betaltes, fandtes ved Vestkysten; sikkert var dette Forhold det første Grundlag for Bebyggelsen.

Fuld Bekræftelse paa det her fremførte give de talrige Bronzealders Gravhøie paa Sild, Før og Amrom. Ikke blot er det jo ved Gravhøiene umiddelbart givet, at Øerne havde søfarende Folk; men Høienes Talrighed især paa Sild er saa stor, at de tydelig sige, at Befolkningen ikke levede af, hvad den lille Ø gav. Der findes ingen Ø i Norden, der frembyder lignende Forhold; men overhovedet er der ikke noget Punkt, hvor Bronzealderens Gravhøie findes i større Mængde, det skulde da være paa den Strækning indenfor

¹ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1904, S. 61.   ² De herpaa tydende Forhold ere tidligere fremstillede i Aarbøger, 1904, S. 62 og 1911, S. 274 og 312.

³ Herom er talt i Aarbøger, 1911, S. 318.

Esbjerg—Hjerting, der foran S. 212 betegnedes som et Udgangspunkt for Skibsfarten, og nordligst ved den jydske Ravkyst, i Thy. Talrige Fund fra alle Bronzealderens Afsnit ere fremkomne paa Sild, med Sager af bedste Art, ogsaa en Del Guldringe og Guldbelægninger paa Bronze. Befolkningen maa have haft en Hovedandel i den udenrigs Skibsfart og været ledende i Handelslivet langs Vestkysten.

Der findes nu paa Øen omkring 300 mere eller mindre velbevarede Gravhøie, og for henved 50 sløifede kan Pladsen paavises. Imidlertid har der sikkert oprindelig været betydelig flere end nu, vel ikke paa de lyngklædte Strækninger, hvor Gravhøiene nu for den langt overveiende Del forefindes; her kan ikke ret meget være sporløst forsvundet; men hvor Byerne ligge, og paa de til dem hørende opdyrkede Jorder kunne mange Høie være ganske sløifede. Dette vides ogsaa at være Tilfældet for den udstrakte Badeby Vesterlands Vedkommende; der haves Beretninger om mange her omkring sløifede Høie, ligesom der foreligger en Del Fund herfra. Fra det anførte Tal af c. 300 bevarede Gravhøie maa udskilles c. 60, der ligge i Grupper dels paa Morsum Hede, dels sydlig for Venningsted; de ere af disse, i tæt Samling liggende Smaahøie fra Vikingetiden, som især kjendes fra de tre Vesterhavssøer og fra Vendsyssel. De øvrige kunne med megen Sikkerhed henføres til Bronzealderen, dels efter deres Art, dels fordi der er gravet i mange omkring i de forskellige Grupper og man overalt har truffet Bronzealder, yderst lidt derimod fra Stenalderen; men sandsynligt nok er det, at man sædvanlig ikke er gaaet dybt nok og saaledes ikke har fundet de Bundgrave fra den senere Stenalder, der andetsteds saa almindelig ligge dybest i Høiene. At Øen har haft en Befolkning allerede i Stenalderen, angives af de store Stengrave¹, ligesom ogsaa af de ikke faa Stensager, der ere fremkomne paa Øen og nu opbevares i forskellige Museer.

¹ Aarbøger, 1913, S. 227.

Yderlig i mange af Høiene er der truffet Grave fra Jernalderen; men selve Høiene ere dannede i Bronzealderen.

Fra denne Tid maa det altsaa antages, at henved halvtredie Hundrede Gravhøie ere bevarede, dog dette for manges Vedkommende kun i det Ydre og tillige kun sete paa Afstand. Særdeles mange ere nemlig forstyrrede eller udgravede i gammel eller ny Tid, og heraf ere de stærkt mærkede. Navnlig i Aarene 1870—80 foretog Kieler-Museet talrige Undersøgelser¹, der vel fremskaffede betydelige Fund, men dog ikke bragte det fulde Udbytte, idet der ikke raadedes over tilstrækkelig Erfaring og Indsigt i Arbeider af denne Art. Høiene bleve imidlertid for en Del atter istandsatte, saaledes at de fremdeles virke for Synet sammen med de øvrige talrige Høie, der ere samlede paa et lille Omraade. Det er nemlig kun de to sammenhængende Bakkepartier ved Øens Midte med Sand og Lergrund, der have Gravhøie; de langt udskydende Arme mod Nord og Syd, som ere dækkede af Klitter, henlaa vistnok ogsaa saaledes i Oldtiden, idet de ere uden Mindesmærker. Fremdeles ligge Gravhøiene for den langt overveiende Del i et enkelt Sogn, Keitum, og her især østpaa, men kjendelig aftagende ind imod Klitterne paa Vest-siden. Det ses ikke, at Sandhøiene her ere rykkede frem over eller ind imellem Gravhøiene, som dette kjendes fra Jyllands Vestkyst. Derimod har der østpaa dannet sig Marsk om Gravhøiene². Paa Sild er det da som paa det overfor liggende Fastland, at der ikke ses siden Oldtiden at være foregaaet større Tab af Land, men tværtimod en Tilvæxt.

Gravhøienes Fordeling og indbyrdes Stilling er som ellers i Bronzealderen. Flere eller mange ligge samlede i en uregelmæssig og aaben Gruppe, nogenlunde paa Række eller henover en lille Strækning. I forskjellig Afstand deromkring ligge faa eller flere Høie spredt. Et Mellemrum skiller en

¹ H. Handelsmann, Ausgrabungen auf Sylt, Kiel 1873 og 1882.

² Aarbøger, 1913, S. 176.

saadan Samling fra den næste. Men her i Keitum Sogn er der baade mange saadanne Grupper og meget fyldige, saa at der paa en Maade er Gravhøie hele Sognet igjennem, fra tæt udenfor Byen indtil det Punkt, hvor Klitterne begynde nordpaa. De enkelte Grupper skille sig dog ret tydelig, saaledes især »Tinghøiene«, en Samling af 17 mest store Høie, der ligge paa Bakkeflade midt paa Øen; vidt synlige tage de sig paa Afstand prægtig ud; nærvæd ses de store Beskadigelser, de ere undergaaede ved hensynsløs Udgravning, der har efterladt dybe Skaar og Sænkninger. En Samling af 23 Høie, for en Del anselige, ligger paa Morsum Hede, paa Øens østligste Odde; 11 af dem ere udgravede og viste sig at hidrøre fra Bronzealderen. Den høie Belliggenhed paa den smalle Landtunge, det at Lyngen endnu ikke er fjærnet, og at kun faa af Gravhøiene ere udjævnede, fremdeles Forbindelsen med Grupper strax mod Øst og Vest af lavere Høie fra den yngre Jernalder gjør dette Punkt særlig tiltrækkende. Snart nordfor, ved det der byggede Hotel, findes en anden større Samling af Bronzealders Høie. Her og ellers paa Øen ere Høiene som sædvanlig i Bronzealderen af meget forskjellig Størrelse, fra ganske lave til de høieste, paa 4—5 M., som overhovedet oftere forekomme. Af saadanne store Høie er der dog paa Sild forholdsvis flere, end der ellers træffes. De ses i alle de større Grupper, hvor de ligge omgivne af mindre i forskjellig Størrelse, denne Afvexling, der er det bedste Kjendemerke for Bronzealderens Høigrupper. Den største Høi paa Øen var »Store Brøndshøi«, paa 6 M., ved Kampen Fyrtaarn; den er nu dybt udhulet og benyttes til Møddingplads. Nærvæd ligger »Lille Brøndshøi«, paa $5\frac{1}{2}$ M. Dette er saa omtrent det høieste Maal, som Bronzealderens Gravhøie kunne naa, jvfr. S. 195. Af alle de anførte Enkeltheder vil det fremgaa, at Bronzealderens Minder paa den lille Ø have ganske samme Præg som ellers, men at de træde frem med usædvanlig Styrke.

Paa lignende Maade staaer det med de to mindre, nær-

mest sydpaa liggende Øer. Mange Fund af Bronze- ligesom iøvrigt af Stensager ere fremkomne her, ogsaa en Del Guld. Gravhøiene have været talrige, men ere daarlig bevarede. Paa Før ligge Bronzealderens Høie alle nær Sydkysten; intet tyder paa, at der er gaaet sønderligt Land tabt i Havet. Syd for Utersum og Hedehusum have Gravhøiene været talrige, og flere ere endnu bevarede, med en Høide af omkring 3 M. En stor Gruppe har ligget syd for Goting, hvor der ses en Høi paa mindst 5 M., mærket af gjentagen Gravning. Længere mod Øst findes en betydelig Langhøi. Paa Amrom fandtes der ifølge paalidelige Optegnelser af 1848¹ ialt 33 Punkter, hvor der var Oldtidshøie eller Grupper af Høie, flere dog allerede dengang udjævnedes. Senere ere mange blevne udgravede, hvorved det er set, at Gravhøiene paa Øen for største Delen hidrøre fra Bronzealderen. Foruden flere spredt liggende findes endnu ved Stenodde sydligst paa Øen en Gruppe af en halv Snes større Bronzealders Høie, for en Del dog udjævnedes, den høieste paa 4 M.² De omtalte tre Øer ere de eneste i den hele Ørække, som have høit, sand- og lerbakket Land, der alene var modtageligt for Bebyggelse i Bronzealderen. De øvrige bære ikke Gravhøie og have da ikke været beboede, om de overhovedet dengang vare fremkomne af Havet.

Saaledes ere vi naaede yderst ud mod Vest og have dermed afsluttet denne Vandring omkring i Bronzealderens Land mellem Kongeaa og Eider. Vel lang maa den have faldet den ikke særlig stedkjendte; men knappere kunde den ikke anlægges, om Mindesmærkerne virkelig skulde opsøges og alle de bebyggede Steder paapeges. Meget er der ogsaa set; denne fjærne Oldtid maa ikke længere siges at være dunkel. Baade Naturen og Menneskelivet kan fremstille sig for os i tydelige Træk. Ligesaa afvexlende som Landet og

¹ Optegnelser af Pastor Lor. Fr. Mechlenburg, i Nationalmuseet.

² Häberlin, Beiträge zur Heimatkunde der Insel Föhr, 1908; Christian Jensen, Vom Dünenstrand und Wattenmeer, Schleswig.

betinget af Hav og Fjord, Skov og Hede, Bakker og Kjærdrag fandt vi Bebyggelsen; betinget dernæst af selve Menneskelivet, det indre Samkvem, Forholdet til nærliggende Landsdele og Forbindelserne fjærnt ud over Havet. I Alt dog et ægte nordisk Bronzealdersland som de andre, der omgives af de danske Strande og Sunde. En Jyde eller Øbo, som færdes her, hvad der ofte hændte, som dette ses af Veilinier og Kystbygder, vil have fundet ikke blot sin egen Natur, men ogsaa Alt, hvad der var ham bekjendt fra Menneskelivet; ogsaa Slægtninge og Landsmaal, thi noget Skjel var der hverken nordpaa eller paa de aabne Vandveie mod Øst.

Meget fremmed har derimod dette Bronzealders Land for os i Nutiden. Den bedste Part med Lergrund var dengang Skov, men Sandjorden Ager, paa Steder hvor Lyngen nu ofte breder sig; Landets Rigdom nu Agerjord, dengang mest Faareflokke. Bronzealdersfolkets Hovedsæde i det Indre af Landet, og Vestkysten af større Betydning end Østkysten, hvor ubeboet Skov strakte sig over Pladserne for Nutidens Fjordbyer fra Haderslev til Slesvig. Kystbygder med Skibsfart, hvor de store Landsbyer med Kvægavl nu ligge dybt inde bag Marsken. Ingen »Oxevei« langs Vestkysten, men »Oxeveien« østpaa allerede befærdet, dog nordligst ikke førende ind over Haderslev og til Kolding, men løbende vestpaa over til Foldingbro. Hvor fremmed Bronzealderen er os, skal videre ses i de følgende Afsnit.

Den ældre Bronzealders Fund.

Saa mangfoldige, saa egenartede, saa fuldkomne i Forarbeidning og i kunstnerisk Henseende ere Bronzerne fra den ældre Halvdel af dette Tidsrum, at de bestandig ville staa som Minder om et af de mærkeligste og ypperste Afsnit i Folkenes Historie. Men udførlig kan dette ikke her blive fremstillet. Indgaaende gransket som Bronzealderen har været fra Studiernes Begyndelse indtil de sidste Aar, vil der nemlig for Sønderjyllands Vedkommende ikke kunne frem-

føres noget egentlig nyt om de store og almindelige Forhold. Derimod vil det vel en hel Del tydeligere, end det hidtil er sket, kunne eftervises, hvilken Stilling denne Landsdel havde indenfor det hele Omraade, og et Omrids kan gives af, hvad der herfra blev ydet, og hvad der findes bevaret¹.

Og det maa da strax siges, at sønder- og nørrejydsk, fyensk og sjællandsk, det er Eet. Saamange Hovedtræk og Enkeltheder ere paa det nøieste overensstemmende, og intet kan paavises, der er afvigende: Sønderjylland hørte i den ældre Bronzealder til det danske Omraade. Men ikke blot det: ogsaa Fundmassen er saa stor, Sagerne og Arbeidets Art en saadan, at det er meget klart, at denne Landsdel hørte til det indre og egentlige Sæde for den danske Bronzekultur, til dens Kjærnedel ligesom

Nørrejylland og Nordsjælland, medens Vendsyssel, Lolland-Falster og Skaane vare Yderled, hvor Alt stod svagere.

De ældste Bronzesager, som enkeltvis findes i vore Egne, ere indførte sydfra, og ganske lignende forekomme indtil Middelhavslandene. Hertil høre navnlig simple, flade Øxblade af oftest stærkt kobberholdig Bronze, som ogsaa oftere ere fundne i Sønderjylland. Et saadant Stykke, afbildet i

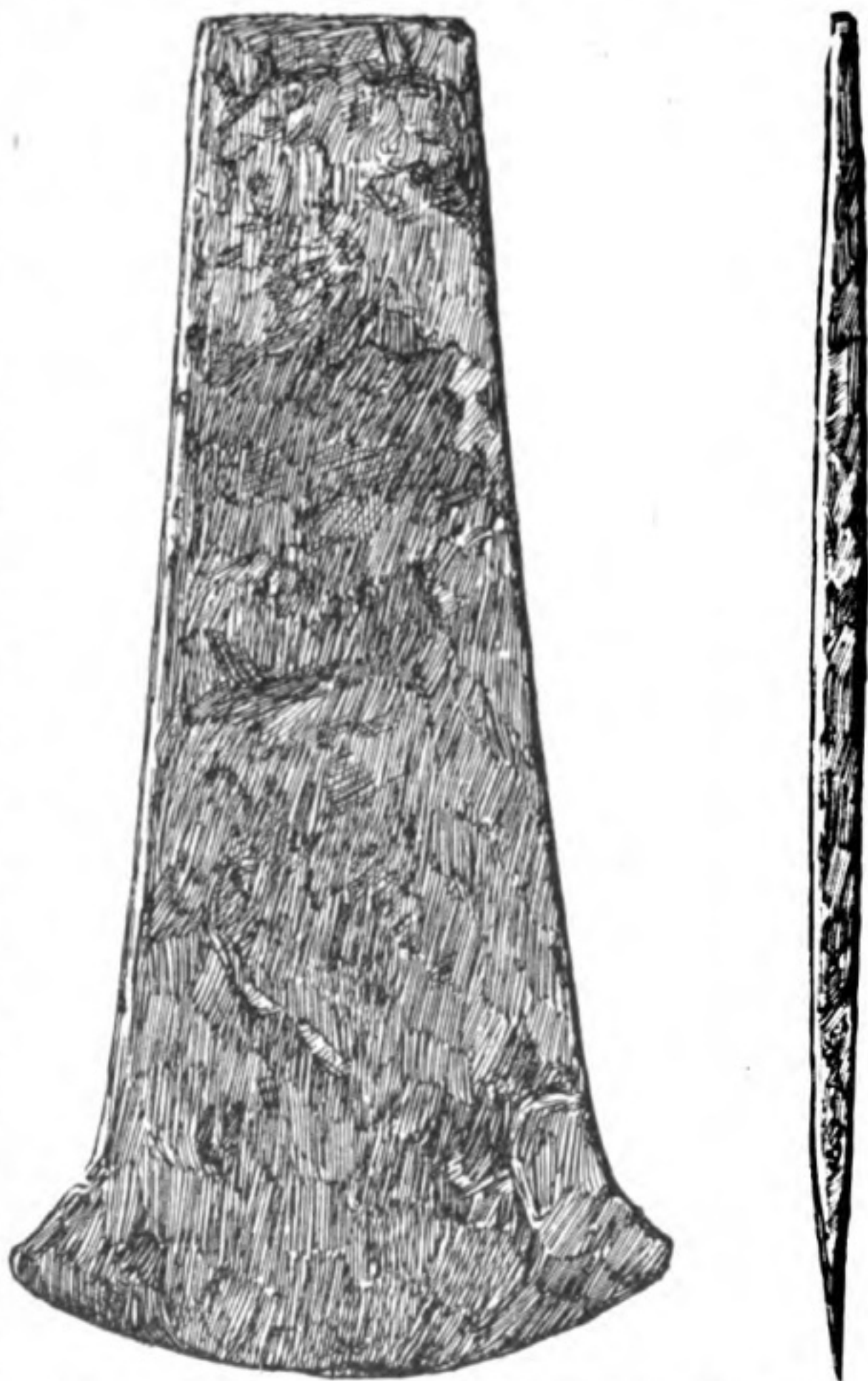

Fig. 1. Fra Vonsbæk Sogn, Haderslev Øster Amt. Privatsamling paa Lange-land. Længden: 0,18 M.

¹ I dette og de følgende Afsnit betegnes Fund, der tilhøre Nationalmuseet, ved: N M, Kieler Museet ved K M, og Haderslev Museum ved H M.

Fig 1, er fra Ørbyhage i Vonsbæk Sogn, Haderslev Øster Amt¹. Disse ældste Bronzesager findes ikke i Grave, og hidrøre sikkert fra en Tid, da Stenalderskulturen endnu raadede i Landet; de betegne saaledes et Indledningsstadium².

Det nye Tidsrums Begyndelse kan først regnes fra den Tid, da Bronzesagerne vise sig i Gravfundene. Det er Dolk-

Fig. 2. Fra Harreslev, Hanved Sogn, Flensborg Amt. Museet i Kiel³. Efter Photographi. Bredden foroven: 0,06 M.

blade, der betegne dette Bronzealderens første Afsnit, som gaaer over i og umiddelbart fortsætter Stenalderens Slutningstid, da ogsaa Dolke, men hugne af Flint, vare det faste Gravudstyr. Et Dolkblad, af den ældste Form, med svære Nagler, fra en Gravhøj ved Nordborg, Als, er afbildet i Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1909, S. 9; et lignende er fundet ved Stenbjergskov, Stenbjerg Sogn, Flensborg Amt (K M). Ofte er der fremdeles i Sønderjylland fundet noget yngre, sikkert mest indførte Bronze-

dolke med eiendommelige Nagler, der ved det store, hvælvede Hoved efterligne de tidligere svære Nagler, medens der mellem de to Plader kun findes en spinkel Stang. Paa Klingens Flader kan der være særdeles fint udførte Ornamenter. Det øverste Parti af et saadant Dolkblad, fra Harreslev, Hanved Sogn, Flensborg Amt, er afbildet i Fig. 2 (K M). Kun een af Naglerne er bevaret; de tomme Naglehuller vise, hvor spinkelt deres Midt-

¹ Andre findes fra Kjeldstrup, Vilstrup Sogn, Haderslev Øster Amt (N M), Terkelsbøl, Tinglev Sogn, Tønder Nørre Amt, og Kidholm, Gjelting Sogn, Flensborg Amt (K M).

² For nærmere herom og om det følgende se Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909 og her Slutningsafsnittet.

³ For Tilladelsen til at lade udføre denne og flere neden følgende Afbildninger skyldes der Museet i Kiel en erkjendtlig Taksigelse.

parti var. Andre Dolke af denne Art foreligge fra Grave ved Bjerent, Nybøl Sogn, Gottorp Amt, Bonert, Kosel Sogn, Ekernførde Amt o. fl. St. (K M). Ganske som disse ere de Dolke, der i de nuværende danske Landsdele betegne den første Bronzealder med indførte Sager, der kunne følges tilbage til Mellemeuropa og Norditalien, og med hjemlige Efterligninger, der vise den begyndende Behandling af Bronzen her i Norden.

Anderledes begyndte Bronzealderen i det nordlige Tydsk-

Fig. 3. Fra Siversted, Flensborg Amt. Nationalmuseet. Længden c. 0.20 M.¹

land. Der fandtes her et ældre Afsnit med hjemlig Bronze-
forarbejdning, der i Tid falder sammen med den sidste
Stenalder i Norden eller, som det ogsaa kan udtrykkes, med
det strax foran omtalte Indledningsafsnit. Denne Forskjel
mellem de danske og de nordtydske Egne fremhæves ogsaa
af tydske Forfattere²; men Sønderjylland slutter sig paa
dette Punkt som senere til det danske Omraade.

Yderlig sjældne ere Sagerne fra den nordiske Bronzeal-
ders 1. Afsnit, og meget anderledes staaer det ikke med den
paafølgende Gruppe, da nye Sager indførtes, medens tillige
det fremmede antog det første nordiske Præg og ogsaa en-
kelte egentlig nordiske Former dannedes³. Endel enkelte
Stykker fra dette 2. Afsnit kjendes fra Sønderjylland, saale-
des mindst 8 af de svære, ofte smukt ornamenterede Øxer

¹ Efter A. P. Madsen, Afbildninger, Bronzealderen, Pl. 1, Fig. 4.

² Prof. G. Kossinna, Mannus-Bibliothek N. 6, Die Herkunft der Germanen, 1911, S. 24.

³ Se herom Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1909, S. 17.

som Fig. 3; dette Stykke er fra Siversted, Flensborg Amt (N M). Den rundt fremtrædende Knob paa Siden ses kun paa een anden, ganske lignende Øxe, fra Bornstein, Gettorf Sogn, Ekernførde Amt¹. De øvrige Stykker af denne Art ere

Fig. 4.

Fra Dyrehaven, Løit Sogn, Aabenraa Amt. Nationalmuseet. $\frac{1}{2}$.

for en stor Del ornamenterede paa tilsvarende Maade. Een vides funden i Hannover, nogle faa i Holsten, een i Mecklenburg og i Norge, 11 i det sydlige Sverige²; men fra de danske Øer og Nørrejylland har Nationalmuseet c. 30, medens mange andre vides ikke at være indkomne hertil. Det hele Antal kan vist anslaaes til c. halvhundrede. De anførte Tal vise tydelig, at Kulturens Midtpunkt var de gammel-danske Lande, derunder Sønderjylland, der har et forholdsmæssig stort Antal. Fra denne Tid ere ogsaa flere Øxer af Form som Fig. 4, med fremstaaende Sidekanter til Støtte for Skaf-tet; dette Stykke er fra Dyrehaven, Løit Sogn, Aabenraa Amt (N M). Afgjort fra 2. Afsnit er den ældste Bælt-krog, en stor Hage, hvorved Mandens

Livrem knappedes sammen, en Form, som er dannet her nordpaa og i ændret Skikkelse bevaret i den følgende Tid. Et saadant Stykke er fundet i Omegnen af Slesvig By (K M) og et ganske tilsvarende ved Løve, Holbæk Amt; dette sidste er afbildet i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 26.

I 3. Tidsgruppe³ er den nordiske Ornamentstil helt fæstnet, fra nu af forskjellig fra alt andet. Sværdknappen har det rhombiske eller lindseformede Omrids, som vises af Fig.

¹ Afbildet Mestorf, Alterthümer, Fig. 242. ² Oscar Montelius, Chronologie d. ältesten Bronzezeit, Braunschweig 1900, S. 25. ³ Se Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 36.

5 og 6; Bøilenaalen viser sig nu i Fundene, stedse med trindt Hoved paa Naalen, Fig. 60 ndfr., ikke fladt bagtil som ved alle de yngre, Fig. 14; den eiendommelig nordiske Stridsøxe, Paalstaven som den kaldes, er fuldt formet og udstyret med Ornamenter, jvfr. Fig. 17. Men overfor alt dette, der viser den hjemlige Udvikling, staaer en betydelig Tilførsel sydfra, navnlig af Sværd; de ere af ny Form, se Fig. 7, hidbragte sydfra ad de tidligere Veie. Fundene ere nu ikke saa sjældne, de fleste og bedste fra Sønderjylland, især fra Øen Sild, og

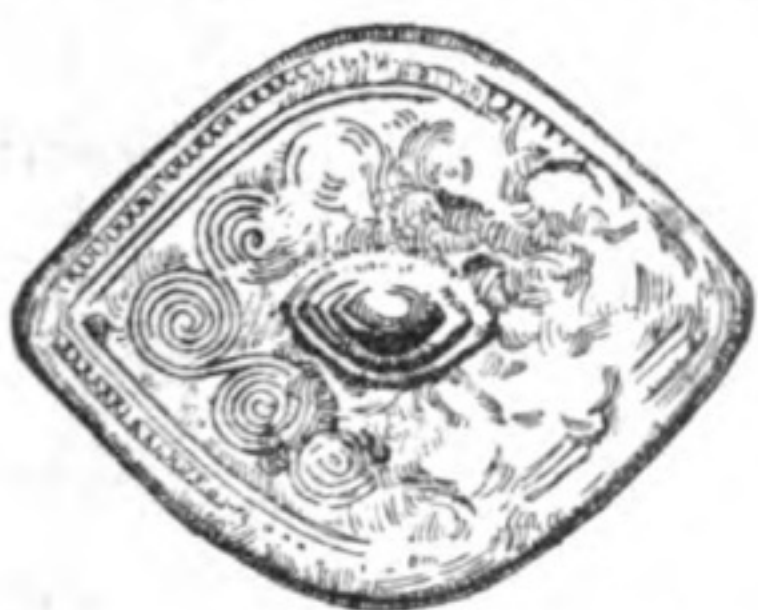

Fig. 5. Fra Over Jersdal, Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt. Museet i Kiel. Efter Photographi. Bredden: 0,06 M.

Fig. 6. Fra Sild. Museet i Kiel¹. Efter Photographi. Bredden: 0,067 M.

fra de sydligere Dele af Nørrejylland; det skulde antages, at det er indenfor denne Kreds, at dette første, store Gjennembrud af den national nordiske Stil er foregaaet.

Herhen hører Fundet fra »Toppehøi« i Bjolderup Sogn, Aabenraa Amt, foran S. 215 omtalt som liggende paa et vigtigt Færdselspunkt. Høien var en af de betydeligste fra Bronzealderen, 30 M. bred og 5 M. høi. Ved Afgravning af Fyld blev der i 1827 under en dækkende Stendynge fundet en Kiste dannet af en Egestamme og deri Sværd, Dolk, Paalstav og Bøilenaal, Alt af Bronze og udmærket bevaret, fremdeles en smukt udskaaren Hornkam, Rester af Øxens Træskæft og af en Træskaal, samt Levninger af Mandens Hue, Dragt og Hovedhaar (N M). I »Lille Dragshøi«, Høirup Sogn, Haderslev Vester Amt, stødte man i 1859 paa en Egekiste, se

¹ Jvfr. Handelsmann, Ausgrabungen, Pl. 2, Fig. 12.

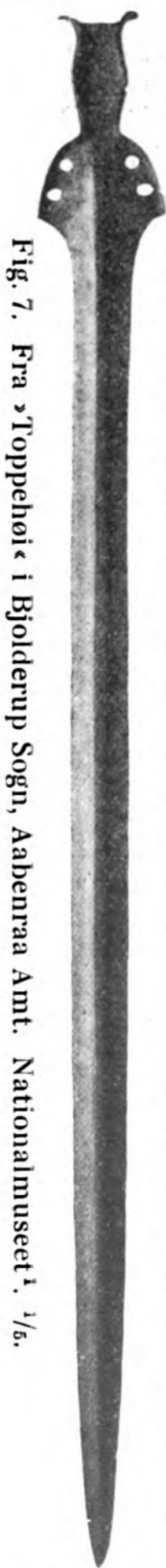

Fig. 7. Fra »Toppehøj« i Bjolderup Sogn, Aabenraa Amt. Nationalmuseet¹. 1/6.

Fig. 8, der stod under en mægtig Stendynge; den er 2,60 M. lang og velbevaret, Træet stenhærdt og hvert et Øxehug i det Indre tydeligt. I Kisten optoges den gravlagte Krigers Hovedhud med det paasiddende, velbevarede Haar, nogle Rester af Hue og Klædning, en Bronzedolk og en stor, udskaaen Træskaal, der paa eiendommelig Maade er ornamenteret med indslagene Tinstifter (N M). Ganske tilsvarende Skaale og ornamenterede paa samme Maade foreligge fremdeles, velbevarede eller i Brudstykker, i det nedenfor S. 261 omtalte Fund fra en Høj ved Nordby, Risby Sogn, Ekernførde Amt (K M), fra to Gravhøje ved Vamdrup og nord op over Halvøen fra Vorgod Sogn i Hammerum Herred og fra Flynder Sogn i Skodborg Herred, Ringkjøbing Amt (N M). Disse smukke og mærkelige Trækar, ialt 9 Stykker, der næsten synes at maatte være gjorte af samme Haand, vidne om et nøie Fællesskab mellem nordlige og sydlige Dele af Halvøen.

Men ogsaa som Helhed høre de nævnte og andre samtidige Fund fra Sønderjylland² fuldstændig sammen med den ofte omtalte Gruppe af mærkelige Egekistefund³, især fra Ribe, Ringkjøbing og Aarhus Amter, der foruden Bronzesager indeholde Dragter og Træsager, som ellers ikke findes bevarede i Gravhøjene. Og denne Gravlæggelse i Egekiste har efterhaanden vist sig at være ganske almindelig paa den danske Bronzealders Omraade. I Nationalmuseet findes foruden den ovenomtalte fuldstændige Kiste ogsaa Underdelene af to Ege-

¹ Jvfr. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 47.

² Se Handelsmann, Ausgrabungen auf Sylt, Kiel 1873.

³ Se om disse: Vilhelm Boye, Fund af Egekister, København 1896 og J. J. A. Worsaae, Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminder, S. 31.

kister fra Uge Sogn, Aabenraa Amt, og fra Emmerlev Sogn, Tønder Nørre Amt, begge udmærket bevarede og gjorte af Stammer, der vare indtil 0,90 M. tykke. Den sidstnævnte har det eiendommelige, at der ved Hjørnerne er en fremstaaende Tap, hvorved den lettere kunde bæres til Graven¹. I Flensborg Museum findes Underdelen af en mindre Egekiste fra Maasbøl, Rylskov Sogn i Flensborg Amt, Rester af flere have i Museerne i Aabenraa, Kiel og Berlin, og om Fundet af andre foreligger der Beretninger. Fra Nørrejylland er der bevaret mange Egekister, og Rester ere trufne i talrige Gravhøie. Egeki- sten har været en ganske almindelig Gravform overalt i Landet, og det gennem lange Tider. Vel er den ikke truffen ved Fund, der beviselig

¹ De ere alle afbildede i V. Boyes sidst anf. Værk.

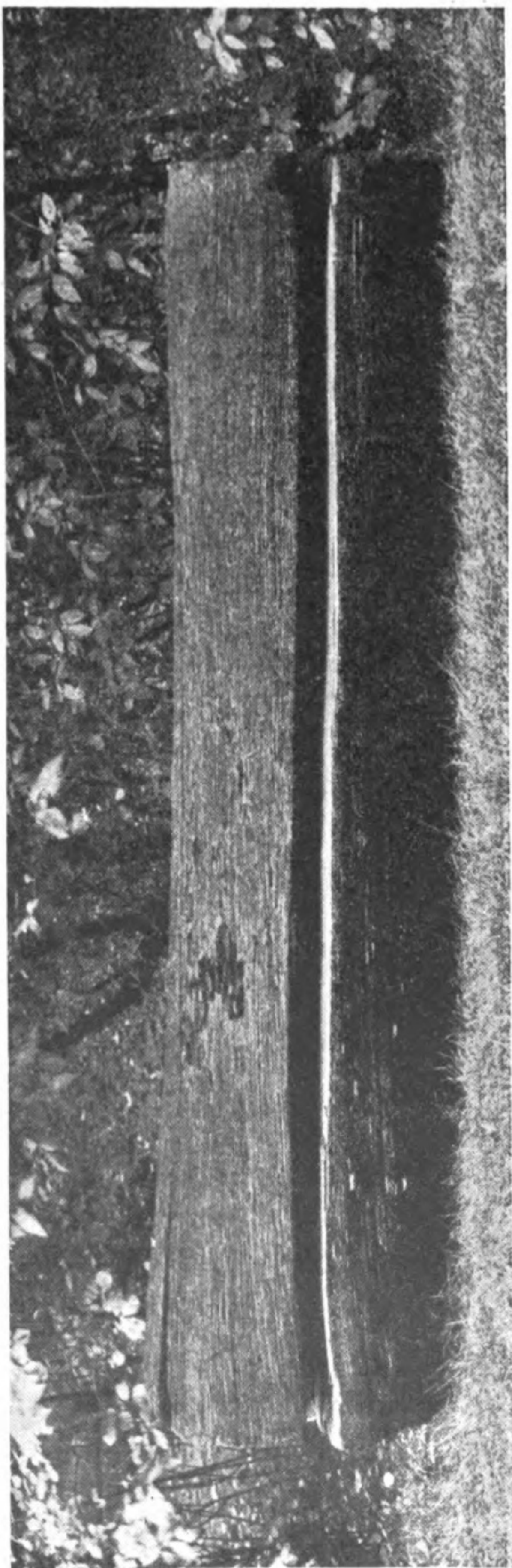

Fig. 8. Fra »Lille Dragshøj«, Høirup Sogn, Haderslev Vester Amt. Nationalmuseet.

ere tidligere end Bronzealderens tredie Afsnit; men ældre Bronzealders Grave ere meget sjældne, og det at dække og

Fig. 9. Fra Toftlund Kirkegaard, Haderslev Vester Amt. Museet i Haderslev. ²/₃.

omslutte Gravrummet med svært Træ var, som det er set under Stenalderen, allerede dengang almindeligt paa Halvøen. Nedad i Tiden blev Anvendelsen af Egekister fastholdt, indtil den helt nye Gravskik fremkom med de brændte Ben nedlagte i Urnen. Fra Sønderjylland haves et Fund med Egekiste fra 5. Tidsgruppe, som ovenfor er nævnt S. 232.

Den 4. Gruppe er fra den store danske Bronzealders Tid, med den store Spiralornamentik, de storladne, kraftige Former og den store Bronze-fabrikation; Fundene foreligge i meget betydeligt Antal. Under fortsat Udvikling af det ældre er der fremkommet en udpræget national Stil af høit Kunstværd, og overfor dette staaer der sydfra indførte Sager af betydelig ringere Art¹. Vende vi os strax til de største og ypperste Arbejder fra denne Tid, til Sværdene med Fæstet helt af Brønze, da bliver det ikke usikkert, hvorledes Sønderjylland dengang stod. Et Sværdfæste som det i Fig. 9 afbildede, der er fra en Høi paa Toftlund Kirkegaard, Haderslev Vester Amt (H M), kan som kunstpræget Metalarbeide fuldkommen jævnstilles med det bedste, der er fundet nordpaa. Hvert et Træk i Form og Ornament har

¹ Se nærmere herom Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909.

sit ganske tilsvarende, ikke blot den almindelig forekommende Fæsteknap med Spiralrækken og til den anden Side det udfligede Parti, der griber ned over Klingen, men ogsaa selve Haandfanget, der findes saa afvejlende ornamenteret. De samme nedadløbende Rækker af Spiralslyngninger indrammede i aflange Felter og omgivne af uddybet Grund til

Fig. 10. Fra Langbjerg, Hanved Sogn, Flensborg Amt. Museet i Kiel. $\frac{2}{3}$.

Fig. 11. Fra Hjerpsted Sogn, Tønder Nørre Amt. Nationalmuseet. $\frac{2}{3}$.

Indlægning med Harpixmapse ses paa ikke faa Sværd fra Sønderjylland, som fra alle de andre Landsdele¹. Et ved Grisgaard i Eskriis Sogn, Angel, fundet Sværd (K M) ligner saa nøie som muligt et Sværd fra Svendborg Amt (N M)².

¹ Fra Kjøbenhoved, Skodborg Sogn, Haderslev Vester Amt, Mus. Nr. B 2391. Fra Fyen, se A. P. Madsen, *Bronzealderen, Suiter*, Pl. 4, Fig. 4. Fra Jylland, Mus. Nr. 16180, 22238, B 961 og 3905. Fra Sjælland, Mus. Nr. B 3703.

² Afbildet af A. P. Madsen, sidst anf. Sted.

De fordybede Tværbaand over hele Grebet, som vare udfyldte med en indlagt Masse, ses paa det smukt bevarede Fæste Fig. 10 fra Langbjerg, Hanved Sogn, Flensborg Amt (K M), og ganske tilsvarende i alle Enkeltheder paa et Sværd fra Holbæks Amt¹; flere andre nøie lignende Fæster ere trufne paa Sjælland og i Nørrejylland². Men ogsaa i Sønderjylland,

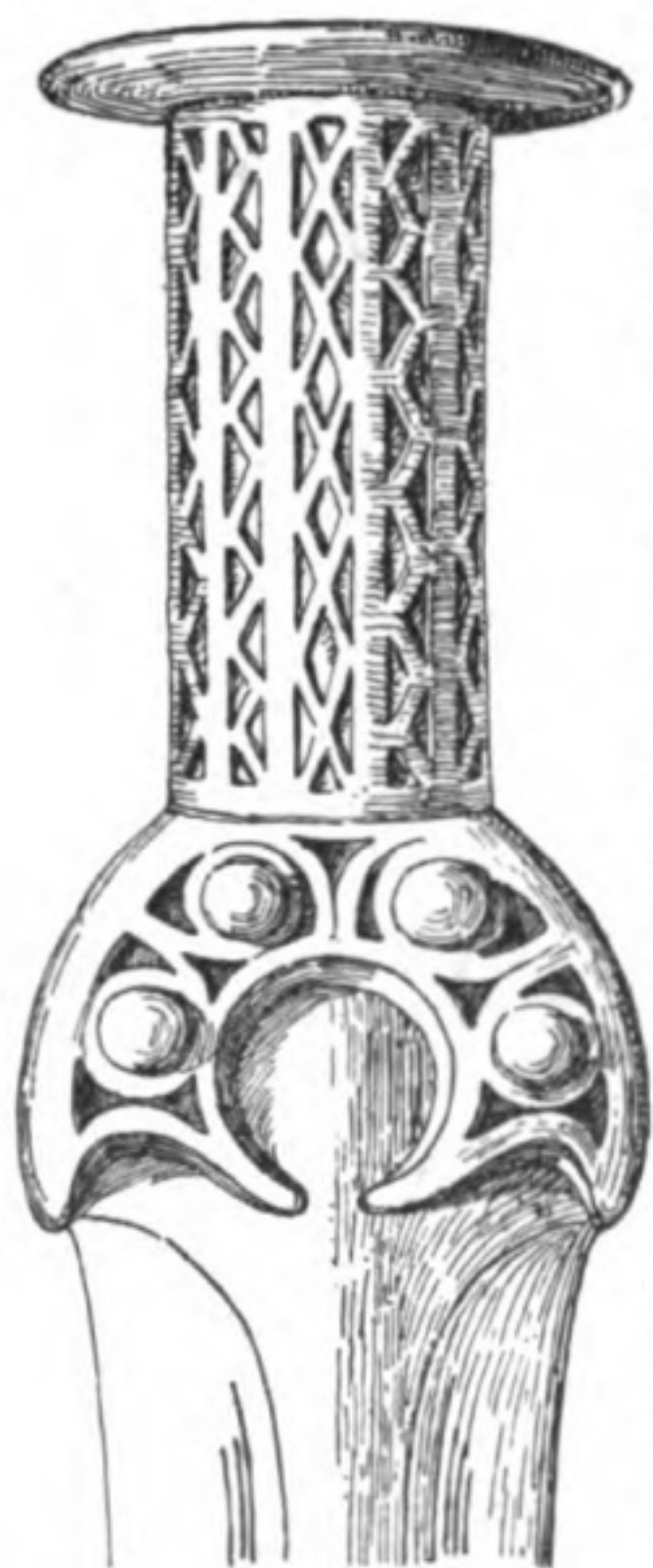

Fig. 12. Fra Nordby Sogn paa Als. Privatsamling. Efter en ældre Tegning. $\frac{1}{2}$.

saaledes fra Gasse, Skjærbæk Sogn, Haderslev Vester Amt (H M), og det smukt bevarede Stykke Fig. 11 fra Hjerpsted Sogn, Tønder Nørre Amt (N M). De to ved Siden af hinanden afbildede Sværdfæster ere saa nøie ens, at de næsten skulde antages at være gjorte af samme Haand. Ligesom paa Stykket Fig. 11 have Tværbaandene paa Fæstet Fig 10 været perlede, hvad der dog nu kun ses foroven, idet Fladen nedadtil er blankt afslidt. En saa nøie Lighed træffes meget sjælden. Som Regel er der megen Afvexling i Enkelthederne, hvad der er et Udtryk for den kunstneriske Væxt, som fandtes i denne Tid; thi det maa erindres, at den store Bronzealders Ornametik fik sin Fuldendelse her paa nordisk Grund, hvor Sagerne findes, og ikke var tillært eller indført udefra. Ogsaa det her om-

handlede Motiv med vexlende Tværbaand fortæller om, hvor fast indarbeidet det enkelte Element er; thi rundt omkring over det danske Omraade findes det sammenarbeidet med de øvrige Motiver, og ned gennem Tiden spores det endnu i 6. Tidsgruppe. Det skulde da synes, at man maatte kunne se, hvorledes de forskellige Ornamente først ere frem-

¹ Nationalmuseet. Nr. B 7428.

² Se Boye, Fund af Egekister, S. 36: fra Hover Sogn, Ringkjøbing Amt. I Ribe Museum et Sværd fra Ringgive Sogn, Veile Amt. Fra Nordsjælland Mus. Nr. 25945 og B 845.

komne, og i det foreliggende Tilfælde kan man det vistnok — det peger mod Sønderjylland. I en af Vamdrup Høiene fandtes et Sværd¹, paa hvilket hele Midten af Grebet ikke er af Bronze, men beklædt med Harpixmapse, og heri er der indlagt Tværstriber af Bronze enten for at styrke eller pryde; naar dette Mønster blev gjentaget ved et helt bronzestøbt Fæste, maatte det blive som ved Fig. 10—11.

Det Fællesskab, som er set ved de anførte Mønstre, findes ogsaa ved de andre oftere forekommende. Saaledes det eiendommelige Mønster, som dannes af skraatløbende Baand, der omslynge Kredsfelter; det kjendes ensartet fra Øen Sild og fra Sjællands Odsherred². De nedadløbende Vinkellinier paa Grebet, omgivne af uddybet Grund og indfattede i glatte Rammer, ses paa Dolkfæstet Fig. 12

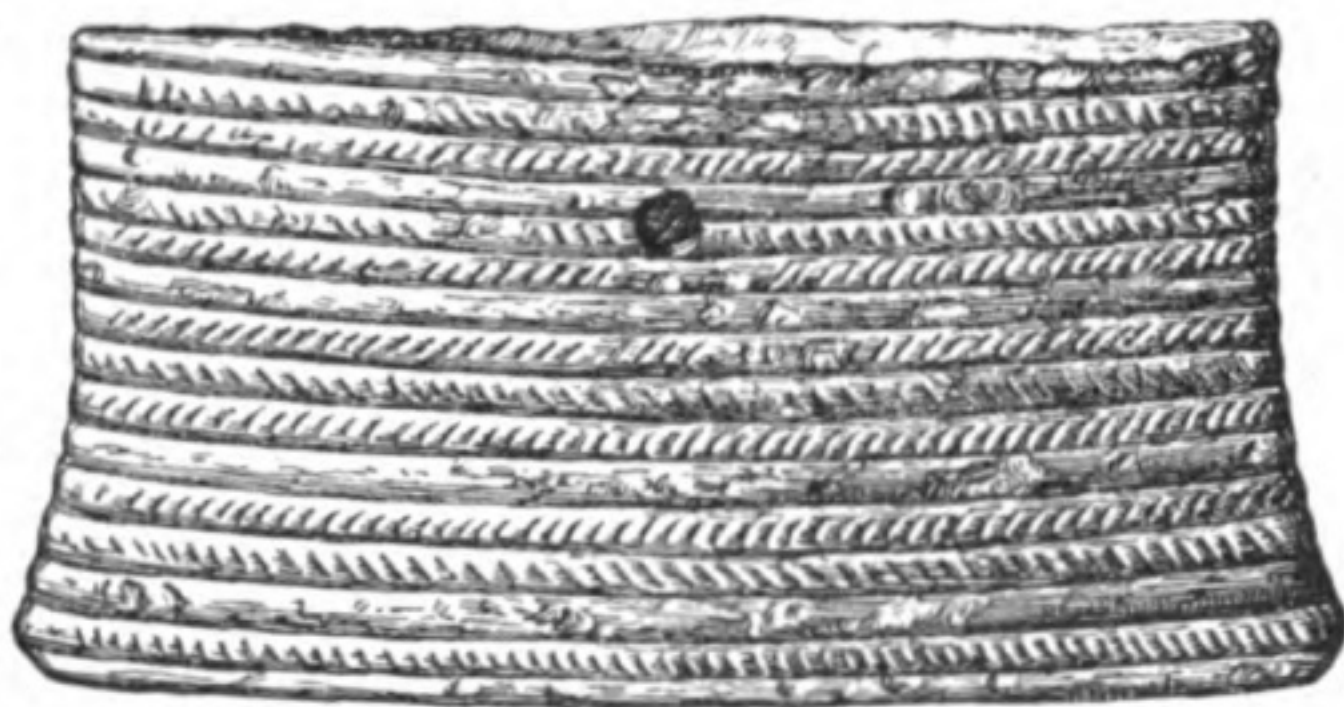

Fig. 13. Fra Over Jersdal, Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt. Haderslev Museum⁵. $\frac{2}{3}$.

Fig. 14. Fra Toftlund Kirkegaard, Haderslev Vester Amt. Haderslev Museum. $\frac{3}{4}$.

fra Nordby Sogn paa Als, paa et Sværd fra Kaltenhof, Gettorf Sogn, Ekernførde Amt (K M)³, paa et meget smukt Sværd fra Arnlund, Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt (H M); men ogsaa nordover, paa Sværd fra Hammerum Herred, Ringkjøbing Amt, fra Antvorskov Birk, Sjælland⁴ og flere

¹ Afbildet af V. Boye i anf. Værk Pl. 20.

² Jvfr. Mestorf, Vorgeschichtliche Alterthümer, 182 med A. P. Madsen anf. St. Pl. 7, 27. ³ Mestorf anf. St. 176.

⁴ Se Afbildningerne A. P. Madsen, Bronzealderen, Suiter, Pl. 7, 24 og 25.

⁵ Der bringes herved Haderslev Museum en erkjendtlig Taksigelse for Tilladelsen til Afbildning af dette og flere andre Stykker.

andre Steder. Det rige Stof, som foreligger af prægtige Sværdfæster, viser, at den eiendommelige nordiske Ornamentik var ganske ensartet over alle de gammeldanske Lande.

At fremdeles Sønderjylland fuldt saa meget som nogen anden Landsdel har medvirket ved Dannelsen og Udøvelsen af denne nationale Kunst, kan sluttet af Fundene, som mest allerede ere fremkomne i Afbildning¹. Der træffes Stykker, som ere dristigere i Formen end, hvad der ellers kjendes, saaledes den i Fig. 13 afbildede Bronzedopsko til en Sværdskede, funden ved Over Jersdal, Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt (H M), den største, som kjendes, men iøvrigt som Formen stedse er ved de nys omhandlede Sværd. Atter dette er en paa dansk Grund fremkommen Form, og det afbildede Stykke maa høre til de ældste i den lange Række, som haves af disse Dopskoer. Skeden var dengang af Træ, samlet af to tykke Plader, der holdtes sammen ved en Bevikling. De skraatstribede Riller paa Dopskoen gjengive øiensynlig disse Baand; Underfladen har en Tegning, der vistnok skal minde om Aarerne i Træet. En meget stor Bøilenaal af Bronze er vist i Fig. 14, funden paa Toftlund Kirkegaard sammen med et oven afbildet Sværd og af den for denne Tid sædvanlige Form (H M). Et smukt og mærkeligt Stykke, fra Lilholt, Skrydstrup Sogn, er den i Fig. 15 afbildede Bronzeplade med en Øsken paa Bagsiden til Fastbinding (K M). Den har været bestemt til at anbringes ved Kvindens Livbaand som de oftere forekommende større eller mindre Smykkeplader, der ere rigt udstyrede med Spiralornamenter. Men her er Grunden mellem Ornamenterne aaben, hvad der gjør dette Stykke til et høist tiltrækkende lille Kunstarbeide. Der kjendes kun to lignende Stykker, fundne ved Hjarbæk, Viborg Amt og paa Sjælland, i Ringsted Landsogn, begge ornamen-

¹ Foruden det andetsteds anførte se de udmærkede Sværdfæster: Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 69, Fig. 76, fra Fæsted, Hygum Sogn, Haderslev Vester Amt og: A. P. Madsen anf. St. Pl. 8, Fig. 44, fra Kegenæs, Als. Se fremdeles Henvisningerne Worsaae, Slesvigs Oldtidsminder, S. 40, Anm. 1.

terede noget anderledes, det skulde siges i en noget ældre Stil; det sidstnævnte er afbildet i Fig. 16.

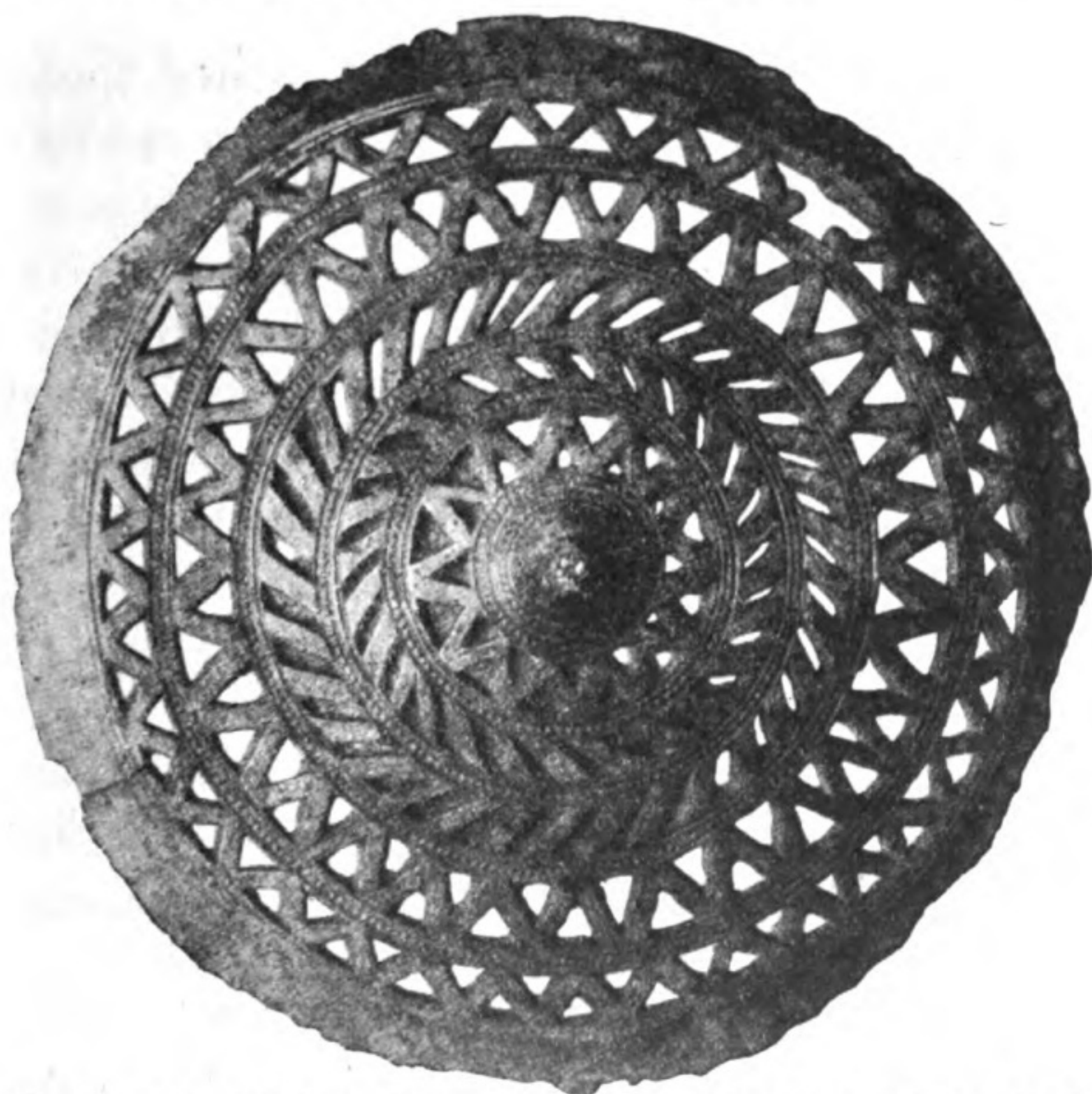

Fig. 15. Fra Lilholt, Skrydstrup Sogn, Haderslev Øster Amt.
Museet i Kiel. $\frac{2}{3}$.

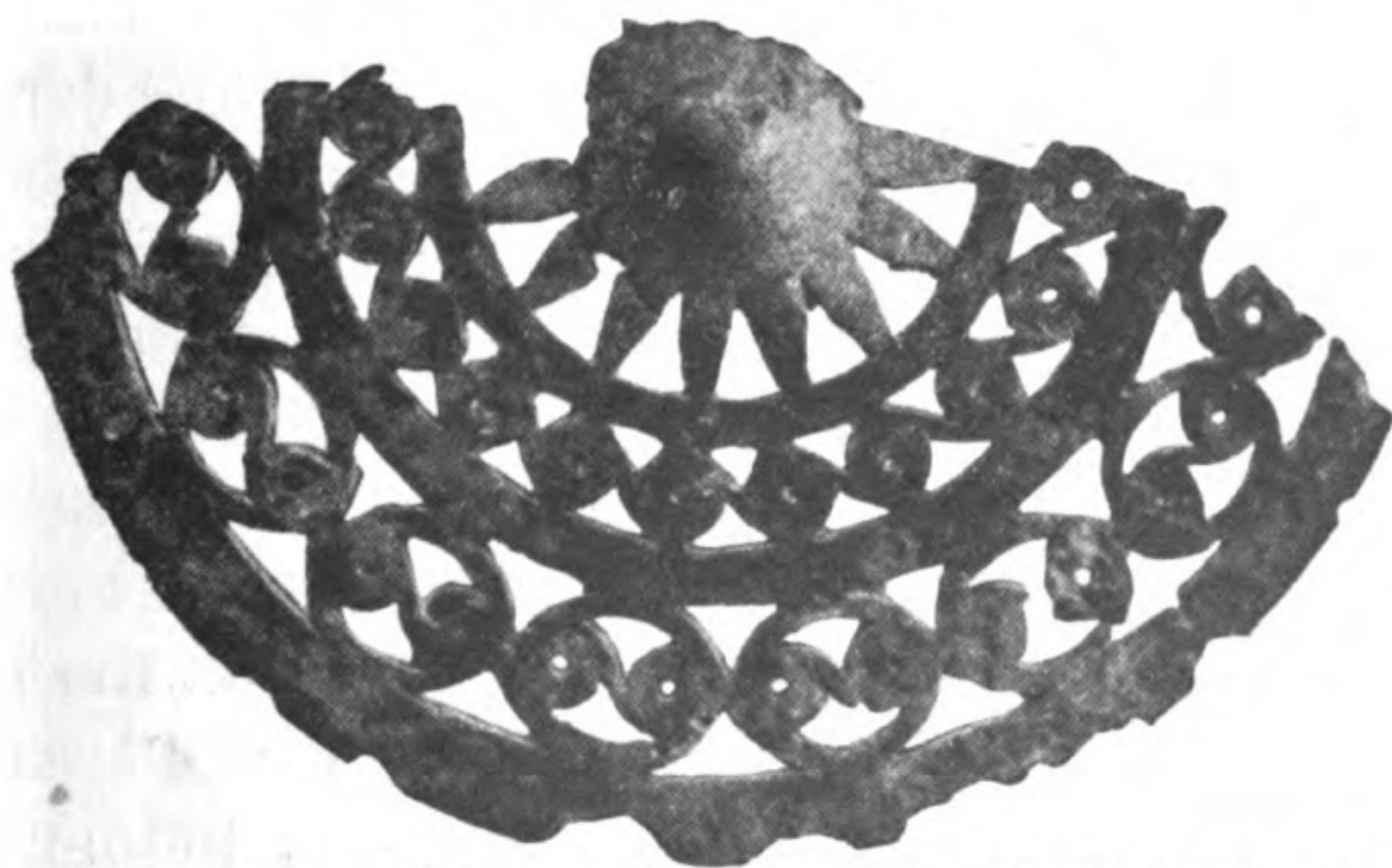

Fig. 16. Fra Ringsted Landsogn, Sorø Amt. Nationalmuseet. $\frac{2}{3}$.

Men tillige meget virksomt maa det siges, at man i Sønderjylland har deltaget i Forarbejdningen af Bronzesager,

idet det vel kan antages, at Bronzer af hjemligt Præg i Reglen ere gjorte i den Landsdel, hvor de findes; eller i hvert

Fig. 17. Nørre Rangstrup Herred, Haderslev Vester Amt. Nationalmuseet. $\frac{2}{3}$.

Fald meget stærkt forsynet har man været, dette ses af det forholdsvis store Antal, som fra Sønderjylland haves af Sværd og Dolke med helt Bronzefæste af 4. Tidsgruppe. Et nøiagtigt Tal paa dette meget spredt foreliggende Stof kan vel ikke gives; men anslaaes det vigtigere af, hvad der i det hele haves i offentlige og private Samlinger til c. 120 Stykker, saa skjønnes c. en Fjerdedel heraf af falde paa Sønderjylland, hvad der er betydeligt i Forhold til Omraadets Størrelse.

Paa lignende Maade staaer det med de andre samtidige Former. Den eiendommelig nordiske Stridsøxe, Paalstaven, er i Sønderjylland formet ganske som nordpaa — se Fig. 17 fra Nørre Rangstrup Herred — og den hører til det faste Udstyr i Mandsgravene ved Siden af Sværdet. I en Høi ved Hollingsted fandtes saaledes 1862 i en sten-sat Grav en Paalstav, et Sværd med Knap til Fæstet og en Armring af Guld dannet af et fint ornamenteret Baand ved Enderne delt i Spiraloprulninger (K M)¹. Der foreligger fra Sønderjylland mere end 15 Fund fra 3. og 4. Afsnit med Paalstav og Sværd²; men i 5. Gruppe forsvinder denne Stridsøxe ganske af Fundene. Saaledes er Forholdet ogsaa nordpaa over Danmark. Her skulde det samlede Antal Fund med Paalstav og Sværd eller Dolk anslaaes til omtrent 3

¹ Afbildet Splieth, *Bronzealterfunde*, Fig. 46.

² Splieth *anf. St.*, S. 32 flg.

Gange saa stort som i Sønderjylland; denne Landsdel staaer da i hvert Fald ikke tilbage for de øvrige.

Sammen med en nordisk Paalstav er der i en Høi paa Før fundet Sværdet Fig 18. Det er af sydtydsk-østerrigsk Art og Arbeide, men indført til Norden i den 4. Gruppes Tid som talrige lignende Sværd; fra sønderjydske Findesteder og nordpaa over de danske Egne kjendes der c. 50. Der er altsaa foregaaet en betydelig Indførsel fra Donaulandene. Men gode og solide, som disse Sværd ere, staa de i kunstnerisk Henseende dog langt tilbage for de nordiske; man sammenligne Enkelthederne i Form og Ornamentik ved Fig. 18 og Fig. 9 flg. — et mærkeligt Vidnesbyrd om, hvorledes den nordiske Bronzeindustri baade havde sin egen Vei og naaede langt høiere end det samtidige Arbeide i Sydtydskland.

Et af de bedste Fund af 4. Tidsgruppe blev i 1884 fremdraget i en Høi ved Nordby, Risby Sogn, Ekernførde Amt (K M)². Høien maalte over 5 M. og rummede en stor Stendynge, der dækkede en stenbygget Kiste afdelt tværsover ved Sten til to Grave. Begge indeholdt et Sværd, det ene af dem med helt Bronzefæste, og her fandtes desuden af Bronze: Paalstav, to Spydspidser, en Niptang, Alt af nordisk Arbeide, fremdeles Rester af en Træskaal (se foran S. 252) o. a., samt et eiendommeligt Bronzestykke af ukjendt Bestemmelse formet som en Naal med Hoved, men $\frac{1}{2}$ Cm. tyk i Stilken og 80 Cm. lang. Dette er saavidt vides det eneste Stykke fra Sønderjyllands ældre Bronzealder, for hvilket der ikke kjendes noget tilsvarende nordpaa.

Fig. 18. Sydtydsk Sværd fra Før¹. $\frac{1}{5}$.

¹ Efter Lindenschmit, *Altertümer*, 5, Pl. 62.

Mittheil. d. anthropol. Vereins, Kiel, 3, S. 25.

Dette Fund giver Anledning til at omtale Stenene med »skaalformede Fordybninger«, idet en af de bedste og tydeligste af disse Sten blev i 1861 fremdragen i samme Høj (N M). Allerede dengang var Høien stærkt afgravet, og ved videre Søgning stødte man ind imod Midten paa en Stendynge, i hvis Udkant og ved Høibunden den her i Fig. 19 gjengivne Sten var opstillet. Den stod paa Kant, med den udhuggede Flade vendende udad fra Høien; videre berettes ikke, saa at den mulig ikke stod, som den er vendt her i Afbildningen. Flere Sten med lignende Udhugninger ere trufne i Sønderjylland. Fra Aarø er saaledes en stor Sten med talrige skaalformede Fordybninger ført til Haderslev, hvor den er opstillet foran Kredshuset. Spredtstillede Udhugninger fandtes paa to af Randstenene om den store »Dronninghøj« i Skovby Sogn, Gottorp Amt. Fremdeles vides der om en halv Snes andre Sten af denne Art i Sønderjylland, fundne dels i Gravhøje fra Sten- eller Bronzealderen, dels uden Forbindelse med Mindesmærker¹.

Efter Findestedet, i en Høj fra Bronzealderen, skulde Nordby-Stenen antages at hidrøre fra denne Tid. Og dog, hvorledes forlige disse Udhugninger med den ældre Bronzealders fine og sikre Stilfølelse netop ved Behandling af Overfladen? Ganske flade eller dybere Huller, tætstillede, endog noget ind over hinanden, eller mere spredt stillede; dertil dybere eller svagere Rander mellem to af Hullerne eller udgaaende fra et af dem og strækkende sig lige, buet eller skjærende hinanden hen over eller mellem andre Udhulinger, og snart endende inde paa Fladen, snart bøende ud over dens Kant, alt bredt uddybet eller indslebet — man vende sig fra dette til de foranstaaende Afbildninger af Bronzesager. Visselig ligne disse Figurer i Sten ikke den ældre Bronzealder. Skulde de ikke paa en eller anden Maade være en Arv fra ældre Tider?

¹ Mittheil. d. antropol. Vereins, Kiel, 8, S. 16. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1875, S. 415.

Fra alle de gammeldanske Landsdele kjendes i meget stort Antal lignende Sten, ialfald de »skaalformede Fordybninger«, og disse ere saa ofte og paa saadan Vis anbragte

Fig. 19. Fra Nordby, Risby Sogn, Angel. Nationalmuseet¹. Høiden: 1 M.

paa de Sten, der danne Gravkamrene fra Stenalderen, at de afgjort maa hidrøre fra denne Tid. Fremdeles forekomme de ikke blot i Norden, men ogsaa i Vest- og Sydeuropa, i

¹ Stenen har tidligere ofte været afbildet efter en Tegning, der oprindeligt fremkom i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1875, S. 416. Den photographiske Gjengivelse her er nøiagtigere.

Palæstina og Indien, hvad der vidner om et Fællesskab, der maa gaa meget langt tilbage, til Stenalders Tider. Ogsaa de Render, som træffes udgaaende fra Hullerne, kjendes baade fra Vesteuropa og fra Middelhavslande, men udførte paa forskjellig Maade; paa nordisk Grund ere de af egen Art. Meget er skrevet om de skaalformede Fordybninger¹, og man har søgt at forklare dem efter alskens Overtro, der i forskellige Lande har været knyttet til dem indtil vor Tid. Herfra maa man dog helst se bort; det er meget usandsynligt, at en saadan Overlevering skulde være naaet indtil vor Tid. Hvad særlig Norden angaaer, da er der et Forhold, som taler bestemt herimod, idet nemlig flere Runeindskrifter ere paa saadan Maade huggede hen over og imellem skaalformede Fordybninger, at det skjønnes, hvor ganske uden Betydning de vare i Vikingetiden; man har sikkert kun betragtet dem som naturlige Fordybninger i Stenen. Al Overlevering om dem var forsvunden allerede ved Oldtidens Slutning. Ikke af senere Tiders Overtro, men af selve disse og andre samtidige Udhugninger maa man søge at udlede deres oprindelige Betydning. Det vil da findes, at der oftere i nærmeste Forbindelse med de skaalformede Fordybninger, ved og mellem dem, forekommer Solbilleder, navnlig Kredskorset, der beviselig var et helligt Mærke. I Udhugningerne paa Klippefladerne i Sverige træffes mellem hverandre skaalformede Fordybninger, Soltegn og forskellige andre Fremstillinger, der gaa ned indtil den yngre Bronzealder; disse store Grupper ere sandsynligvis fremkomne ved, at der ned gennem Tiderne blev paa de samme hellige Steder indhugget nye, hellige Tegn og Billeder, efterhaanden som de fremkom un-

---

¹ Meget herhen hørende findes anført af Oscar Montelius, *Orienten och Europa*, i *Antiqvarisk tidskrift för Sverige*, 13. Bind; Sophus Müller, *Solbilledet fra Trundholm*, i *Nordiske Fortidsminder*, 1, S. 309 flg. Henry Petersen, i *Aarb. f. nord. Oldk.* 1875, S. 402 flg. Se fremdeles: Alberto Puchi, *La necropoli preromano di Nesazio*, Parenzo 1905, S. 66, og G. Dalman, *Die Schalensteine Palästinas*, i *Palästinajahrbuch*, Berlin 1908.

der den fortsatte Udvikling af de religiøse Forestillinger. Men saaledes kunne de skaalformede Fordybninger ikke skilles fra de andre Udhugninger; de maa være hellige Tegn, og da de nærmest yngre Tegn ere tydelige Solbilleder og Soldyrkelsen vides at have spillet en stor Rolle i den ældre Bronzealder, maa det sluttes, at ogsaa de runde Huller ere Soltegn, som disse i Tidernes Morgen formedes hos Folkene fra Forasien af ud over Europa. Mange vexlende Træk omkring i Landene pege i denne Retning; Hullerne findes omgivne med Kredse og omdannedes saaledes til iøinefaldende Solbilleder; der er tilføiet udløbende Linier og Render, der f. Ex. kunne angive Himmellegemets Bevægelse eller udstrømmende Kraft; der fremkommer en tæt Udfyldning af hele Fladen, en Slags hellig Dekoration, som dette er saa fremtrædende i den ældgamle Stenbygning paa Malta, hvor mange Stenflader ere tæt oversaaede med skaalformede Fordybninger. Paa samme Maade skulde det forholde sig med Udhugningerne paa Nordby-Stenen og med andre lignende. De runde Huller skulde være Soltegn, Minder om en Urreligion, der gik i Arv gennem Tiderne under en fortsat videre Udvikling, her i Norden indtil den yngre Bronzealder; en Gravurne fra denne Tid er funden dækket med en stor Sten, hvorpaa ses de smaa runde Fordybninger, der ere saa almindelige paa Dækstenene i de ældste Dysser.

Med det paafølgende 5. Afsnit indtræder den Vending i Smag og Stil, som fører til Blomstringstiden i den nordiske Bronzekunst, den skønne Bronzealder, som dette Afsnit med Rette kaldes. Der foregaaer en selvstændig, national Kunstudvikling, under hvilken der fremkommer Arbeider

Fig. 20. Fra Amrom. Nationalmuseum. $\frac{2}{3}$.

af en egen forfinet Art; de foreligge i stort Antal og mærkelig ensartede over hele det gammeldanske Omraade, og det fra det største til det mindste. Sværd med Fæste af Form som Fig. 20, men med tyndtdrevne, riflede Guldbaand om Grebet — altsaa overensstemmende i et ganske specielt, men fremtrædende Træk — ere fundne ved Løvested, Fjorde Sogn,

Fig. 21 og 22. Fra Ølsby i Gottorp Amt, Museet i Kiel, og fra Pedersker Sogn paa Bornholm, Nationalmuseet. Bredden 0,022 og 0,014 M.

Tønder Nørre Amt (K M), flere i Nørrejylland, et enkelt paa Sjælland og paa Falster¹. Smaa Knapper som Fig. 21, med det hvælvede Midtparti smukt inddelt og den flade Kant deromkring dækket med de fineste, næsten usynlige Ornamentter, ere fundne ved Ølsby i Gottorp Amt (K M) og saa langt derfra som paa Bornholm, se

Fig. 22. Disse Smaating fremdrages just, for at det kan ses, at der her ikke tales om en Lighed i det almindelige og i de store Træk, men indtil de mindste Enkeltheder. I Virkeligheden er Ensartetheden saa stor, at der kunde tænkes paa en Masseproduktion udgaaet fra visse Steder; men herfor vilde der rigtignok ikke kunne skaffes mindste Støtte fra nogen Kant.

Sammen med to ens Knapper, Fig. 21, optoges ved Ølsby Sværdet Fig. 23, hvis Fæste er af oftere forekommende Art, helt bronzestøbt, med fordybede Tvær- og Længdefelter til Udfyldning med Harpixmapse. I Jylland, paa Sjælland, Falster og Langeland er der fundet Sværd, hvis Fæste har en ganske tilsvarende Inddeling, med Felter, der saa noget nær have samme Længde og Bredde. Fig. 20 viser et Sværd-fæste af endnu almindeligere og overalt forekommende Art; Mellemrummene mellem Bronzeskiverne vare udfyldte med Træ eller Horn. Dette Sværd er fra en Gravhøj paa Amrom

¹ Et af disse Sværd med guldbelagt Fæste er afbildet i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 90.

(N M). Disse to Figurer vise de rigest udstyrede nationale Former; ved mange andre Sværd er kun Fæstets Endeknap af Bronze, men denne formet ganske paa samme Maade.

Men ligesaa ofte forekommer i Fundene fra denne Tid et Sværd af fremmed Form, ringere udstyret, med en Grebtunge, der havde en Beklædning af Træ eller Horn, som aldrig er fundet bevaret. Fig. 24 viser denne Form, fra en Høj ved Vesterland paa Øen Sild. Sværd af denne Art, med nøie tilsvarende Fæste have en vid Udbredelse sydpaa; de forekomme endog i Grækenland. Hvilke af alle disse i Norden fundne Sværd der ere indførte, og hvilke der ere nordiske Efterligninger, kan ikke afgjøres. Men tydeligt er det, at intet kan forklare den hyppige Forekomst af disse udenlandsk formede Vaaben i Norden uden det, at der er foregaaet en betydelig Tilførsel af dem. Og atter her ligesom i det forudgaaende Tidsafsnit have vi det mærkelige Forhold, at de fremmede Sværd vel ere gode og solide, men yderlig tarvelig udstyrede, uden noget Ornament paa Fæstet og uden de fintrukne Linier ned ad Klingen, der saa ofte ses paa de nordiske Sværd, hvis Fæste er rigt prydet og forarbejdet saaledes, at ikke faa af dem kunne betegnes som Mesterstykker af Kunsthaandværk. Forstaaelsen maa være den, at den høie Bronzealder i Syden med den mesterlige Behandling af Bronzen og med en Ornamentik, der havde mindst samme Kunstværd som denne nordiske og en tilsvarende Fuldkommenhed i Udførelsen, laa langt tilbage; for Sydtydsklands Vedkommende var det omtrent ved Tiden for den nordiske Bronzealders Begyndelse, hvad der er berørt foran

Fig. 23. Fra Ølsby i Gottorp Amt. Museet i Kiel. ²/₃.

ved Omtalen af 1. Tidsgruppe, men for Grækenlands Vedkommende i Mykenæ-Tiden, langt tilbage i det 2. Aartusinde f. Chr., et halvt Aartusinde forud for den Tid, da de danske Bronzesværd af 5. Gruppe forarbejdedes. Den nordiske Bronzealder viser en sen Efterblomstring, selvstændig udvik-

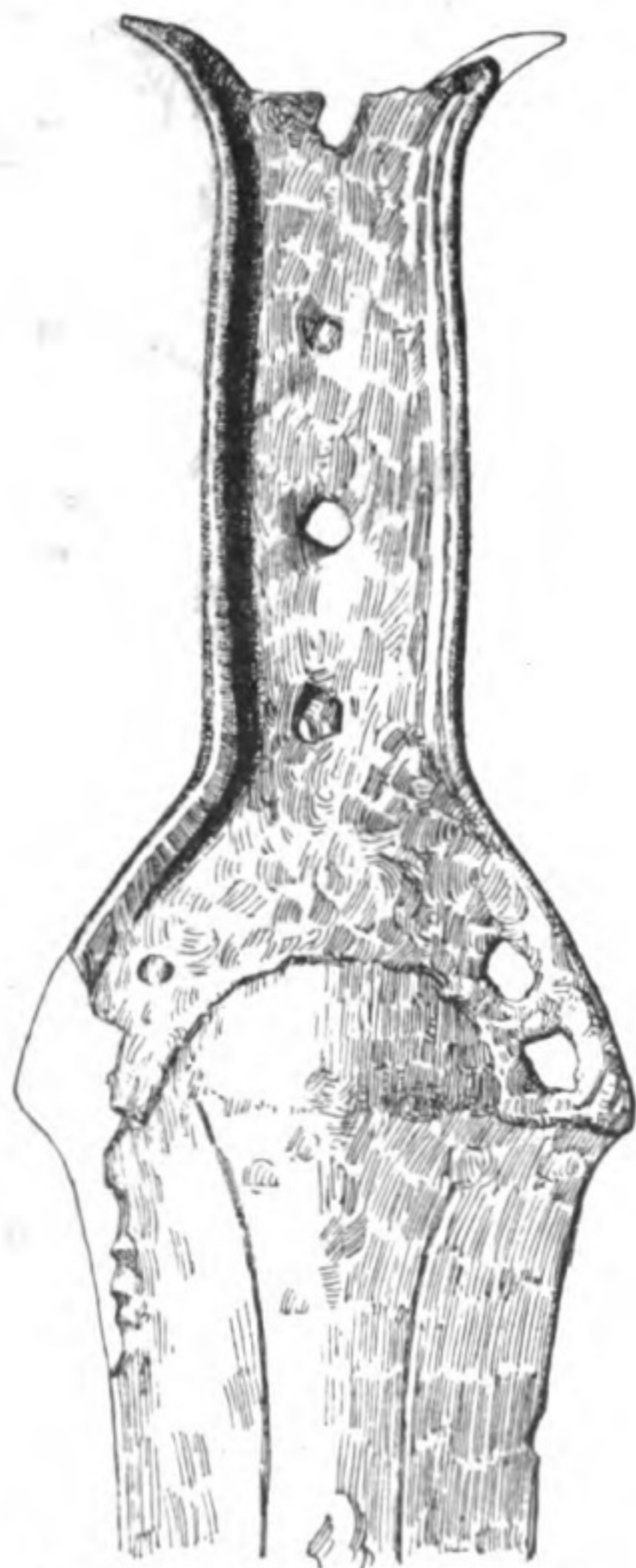

Fig. 24. Fra Vesterland paa Sild. Nationalmuseet. $\frac{2}{3}$.

Fig. 25. Fra Ønlev, Ris Sogn, Aabenraa Amt. Nationalmuseet. $\frac{4}{5}$.

Fig. 26. Fra Vesterland paa Sild. Nationalmuseet. $\frac{4}{5}$.

let, men reisende sig fra sydfra tilførte Spirer: Meddelelser af Haandværks-Færdighed og kunstneriske Elementer. Saaledes, mere eller mindre synligt og paaviseligt, har Forholdet været ved Begyndelsen og fortsat helt ned gennem Perioden. Nærmere herom i Slutningsafsnittet.

Vi nævne nogle flere af de Træk, der i Sønderjylland som paa hele den nordiske Bronzealders Grund kjendetegne den 5. Tidsgruppe overfor den forudgaaende. Den ældre aflange

Dopsko til Sværdskenen, se Fig. 13, afløses af den firkantede, der er af meget vexlende Størrelse; Fig. 25 viser en af de mindste, Fig. 26 en noget større; de ere henholdsvis fra Ønlev i Ris Sogn, Aabenraa Amt og fra Vesterland paa Sild (N M). Skeden var nu, som det vides fra mange Fund, dan-

Fig. 27. Fra Vesterland, Sild. Nationalm. $\frac{4}{5}$.

net af to Lag meget fint Skind og en mellemliggende tynd Træplade, tilspidset nedadtil efter Sværdeklingens Form og firkantet

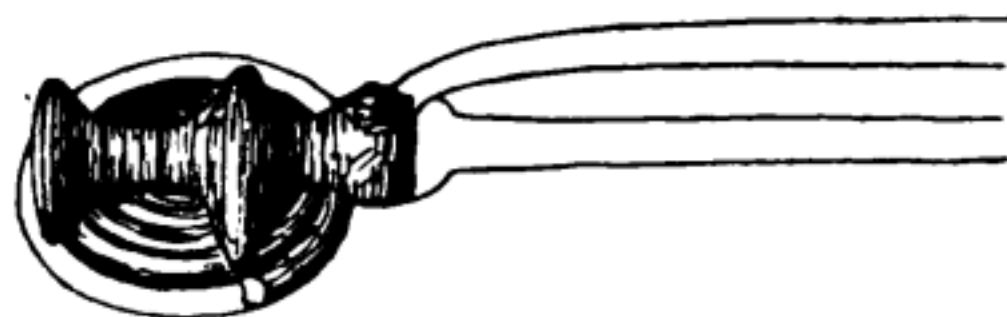

Fig. 28. Fra Lille Veibøl, Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt. Haderslev Museum. $\frac{3}{4}$.

afsluttet, hvad der gav Dopskoens Form¹. Ovenfor Bronze-stykket kan Skeden være beviklet med Guldbaand. I Fundet fra Ønlev er der tre saadanne særskilte Stykker Guldbaand, der have siddet over hinanden, omtrent som dette er vist i Fig. 25. Til Sværdremmen hørte Bronzeknapper, sjælden hvælvede som Fig. 21, almindeligvis flade og med et fordybet Stjernemønster til Udfyldning, som Knappen Fig. 27, fra Vesterland (N M), ved hvilken der er bevaret en Del af Læderremmen. I Mandsgravene ligesom iøvrigt ogsaa hos Kvinderne findes dernæst som oftest een eller to Bøile-naale, nu af anden Form end tidligere, med korsformet Hoved; de kunne være yderlig fint og spinkelt forarbejdede. Fig. 28 viser en af de største, fra Lille Veibøl i Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt (H M). Til Mandsudstyret hører en Armring af Guld som Fig. 29, der

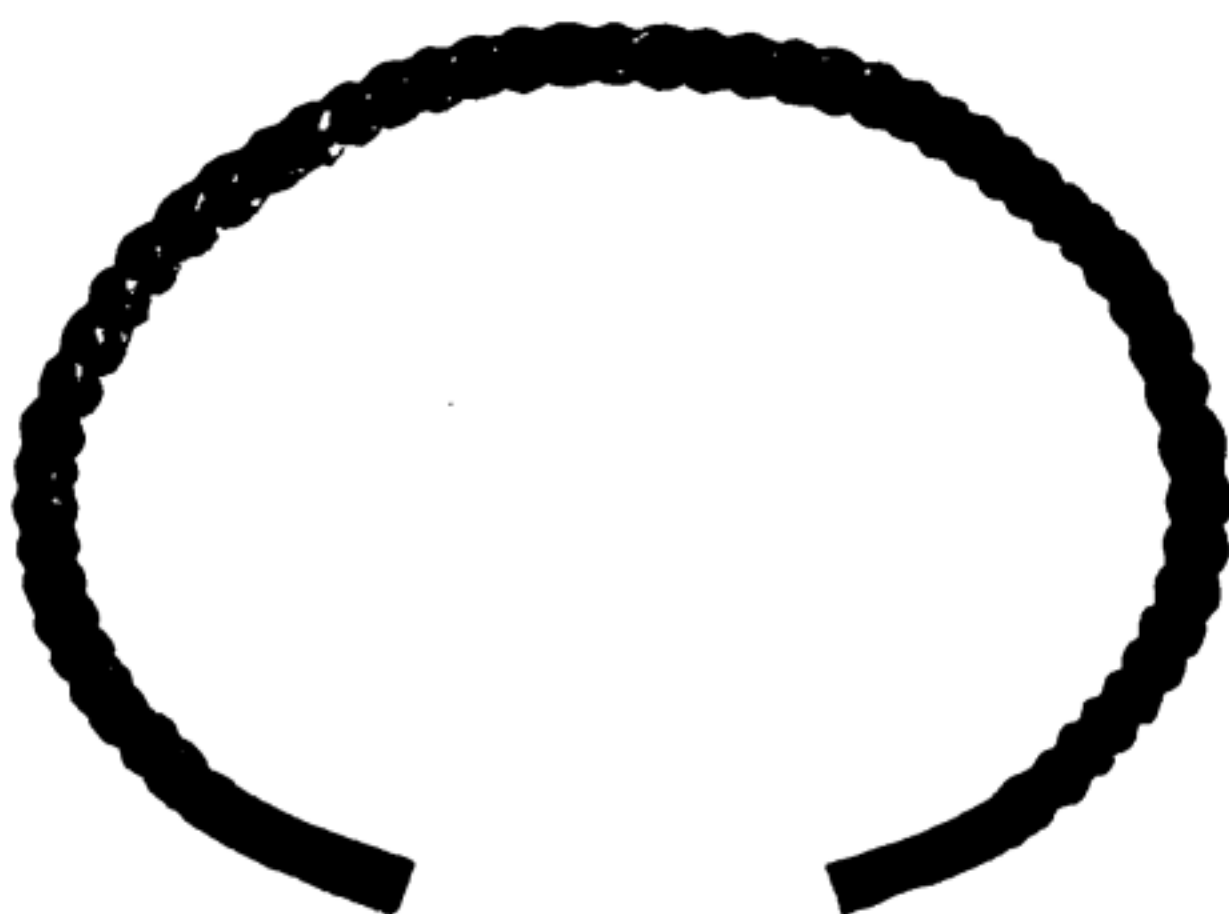

Fig. 29. Fra Ønlev, Ris Sogn, Aabenraa Amt. Nationalmuseet. $\frac{2}{3}$.

¹ Om Skeder og Dopsko, se Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 92.

er fra Ønlev, Aabenraa Amt (N M), altid af samme Form og Arbeide, gjort af en firkantet Stang, der er vreden i tætte Vindinger og kun glat ved Enderne, hvor Stangen blev fastholdt under Vridningen. En saadan Ring er i Sønderjylland 4 Gange funden i Forbindelse med et Sværd eller andet Mandsudstyr — ialt herfra 5 Stykker¹, i Nørrejylland og

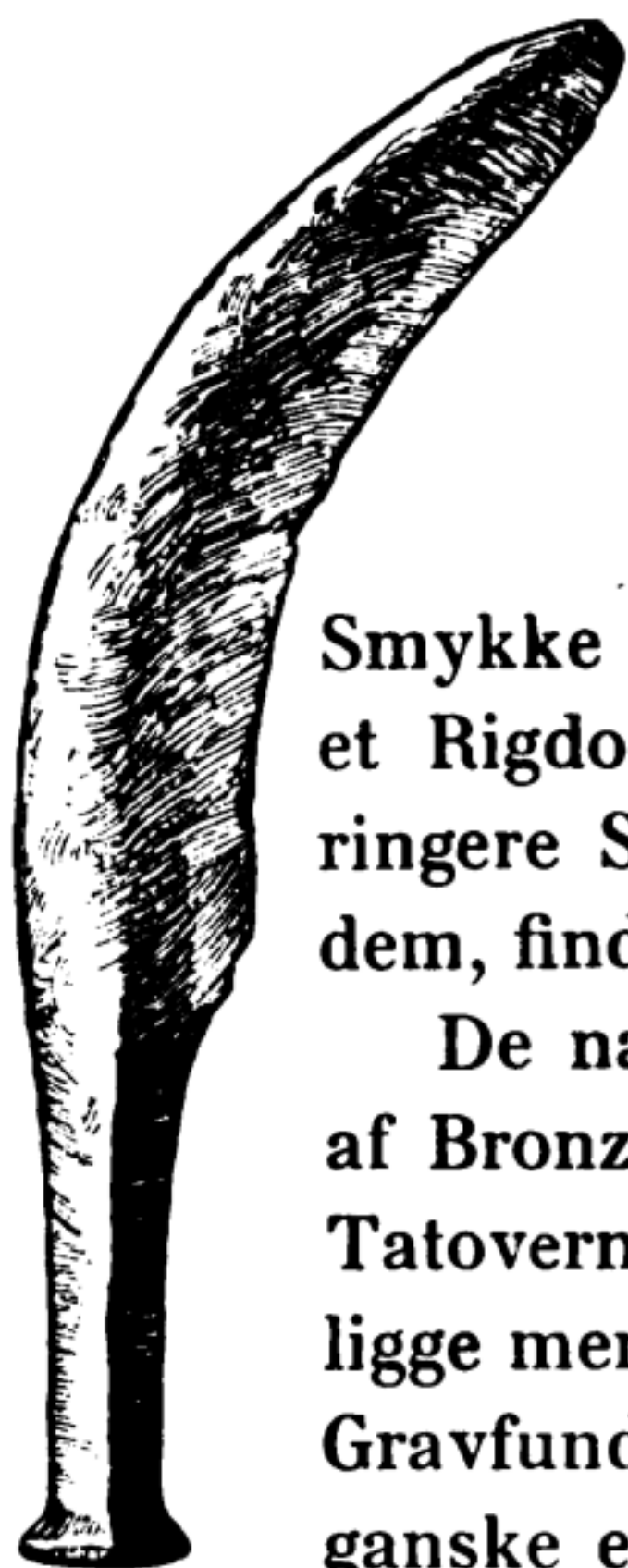

Fig. 30.
Fra Vesterland,
Sild. National-
museet.
^{4/5}.

paa Øerne 23 Gange sammen med Sværd og andre Mandssager — ialt have 30 Stykker. Saa ofte funden paa olddansk Grund, og saavidt vides kun een Gang paa et Na-boomraade, i Mecklenburg, maa denne Armring have været et udpræget nationalt

Smykke og ogsaa være forarbejdet her, dog snarere et Rigdoms- og Værdighedstegn for Krigeren; thi ringere Smykker, af Bronze, som Kvinderne bar dem, findes aldrig i Mandsgravene.

De nævnte Metalsager og dertil Smaaredskaber af Bronze til Legemets Pleie, Niptang, Ragekniv, Tatovernaal, samt en lille Kniv som Fig. 30, foreligge mere eller mindre fuldtallige i en stor Mængde Gravfund. Sammensætningen af alle disse Fund er ganske ensartet fra Sønderjylland nordover og indtil Bornholm. De foran afbildede Stykker: Sværdet Fig. 24, Dopskoen Fig. 26, Kniven Fig. 30, Knappen Fig. 27 og to mindre Knapper høre til et Gravfund fra Sild. Tilligemed et Sværd ere Dopskoen Fig. 25, Armringen Fig. 29 og en Bøilenaal fundne sammen i en Høi, ved Ønlev. Sammen med Sværdet Fig. 23 og de to Knapper Fig. 21 er fundet en Guldfingerring af en enkelt Guldtraad, ved Ølsby. Sammestedsfra have et Gravfund bestaaende af et prægtigt Sværd, atter 2 Knapper til Sværdremmen og Guldfingerring, hvorhos Bøilenaal og Kniv.

¹ 1 i Nationalmuseet fra Ønlev, 1 i Sønderborg Museum fra Skakkenborg, 2 i Haderslev Museum fra Nustrup og Emdrupskov, 1 i Museet i Kiel fra Nørre Løgum.

Fra Løgumgaard, Nørre Løgum Sogn, Tønder Nørre Amt, et meget smukt Sværd af Form som Fig. 20, fundet sammen med en Guldarmring som Fig. 29. Et Fund fra Aageby, Borne Sogn, Gottorp Amt, indeholder et Sværd som Fig. 24, en firkantet Dopsko til Skeden, 2 Knapper til Sværdremmen, en Bøilenaal og en Bronzekniv. Et Sværd sammen med en Spiralfingerring af dobbeltlagt Guldtraad som Fig. 31 er fundet ved Neder Jersdal og ved Abkjær i Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt. Sjælden smukke Vaaben af denne Tids Art haves fra Grisgaard, Eskriis Sogn i Angel, og fra Skrydstrup Sogn, Haderslev Øster Amt. Alle de sidste Fund opbevares i Museet i Kiel, mange andre findes i Haderslev Museum, og ligesaa almindelige ere de tilsvarende Fund nord for Kongeaaen.

Fig. 31. Fra Anslet, Haderslev Øster Amt. Nationalmuseum. $\frac{1}{1}$.

Overfor den store Række Fund fra Mandsgravene ere Kvindefundene lidet fremtrædende. Et Par af Mandens Smaasager træffes ogsaa i disse Fund, nemlig Bøilenaalen og Kniven med Bronzeskaft, derimod ikke de Smaaknapper, der anvendtes ved Sværdremmen, eller Niptangen og den bredbladede Kniv, der alene brugtes til Skjægget. Af og til træffes en Dolk, men sjældnere end i forudgaaende Afsnit. Hovedsagelig bestaa disse Fund af Bronzeringe til Hals og Arme, undtagelsesvis ogsaa til Anklen. Men i Overensstemmelse med Tidens forfinede Smag ere disse Smykker ret tilbageholdende i Størrelse og Form, og kun tiltrækkende ved de tætstillede og fine Mønstre, som dække Overfladen. En svær og mere værdifuld Guldring (se S. 260 og 269) bar alene Krigeren. Derimod ere de spiralvundne Ringe af tynd Guldtraad fælles for begge Kjøen, dog med den besynderlige Forskjel, at et sammenhørende Par ensdannede Ringe til Finger eller Arm alene bares af Kvinden, hvorimod Manden kun havde een. Dette ses i saamange Fund baade fra Sønderjylland og fra de øvrige Landsdele, at det i det mindste

maa siges at have været almindelig Regel; om der i Virkeligheden blev afvejet herfra, er vanskeligt at afgjøre, da Fundene saa ofte ikke ere fuldstændig og paalidelig optagne.

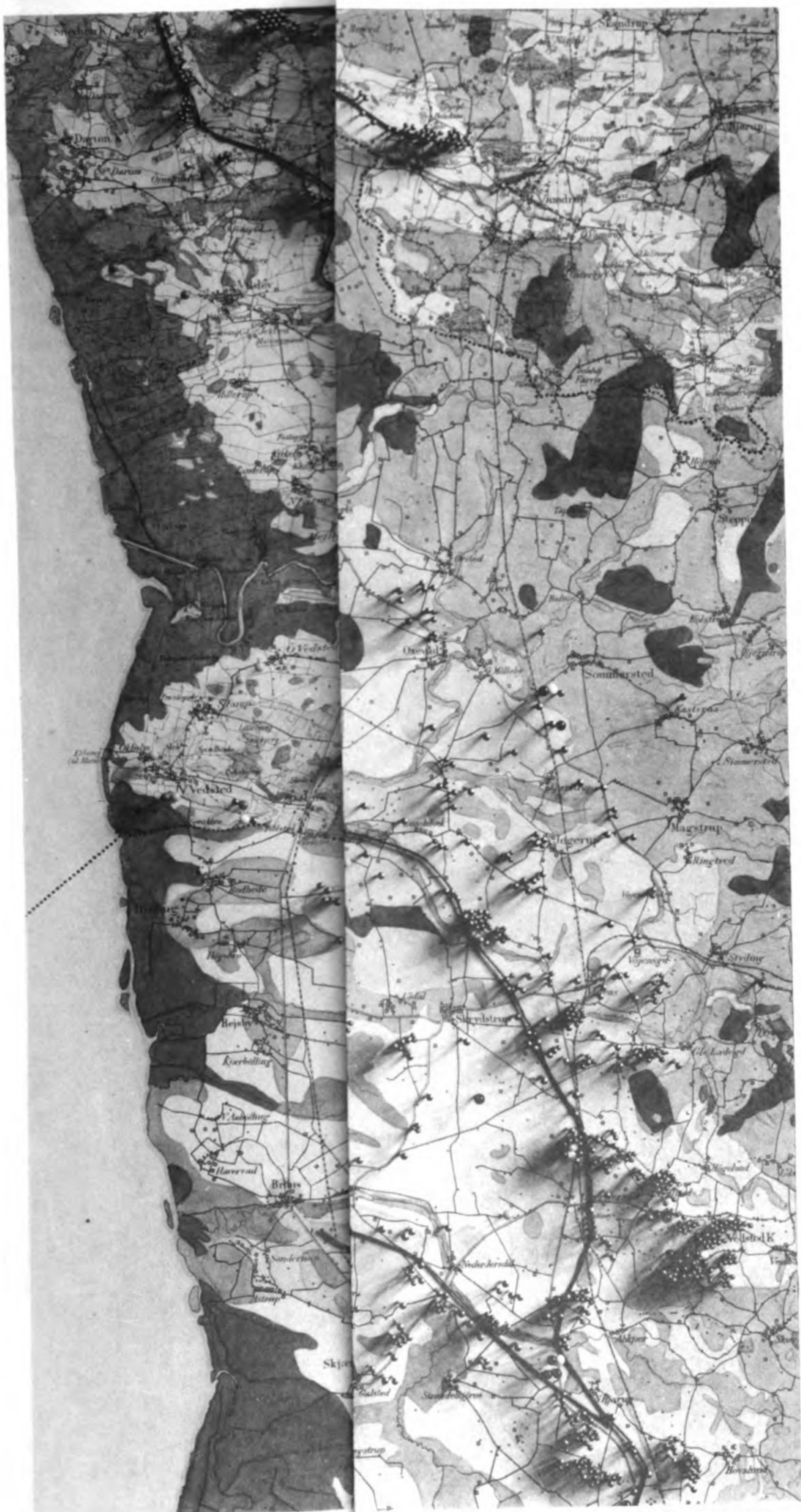
Denne Guldtraad spiller en stor Rolle i Fundene fra 5. Afsnit; kun nogle faa Ringe ere trufne i den forudgaaende Gruppe, nogle i 6. Gruppe og enkelte i den nærmest derpaa følgende Tid. Indførte fra østerrigsk-ungarske Egne og Guldet udvundet i Alperne eller i Siebenbürgen, melde disse Ringe om en Tilførsel af Betydning, med dens Begyndelse, Stigning til et Høidepunkt og Aftagen, indtil den sluttelig ophørte. Traadringen var den Form, hvorunder Guldet oparbejdedes paa Stedet og udførtes; i Norden anvendtes den som Smykke, men tillige som Betalingsmiddel, idet afkortede Ringe og smaa Stykker Guldtraad ere særdeles hyppige i Fundene. Man kan da ved en Optælling af disse Fund søge Oplysning om de forskjellige Egenes og Landsdeles Velstand og Forbindelse med Tilførselsstederne; men meget usikkert maa Resultatet af en saadan Optælling blive, det er meget klart, idet der ikke er gravet og indsamlet ligelig over hele Omraadet. Og dog vil det have nogen Betydning baade her og nedenfor i denne Fremstilling.

De enkelte Stykker ere ikke optalte, fordi dette vilde blive for vidtløftigt, idet der da maatte skjelnes mellem Ringe af de forskjellige Størrelser, efter fuldstændige og afkortede, efter større og mindre Brudstykker. Derimod ere de Fund optalte, hvori der overhovedet findes Guldtraad, meget eller lidt; ogsaa dette vil give et brugeligt Grundlag for Slutninger. For Sønderjyllands Vedkommende udgjøre nu de Fund, om hvilke der ved denne Leilighed har kunnet erfares, et Antal af 60; men der foreligger ganske sikkert en Del mere¹. Overfor dette staaer fra Nørrejylland og Øerne et samlet Antal af

---

¹ Ved denne Optælling er benyttet Fundlisterne i Splieths ovenanførte Skrift, Nationalmuseets Fund og hvad der er udstillet i Kiel og i de forskjellige Samlinger i Sønderjylland. Fuldstændighed har dog ikke kunnet opnaaes herved.

FOTOTYPL. PACT & CRONE

univ. of Michigan
APR 15 1921

805

A

+ present

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1914.

III. RÆKKE.

4. BIND, 4. HEFTE.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabet eller med dets Understøttelse ere følgende Skrifter udgivne i Commission hos den Gyldendalske Boghandel; de med * betegnede kunne faaes for $\frac{2}{3}$ af Bogladepriisen af Medlemmer af Selskabet, naar de herom henvende sig til den ene af Secretairerne, Dr. phil. Sophus Müller, Nationalmuseet, Kbhvn. K. Hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo.

*Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1914.

Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60. 20 Bind.

Hvert Bind 4 Kr.

*— Aargangene 1861—63. 3 Bind. Hvert Bind 4 Kr.

*— Aargangene 1864—65, Register til Aarg. 1836—63. 1 Bind. 2 Kr.

[**Antiquariske Annaler.** 1—4. D. 1812—27.] Udsolgt.

*Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquitates Americanae sive Scriptores septentrionales rerum Antecolumbiarum in America. 1837. 4. 24 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4. 8 Kr.

*Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1ère livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II. 1850—52. 4. 60 Kr.

*Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.

*Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis.

[1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. 1913. 4 Kr.; 2. 1914. 6 Kr.

[**Fornaldar sögur norðrlanda.** 1—3. B. 1829—30.] Udsolgt.

[**Fornmanna sögur.** 1—12. B. 1825—37.] Udsolgt.

Færeyinga saga eller Færøboernes Historie. Udg. af C. C. Rafn. 1832.] Udsolgt.

[— oder Geschichte der Bewohner der Färøer. Herausgegeben von C. C. Rafn u. G. C. F. Mohnike. 1833.] Udsolgt.

*Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 Kr.

[**Grønlands historiske Mindesmærker.** 3 Dele. 1838—45.] Udsolgt.

*Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—96. 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.)

273 tilsvarende Fund. Naar det tages i Betragtning, at det første Tal sandsynligvis maa forhøies ikke lidt, medens det sidste Tal er fremgaaet af en fuldstændig Optælling af Alt, og tillige at Forholdene i Kongeriget utvivlsomt have været langt gunstigere end i Sønderjylland for Indsamlingen og Opbevaringen af Fundene, maa det siges, at de sønderjydske Egne i Bronzealderen have været forholdsvis rigere paa Guld. Endvidere skjønner man ved at gennemgaa Findestederne, at de paagjældende Sogne slutte sig nøie til de store Færdsels-

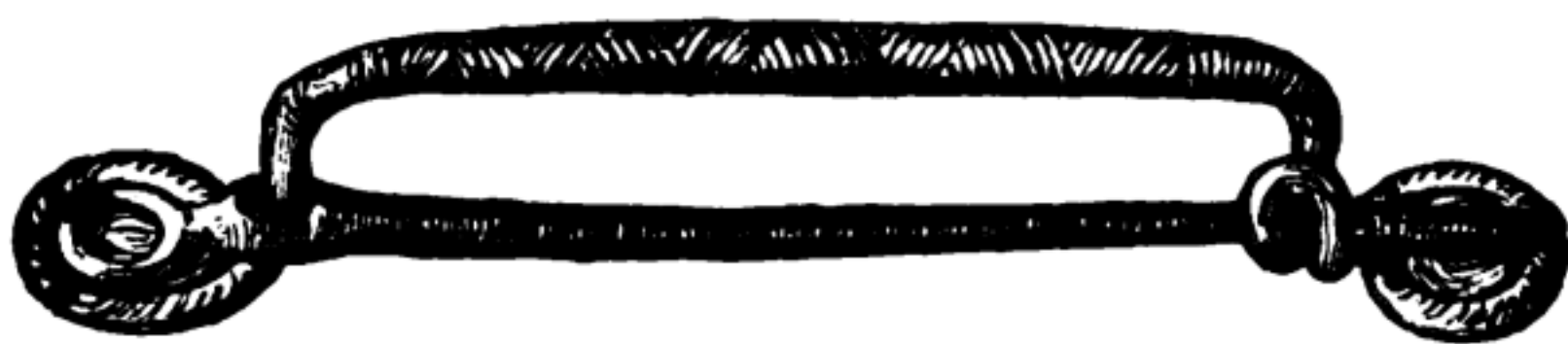

Fig. 32. Fra Sønderjylland. Privatsamling paa Langeland. $\frac{4}{5}$.

linier og de Hovedpladser for Bebyggelsen, som ovenfor udfandtes af Høienes Beliggenhed. I Egnene nærmest ved Ribe Amt, der er allerrigest paa Guld, kjendes der Fund fra Lintrup, Hjerting, Hygum, Fol og dernæst Høirup Sogne. Paa Linien ned gennem Landet er der Fund at nævne fra Jegerup, Skrydstrup, Vedsted, Ris og Hjortkjær Sogne, og længere sydpaa fra Hanved, Havetofte, Ølsby, Michaëlis, Breckendorf og Hytten Sogne; sluttende sig til Hovedlinien er der Fund fra de foran nævnte Høie i Rylskov Sogn, se S. 227. Ud mod Vestkysten nævnes her som ovenfor Linien Løgumkloster, Skjærbæk og Brøns Sogne, bagved den Arrild og ved Havet Emmerlev og Ostenfeld, hvorhos Øerne Sild, Før og Amrom have ydet forholdsvis mange, 10 Fund. Fra en stærkt bebygget Egn ved Slien er der to Fund, fra Kosel Sogn, og et enkelt fra Omegnen af Kappel; men fra Østsiden kan ellers kun anføres et enkelt Fund, fra Fjelstrup Sogn. Guldet afleiredes ved Færdselslinierne og paa Hovedpladserne; nedenfor skal det omtales, hvor tydelig det kan ses, at det tilførtes over Havet.

Efter denne mest guldrige Tid, den skønne Bronzealder, indtraadte en Svingning i Smag og Stil, som viser sig i mange

Smaaforandringer i Sagernes Form og Ornamentik¹. Ogsaa kommer der et og andet frem af ny Art, ligesom visse ældre Træk falde bort, og Fundene ere saa mange, at de kunne udskilles som en egen, 6. Tidsgruppe. En af de vigtigste Ledeformer er i dette som i de tidligere Afsnit Bøilenaalen af Bronze; naar Naalens Hoved er ringformet, som dette ses ved det i Fig. 32 afbildede Stykke, der er fundet i Sønderjylland, har ogsaa Fundets øvrige Indhold et nyt Præg. Det er en Tilbagegang i Kunst, som spores i denne først nylig sammenstillede og ikke omfattende Gruppe. Den staaer ved Slutningen af det ædle Kunsthaandværk, hvis Udvikling foran er fulgt gennem hele den ældre Bronzealder, og danner tillige Overgangen til Periodens andet Hovedafsnit, som behandles længere fremme.

Kulturstilling og Folk i ældre Bronzealder.

Vi standse her for at se, hvad der af den forudgaaende Oversigt er vundet til Oplysning om Sønderjyllands Kulturstilling og Befolkning i den ældre Bronzealder. Først er det fundet, at der, som det ytrede til Indledning, var det fuldstændigste Kulturfællesskab med de øvrige gammeldanske Lande og tillige, at Sønderjylland snarest indtog en frem-skudt Stilling; der foreligger herfra en forholdsvis ligesaa stor Række Fund som fra de øvrige Egne og Sager, der høre til de bedste, som overhovedet ere fremkomne, den djærveste Kunst fra »den store Bronzealder« og den fineste fra »den skønne Tid«. De sønderjydske Fund kunne og skulde egentlig ikke skilles fra de øvrige, som det her er gjort.

Men ere Forholdene, som det her er angivet, da er der ingen Anledning til at antage, at der var nogen Forskjel i Befolkning. Det ses ikke, hvorfra der skulde kunne hentes nogen Støtte herfor.

Hvad var nu dette for en Befolkning? Oldsagfundene

¹ Se Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 111.

svare tydelig og bestemt herpaa: Efterkommere af det ensartede og eiendommelige Stenalders Folk i de gammeldanske Lande. Intet Træk antyder, at nye Folk skulde være indkomne, men mange vise bestemt, at det var Landets gamle Beboere, som vendte sig fra Flinten til Bronzen. Hverken ved Periodens Begyndelse eller paa noget senere Punkt foreligge Bronzesagerne, og hvad andet nyt dette Tidsrum har at opvise, som en sluttet Masse eller en stedlig begrænset Gruppe. Tværtimod vise Bronzerne baade fra Indledningstiden og fra den første Bronzetid sig enkeltvis og spredt over hele Omraadet; de ses at være indførte ikke fra et nærliggende Land, hvorfra en Indvandring kunde være udgaaet, men langveisfra mod Syd, og som her i Norden ere disse ældste Bronzer spredte over alle de mellemliggende Egne. De tidligste Bronzesager udbredtes fra Folk til Folk, og Kjendskabet til Bronzens Forarbeidning maa være modtaget paa samme Maade, men ad usporlige Veie.

Saa viser sig allerede i 2. Afsnit det eiendommelig nordiske, der i 3. Afsnit faaer Udvikling og fast Form. At dette er nationalt og ikke modtaget, kan jo ikke bestrides, da det ikke findes andre Steder end her. Gradvis udviklet gennem Led, som ligge tydelig for Øie, bliver dette til den mærkelige »store Bronzealder«, atter national; thi fuldstændig ukjendt er alt dette andetsteds. Paa samme Maade fremkommer »den skønne Bronzealders« Kunst og dens Afslutning i 6. Tidsgruppe. Der er gennem dette Forløb et Sammenhæng og en Fuldstændighed, en indre Fylde og et Særpræg, der er fælles for hele det nordiske Omraade: skal der nogetsteds sluttes fra Eenhed i Kultur til Eenhed i Befolkning, saa maa det være her. Fra Stenalderens Slutning og gennem hele den ældre Bronzealder sad der paa den jyske Halvø og de danske Øer en egen, særpræget Befolkning.

Men Omkredsen strakte sig noget videre og da først over norske og svenske Egne, hvor atter Alt er som paa Hovedomraadet, kun at Fundene ere sparsommere og mere sted-

lig begrænsede. Saaledes ogsaa sydpaa; den ældre nordiske Bronzealder har et Yderbælte, der strækker sig fra Egnene nærmest vest for Elbens nederste Løb indtil Oderen. Det ligger langs Havkysterne, om Bugter, saaledes navnlig om Wismar-Bugten, og Floddale. Kun i det Indre af Holsten er der Strækninger, der fuldstændig høre ind under den nordiske Bronzekultur, navnlig i 5. Tidsafsnit. Tydelig angiver det forholdsvis meget ringe Antal, hvori de danske Bronzer optræde i det østlige Hannover, i Mecklenburg og Pommern, at der her var et Yderfelt; saa sparsomt foreliggende oplyse disse Fund kun ganske spredt og afbrudt den nordiske Kulturudvikling, og der ses ikke herfra at være givet noget Bidrag til Fremvæksten af den nationale Stil og Kunst; den er foregaaet, hvor Kulturen havde sit egentlige Sæde. Men sikkert nok hørte dog det tilgrænsende Holsten delvis og det nærmeste Kystland ved Nordsøen og langs Østersøen indtil og med Rygen i den ældre Bronzealder ind under det danske Kulturherredømme og havde vel ogsaa delvis en nordisk Befolkning.

At dette dog kun var en Yderstrækning og Grænseegne, angives paa det bestemteste deraf, at der over det angivne Bælte fra Vest til Øst træffes andre Forhold end dem, som kjendes fra dansk Grund, og andre, fremmedartede Bronzer ved Siden af de nordiske. Dette er det, som først og fremmest viser, at der her var en Grænse mellem endog mærkelig forskellige Kulturer, og da vel ogsaa mellem afgjort forskellige Nationaliteter. Der ligger øiensynlig ingen Vægt paa, at der over Kyst- og Grænseegne syd for det danske Bronzealdersomraade forekommer nordiske Bronzer; thi dette maa være saa ved Naboomraader; der findes ogsaa enkelte nordtydske Sager paa dansk Grund. Men derpaa kommer det an, naar Talen er om at fastsætte Grænsen mellem det nationalt-nordiske og det fremmede, at der i Nordtydskland viser sig Træk, der ere absolut ukjendte i Norden. Saaledes er det allerede for Stenalderens Vedkommende. I Mecklen-

burg er der undersøgt en Stenalders Gravplads fra en tidlig Tid med Grave sænkede under den jævne Jordflade¹, hvad der ikke vilde kunne træffes paa dansk Grund; i Uckermark viser Ligbrændingen sig meget tidlig, i den tyndnakkede Flintøxes Tid², atter et Træk, der ganske strider mod de nordiske Forhold. Og paa samme Maade findes der i Nordtyskland en ældre Bronzealder end i Danmark³, et Tidsafsnit, der har frembragt saa udprægede Former som de saakaldte Dolkstave med Bronzeskaft⁴, de brede Dolke med Bronzegreb af italisk Form⁵, de svære, ovale Ringe uden Ornamenter⁶. Ned gennem den ældre Bronzealder fremkommer der Former som den store hannoveranske Smykenaal⁷, den kolossale Bøilenaal afsluttet i Spiralvindinger⁸, de mecklenburgske Haandlede Ringe⁹, Alt foreliggende i saa stort Antal — af den sidste Form over 70 Stykker, at man længe har været klar over, at der herimellem er nordtyske Nationalformer, som kunne betegnes med Landskabsnavne. Og de betegne noget mere end en Forskjel i Industri; de sige mere end, at der her leilighedvis er dannet nogle Vaaben- og Smykkeformer, der tilfældig have holdt sig stedlig begrænsede. Thi de ere prægede af en ganske anden Smag og Stil end den nordiske, de ere Udtryk for en helt forskellig Kunstfølelse. I de anførte Bronzesager aabenbarer sig en Smag for det overdrevet store, det massive, det stærkt iøinefaldende, det tunge og grove, der næsten er modsat den Retning, som følges i den nordiske Bronzealder. Her staa vi ved Forhold, der bunde i Folkeanden. Disse nordtyske

¹ R. Beltz, i Archiv f. Anthropologie, 35, S. 268.

² Hugo Schumann, Die Steinzeitgräber der Uckermark, S. 15 og 19.

³ Jvfr. foran S. 249 med Anm. 2.

⁴ Se Verdenskulturen, 2, S. 56 og R. Beltz, Vorgeschichtliche Altertümer, S. 155.   ⁵ R. Beltz anf. St. S. 154.

⁶ Carl Neergaard i Nord. Fortidsminder, 1, S. 79.

⁷ Se f. Ex. J. H. Müller, Altertümer d. Provinz Hannover, Pl. 10, Fig. 76.

⁸ Se Verdenskulturen, 2, S. 62, Beltz, anf. St. S. 182.

⁹ Se Ordning, Bronzealderen, 166, Beltz anf. St. S. 187.

Bronzer maa vidne om, at der her sad en egen Nationalitet, der var afgjort forskjellig fra den dansk-nordiske, de angive Grænserne for den nordiske Bronzealder og bringe et nyt Bevis for den nordiske Bronzeindustri Særstilling og for, at der dengang fandtes en egen nordisk Nationalitet langt mere forskjellig, end det egentlig skulde antages, fra Befolkningen i Nordtydskland. Men det Sønderjylland, hvormed vi her beskæftige os, hørte helt og holdent til den nordiske Side; ingen af de Bronzer, der betegne det fremmede nordtydske, ere fundne her, men vel i Holsten, der i den ældre Bronzealder var Grænselandet.

Det er her fremsat, hvorledes Forholdene maa opfattes nordfra sete. Men sydfra set bliver det i Hovedpunkterne det samme, saaledes som man finder dette i nylige Skrifter af den forhistoriske Fører i Tydskland, Prof. G. Kossinna ved Universitetet i Berlin. Denne Bronzekultur »er begrænset til Skandinavien og en bred Kyststrækning mellem Ems og Oder«¹; »Danmark er Midtpunktet«² i dette Bronzealders-omraade — som for ret at fremhæve dette henter Forf. sine henved 40 Afbildninger overveiende fra Danmark, nogle fra Sverige, men ingen fra Nordtydskland. Hertil indførtes ifølge Forf. nordfra denne herlige Bronzekultur, hvormed intet rundt om i hele Europa kan maale sig³ — ja, Forf. lader sig i sin Begeistring over den nordiske Bronzekultur endog henrive til at sige, at Grækenlands mykenske Bronzesværd »virke paafaldende nøgtern i Sammenligning med de vidunderlige nordiske Sværd«⁴. Dette er nu lovlig stærke Ord; men sin Interesse har det dog, at den nordiske Bronzealder saaledes værdsættes fra tydsk Side, og endnu mere, at dens Selvstændighed (»Eigenwuchs«) anerkjendes, dens Tilblivelse og Hjemstavn i de gammeldanske Lande, derunder Sønderjylland. Dette fastholde vi som et Resultat, hvorom der er fuld Enighed.

¹ Mannus Bibliothek Nr. 9, 1912, S. 23.   ² Anf. St. S. 39.

³ Anf. St. S. 23 flg.   ⁴ Anf. St. S. 38.

Men om den videre Benyttelse af disse fra begge Sider anerkjendte, faktiske Forhold er der ikke Enighed. Mod-sætningen er klart udtrykt ved, at Prof. G. Kossinna ind-fører en ny Betegnelse for denne Bronzekultur, nemlig »ger-mansk«, medens den snart i Løbet af hundrede Aar har været betegnet som nordisk eller skandinavisk, og det fra alle Sider, ikke blot i Danmark, Norge og Sverige, England, Frankrig, Italien og Østerrig, men ogsaa i Tydskland¹. Og

---

¹ Prof. G. Kossinna tager Prof. Oscar Montelius til Indtægt for denne nye geographiske Betydning af »Norden« som betegnende Skandinavien og Nordtydskland (Mannus, 2, S. 310). Dette er nu ganske med Urette. Men sandt er det, at Prof. Montelius i sine sidste Skrifter har sluttet sig hertil, dog at han i en Fodnote 1910 udtrykkelig betegner det som noget nyt, idet han bemærker: ved »Norden« forstaaes i denne (tydske) Afhand-ling det samme som ved Udtrykket »det germanske Norden«, nemlig det store Omraade, som dannes af Skandinavien og den nordlige Del af det nuværende Tydskland (Prähistorische Zeitschrift, 2, S. 250). Prof. Kos-sinna søger at indføre en anden ny geographisk Betegnelse, idet han ved »Skandinavien« kun forstaaer Sverige og Norge, hvormed der naturligvis ogsaa forbindes en bestemt Hensigt. Af det anførte Citat ses det, at Prof. Montelius ikke paa dette Punkt har gjort nogen Indrømmelse, men at han som alle andre, undtagen Prof. Kossinna, ved Skandinavien forstaaer de tre nordiske Lande. Iøvrigt maa det med Hensyn til det første Punkt erindres, at de nordiske Archæologer bestandig ved Udtryk som »den nordiske Bronzealder« og lign. ogsaa have tænkt paa den nordtydske Kyststrækning, der i dette Tidsrum hørte ind under nordisk Kultur; men Betegnelsen gaves efter det geographiske og nationale Omraade i Norden, hvor denne Kultur havde sit egentlige Sæde. Overhovedet har vistnok Prof. Montelius ikke sluttet sig til nogen af Prof. Kossinnas eiendomme-lige Theorier: Europas gjentagne Germanisering i Sten- og Bronzealderen, Dyssernes nordiske Oprindelse, Bronzealderens Prioritet i Norden, Kul-turmeddelelserne nordfra ud over Europa, Fibulaens nordiske Opfindelse. Det er derimod Prof. Kossinna, som paa det nøieste har sluttet sig til den svenske Forsker og alene ligeoverfor ham har forstaaet at udtale sig smukt og hensynsfuldt, naar han endelig har været nødt til at ytre sig imod sin svenske Kollega. Dette har dog maattet foregaa ret hyppig, da der er diametralt modsatte Anskuelser paa alle de anførte Hovedpunkter. Saa-ledes har den meget hensynsfulde Formel: »leider auch Montelius« faaet en fast Plads i Prof. Kossinnas talrige Udtalelser. Hvad der til Gjengjæld herfor er blevet ydet fra den svenske Forskers Side, er saavidt det ses kun Taushed overfor alle Prof. Kossinnas Theorier. For en humoristisk

denne »germanske Bronzealder«¹ lader Forf. derefter høre hjemme i »den danske og sydsvenske Del af Germanien«²; da denne Bronzealder endelig blev rigtig erkjendt, »vandt Germanien en stor Seier«³; denne Kultur tilhører »vore« (o: Tydskernes) »germanske Aner«⁴. Ved at betegne det dansk-nordiske Omraade som germansk, faaer Forf. saaledes hele Norden indlemmet i det tydske Germanien. Den Bronze-kultur, der med Rette kan betegnes som dansk, bliver ifølge Forf. rent ud tydsk.

Hertil føres Forf. af sin Lære om, at »de reneste Germaner fra Sydskandinavien«⁵ bragte Bronzekulturen til Nordtydsklands Kyststrækninger⁶. Vi have allerede under »Sønderjyllands Stenalder« belyst Prof. Kossinnas germanske Erobringstheori for det ældste Tidsrums Vedkommende, denne Forestilling om, at Europa og store Dele af Asien ved Hærtog fra Norden fik en arisk Befolkning, hvad der »i

Opfattelse har hele dette Forhold en vis Tiltrækning. Prof. Kossinna har sørget for at illustrere det ved at udgive et Mindeblad, udstyret med Farvepragt, som det hedder, og som Æresemblemer — to Sikkerhedsnaale, en nordisk og en italisk (Mannus, 4, Tab. 1). Og saa hænder det, at Prof. Montelius umiddelbart hertil knytter en Erklæring om, at Sikkerhedsnaalen er af italisk Oprindelse, hvad der er stik imod Prof. Kossinnas Anskuelser (Mannus, 4, S. 29). Da indtræder den tragiske Vending, at Prof. Kossinna maa netop i Anledning af de to Æresemblemer for første Gang give sit »leider auch Montelius« en ret bitter Klang, og uforvarende bliver det til et regulært Angreb paa de mest saarbare Steder i Prof. Montelius' »Chronologie« med Citationstegn og udviklet med næsten den samme Kraft i Udtrykket, som Prof. Kossinna benytter overfor andre Modstandere (Mannus, 5, S. 164). Den unaturlige archæologiske Alliance, som hidtil kun blev opretholdt ved den svenske Forskers hensynsfulde Taushed, synes saaledes at være ved at briste. — Denne ægte nordiske Taushed, naar Tale ikke er nødvendig, har ogsaa den danske Archæolog hidtil overholdt. Prof. Kossinna har dog ikke forstaaet og respekteret denne Taus-hed, men har ved sine fortsatte Udtalelser paatrængende æsket et Svar; dette maatte da engang gives, hvad der er sket paa forskjellige Steder i dette Skrift.

¹ Anf. St. S. 23.   ² Anf. St. S. 27.   ³ Anf. St. S. 25.   ⁴ Anf. St. S. 39.

⁵ Deutscher Volkswart, 1, S. 7.   ⁶ Mannus Bibliothek, Nr. 9, S. 30.

Grunden ikke er andet end en Germanisering¹. Til denne »første ensartede Germanisering af Europa«² skulle vi her ikke komme tilbage. Ogsaa er Prof. Kossinnas næste germanske Bevægelse i den tidlige Bronzealder bleven tilstrækkelig omtalt³. Her dreier det sig om 3. Akt af Professorens store Drama, hvortil Æmnet er hentet fra de nordiske Bronzer af 3.—6. Tidsafsnit. Deres Forekomst over Grænsebæltet mod Syd er strax foran, tildels ogsaa med Støtte i Udtalelser af Prof. Kossinna selv, forklaret som hidrørende fra Naboskabet. Noget Træk, der kunde antyde en Indvandring eller Erobring, som det tænkes af Prof. Kossinna, har Forf. ikke anført. Men herpaa kommer det iøvrigt egentlig ikke an paa dette Sted; de nordtydske Forhold ligge udenfor disse Undersøgelser. Her gjælder det kun om at fastslaa Sønderjyllands Stilling i den ældre Bronzealder, og det maa da siges, at Prof. Kossinna fuldt ud hævder det samme, som foran er udtalt, at Landet hørte til den nordiske Kreds og havde samme Befolkning; kun mene vi, at han gaaer for vidt i sin Hævdelse af det nationalt-nordiske og dets Modsætning til det nordtydske, naar han lader det faa Udslag i Indvandring og Erobring.

Der stiller sig den Vanskelighed for Prof. Kossinnas Opfattelse, at de nordiske Bronzer i de erobrede Lande ere saa lidet fremtrædende, hvorimod der findes mange andre, ikke nordiske Sager. Men Alt lader sig forklare, naar man ser rigtig til. »Ligesom Tydskerne nutildags ere altfor tilbøielige til at opgive deres eget Kultureie for det mindre værdifulde fremmede Gods, saaledes opgave de Germaner, der i den tidlige Bronzealder fra Jylland og Slesvig-Holsteen rykkede ind i Hannover, mange af de herligste Former i den overlegne, ægte nordisk-germanske Bronzekultur for at erstatte dem med mindre smukke Varer, som de tiltuskede sig fra Vest- og Sydtydskland, og som de saa hellere efterlignede

¹ Deutscher Volkswart, 1, S. 7.   ² Anf. St. S. 5.   ³ Aarb., 1913, S. 245.

end at fastholde deres egen nedarvede Kunst og deres medfødte Smag«; derefter følger en lang Opregning af de tiltuskede Sager. Dette behøver ikke at ledsages af nogen Bemærkning; enhver vil forstaa, at disse Tuskvarer just vare de i disse nordtydske Egne hjemmehørende Bronzer, fælles for et større tydsk Omraade, men ikke forekommende i Norden.

Endnu eet for at vise, hvor let Forf. fjærner, hvad der ikke stemmer med Theorien. De nordiske Erobreres prægtige Sværd med Bronzefæste, som foran ere omtalte, findes ikke videre ud over Tydskland; men det er let forklaret. »De nordiske Sværd vare for stilfulde, for sluttede i deres nationale Præg til at kunne passes ind andetsteds i mindre udviklede Stilarter. Men man havde i Norden andre, simplere Sværd« — foran omtalte, se Fig. 24, »som havde en Hornbelægning paa Fæstet; dem kunde ethvert Folk udstyre med Fæste efter egen Smag. Derfor bleve de i Mængde udførte fra Norden sydpaa, ikke saamange til Vest- og Sydtydskland som til Østtydskland og Østerrig-Ungarn; derfra gik de videre til Øvre- og Mellemitalien og kom snart ogsaa til Grækenland, Lilleasien og Ægypten — rigtignok ikke længere Originalerne, men Efterligninger«¹. Altsaa: Norden, som modtog alt sit Bronzemateriale fra Syden, fabrikerede udmærkede Sværd til egen Brug, men ringere til Udførsel over Europa indtil Grækenland. Og samtidig med denne Export af Sværd uden Bronzefæste lader Forf. der foregaa »en betydelig Import« af Sværd med Bronzefæste fra Sydtydskland til Danmark² — foran omtalte, se Fig. 18³. I Sandhed, Videnskaben er et mærkeligt Instrument; det er utroligt, hvad den kan bruges til⁴.

¹ Deutscher Volkswart, 1, S. 8.   ² Mannus Bibliothek Nr. 9, S. 39.

³ Hele Forholdet mellem de i Norden hjemlige og fremmede Sværdformer er blevet indgaaende behandlet i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909. Se videre ndfr., Slutningsafsnittet.

⁴ Vi ere atter her ved Prof. Kossinas Anvendelse af Hypotesen, hvorefter allerede er talt under Stenalderen. For at opretholde en Antagelse

Dobbelt sander man disse Ord, naar man følger den omvexlende Skjæbne, som den nordiske Bronzekultur har havt

(den nordiske Bronzealders Prioritet og Overlegenhed i Forhold til Syden) og fjærne, hvad der strider imod den, fremfører han en ganske urimelig Forklaring af Fundene (en nordisk Fabrikation af tarvelige Sværd til Export). Disse idelig tilbagevendende, ved første Blik uheldige Hypotheser maa vel undre; men uforklarlige ere de ikke, naar man tør benytte en Hypothese af den kossinaske Art. Det ses nemlig, at denne Forfatter i sit Tidsskrift stadig optræder som Universitets-Professoren. Han skriver for de Studerende om Methode og indøver »Skoleexempler« (Mannus-Bibliothek, Nr. 6); han meddeler, hvilke Bøger der kunne anbefales og misanbefales (Mannus, 5, S. 163); han roser Disciplen for den gode Anvendelse af Mesterens Lærdomme og af Kollegiehefter fra Forelæsningerne (Mannus, 4, S. 452); han trykker i Tidsskriftet et Elevforedrag fra Seminariet ledsaget af Professorens Rettelser (Mannus, 5, S. 160). Dette at Tidsskriftet saa fremtrædende er Universitetslærerens Organ, giver vistnok Nøglen til Forstaaelsen af Professorens eiendommelige Anvendelse af Hypotheser; han har ønsket, at der i Literaturen skulde foreligge en Række gode Skoleexempler paa ret umulige Hypotheser, idet dette vilde være meget instruktivt. Denne Forklaring støttes ved en Del andet. Det maa tydeliggjøres de Studerende, at videnskabelige Modstandere altid maa behandles paa smuk og værdig Maade; Professoren er da gaaet den Vei at give ret afskrækkende Exempler paa Optræden imod Tydsklands første Videnskabsmænd, idet han har udsendt hele Samlinger af de mest haanende og nedsættende Ord, som findes i det tydske Sprog (Mannus-Bibliothek, Nr. 6, S. 4—16; jvfr. herom J. Szombathy, i Mitteil. d. Anthropol. Gesellsch. Wien, 45, 1915, S. 98 og H. Seger, i Mitteil. d. Schlesischen Gesellsch. f. Volkskunde, Breslau 1914, S. 175). Det skulde indskærpes, at man ikke maa forfordele Modstanderen ved at citere hans Udtalelser ufuldstændig og misvisende, idet man saaledes med Urette skaffer sig et heldigt Angrebsobjekt; Professoren har da meddelt tydelige Exempler paa denne Feil (Mannus-Bibliothek, Nr. 9, S. 46). Særlig alvorlige ere Forsyndelser mod kollegiale Forhold; Professoren har da med Forsæt Aar efter Aar paa den mest saarende Maade, med eller uden Navns Nævnelser, forfulgt sin nærmeste forhistoriske Kollega i Berlin, og det ikke blot med Ord, men ogsaa i Gjærning (Prähist. Zeitschr., 5, S. 583). Der er en gennemført Methode i alt dette, som virkelig maa støtte den oven fremførte Forklaring af Professorens mærkelige Hypotheser. Men dersom det saaledes alt udgaaer fra Professorvirksomheden, da er det af intim Natur. En Udlænding kan lade det upaaagtet, selv om han i de senere Aar har havt den Ære sammen med flere andre at være bleven benyttet som fast Øvelsesobjekt (Prähist. Zeitschr., 4, S. 230).

i det videnskabelige Tydskland. Fra 1864 af bekæmpede den første archæologiske Fører i Tydskland den nordiske Bronzekultur i de skarpeste Ord og saa grundig, at han endog fornægtede, at der overhovedet havde været en Bronzealder; hele Rækken af tyske Videnskabsmænd fulgte med, og dette varede ifølge Prof. Kossinna indtil 1892¹. Nutildags finder en anden fremragende Fører ikke Lovord nok til Pris for den nordiske Bronzekultur, dens Grund erklæres at være Tydskernes oprindelige Hjemstavn, dens Bærere at være Tydskernes Aner, som dette er anført foran. Naar man nu finder, at dette er blottet for ethvert Bevis, saa er det en Trøst, at der jo paany kan indtræde en Vending.

Den Bronzealder, som man gennem 60 Aar først holdt sig fjærnt fra og derefter bekjæmpede, den kappes man nu om at hævde som en tysk Opdagelse². Egentlig er Prof. Kossinna lidet hensynsfuld overfor tysk Videnskabelighed, naar han paaviser, at Opdagelsen af den i Tydskland indtil 1892 forkjættrede Bronzealder skyldes en Landsmand; tilgiveligere vilde dog Modstanden være, naar Opdagelsen var fremmed og dansk. Og atter synes Prof. Kossinna at være lidet skaansom overfor sine Landsmænd, naar han siger, at det var de danske Forskeres egen Skyld, at Opdagelsen ikke tidligere fandt Indgang i Tydskland, idet de nemlig gav Bronzealderen en for lang Varighed; ret ubetænksomt er det dog saaledes at erklære, at tysk Videnskab gennem lange Tider var fuldstændig afhængig af, hvad der mentes nordpaa. Ja, Videnskaben er mærkelig; hvad der end er fremført³, kan man vedblivende sige, hvad man vil, ogsaa det, at Bronzealderen blev opdaget i Tydskland, at

¹ Mannus, 2, S. 309.   ² Mannus, 2, S. 294 og 309.

³ I denne Sag indføres man af J. J. A. Worsaae, Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminder, S. 5; Sophus Müller, i Archiv f. Anthropologie, 9 S. 127, 10 S. 28 og i Vor Oldtid, S. 200; Hans Hildebrand, i De förhistoriska folken i Europa, S. 146 og i Verhandl. d. Berliner anthropol. Gesellsch. 1886, S. 363; Oscar Montelius, i Svenska fornminnesför. tidskrift, 12, S. 206.

ikke den danske Museumsdirektør C. J. Thomsen først og fremmest maa nævnes, at det var de Danskes egen Skyld, at Opdagelsen ikke blev anerkjendt i Tydskland, og nu tilsidst, at den national-danske Bronzekultur er Tydsklands Urkultur. Formodentlig skal ogsaa dette forfægtes i halvhundrede Aar.

Den yngre Bronzealders Fund.

Det er først og fremmest den store Forskjel i Gravskik, som gjør, at den nordiske Bronzealder falder i to Hoved-afsnit. Til den ene Side Nedlæggelsen af Liget ubrændt i Egekisten, i den stenbyggede Grav, under Stendyngen, til den anden Side Ligbrændingen, det lille firkantede stensatte Gravrum, Urnen eller den lille Hob brændte Ben, dækket af et Par Sten. En Modsætning saa stor som muligt, men udlignet saaledes, at den for en nærmere Betragtning ganske jævnes. Ligbrændingen viser sig allerede i 3. Tidsafsnit¹, mulig endog tidligere; den vinder Udbredelse gennem de følgende Afsnit, indtil denne Gravskik ved den ældre Bronzealders Slutning er saa at sige eneraadende. Længe vedblev Graven at være mandslang, skjøndt kun rummende et Par Haandfulde brændte Ben, et virkelig mærkeligt Exempel paa den gradvise Gjennemførelse af den nye Skik; først ved Overgangen mellem det ældre og yngre Tidsrum bliver det stensatte Gravrum kortere, indtil det ned i den følgende Tid bliver ganske lille og af samme Længde og Bredde. Der er altsaa den jævnest Overgang fra den store og med meget Arbeide indrettede Grav til det ringe Lerkar med de brændte Ben og til den næsten ubeskyttede Benhob. Og ogsaa paa anden Maade en jævn Fortsættelse: først Graven i Bunden af den mægtige Høi, derefter Grave ovenover og omkring den dybest liggende, atter andre tilføiede under en Forøgelse af Jordhøien og sluttelig øverst og yderst nedgravede i de gamle

¹ Rothmann, i *Opuscula archæol. Montelio dicata*. 1913, S. 111: en af de ældste Bøilenaale i en stensat Grav med brændte Ben, paa Øen Sild.

Fig. 34. $\frac{1}{2}$ .Fig. 33. $\frac{4}{5}$ .Fig. 35. $\frac{4}{5}$ .Fig. 36. $\frac{4}{5}$.

Fig. 33. Fra Jernhyt, Hammelev Sogn, Haderslev Øster Amt. Fig. 34. Fra Voiens, Jegerup Sogn, Haderslev Øster Amt. Fig. 35. Fra Københoved, Skrave Sogn, Haderslev Vester Amt. Fig. 36. Fra Meilby, Lintrup Sogn, Haderslev Vester Amt. Alt i Nationalmuseet.

Høie den yngre Bronzealders Urner og ringe Grave. Saaledes ere Forholdene baade Norden og Sønden for Kongeaaen, ganske overensstemmende. Endelig spores ved Bronzealderens Slutning den nye Skik, som bliver almindelig i Jernalderen: man begyndte at forlade de gamle Høie og at nedsætte Urnen under den naturlige Jordflade; men andetsteds vedblev man dog ned i Jernalderen at holde sig til Gravhøien. Her som tidligere: et stort Omslag, men først kun visende sig spredt og langsomt gennemført.

Dernæst har det en afgjørende Betydning for vort Syn paa den yngre Bronzealder, at sammen med Gravskikken ogsaa Gravudstyret skiftede Charakter. Som Regel sammensættes det af lidet betydelige Sager; Sværd og Dolke afløses af Efterligninger i lille Størrelse, jvfr. Fig. 41, store Smykker af Guld og Bronze forekomme ikke. Oftest træffes Mandens Toiletsager: Ragekniv, Niptang og den lille, fine

Syl, der vistnok var et Tatoveringsredskab, men i hvert Fald bestemt til Legemets Pleie. Det at disse Sager saa overordenlig ofte findes i Gravene, viser, hvilken Vægt der lagdes paa den rette Behandling af Hovedhaar og Skjæg, noget der sædvanlig spillede en stor Rolle hos Oldtidsfolkene, idet det mere eller mindre stod i Forhold til det nationale og religiøse. De herhenhørende Redskaber, som findes i Gravene, ere altid de virkelig brugte, ikke Efterligninger. Niptangen Fig. 33, fra Jernhyt, Hammelev Sogn, ses at være stærkt slidt paa det nedre, brede Parti, hvor Fingerspidserne hvilede; den er gammel og har været overbrudt paa det smalleste Sted, hvorefter den er bleven istandsat ved en raat paastøbt Klump. Den store Kniv findes længe repræsenteret i Gravudstyret af et virkeligt Brugsstykke som Fig. 34, der er udgravet i en Høi ved Voiens, Jegerup Sogn. Denne Kniv er ualmindelig lang; ganske Magen til den foreligger dog i et Fund fra Sømme Herred, Sjælland, hidrørende fra Begyndelsen af den yngre Bronzealder. Senere træder ofte i Stedet en Efterligning, der kan være saa lille, at den ikke naaer $\frac{1}{8}$ af Længden¹. Nydannede Former komme efterhaanden frem, som den nette Stangknap af Bronze, et Slags Knap til Klædningen — se Fig. 35, der er optaget i en Urne ved Kjøbenhoved, Skrave Sogn — oprindeligt bestaaende af en lille Stang og en Snor, der senere blev udført i Bronze. Og af denne Knap dannedes atter en Smykkenaal, ved at der i Stedet for Øskenen sattes en Naalestilk paatværs af Stangen². I mangfoldig Afvexling træffes bestandig Knapper³ og Naale, se f. Ex. Fig. 36, fra Meilby, Lintrup Sogn, altsaa Tilbehør til Dragten; men de ere ikke komne mellem de brændte Ben, fordi de ved Ligbrændingen vare anbragte paa den Dødes Klædning; de betragtedes derimod som noget værdifuldt og

¹ F. Ex. Mus. Nr. B 2030, fra Arnlund, Vedsted Sogn.

² Se Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen, 304.

³ Se f. Ex. Ordning af Danmarks Oldsager, 210, der er fra Arnlund, Vedsted Sogn.

skattet, der efter Skik og Brug maatte med i Graven. Hverken disse eller de andre Sager ses nemlig, med faa Undtagelser, at have været udsatte for Ligbaalet; de ere først bagefter blevne henlagte ved Baalresterne som en Gave. Ofte er dette en Ubetydelighed, en lille Kniv, smaa Bronzeringe, et Brudstykke af Bronze, kun en sjælden Gang en Stump Guldtraad; særdeles ofte findes slet intet.

Saaledes har Gravgodset fra dette Tidsrum vist sig at være paa mangfoldige Steder over hele Sønderjylland og ganske saaledes ogsaa i alle de gammeldanske Landskaber¹. Ikke altid kan der sikkert skjelnes mellem ældre og yngre Fund; men ved et nøie Studium af Former og Ornamente kan der dog i det store adskilles tre Tidsgrupper; til den første hører af de her afbildede Stykker: Niptangen Fig. 33, Kniven Fig. 34, Rageknivene Fig. 39 og 40, til den anden: Stangknappen Fig. 35, Naalen Fig. 36, Sværdefterligningen Fig. 41, Ragekniven Fig. 43 og Kammen Fig. 42. Yngre, og ved Overgangen til Jernalderen staa forskellige fine Naale som Fig. 37, der er fra Skrydstrup Sogn². De ere som oftest af fremmed Arbeide og indførte ligesom de halvrunde Rageknive af Formen Fig. 38. Dette Stykke, der er fra Hjarup, Ris Sogn, er ornamenteret med et Jernredskab og er krummet, idet det har været paa Ligbaalet, efter den nye Skik, som trænger igjennem i den første Jernalder. Fra Sjælland foreligger et paa det nøieste tilsvarende Stykke og med ganske det samme Ornament³.

Ikke meget tiltrækkende ere i det hele disse Smaasager, og dog træffes der mellem dem et og andet, som er Opmærksomhed værd. Ragekniven Fig. 39 er af ganske almin-

---

¹ Se herom Vor Oldtid, S. 334 flg.

² En samtidig Naal af anden Form er afbildet i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1875, S. 36. Den er fra Øster Hjerting, Hjerting Sogn, Haderslev Vester Amt.

³ Det er afbildet i Ingvald Undset, Jernalderens Begyndelse i Nord-europa, Kristiania 1881, S. 333.

Fig. 38. 4/5.

Fig. 37. Fra Skrydstrup Sogn, Haderslev Øster Amt. Fig. 38. Fra Hjarup, Ris Sogn, Aabenraa Amt. Nationalmuseet.

delig Form, afsluttet som saamange andre Stykker i et Baand, der yderst er formet som et Fuglehoved med fremstaaende Øine og opadbuet Næb. Men langs Knivens Ryg er der indlagt et fladt Guldbaand, og under dette ses en Bølgelinie, der er paalagt med mørkt Metal, forskjelligt fra Knivens Bronze. Det ser ud som Jern og maa efter en foretagen, dels mikroskopisk, dels chemisk Undersøgelse antages at være dette Metal, hvad der allerede vækker Interesse for dette Stykke; det er fundet i en Høi ved Arnlund, Vedsted Sogn. Men hertil kommer, at der i en ved Kjeldbymagle paa Møen fremgraven Urne er optaget en Kniv af tilsvarende Form, Fig. 40, med en lignende Bølgelinie, der er indlagt paa Bladet med mørkt Metal af samme Udseende. Denne Lighed i en ganske særlig og udpræget Enkelthed har megen Vægt som Bevis for en nøie Berøring mellem

Fig. 37. 4/5.

saa langt adskilte Steder som Arnlund og Kjeldbymagle. Begge Stykker synes at maatte være gjorte af samme Mand. Da Kniven fra Møen er afbildet her, maa der tilføies nogle forklarende Bemærkninger. Fuglehovedet ved Enden af Gre-

Fig. 39. $\frac{4}{5}$ .Fig. 40. $\frac{4}{5}$.

Fig. 39. Fra Arnlund, Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt¹.
Fig. 40. Fra Kjeldbymagle, Møen. Fig. 41. Fra Kjeldbymagle.
Nationalmuseet.

bet mangler og ses at være afbrudt, men dette sikkert i Oldtiden, da Beskadigelsen næppe kan være sket ved Optagelsen, som foregik ved en Undersøgelse for Nationalmuseet. Ogsaa er der noget galt ved Overgangen mellem det traadformede Greb og Bladet; det er utvivlsomt fremkommet ved, at Grebet i Oldtiden har været afbrudt og derefter er paany paasat. Det er da en gammel, meget brugt Kniv. Hermed stemmer det, at der i Urnen tillige, foruden en Niptang og et kort dobbeltægget Knivsblad, laa en lille Efterligning af et Sværd, Fig. 41. Dette sidste Stykke er ikke ganske samtidigt med Ragekniven, men hører hjemme i det paafølgende Afsnit. Ogsaa Sværdefterligninger af denne Form ere vel kjendte fra Fundene i Sønderjylland².

Fig. 41. $\frac{1}{2}$.

Den ældre Bronzealders Kamme af Horn, smukt udskaarne i den gamle strenge Stil, afløstes i den yngre Tid af

¹ En unøiagtig Tegning af dette Stykke har Prof. Montelius bragt i *Prähistorische Zeitschrift*, 1913, S. 319.

² Se Mestorf, *Alterthümer*, Fig. 261; fra Sild.

Bronzekamme, der ere rigt behandlede, som det maa være ved saadanne Luxussager. En af disse sjældnere forekommende Kamme, fra en Høi ved Arnlund, Vedsted Sogn, er vist i Fig. 42¹. Den maa efter Stilen henføres til Midten af den

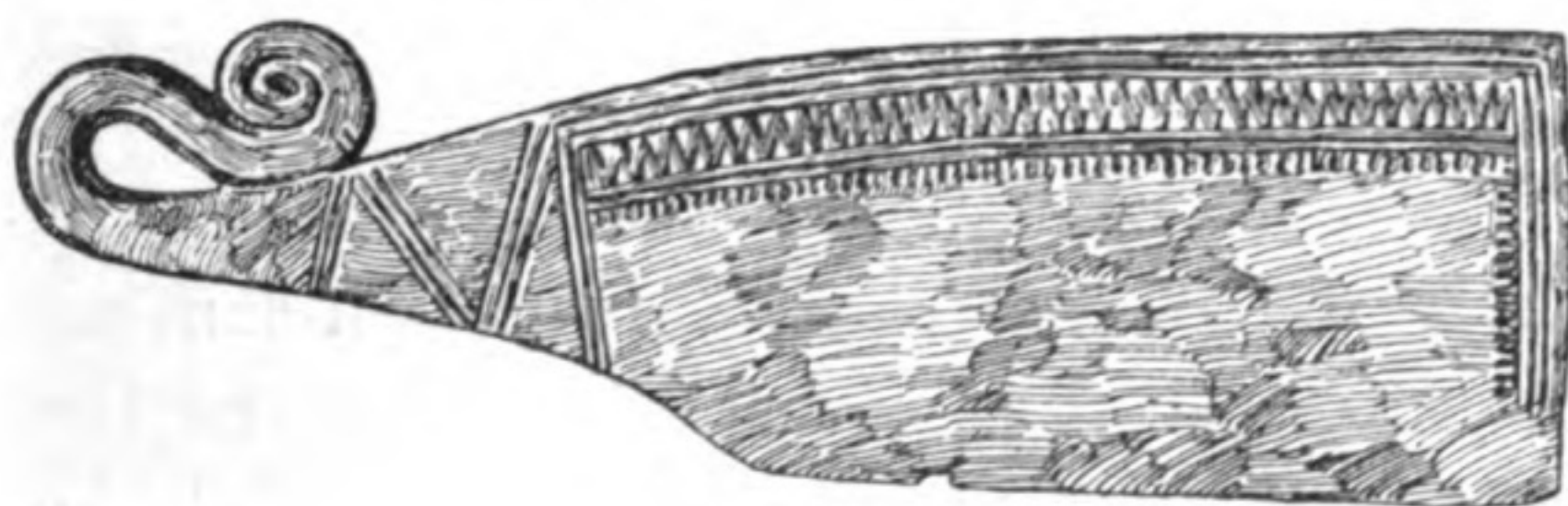
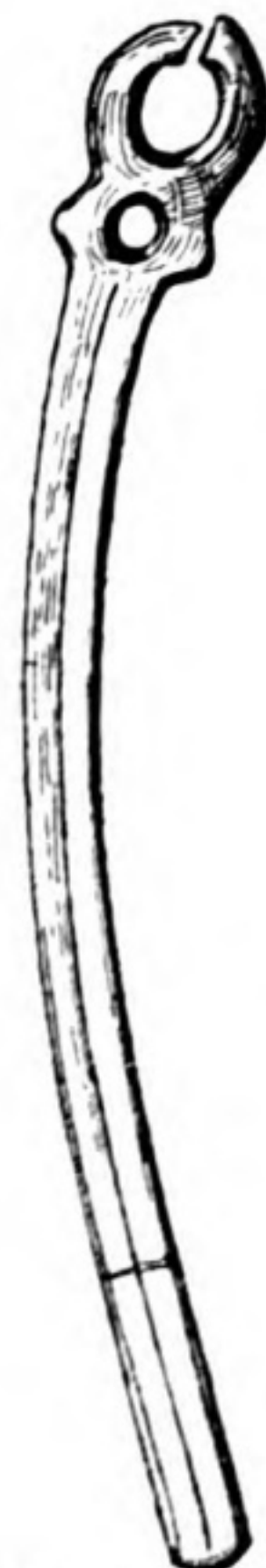
Fig. 43. $\frac{4}{5}$ .Fig. 42. $\frac{4}{5}$ .Fig. 44. $\frac{4}{5}$.

Fig. 42. Fra Arnlund, Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt. Privatsamling paa Langeland. Fig. 43. Fra samme Sted. Nationalmuseet. Fig. 44. Fra Meilby, Lintrup Sogn, Haderslev Vester Amt. Nationalmuseet.

yngre Bronzealder, Tiden for den eiendommelige, ofte overudviklede Ornamentik, som anvendtes paa alle Slags Sager. En Ragekniv, der er præget af denne Stil, er afbildet i Fig. 43; den er ligeledes fra Arnlund, optagen i en Urne.

Benstykket Fig. 44 er en sjælden Form, men tillige ualmindelig fint tildannet og spinkelt. Et enkelt ikke meget

¹ En anden, fra Kværn i Angel, er afbildet Mestorf, Alterthümer, Fig. 288. En tredie fandtes i Advokat Marxens Samling i Kappel, der senere kom til Kiel.

sværere Stykke foreligger fra Viborg Amt, men ellers kun langt større; alle have de et stort Øie ved den ene Ende og derunder en smal Gjennemboring. Som det afbildede Stykke, der er fra en Urne i Høi ved Meilby, Lintrup Sogn, ere alle de øvrige optagne i Urner sammen med andre Bensager, Naale og Knapper. Hvad deres Bestemmelse har været, kan ikke angives¹. Benstykket er krumbøiet paa Ligbaalet, et af de sjældne Tilfælde af, at Gravudstyret er brændt sammen med den Døde. Ligesom ved selve Ligbrændingens Indførelse kan det her fint spores, hvorledes det nye lidt efter lidt vandt Udbredelse. Naar Gravgodset længe lodes ubrændt, var dette i Kraft af gammel Skik; man tog ikke Konsekvenserne af den nye Behandling af Liget. Saa er den Tanke opkommen hos Enkelte, at dog ogsaa de Sager maatte brændes, der skulde tjene den Døde efter Baalfærden; og langt om længe fulgte da alle med.

Et meget mangelfuldt Kjendskab vilde man dog have til den yngre Bronzealder, om man var indskrænket til Smaasagerne fra Gravfundene. Men som det tredie Hovedtræk, der betegner dette Tidsrum i Modsætning til det ældre, maa nævnes det, at Fundene udenfor Gravene, fra Mark eller Mose, nu ere talrige, og at det er herfra, at Oplysning først og fremmest maa søges. Atter paa dette Punkt er der den fuldeste Overensstemmelse for alle de olddanske Egne, et betydningsfuldt Vidnesbyrd om ensartede Kulturforhold.

Fra den ældre Bronzealder er der paa sønderjydsk Grund i Mark eller Mose fundet enkeltvis et og andet Stykke, een gang ogsaa 3 Bronzesværd, ved Grisgaard i Angel (se foran S. 228). Af større Fund foreligger derimod kun eet, opgravet i en Eng under Hovedgaarden Røst ved Kappel. Det bestaaer af 15 indbyrdes noget forskellige Arbeidsøxer med Skafterende, en af dem gjengiven i Fig. 45, som tillige viser alle de øvrige Stykker, nemlig: en stor Hulcelt med Øsken til Fast-

---

¹ Se A. P. Madsen, *Bronzealderen*, II, Pl. 35 og Ordning, 233.

binding, en Meisel, en Segl, en lang Smykkenaal, en svær Stridsøxe af egen Art, staaende ved Overgangen mellem ældre og yngre Former, og endnu et Dolkblad (KM). Flere af Arbeidsøxerne ere ikke efterarbejdede efter Støbningen,

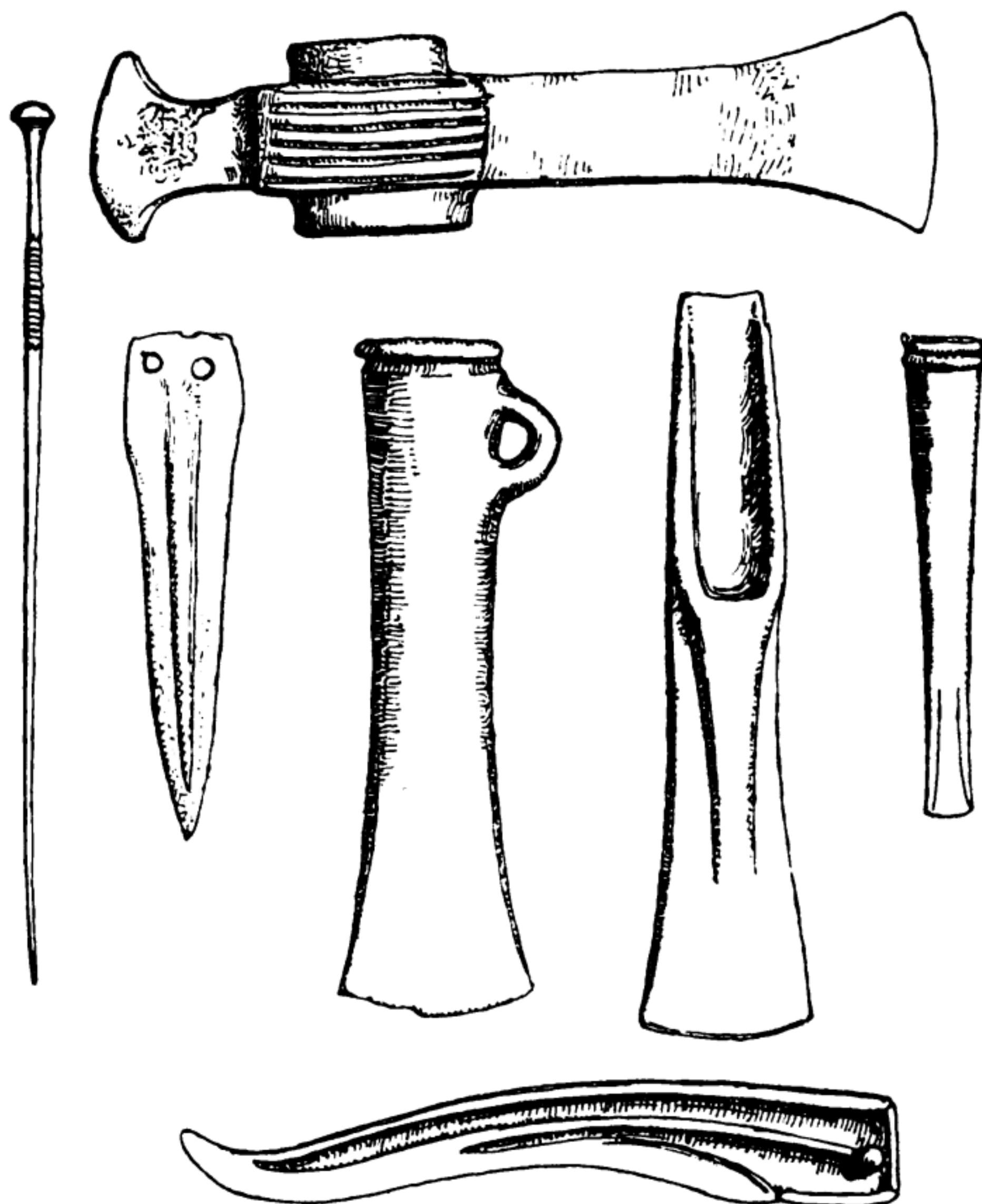

Fig. 45. Fra Hovedgaarden Røst, Kappel Landsogn. C. $\frac{1}{8}$. Museet i Kiel¹.

idet de have Støberande ned ad Smalsiderne og Æggene ikke ere skærpede; ogsaa Hulcelten har endnu de Støberande, der ere fremkomne ved, at Bronzemassen er flydt ud i Rummet mellem Formens to Halvdele, som ikke sluttede nøie sam-

¹ Afbildningen er udført efter en ældre Tegning. Flere af Sagerne have tidligere været afbildede, se Mestorf, anf. St. Fig. 239, 243, 300 og Splieth anf. St. Fig. 30, 32. Fuldstændigst er Fundet, dog uden Dolkbladet, afbildet i Mittheil. d. anthropol. Ver. Kiel, 17, S. 19.

men. Herefter og efter Fundets hele Sammensætning af forskjelligartede Sager, Redskaber og Vaaben, Mands- og Kvindesager, maa det opfattes som en Metalarbeiders Forraad, der er nedgravet for at gjemmes eller skjules. Alle Formerne

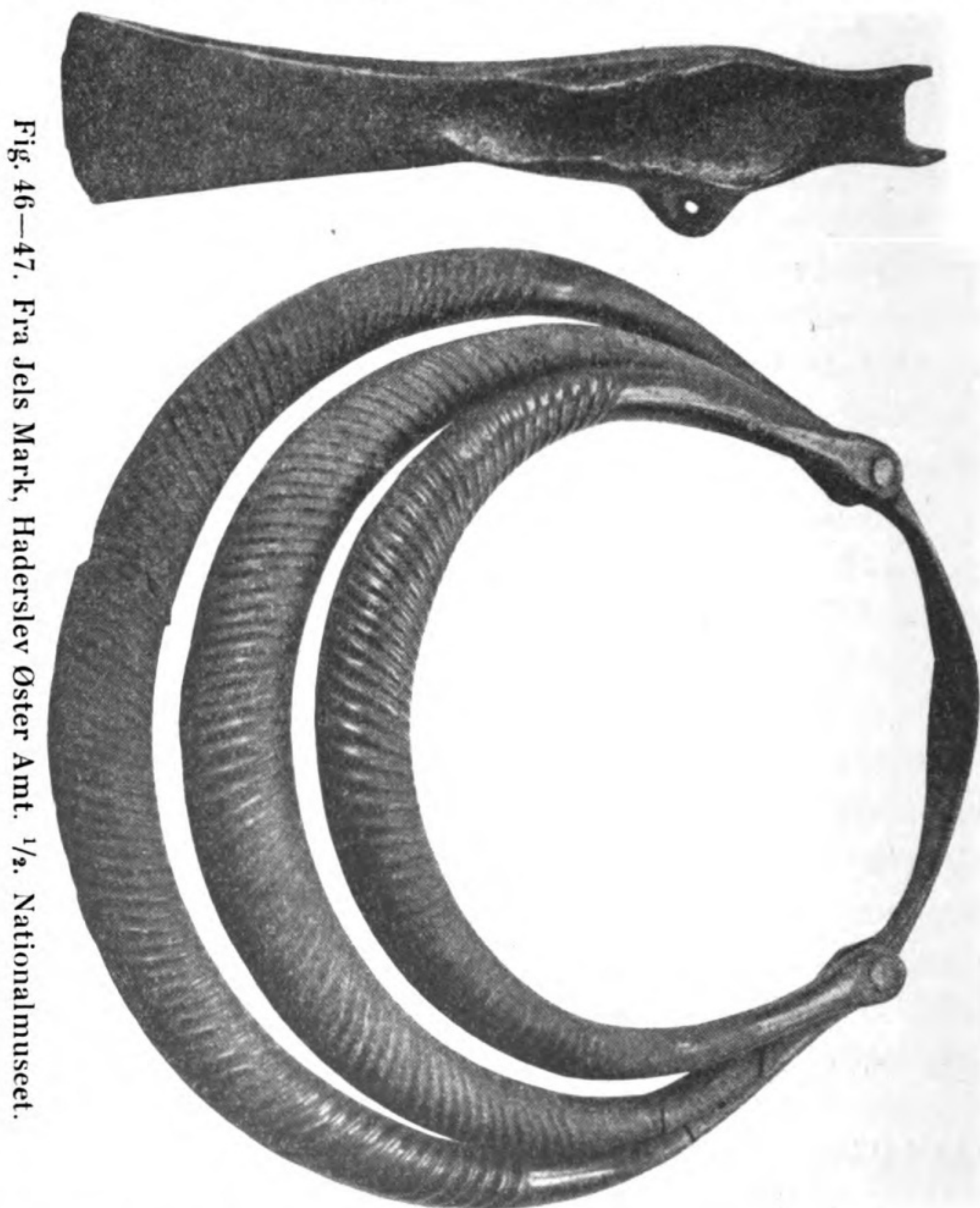

Fig. 46—47. Fra Jels Mark, Haderslev Øster Amt. 1/2. Nationalmuseet.

enhøre til Midten af den ældre Bronzealder, nærmest den 4. Tidsgruppe.

Til den yngre Bronzealders første Del kan med al Sikkerhed henføres et Par Fund, der indeholde Øxer af den særlige, i Fig. 46 viste Art, med fremstaaende Flige til Fastholdelse af Skaftet, en nyindført, fremmed Øxeform, der kun

anvendtes i dette Tidsafsnit. Fem Øxeblade af denne Art ere fundne sammen med det prægtige Halssmykke Fig. 47, dannet af tre bagtil hule Ringe, hvis Ender forenes ved et Baand (NM). Disse Sager laa i et Lerkar under en stor Sten paa Jels Mark, Haderslev Øster Amt. Over Nørrejylland, Øerne og til Bornholm forekomme tilsvarende, bagtil hule Halsringe sammen med forskellige andre Sager, sædvanlig hele og i god Stand; der haves henved en Snes Fund. Sammen med Sagerne fra Jels danne disse Fund en sluttet Gruppe fra omtrent samme Tid og gjemte i samme Hensigt.

Øxer med Skaftlapper som de sidst omtalte foreligge fra en Mose i Øster Løgum Sogn, Aabenraa Amt, men her ved Siden af dels samtidige, dels yngre Sager af forskellig Art og baade hele og ufuldstændige, udgjørende en Samling af Værdisager paa ialt 28 Stykker. Fundet bestaaer af: 3 Øxer, 3 Hulcelter, en Spydspids, 11 Segle, 2 Brudstykker af Sværd, 3 Armringe og 5 andre for en Del sammenbøiede Fragmenter (Aarhus Museum).

Det største Fund fra den yngre Bronzealder er opgravet ved Helvit, Notmark Sogn paa Als (KM). Mangehaande Sager ere her repræsenterede, dels Mandens Udstyr, Spydspids og Sværd eller Dolk, dertil en Hulcelt, dels Kvindens, to Halsringe som Fig. 51, en Spiralarmring, en Bøilenaal med store Endeplader, samt et Hængekar af Hovedform som Fig. 48; fremdeles to Ringe med Klappreblik, som hørte til et Bidsel, og en Del andet, der vistnok ogsaa har været Hestetøi, nemlig en større Ring, hvorpaa 4 løst hængende Ringe, store hvælvede Plader med Øsken bagpaa til Fastbinding o. a.; endelig en Mængde Bronzetraad¹. Men alt dette var ufuldstændigt og itubruddt. Det fandtes nedgravet i et Lerkar og maa opfattes som en Samling gammelt Metal, et Værdiforraad, der er blevet skjult. Alle Formerne kjendes fra talrige andre Fund, der danne Hovedgruppen i den yngre Bronzealder.

---

¹ De fleste af disse Sager ere afbildede Mestorf anf. St., se Nr. 223.

De to først omtalte Fund høre til en ældre, mindre Gruppe, og en tredje, lille Fundrække hidrører fra Bronzealderens Slutning.

Omtrent samtidigt med det foregaaende er et Fund fra

Fig. 48. Fra Maasbøl, Rylskov Sogn, Flensborg Amt. Museet i Flensborg ¹

Maasbøl i Rylskov Sogn, Flensborg Amt, hvorfra flere andre Fund foran ere omtalte (Flensborg Museum). Hængekarret Fig. 48 er af den almindelig forekommende Form, men ikke

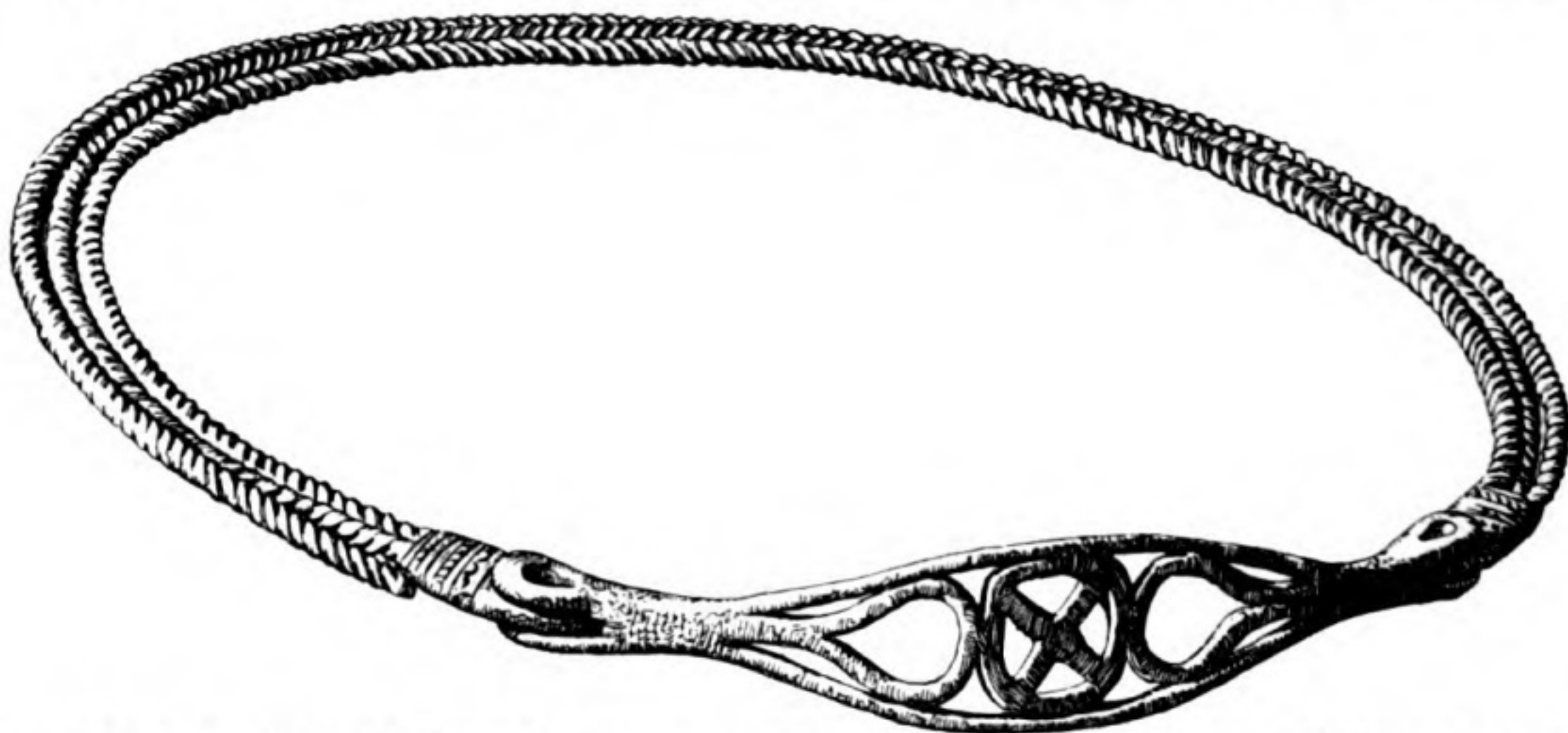

Fig. 49. Fra Maasbøl, Rylskov Sogn, Flensborg Amt. Museet i Flensborg ¹.

sønderlig godt ornamenteret. Halsringen Fig. 49 er ganske enestaaende. Lukket, der vender fremad i Billedet, er dog indrettet som ved de ældre Halssmykker Fig. 47; naar Ringen blev baaren, hvilede det bagpaa Halsen, medens Baandene

¹ Disse to Afbildninger ere gjengivne omtrent i halv Størrelse efter Photographier, der skyldes Direktør Sauermanns Godhed.

hængte ned fortil. Saadanne vredne Ringe, spinkle eller svære og med Enderne afsluttede paa forskjellig Maade, ere overordenlig hyppige i disse Fund ved Siden af Armringe og et eller flere Hængekar af Form som det afbildede. Hovedmassen af Sagerne er sædvanlig i god Stand. Fundene foreligge i meget stor Mængde fra hele det sydlige Skandinavien, hvor saadanne Sager bestandig ikke findes i Gravene, men i Mark eller Mose. Det maa antages, at de vare personlige, religiøse Ofre bestemte til at komme til Gode i det næste Liv; saaledes udfylde de det meget sparsomme Udstyr for den Døde, som i dette Tidsrum blev nedlagt i Graven.

Fig. 50. Fra Flovt, Øsby Sogn, Haderslev Øster Amt. $\frac{1}{2}$.
Privatsamling paa Langeland.

At de parvis fundne Halsringe fra Mark eller Mose ere saadanne Ofre, nedlagte af Kvinder, maa være udenfor Tvivl. De ere altid i god Stand, men jævnlig slidte og have da længe været baarne, to sammen, og stedse ere de nedlagte alene, uden Forbindelse med andre Sager. Talrige, som disse Nedlægninger ere, maa de bero paa en fælles Skik og være Udtryk for en almindelig udbredt Forestilling. Fra Sønderjylland haves der sikkert flere end de 4 Fund, som her kunne anføres: det i Fig. 50 afbildede Ringpar, fra Flovt, Øsby Sogn, Haderslev Øster Amt, og tre Fund i Museerne i Haderslev og Kiel. Nordenfor Kongeaaen kan det hele Antal Fund af saadanne parvis baarne Ringe nu anslaaes til

c. 40¹. Disse og andre beslægtede Halsringe med vexlende Vridning betegne Bronzealderens sidste Afsnit, da man allerede havde noget Kjendskab til Jernet.

Men for meget andet end, hvad der er nævnt ved de enkelte her omtalte Fund, maa man holde sig til Mark- og Mosefundene, og dette ikke blot for Sønderjyllands Vedkommende, men for hele det nordiske Omraade. Disse Fund danne Hovedkilden til Kundskab om den yngre Bronzealder, og dette er en fælles Eiendommelighed for vore Egne. Et Sværd kan vel undtagelsesvis findes i en Grav, men dette dog kun i det første Tidsafsnit; for at finde de gennem

Fig. 51. Fra Voiens, Jegerup Sogn, Haderslev Øster Amt. ¹/₂.
Privatsamling paa Langeland.

Tiderne vexlende Former maa man gaa til de enkeltvis i Moserne optagne Sværd. Et af de ældre, prægtige Sværd med Fæste belagt med Horn mellem høie Sidekanter og med stor, rund Knap², er oppløiet paa en hidtil udyrket Eng under Padholm, Notmark Sogn, paa Als (NM). Ganske tilsvarende Stykker haves fra de forskjellige Landsdele. Ved en yngre Form afsluttedes Fæstet i store Spiralvindinger af Bronze, jvfr. Fig. 41, en fremmed Form, der efterfulgtes af andre ligeledes indførte. Hvor talrige end Hængekarrene af Arten Fig. 48 ere, vides kun et eneste Stykke at være fra en Grav, paa Sjælland, og det fra den yngre Bronzealders Begyndelse. Et saadant meget stort Bronzekar er fundet ved Tørvegravning i Haddeby Sogn, Gottorp Amt (KM). De ofte forekom-

¹ Jvfr. Nord. Fortidsminder, I, S. 28.

² Saadanne Sværd ere afbildede A. P. Madsen, Bronzealderen, Suiter, Pl. 6, Fig. 16—17. Se Ordning, Bronzealderen, 175.

mende, store og smukke Halsringe som Fig. 51, hvis ornamenterede Endeplader med Spiralslyngninger hvilede bagpaa Halsen, ere aldrig fundne i Gravene, hvor der kun træffes smaa og spinkle Efterligninger af ringere Arbeide. Alle de virkelig baarne Ringe ere fra Moser; den her afbildede fandtes ved Grøftegravning i en Mose ved Voiens, Jegerup Sogn, Haderslev Øster Amt. Det kan ikke være andet end, at ogsaa de enkeltvis i Mark og Mose fremdragne store og smukke Bronzesager vare Ofre af oven angivne Art.

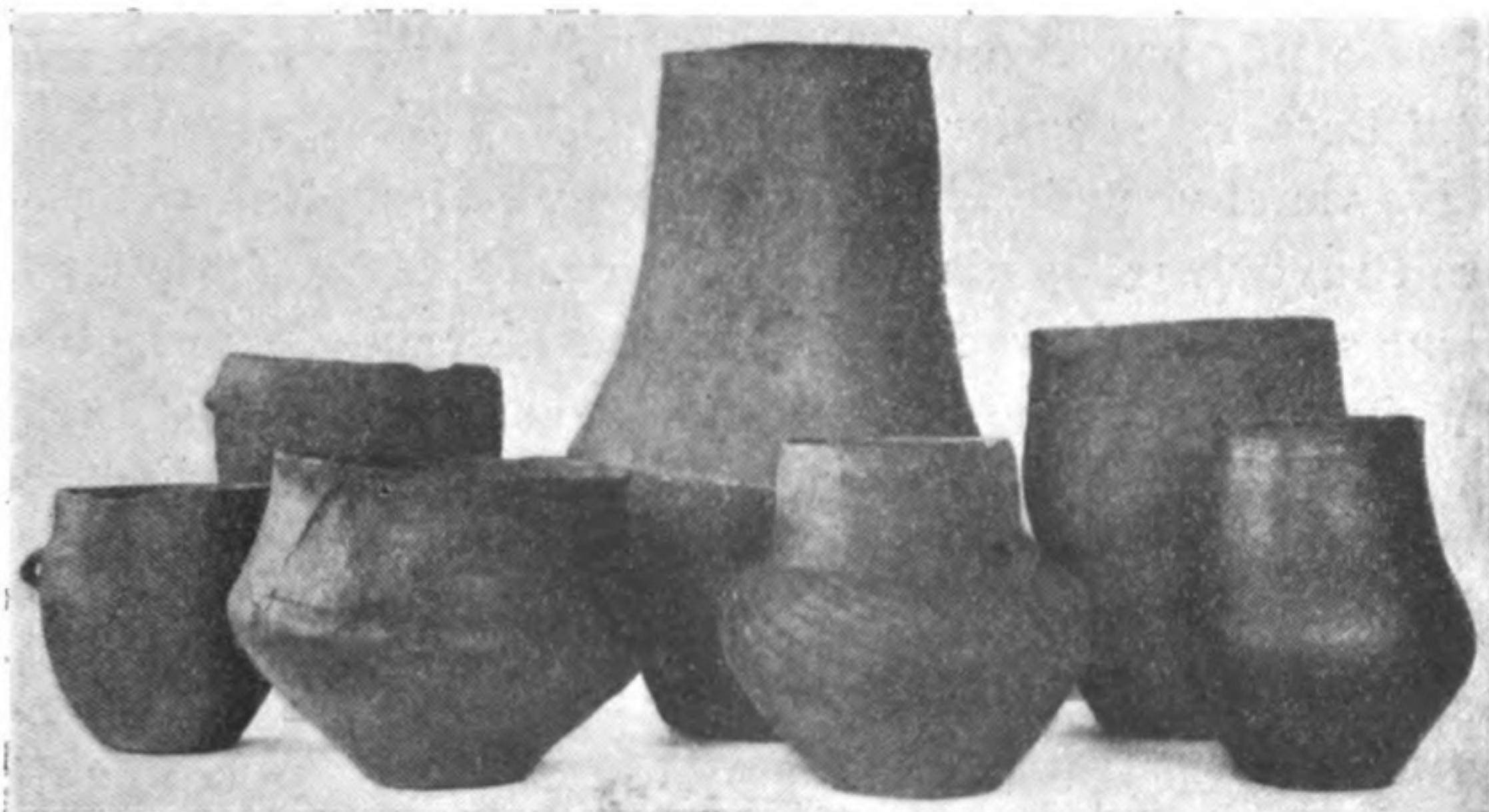

Fig. 52. Fra Sønderjylland; Nationalmuseet. Det største Kar 0,44 m. høit.

Ved Siden af Fundene fra Gravene og fra Mark og Mose foreligger der baade for Stenalderens og for Jernalderens Vedkommende en vigtig Fundgruppe, nemlig fra Bopladserne. De tilsvarende Fund fra Bronzealderen mangle ganske, hvad Sønderjylland angaaer, og indtil de sidste Aar gjaldt dette ogsaa for Nørrejylland og Øerne. Nu er det lykkedes at finde og undersøge to meget righoldige Bopladser, ved Voldtofte nær Assens og i Bulbjerg Klit, Thy, og ved Hjælp af dem have flere tidligere foreliggende, smaa Fund kunnet bestemmes som hidrørende fra Bronzealderen. Vel er denne nye Fundgruppe endnu ikke studeret og offentliggjort; men nogle Hovedpunkter kunne anføres, som ville

viser sig at gjælde ogsaa for Sønderjylland, naar Fundene fremkomme, hvad det med Sikkerhed kan siges, at de ville. I deres almindelige Præg og hele Art stemme disse Fund med Jernalderens Bopladsfund; Lerkarskaar danne Hovedmassen; men ved Siden heraf forekommer meget, der henhører under det daglige Liv. Af størst Betydning er forskjelligt, der vedrører Bronzefabrikationen, se S. 304, og dernæst Smaaredskaber af Flint; først nu ses det, at Flinten omend sparsomt og kun til underordnet Arbejde var i Brug ved Siden af Bronzen. Vaaben og stort Ægværktøi af Flint findes ligesaa lidt paa Bronzealderens Bopladser som i Gravene. Om Lerkarrene er der fremkommet Oplysninger, som længe have været ventede. Hidtil kjendtes væsentlig kun Urnerne fra Gravhøiene, og disse Kar, der oftest kun ere gjorte for at tjene som Beholdere for Resterne fra Ligbaalet, maatte give en ringe Forestilling om Behandlingen af Leret. Mest er det store Krukker, vel afvexlende i Formen, men tykvæggede, uden Ornamenten og formede uden særlig Omhu. Fig. 52 viser nogle af disse Gravkar fra Sønderjylland; kun faa have tidligere været afbildede¹, vel beroende paa, at de ligesom de tilsvarende Bronzealderes Urner nordena fremkomme saa almindelig, men byde saa lidt, at man ikke har villet beskæftige sig nærmere med dem. Deres væsentligste Interesse var det, at de i hele deres Tarvelighed syntes at danne en ikke ganske forstaaelig Modsætning til Bronzearbejdernes ødsle Kunst. Dette maa nu bortfalde; thi paa Bopladserne er der fremkommet en Mængde Brudstykker af meget forskjellig formede Kar, baade store og smaa, særdeles fint forarbejdede, meget tyndvæggede, glat strøgne og noget ornamenterede. Det er de finere Huskar, som tidligere manglede. I Ornamentik kunne de ganske vist ikke maale sig med visse Grupper af Stenalderes Lerkar, med hvilke det, som det er

---

¹ Se Mestorf anf. St. og Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen, 255.

vist, forholder sig paa særlig Maade; men iøvrigt kunne de mindst jævnstilles med Lerkarrene fra alle den nordiske Oldtids senere Afsnit. Det kan altsaa ikke længere gjentages, hvad der saa ofte har været sagt, at Bronzealderens Lerkar, dette hjemlige Arbeide, staa i en saadan Modsætning til Tidens skjønne Metalsager, at disse umulig kunne være af hjemlig Tilvirkning. Kun den Sandhed rumme disse Ord, at der til alle Tider, efterat Metallet var kommet i Brug, har været anvendt mere Arbeide og Kunst paa dette kostbare Stof end paa det ringere Ler, hvad der jo er ganske naturligt.

Kulturstilling og Folk i yngre Bronzealder.

Støttende os til det foran fra Sønderjylland fremdragne Stof, der dog endnu skal forøges med nogle Enkeltheder, skulle vi optrække Hovedlinierne i den yngre Bronzealders Kultur. Men de ere let fundne; thi de kjendes allerede fra de øvrige gammeldanske Lande. Der er ikke det allermindeste at tilføie af nyt eller at ændre. Hvad der foran er fremsat, og hvad der yderligere kunde siges om dette Tidsrum i Sønderjylland, gjælder ligesaa fuldt for alle de øvrige Landsdele. I Stedet for enhver af Afbildningerne kunde der anbringes en tilsvarende hentet fra Fundene nordpaa, uden at Ombytningen vilde bemærkes. Men dette giver dog et Resultat af Betydning: i den yngre som i den ældre Del af Bronzealderen hørte Sønderjylland i et og alt sammen med Nørrejylland og Øgruppen. Og videre er det et Resultat af Værd, at der bestandig over alle disse Egne var den fuldstændigste Eenhed i Kultur; der er ikke Forskjel at se mellem Fastland og Ø eller fra Ø til anden. Hvor skulde der da kunne tales om Skjel eller Modsætning indenfor denne Befolkning? Intet er at finde i den umaadelig store Masse af Sager, Sædvaner og Mindesmærker, der kunde tyde paa en Adskillelse i Stammer. Alt hvad der kan ses, maa for hele Bronzealderen angive een fælles Kultur og een ensartet Nationalitet.

Men maaske har man mere Øie for Forskjellighederne i disse Tusinder af Enkeltheder, ikke Anlæg for at finde Eenheden; man husker ikke, at dette er mange Hænders Arbejde, at det spænder over Aarhundreder, og at der dog for Individ og Tid maa kræves noget Spillerum. Saa skal der svares herpaa med en Opfordring til at forsøge at udskille Særgrupper — hvad der ikke vil lykkes, og med at paapege Overensstemmelser mellem vidt adskilte Omraader i de mest ubetydelige Enkeltheder. Der kan peges paa det ubetydelige og meget sjældne Ornament foroven paa det sønderjydske Bronzekar foran Fig. 48, sammensat af et lille Kredsfelt og et bøiet, treliniet Forbindelsesbaand; det samme Ornament

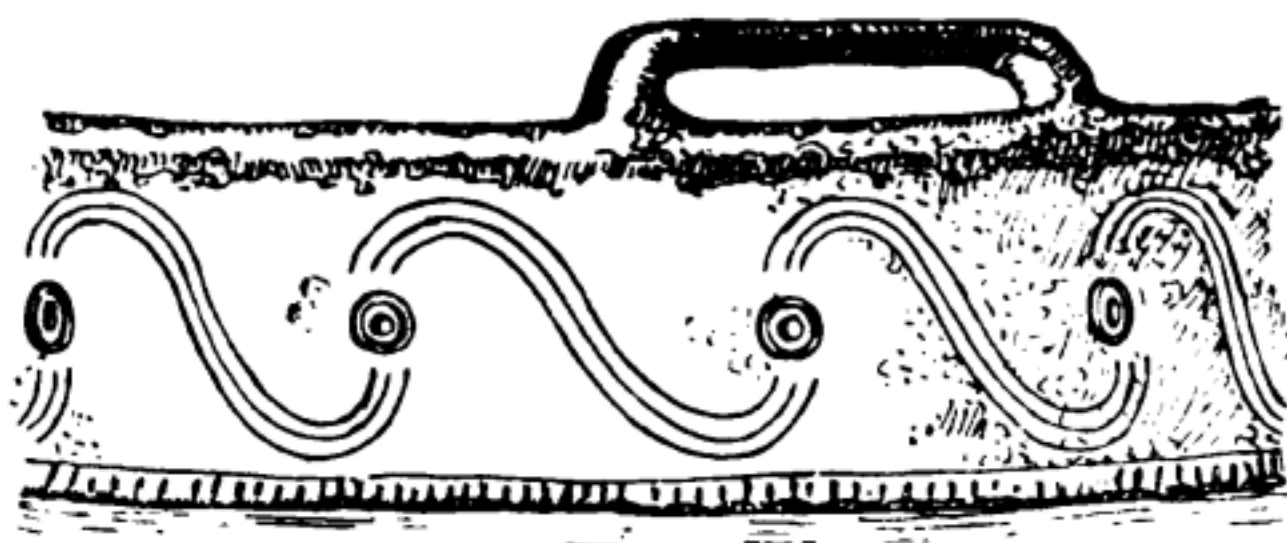

Fig. 53. Fra Aarby, Sjælland. $\frac{4}{5}$.

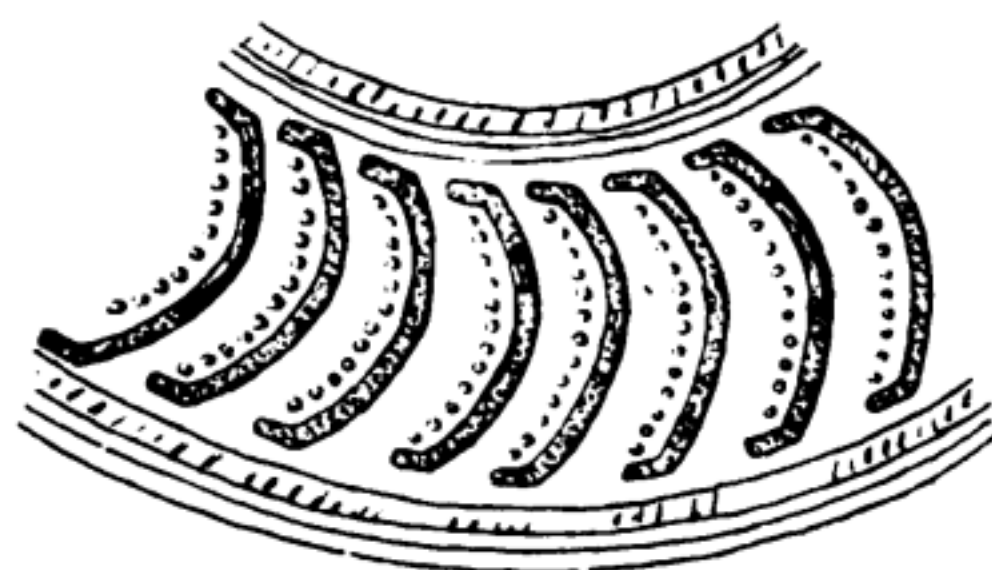

Fig. 54. Fra Søby, Ærø. $\frac{4}{5}$.

findes anbragt paa det tilsvarende Sted, under Randen af et lignende Kar fra Kalundborg-Egnen, se Fig. 53, og dernæst tilsvarende paa et Bronzekar fra Bohuslehn¹. Der peges paa det ligesaa ringe og sjældne forekommende Mønster, dannet af Buer, der ere indlagte med Harpixmapse; det ses under Bunden af et Bronzekar fra Ærø, se Fig. 54, og af et andet fra Vendsyssel². Karrene ere ikke et Slags Fabrikvarer og synes ikke at være gjorte af samme Haand; de øvrige Enkeltheder ved de to Par stemme ikke indbyrdes. Men Fællesskabet gik saa vidt, at man fra Sønderjylland og til Bohuslehn, fra Ærø til Vendsyssel kjendte og anvendte det samme lille, ubetydelige Ornament.

¹ Afbildet af Oscar Montelius, i Die typologische Methode, Stockholm 1903, S. 62.

² Afbildet i Zeitschrift f. Ethnologie, Berlin 1885, Verhandl. S. 420.

Men det kan siges, at der her for hurtig og uden fuld Berettigelse er sluttet fra Ornamenter til Nationalitet. Man finder, at der maa bygges solidere op fra Grunden af, og dette skal da gøres.

Var det da først overhovedet den tidligere Befolkning fra den ældre Bronzealder, som fortsat beboede Landet. Meget er jo nyt, der maaske kunde være kommet med nye Folk. Herpaa lyder Svaret, at Sagen har været undersøgt paa det omhyggeligste i Løbet af mange Aar og fra forskjellig Side med det Resultat, at der er en vidtstrakt, uafbrudt Overlevering fra den ældre Bronzealder gennem de følgende Tider. Af de foran omhandlede Sager er dette vist for Hængekarrene, Rageknivene, Bøilenaalene og Halsringene¹; Gravskikkene angive det samme, som det foran er nævnt, S. 285. Industrien er som en fortsat Strøm hen gennem Tiderne: nye Træk komme frem fra Tid til anden, for at tiltage i Styrke, indtil de afløses af andre. Men intetsteds findes der et helt, sluttet Sæt af nye Træk, der kunne antages at skyldes en samlet Indvandring, og navnlig ikke stedlige Forhold hverken inden- eller udenfor Nordens Grænser, der kunne tyde herpaa. Dette ligesaa lidt ved den yngre Bronzealders Begyndelse som paa noget andet Punkt senere hen.

Fra den uafbrudt fortsatte Kulturudvikling ere vi berettigede til at slutte til en uafbrudt forplantet Nationalitet. Det dreier sig nemlig ikke om enkelte Træk, men om Hovedmassen af Kunstindustrien, der udtrykker Folkets Smag og Følelse ved Siden af, at den viser Fællesskabet i Haandværk. Hvad der i saa Henseende mest undrer, er det, at man virkelig overalt deltog i Tidens almindelige Bronzearbeide. For Sønderjyllands Vedkommende er der allerede foran S. 293 anført et Fund, der giver Bevis for hjemlig Bronzestøbning i den ældre Tid. Et meget sjælden forekommende Redskab til Metalarbeide, Bronzehammeren Fig. 55, vistnok det eneste,

---

¹ Se herom Vor Oldtid, S. 339.

som kjendes fra Sønderjylland, er fundet ved Maugstrup, Haderslev Øster Amt (NM). I Hulheden bagtil har der været indsat et vinkelbøiet Skaft; men næsten Halvdelen er massiv, saaledes at Hammeren er meget tung. Slagfladen er tagformet som ved de fleste andre Bronzehamre og har kun virket med den fremstaaende Kant. Fra den yngre Bronzealder haves begge Halvdelen af en dobbelt Form af Sandsten til en Hulcelt, fundne mellem Sønderborg og Ulkebøl,

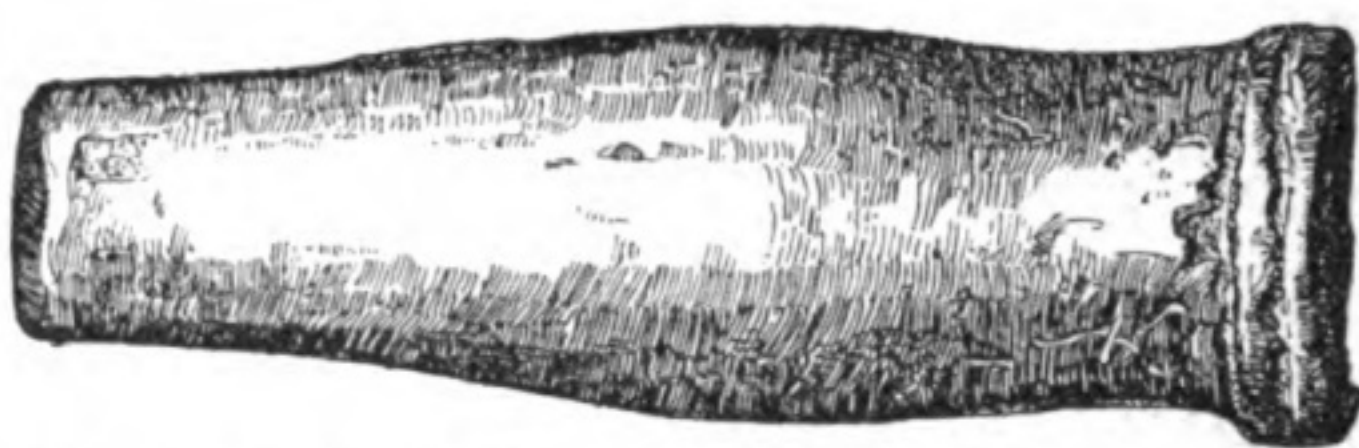

Fig. 55. Fra Maugstrup, Haderslev Øster Amt. $\frac{1}{2}$. Nationalmuseet.

og paa Sild er der i Jordfylden i en Gravhøj optaget Brudstykker af Lerforme til et Sværd og en Spydspids (KM)¹. Men tillige er det nylig set, at der mellem disse Lerstykker ogsaa findes Dele af Smeltedigler anvendte ved Bronzestøbning²; Jorden til Gravhøien maa være tagen fra en Boplads, hvor der henlaa Affald fra Bronzefabrikation. En egentlig Affaldsdyngge hidrørende fra en Bronzearbejders Værksted er undersøgt ved Haag i Randers Amt³; der fandtes her talrige Stykker af Smeltedigler, og andre saadanne ere optagne paa de foran S. 300 omtalte Bopladser paa Fyen og i Thy. Paa disse forskjellige Steder og altsaa ogsaa paa Sild, rundt omkring i Landet, har man øvet den vanskelige Kunst at fremstille de støbte Bronzearbejder.

Det nye, som præger den yngre Bronzealders Industri, skyldes dels den hjemlige Udvikling, dels Tilførsel udefra⁴. Meget kan paavises at være indført eller dog af fremmed

¹ Se herom Carl Neergaard, i Aarb. f. nord. Oldkynd., 1908, S. 309 og 326, og Afbildningerne 190 og 208 i Mestorf, Altertümer.

² Carl Neergaard i Mémoires des Antiquaires du Nord, 1908—13, S. 160.

³ Samme i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1908.

⁴ Se Vor Oldtid, S. 343.

Form, saaledes de foran omtalte Øxeblade med Skaftlapper, Smykkenaale og Knive og mange andre lignende Sager — en Strøm af indførte Enkeltheder. Et helt Fund har dette Præg, fra Bevtøft, Haderslev Vester Amt, vel fremdraget i en Høi, men næppe hørende til et Gravudstyr: to Bidselstænger af Bronze, der ofte have været afbildede¹, flere større og mindre Bronzeplader med Øsken paa Bagsiden til Anbringelse paa Hestetøi² o. a., der staaer ganske fremmed blandt de nordiske Fund³. Ornamentale Enkeltheder fra Syden ere overførte paa de hjemlige Arbeider; det ofte anvendte Fuglehoved, som ved Knivsgrebet Fig. 39, og smaa Fuglefigurer kunne følges tilbage til Italien. En Hovedfeil er det ved den Retning i Tydskland, som vil paavise Udvandringer og Udførsel af Varer fra Norden i den ældre Bronzealder, at det overses, i hvor stort et Omfang det kan eftervises, at der i den yngre Bronzealder foregik en modsat Bevægelse, fra Syd til Nord. Og paa dette Punkt kan der hverken være Tvivl eller Meningsforskjel. Tilstrækkelig tydelig tale de mange tyndt-drevne store Bronzekar og mindre Skaale af norditalisk Arbeide, der findes spredte over Landene mod Nord indtil det sydlige Skandinavien⁴. Ogsaa Sønderjylland har ydet et Fund af denne Art; ved Lunden i Hagenbjerg Sogn paa Als fandtes nedgravet i en ældre Gravhøi 6 ensdannede italiske Bronzeskaale⁵. Ganske tilsvarende foreligge fra Fyen og mange sydpaa. Alle de sidstnævnte Fund opbevares i Nationalmuseet.

¹ Undset, Jernalderens Begyndelse, S. 319; A. P. Madsen, Bronzealderen, Suiter, Pl. 40, Fig. 14; Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen, 161.

² Se Ordning, 78; i Udlandet sidst omtalt i Prähistorische Zeitschrift, 1, S. 199.

³ Om dette Fund se Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891, S. 229, Nr. 380 og 1900, S. 238.

⁴ Herom videre i Slutningsafsnittet.

⁵ Se Svenska fornminnesföreningens tidskrift, 11, S. 25, og Ordning, Bronzealderen, 360.

I nær Forbindelse med de italiske Bronzekar staa de ligeledes tyndt opdrevne Guldkar, navnlig Skaale, som ere fundne fra Schweiz og Frankrig indtil det sydlige Skandinavien. I Tid falde de sammen med de italiske Kar, Techniken er den samme og ogsaa Ornamenteringen med opdrevne Punkter, Buler og Kredse har megen indbyrdes Lighed. Men paa den anden Side frembyde Guldkarrene, visse Forskjelligheder efter de Omraader, hvor de fremdrages,

Fig. 56. Fra Ladegaard, Hammelev Sogn, Haderslev Øster Amt. Haderslev Museum. Tegnet efter Photographi. Bredden c. 0,10 M.

saaledes at de maa antages at være af hjemligt Arbeide paa forskjellige Steder. Paa det gammeldanske Omraade, hvor mere end Halvdelen af samtlige kjendte Guldkar er funden, have de ofte det eiendommelige, at de ere eller have været udstyrede med et høit opstaaende Greb afsluttet i et Hestehoved. Ved Ladegaard i Hammelev Sogn, Haderslev Øster Amt, er der fundet to ensdannede Guldskåle af denne Art, se Fig. 56, som laa tæt under Jordfladen, med Mundingsaabningerne sluttende mod hinanden¹. Vel mangler Grebet ved dem begge; men Naglehuller under Bunden og ved Mundingsranden angive, at der har været et Greb som ved

¹ De have ofte været afbildede, senest af Carl Schuchhardt, Goldfund bei Eberswalde, 1914.

mange fyenske og sjællandske Guldkar. Her i Norden ere Skaalene altsaa blevne indrettede til Øsekar, vistnok anvendte til hellig Brug, ved Ofringer.

Sikkert i langt større Omfang, end det er paaviseligt i det enkelte paa Oldsagerne, aabnedes Norden i dette Tidsrum for Indflydelser sydfra, baarne af en Kulturbevægelse, der yderst udgik fra Italien. Den Særstilling, som Norden havde indtaget i den ældre Bronzealder, svandt mere og mere; vore Egne bleve inddragne under mere fælles, vidtstrakt Udvikling, og Grænserne mellem Folkene udviskedes. Ofte møder der dog betegnende Træk, der angive en Grænse efter den gamle Linie. De dobbeltvredne Halsringe, som foran omtaltes, Fig. 50, findes saaledes i de gammeldanske Lande parvis nedlagte som Offergave, men i Nord- og Vesttydskland ganske almindelig i Gravene, forbrændte af Ligbaalet; paa dansk Grund vides dette kun at være iagttaget een Gang, paa Bornholm¹.

Gjennem den yngre Bronzealder er det tydeligt, at Kulturens Tyngdepunkt har forskudt sig mod Øst; i den ældre Tid laa det mod Vest, i Sønder- og Nørrejylland. Gravfundene ere vel nedad i Tiden overalt lige talrige og af samme Art; men ved Mark- og Mosefundene ses en kjendelig Forskjel. I Begyndelsen af den yngre Bronzealder er Hovedmassen af Fundene fra Fyen og senere hen fra Sjælland og vedliggende Øer. Ogsaa ses det, at Bronzearbeidet stod høiere i de østlige Landsdele; en Række store og yderlig udviklede Former, rigt udstyrede og fortræffelig forarbejdede, det betydeligste, som haves fra denne Tid, kolossale Halssmykker af Form som Fig. 51, de største Hængekar, de kostbareste Guldringe ere overveiende fremkomne paa de østlige Øer; fra Sønderjylland haves intet tilsvarende. Ned gennem den yngre Bronzealder traadte Landet tilbage fra den første Plads,

---

¹ Nord. Fortidsminder, 1, S. 28. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1876, S. 278. Ingvald Undset, Jernalderens Begyndelse, S. 245.

det tidligere indtog, Velstanden aftager, Rigdomme opsamles ikke længere, og Kunsthaandværket blomstrer ikke. Denne Art af Forskydninger kjendes fra andre Afsnit af Oldtiden, oftest beroende paa en Forlæggelse af Handelen og af dens Hovedveie. Og at det her var saaledes, at Handelen fra Elb-egnene langs Jyllands Vestkyst havde forflyttet sig til Oder-egnene og det østlige Danmark, kan tydelig ses. Svarende til Forholdene nord for Østersøen var der nu i Oderegnene en rig og ret eiendommelig Bronzealders Kultur, der har efterladt talrige Fund.

Vende vi fra denne Slutningstid, da Sønderjylland ikke indtog en fremskudt Stilling, tilbage til den ældre Bronzealder, da dette var Tilfældet, og spørge vi, hvad der var Grundlaget for Landets Delagtighed i den høit udviklede og rige, national-danske Bronzekultur, da maa der først peges paa, at Befolkningen byggede videre paa Alt, hvad der var vundet under den forudgaaende Stenalder. Hvad der da var naaet af Aands- og Samfundsudvikling, i Retning af Haandværk og Færdighed, med Hensyn til Opdyrkning og Velstand og i Folkemængde, gik i Arv til Efterkommerne. Bronzealderen reiste sig ikke paa bar Bund. Og dog maa der have været endnu en Hovedfaktor, som fremkaldte den enestaaende store og rige nordiske Bronzekultur med Tyngdepunkt paa den jyske Halvø. Forlængst er det udtalt, at det var Ravet fra den jyske Vestkyst, dengang høit skattet i Syden, der var den Rigdom, hvormed den nordiske Bronzekultur med al dens indførte Bronze og Gullet blev betalt. Men for Sønderjyllands Vedkommende ligesom for de øvrige gammeldanske Lande har man noget vanskeligt ved at tro derpaa, idet der ses saa overmaade lidt til Ravet i Bronzealderens Fund; og dog synes det ikke ganske uforstaaeligt, at Ravet, hvis Værdi man kjendte og forstod at udnytte herhjemme som samtidig i Landene sydpaa, kun benyttedes til fine Sager, til smaa Smykkeperler og til Indlægning paa Bronzesager, der iøvrigt udstyredes med Guld; Ravet havde

en stor Værdi, man benyttede det da som et kostbart Stof. Ganske anderledes i Stenalderens Slutningstid; ogsaa da blev Ravet søgt paa Grund af dets Eiendommelighed og Skjønhed; men det udførtes endnu ikke og havde derfor

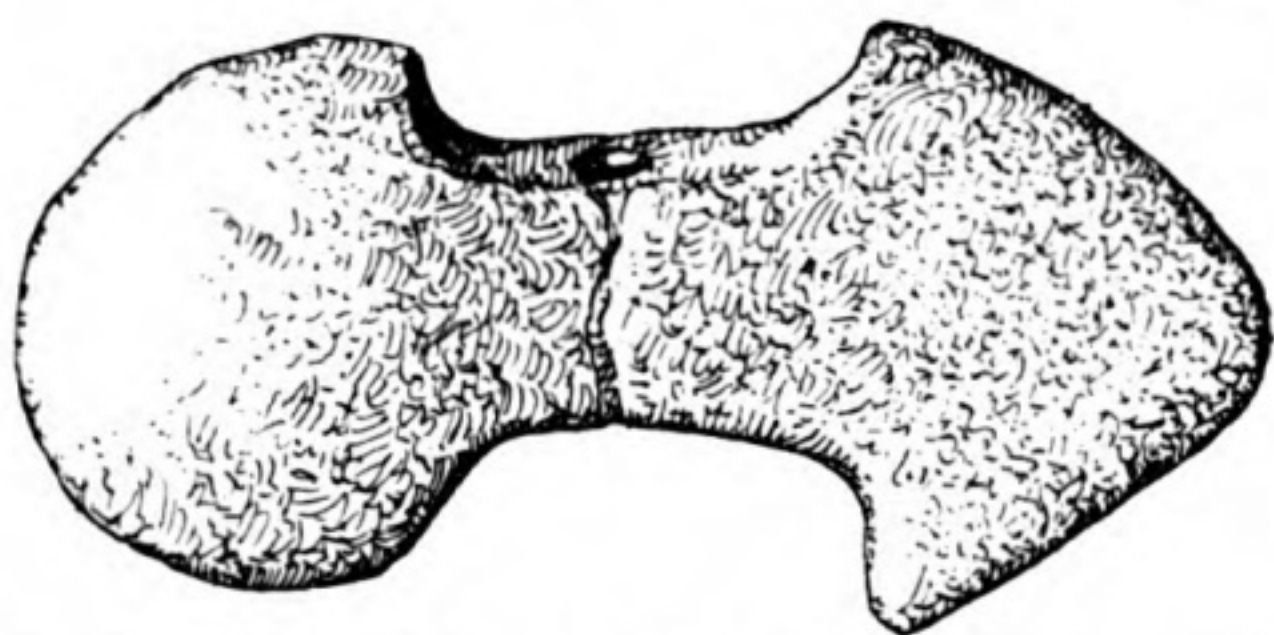

Fig. 57. Tidligere i Advokat Marxens Samling, Kappel; nu i Kiel¹. $\frac{3}{4}$.

ikke en større Værdi; det anvendtes massevis til runde Smykkeperler og i store Skiver, som dette er omtalt under »Sønderjyllands Stenalder«. Ogsaa tidligere, i Jættestuernes Tid, dannedes der ofte store Smykkeperler, af Form som

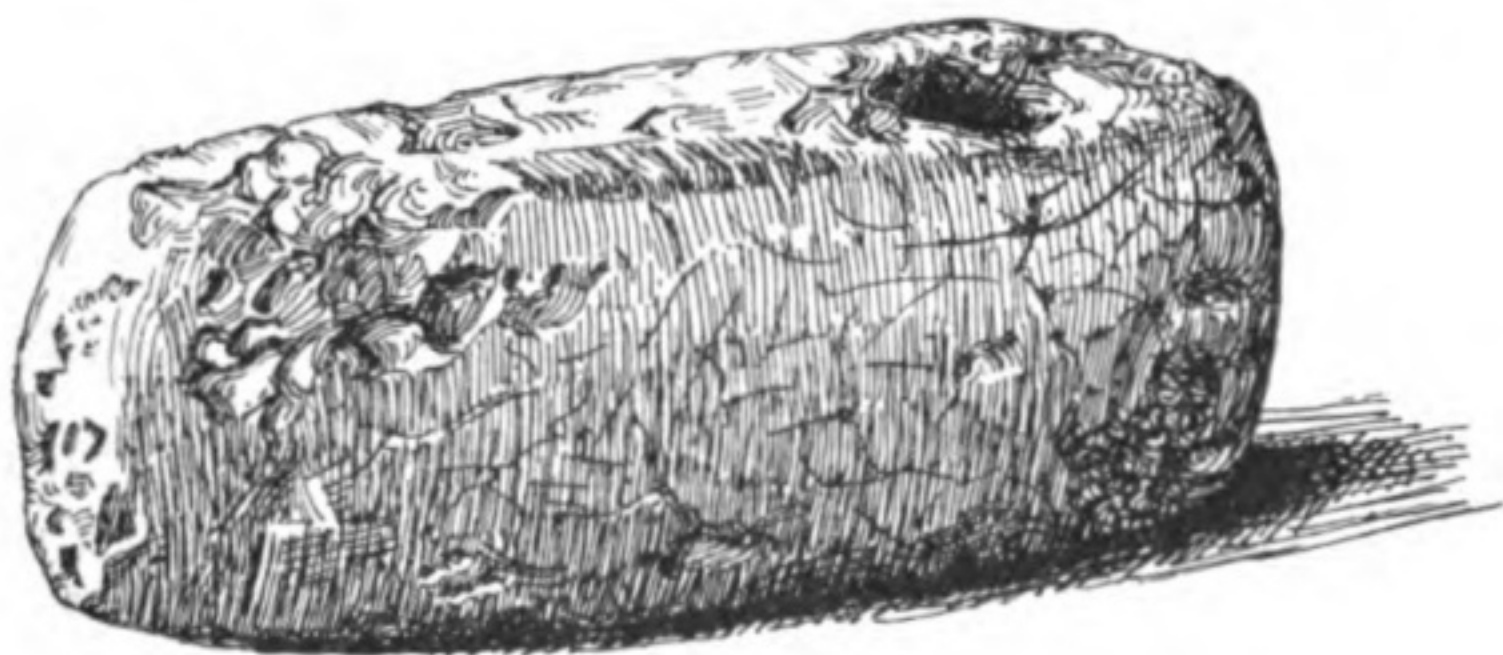

Fig. 58. Museet i Flensborg².

Stridsøxen; det Fig. 57 afbildede Stykke er formentlig fra en stenbygget Grav i Sønderjylland. Som Sverige har een og Danmark een³, har ogsaa Sønderjylland sin store Ravøxe, afbildet i Fig. 58; den er godt 10 Cm. lang, Bredden gennem Skafthullet 4 Cm., og gjengiver fuldstændig en almindelig

¹ Afbildningen er gjort efter en Tegning fra 1862. Det samme Stykke er vistnok afbildet i Mestorfs Altertümer, 31; men Angivelserne til dette Nr. bero formentlig paa en Forvexling.

² Tegnet efter et Photographi, der skyldes Museums-Direktør Sauer-manns Godhed.

³ Se Aarb. f. nord. Oldkynd. 1896, S. 388.

Stridsøxe i Sten fra de yngre Enkeltgraves Tid, se »Stenalderen« Fig. 79. Der er en mærkelig Modsætning i Anvendelsen af Ravet mellem Stenalderen og den paafølgende Tid.

At det vestjydske Naturstof dog var endog en Hovedfaktor i Bronzealderen, derpaa tyde mange foran paapegede Forhold: den store Bebyggelse langs Vestkysten, Massen af Gravhøie paa Øerne Sild, Før og Amrom, Havnebygderne i Sønderjylland og navnlig Hovedpladsen indenfor Esbjerg-Hjerting, hvorfra Veiene forgrenede sig ind i Landet. Til de Egne, hvor den kostbare Handelsvare fandtes, har baade Landets Befolkning og Tilførslen udefra af Bronze og Guld søgt hen. Foran er der ogsaa talt om, hvad der i saa Henseende kan udledes af Guldfundene i Sønderjylland; men større Sikkerhed naaer man ved en Betragtning af samtlige de tilsvarende Fund fra Nørrejylland og Øerne. Der haves herfra til Grundlag for Slutninger et sjælden paalideligt og fuldstændigt Stof i det Danefæ, der gennem hundrede Aar er indsamlet til Nationalmuseet med samme Paapassenhed over hele Landet. Ialt 273 fuldt stedfæstede Fund af hele Ringe af Guldtraad eller af større eller mindre Dele af saadanne — som disse Fund foran ere skildrede S. 272 — foreligge fra Nørrejylland og fra alle Øerne tilsammen, hvortil endnu kommer en Del, hvis Findested ikke nøie kjendes. Et Antal af 171 Fund falder paa de tre vestjydske Amter, Thisted, Ringkjøbing og Ribe, paa de 5 østlige Amter fra Hjørring til Veile Amt kun 57 og paa alle Øerne tilsammen 45. En tilsvarende Optælling foretagen for 20 Aar siden, men hvorved ikke Smaastykkerne medregnedes, gav for de vestjydske Amter Tallet 68, for de østjydske 28 og for Øerne 29¹. Hovedforholdet er det samme: Vestkysten var langt guldrikest, østefter aftager Guldets styrke, og dette ikke fordi Bronzekulturen i det hele stod svagt; tværtimod har Sjælland haft en meget rig Bronzealder, baade Fundantallet og

---

¹ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1886, S. 302.

Sagernes Art siger dette. Men det værdifuldeste Fremmedstof blev hængende ved Vestkysten, der havde det Naturprodukt, hvormed det tilførte Metal betaltes. De anførte Talforhold maa sige, at Ravet havde en Hovedbetydning for Nordens Bronzealder.

Men at Udførslen af Ravet fremkaldte en Bronzealder, en Kultur med Bronze som eneste Nyttemetall og med det derhen hørende Kunsthaandværk, dette beroer jo paa, at den historiske Udvikling fra Forasien udover hele Europa førte gennem dette Kulturtrin. Dybest søgt er det saaledes Sydens Kultur, vi finde her i Norden gennem dette Tidsrum, der indledes efter Midten af det andet Aartusinde f. Chr. og havde en Varighed af henved et Tusinde Aar. Paa Grundlag af Kulturindflydelser sydfra og alt det derfra modtagne fremvoxede den eiendommelige og høie Bronzekultur i Sønderjylland, som en Del af det nationale, dansk-nordiske Omraade.

Hovedforstaaelsen af den nordiske Bronzealder. Tidsforholdene.

En ganske anden Forstaaelse af den nordiske Bronzealder er dog fremkommen i de senere Aar som et Led af hele den Bevægelse, der gaaer ud paa at søge Oprindelsen for den første høiere Kultur, ikke længere i Orienten, men i selve Europa. Overfor Danmarks Bronzealder har Ordføreren for denne Retning havt meget let Spil¹. Skydende Alt tilside, hvad der vides om Forholdet mellem Syden og Norden gennem de historisk overskuelige Dele af Oldtiden, fremdeles hvad der naturlig maa antages om Forholdet mellem de metalløse gammeldanske Lande og Hjemstederne for Metallerne sydpaa, dertil hvad de talrige indførte Sager i Norden sige og de hjemlige Bronzers Afledning af de fremmede, har man simpelthen flyttet den nordiske Bronzealder

---

¹ Om dette Punkt se Aarb. f. nord. Oldkynd. 1913, S. 245, her foran S. 280 og ndfr. S. 334.

saa langt tilbage i Tiden, at de forønskede Slutninger vare givne. Saaledes blev Norden i den tidlige Bronzealder et Foregangsland med Hensyn til Metalbehandling, Kunststil og Kultur; hvor der var en saadan Storhed i Sammenligning med det øvrige Europa, maatte passende det tænkte Urhjem for Germanerne have været; herfra droge de ud paa de formodede Erobringstog over Landene. Alt dette beroer udelukkende paa de høie Tidsbestemmelser. Det maa da undersøges, hvilken Sikkerhed de have, og om der ikke kan angives andre og mere sandsynlige Tider. Sagen er hverken uklar eller vidtløftig, blot man holder sig til det, som virkelig har Betydning for Spørgsmaalet og ikke paany fremlægger den velbekjendte Stofmasse, hvormed man ofte betynger saadanne Udviklinger. Om alt det ældre skal der her kun kortelig blive mindet; de nærmere behandlede Enkeltheder ere nye og uundværlige.

I sig selv indeholde de nordiske Bronzealders Fund ingen Tidsbestemmelser. Vil man vide noget om deres Tid, maa det hentes udefra, og for de ældre Afsnits Vedkommende langveisfra, egentlig helt fra Ægypten. Kun en eneste tidlig Oldsagform er der imidlertid i Norden, som man har søgt at tidbestemme paa denne Maade, nemlig den ældste Bøilenaal af 3. Gruppe¹. Naar denne Form først viser sig i de græske Fund, har den to Former, med traadformet eller med pladeformet Bøile (Fig. 59). Saaledes ogsaa i Italien helt nord op over Halvøen og undertiden i Mellemeuropa, fra Ungarn mod Øst indtil Schweiz. Men paa dette Yderomraade om de klassiske Lande indtræder den Forandring, at Spiralvindingen bortfalder, idet Naal og Bøile gjøres hver for sig. I denne Skikkelse er det, at Bøilenaalen viser sig i Norden, men iøvrigt som i Syden under de to Hovedformer,

¹ Det ældste Parti af Bøilenaalens Historie er fyldestgørende fremstillet af G. A. Colini i Bull. di paletnol. Italiana, 35, navnlig S. 143, det senere af Oscar Montelius, sidste Gang i Vorklassische Chronologie Italiens, 1912.

med traadformet eller med pladeformet Bøile (Fig. 60). Ligheden vidner om Slægtskab; Formen er hidført sydfra¹. I Italien sættes nu Bøilenaalen til det 15. Aarh.², hvorfra der sluttes, at den i Norden »sandsynligvis ikke er ældre end

Fig. 59. Ældste græske Bøilenaale³. $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{3}$.

Aar 1400⁴. Men dette kan vistnok godt være et Par Hundrede Aar for tidlig, idet det med Tidsansættelsen i Italien forholder sig paa følgende Maade.

Udgangspunktet er i Ægypten. En stor Affaldsdyngge har

Fig. 60. Ældste danske Bøilenaale⁵. $\frac{2}{3}$ og $\frac{1}{2}$.

i Mængde indeholdt Skaar af indførte sentmykenske Lerkar og tillige talrige Brudstykker af ægyptiske Sager med Stempler, alle fra Tiden forud for Aar 1380⁶. Ogsaa andre ægyptiske Fund have tidbestemt disse Lerkar fra det sentmykenske Tidsrum, der kan sættes til det 14. og 13. Aarh. Dernæst er der paa det græske Omraade fundet nogle enkelte Bøilenaale af den omtalte ældste Art i Grave fra dette sentmykenske Tidsrum, men rigtignok ikke netop sammen med

¹ Prof. G. Kossinnas Forsøg paa at hævde Bøilenaalens Oprindelse i Norden er blevet afvist af Prof. Montelius anf. St. S. 239 og behøver ikke yderligere at drøftes, idet denne Tanke er for urimelig.

² Montelius anf. St. S. 161.

³ Efter Ephemeris 1888, Pl. 8 og 1891, Pl. 2.

⁴ Montelius, Chronologie d. ältesten Bronzezeit, S. 196.

⁵ Efter V. Boye, Fund af Egekister, Pl. 12 og 22.

⁶ Flinders Petrie, Tell el Amarna, London 1894, S. 16. — Se herom i det hele Montelius, Italien 1912, og Diedrich Fimmen, Zeit u. Dauer d. kretisch-mykenischen Kultur, 1909.

Lerkar som de, der ved det ægyptiske Fund ere bestemte til Tiden om 1400¹. Der er da ikke nogen bestemt Grund til at føre Bøilenaalene saa langt tilbage. Dog kunne de paa den anden Side ikke gaa ned til den mykenske Tids Slutning, idet der da træffes en anden, noget yngre Form². Forskjellen er dog meget ringe, kun bestaaende i, at der er en lille Knob ved hver Ende af Bøilen; der behøver ikke at være nogen sønderlig Tidsafstand mellem denne og den ældste Form. Denne kan da være fra det 14. eller 13. Aarh. For det første kan da Tiden for Bøilenaalens Fremkomst i Grækenland ikke angives nøiagtig, og for det andet har Tiden om 1300 ligesaa meget for sig som om 1400.

Mere betyder Forholdet i Italien. Det siges, at Bøilenaalen er opfunden i Italien og derfra kommen til Grækenland; da den her viser sig ved 1400, maa Opfindelsen være gjort i 15. Aarh.³ At det oprindelige Hjemsted skulde være Norditalien, sluttet navnlig deraf, at de ældste Former oftere ere trufne her, men kun sjælden sydpaa og paa Sicilien⁴. Men denne Slutning er næppe bindende og Sagen ikke sandsynlig. Andre have da heller ikke kunnet gaa ind derpaa⁵. Norditalien var intet Udgangspunkt for Opfindelser til Grækenland. Snarere maa det antages, at Bøilenaalen først er fremkommen i den fra gammel Tid nedarvede høie Mykenæ-Kultur og derfra er udbredt til den lavere Yderkultur, som dette er gaaet med andre saadanne Smaasager, den dobbeltæggede Ragekniv, Niptangen, de hjulformede Smykker, eenæggede Knive o. s. v. Men saaledes komme vi fra det vistnok for tidlig ansatte Aarstal 1400 ikke tilbage til det 15. Aarh., men muligvis langt ned i det 13. I hvert Fald

¹ For Henvisninger til Literaturen se Montelius anf. St. S. 157, Anm.

² Se Ephemeris 1904, S. 29 flg. og Montelius anf. St. S. 159.

³ Montelius anf. St. S. 161.

⁴ Montelius anf. St. S. 216 og 237.

⁵ Patroni, Colini o. A., i Bull. di paletnol. Italiana, 22, S. 47; 31, S. 49; 35, S. 143. Jvfr. Thompson i Liverpool Annals, 5, 1913, S. 10.

er Sagen usikker, og for Italiens Vedkommende har det 15. Aarh. betydelig mindre for sig end det 13.

Fra Tidsansættelsen 15. Aarh. i Norditalien kommer man atter til at henføre de ældste nordiske Bøilenaale til mindst Aar 1400¹. Hvad der saa end menes om de andre høie Tidsbestemmelser, saa kan der næppe være Tvivl om, at denne nordiske baade er yderst usikker og tydelig feilberegnet. Allerede vides det jo ikke, om det er paa et tidligt eller et sent Punkt af Anvendelsen i Italien, at Bøilenaalen først er bleven indført i Norden, hvad der giver en Forskjel, der vel mindst kan anslaaes til et Hundrede Aar. Dernæst skulde Søveien over Adriaterhavet og Landveien tværs igjennem Europa have taget samme Tid; thi Bøilenaalen sættes baade i Grækenland og i Danmark til 1400. Hertil kommer, at Formen paa græsk Grund er ganske som paa det formodede Udgangspunkt i Norditalien, hvorimod den i Danmark er omstøbt i nordisk Stil og væsentlig forandret; den er som foran nævnt ikke gjort i eet Stykke, med Fjeder, men i to, med løs Naal. Der er foregaaet en Gjenfremstilling i en anden Kulturkreds; ikke et eneste indført Stykke er fundet i Norden. Om Forskjellen paa den hurtige Import og den langsomme Kulturoverførelse er talt paa andet Sted², og det er vist, at den Tid, som medgaaer til saadan Overførelse, er høist forskjellig, afhængig af mangfoldige indre og ydre Forhold og egentlig ganske uberegnelig, men i alle Fald lang. Og denne Tid lader man ved Ansættelsen af den nordiske Bøilenaal til Aar 1400 svinde ganske bort, skjøndt Formen har fjærnet sig meget fra Forbilledet og, som Fig. 62 viser det, er naaet høit op over det³. Naar Bøilenaalen i Italien

¹ Montelius anf. St. S. 236 og Chronologie, S. 196.

² Vor Oldtid, S. 356 flg. Verdenskulturen, 2, S. 30 flg.

³ For at hente et Exempel fra Nutiden, saa kan et Stykke Silketøi fra Lyon paa et Par Dage naa Kjøbenhavn; men nogen Tid vil det vare, inden den danske Silkeavl vinder almindelig Udbredelse og frembringer Varer, der langt overgaa de franske. Men Bronzefabrikationen i Danmarks Oldtid har næppe faldet lettere end Silkeproduktionen i vore Dage.

sættes til 14. eller 13. Aarh., saa er det allerede noget vanskeligt at forstaa, at den kan være fuldt udbredt paa nordisk Grund i omskabt Skikkelse ned i det 12. Aarh. — en Tidsansættelse, som man kommer til ad anden Vei, hvad der skal ses længere fremme.

Men der er andet at bemærke om Forholdet mellem den ældste Bøilenaal i Italien og i Danmark; thi Sagen er ikke saa klar og sikker, som den fremstilles: det er mulig ikke den ældste italiske Naal, der har været Forbilledet for den nordiske. Der findes i Italien andre, toleddede Bøilenaale, der ere byggede ganske som de nordiske, med løs Naal afsluttet i et rundt Hoved og neden for dette et Hul, hvori Naalen bevæger sig om Enden af Bøilen¹. Om disse Stykkers Forhold til den nordiske Bøilenaal have de Forskere, der iøvrigt sysle saa indgaaende med Oldsagformer og drage Slutninger af de mindste Enkeltheder, iagttaget fuldstændig Tavshed. I Virkeligheden maa ogsaa Ligheden i Konstruktion være noget generende; thi at den angiver et Slægtskab, maa da navnlig fra Formbehandlernes Standpunkt set være utvivlsomt. Men dette maatte nu ikke gjælde, fordi den nordiske Naal skulde være afledt af den ældste Form. Nu vare jo ogsaa de italiske Stykker af den toleddede Art, der hidtil ere fremkomne, for unge, til at de kunne have været Forbillede for den nordiske Form; men de synes næsten med Nødvendighed at maatte vise tilbage til ældre, endnu ikke fundne Stykker med en simplere Bøile, som den findes ved de ældste Former baade i Norden og i Italien. Og er det saaledes en noget yngre, toleddet Form, hvorfra den nordiske Bøilenaal er afledet, da angiver ogsaa dette, at det ikke gaaer an at føre den nordiske Bøilenaal tilbage til Aar 1400.

Yderligere i denne Retning viser et nyt Fund. Der er i en Gravhøi ved Nedertorp, Resen, Viborg Amt, fremkommet

---

¹ Disse velbekjendte Naale ere afbildede mange Steder, f. Ex. Montelius, *Civilisation prim. en Italie*, I, sér. A, Fig. 205.

3 Bøilenaale, alle afbrudte ved Enderne, de to af dem gjen-givne i Fig. 61 i noget forskjellig Stilling og lidt forandrede i den oprindelige Form, som de ere blevne gennem Tiderne. I Fig. 62 er en af Bøilerne sammenstillet med den eneste af Naalene, som fandtes dog delvis bevaret; den har yderlig fint udarbejdet Hoved, rundt som ved alle de ældste Bøilenaale. Ogsaa Bøilerne ere af det fineste og nøiagtigste Arbejde. Indvendig findes en Bronzestang eller Traad, der,

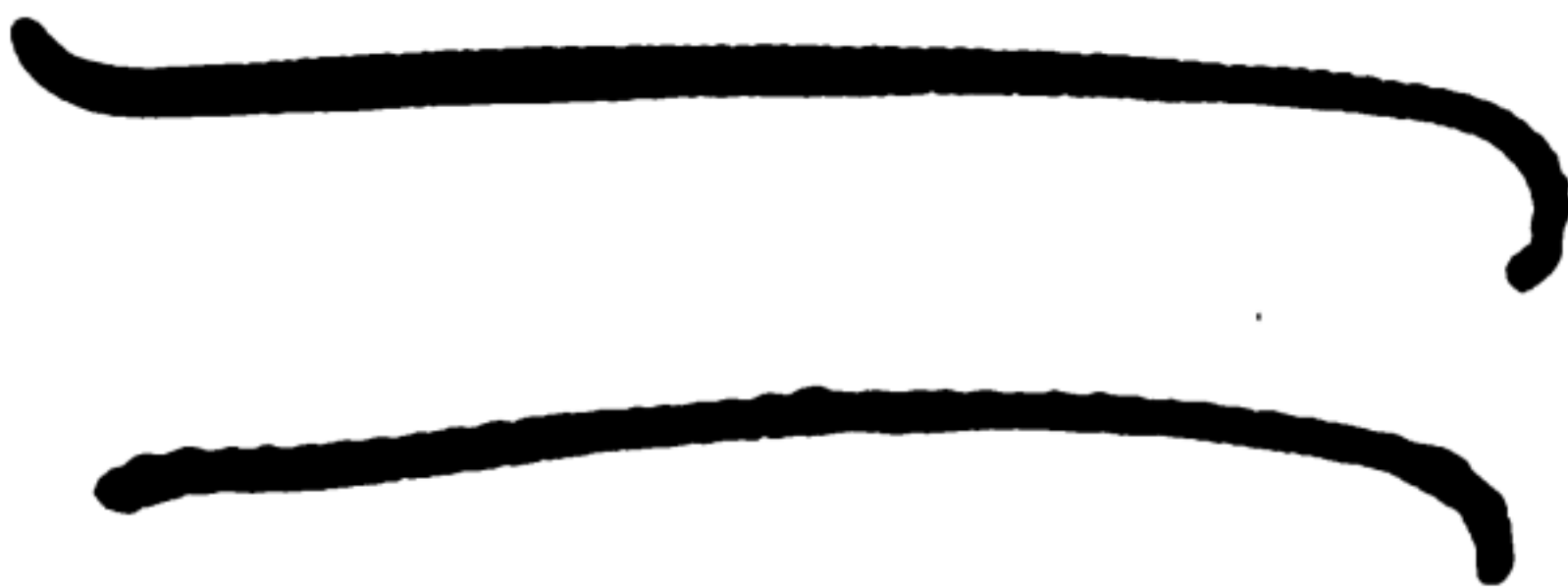

Fig. 61.

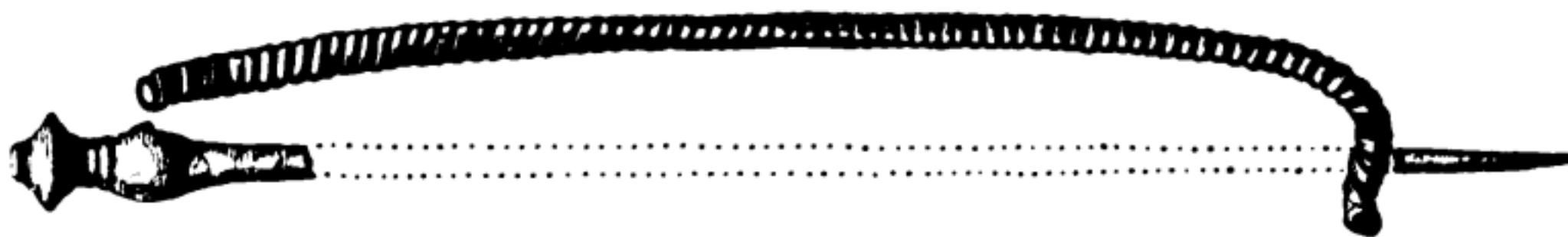

Fig. 62.

Fig. 61—62. Bøilenaale med Guldbevikling fra Nedertorp. $\frac{1}{1}$.

hvor den kan ses ved Enderne, er meget spinkel og trind; udvendig ligger en tæt Bevikling med et smalt Guldbaand, ved de to Stykker ensartet hvælvet eller med Ryg, ved det tredie med en fremtrædende Midtlinie. Guldet er noget fladslidt. Sammen med Naalene fandtes et Dolkblad af 3. Tidsgruppens Art¹, en Paalstav af den ældste Form, som overhovedet kan tidsættes efter Gravfundene², og en Bætekrog med rund Plade af samtidig Art³, ornamenteret med dobbeltliniede Spiraler, der dog ere næsten bortslidte ved Brug⁴. Fundet maa henføres til Begyndelsen af 3. Gruppe eller til

¹ Som Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 57.

² Jvfr. anf. St. S. 25.

³ Anf. St. S. 53.

⁴ Charakteren har været som anf. St. S. 19, Fig. 14.

Overgangen mellem 2. og 3. Gruppe. Det optoges ikke af Sagkyndige; men at alle Sagerne ere samtidige, er der efter Forholdene ingen Grund til at betvivle.

Beviklingen med Guldbaand har en stor Interesse, naar Talen er om saa gamle Stykker, idet der ikke hidtil kjendtes en saa tidlig Anvendelse af denne Maner, der senere træffes Skridt for Skridt indtil den yngre Bronzealders første Afsnit. Men dernæst angiver denne Enkelthed ganske bestemt en Forbindelse med Italien, idet en nøiagtig tilsvarende Bevikling findes ved de ældste etrusiske Bøilenaale¹, atter toledede og med rundt Naalehoved som alle de nordiske og som de nys omtalte italiske. De ere dog endnu yngre og altsaa yngre end de her omhandlede nordiske Stykker. Vore Naale vise altsaa en ældre Anvendelse af Guldbeviklingen, end den endnu kjendes i Syden, og dette kunde maaske indbyde en vis Studieretning til atter herfra at søge et Bevis for Nordens Prioritet. Dog skulde dette vel være udelukket, naar Talen er om fint etrusisk Guldværk; i al Fald skal denne Mulighed ikke her discutes. Simpelthen er der tilfældigvis endnu ikke fundet noget saa gammelt af denne Art i Italien; de danske Fund ere paa saa mange Punkter sjælden fuldstændige. Derimod kan det siges, at naar Guldbeviklingen i Italien ikke kjendes fra alle de ældste Bøilenaale², men først fra Stykker, der hidrøre fra den tidlige Jernalder, saa kan dette Forhold ikke tilskynde til at føre den nordiske Bøilenaal langt tilbage i Tiden, men maa snarere tvinge den nedad.

Naar der ses tilbage paa, hvad der her er fremført om

---

¹ L. A. Milani, *Studi e Materiali*, 1899—1901, 1, S. 239: fra Vetulonia, og en tilsvarende fra Corneto; S. 246: noget senere Anvendelse af Bevikling med Guldbaand. *Notizie degli scavi*, 1907, S. 71: en Fibula med simpel Bue, beviklet med Guldtraad, fra Corneto. Om lignende Guldbeviklinger se *Notizie degli scavi*, 1881, S. 364 og 1882, S. 156, Tab. 13, Fig. 2.

² Om en paa anden Maade guldbelagt Bøilenaal af tidlig Art se *Bull. di paletnol. Italiana*, 35, S. 138 og S. 178, Fig. 31.

Bøilenaalen, der er den ældste Form, ved hvilken der kan tales om en Tidsbestemmelse, da maa det tilstaaes, at Sikkerheden er ringe og Tvivlen om den høie Tidsansættelse stor. Vi vende os nu til det næste Punkt, der byder nogen Mulighed for en Tidsangivelse.

Gjennem en stor Del af den nordiske Bronzealder havdes der Sværd med Grebtunge; Klingen fortsætter sig i et fladt Greb, hvorpaa der var en Beklædning af Horn, fastholdt mellem opstaaende Sidekanter og tillige ved flere eller færre Nagler. Saadanne Sværd med en vis Bredde i Grebet kom først frem i 3. Tidsgruppe (se S. 252), sammen med de ældste Bøilenaale, og fandtes endnu i den 5. I den følgende 6. Tidsgruppe bliver Grebet kjendelig smallere, hvorved Formen væsentlig forandres¹, nærmende sig til den særlige Form, der hører hjemme i Begyndelsen af den yngre Bronzealder. Vi holde os her til den ældre Række med bred Grebtunge, af 3.—5. Tidsgruppe.

De talrig foreliggende Sværd af denne Art fik en større Interesse, da det blev set, at der kan paavises en ældste Form, af 3. Gruppe, og en yngste, af 5. Gruppe, medens de øvrige mere eller mindre usikkert kunne henføres til Mellemtiden². Tillige blev det vist, at disse Former ere fremmede i Norden, at en stor Del af selve Sværdene ere indførte, men at de dog ogsaa kunne være fremstillede her efter de indførte Forbilleder. Nye Fund give Anledning til nye lagttagelser ved disse Vaaben og til videre Slutninger.

Det i Fig. 63 afbildede Sværd er af den ældste Form, som findes sammen med de ældste Bøilenaale og andre Sager af 3. Gruppe. Fra de yngre skille disse Sværd sig ved den større Bredde over Midten af Grebet, ved de meget tynde og høie Sidekanter, og midt igjennem Grebet findes ikke Nagler; forneden derimod som ved de yngre, to eller tre til hver Side.

¹ Se Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 113.

² Fremsat i Aarb. 1909.

Fig. 63. Damsmark, Ringkjøbing Amt. $\frac{2}{3}$.

En stærk Fortykning løber gennem Midten af Klingen¹. At Formen er fremmed og indført til Norden, kan med Sikkerhed sluttet dels deraf, at den viser sig saa tidlig i Bronzealderen fuldt udviklet, uden at der indenfor Nordens Grænser kan paavises ældre Former, hvorefter denne har kunnet udvikle sig, dels deraf, at der samtidig med disse Sværd i Norden findes andre Vaaben, afvigende baade i Klinge og Greb, korte Sværd eller lange Dolke, der paaviselig ere fremgaaede af en hjemlig Udvikling i den forudliggende Del af Nordens Bronzealder. De fremmede Sværd ere fundne i ret stort Antal paa nordisk Grund og desuden sydpaa, dog endnu ikke i nøie tilsvarende Exemplarer ud over Ungarn og Bayern, men flere meget lignende i Donauegnene og Italien².

Ved det fremmede i Fig. 63 afbildede Sværd, men kun ved dette ene Stykke, er der tilsat en Greb-

¹ Jvfr. herom Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 45. Prof. Kossinna har senere behandlet disse Sværd; han kjender nu de ældste Sværd, men anfører ikke, hvorfra han har hentet denne Kundskab; se Manus, 4, 1912, S. 275.

² Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 49. Julius Naue, Die Bronzezeit in Oberbayern, S. 34 Nr. 23 og Pl. 11. Jvfr. Kossinna, anf. St.

knap af nordisk Form og Arbeide, som Knapperne ere ved de danske Sværd fra Begyndelsen af 4. Tidsgruppe. Dog er der den Forskjel, at Knappen ellers afsluttes i et rørformet Parti, der slutter om Hornfæstet. Af Hensyn til Grebets Sidekanter kunde denne Indretning ikke her anvendes, idet Kanterne da maatte fjærnes. Knappen er derfor kun bleven en Plade; men under denne er der anbragt en Tap, gennem hvilken der gaaer en svær Nagle, hvormed Knappen har været fastholdt i Hornbeklædningen. Sværdet er blevet optaget ved en Undersøgelse for Nationalmuseet, hvorfor det i al sin Skrøbelighed og skjøndt meget medtaget er bevaret i alle Enkeltheder og med Dele af Hornbeklædningen endnu siddende paa Grebet. At Forholdet ved dette Sværd er rigtig tydet, saaledes at det virkelig er et fremmed Stykke med en hjemlig Tilføielse, skulle vi nedenfor finde bekræftet ved Betragtningen af nogle andre Sværd.

Der haves fra dansk Grund fremdeles ret mange Sværd med Grebtunge, der ligesom de omtalte ikke have Nagler gennem Midten af Grebet, men iøvrigt afvige noget i Enkelthederne¹; ogsaa ere de indbyrdes noget forskellige. Øiensynlig ere de ikke udgaaede fra samme Sted, eller de ere ikke ganske samtidige; nærmere at klassificere disse Sværd, der have saa lidet eiendommeligt, vilde ikke være muligt. Lignende findes sydpaa, og i Italien er der fundet ganske tilsvarende; at idetmindste en Del er tilført derfra, er sandsynligt. Nogle ere fundne med den 4. Gruppes Former; men andre ere mulig fra den 3. Gruppes Tid. Til 5. Gruppe kunne de derimod ikke høre, da denne i talrig Mængde har fremmede Sværd af en egen Art, som nedenfor skal omtales.

Imidlertid maa der i den 4. Gruppes Tid ogsaa være anvendt Sværd med flere eller færre Nagler gennem Midten af Grebet. Paa denne Forskjel kan der ikke lægges Vægt; det er ikke denne Enkelthed, som angiver Forskjellen i Tid, men

¹ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 81.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1914.

den nærmere Form i Grebpartiet og Klingen. Allerede den ældre Mykenæ-Tids Sværd med Grebtunge og Sidekanter, de Sværd, der ere ældre end alle de her omtalte, og fra hvilke de alle ere afledte, have Nagler gennem Grebets Midte¹. Og-

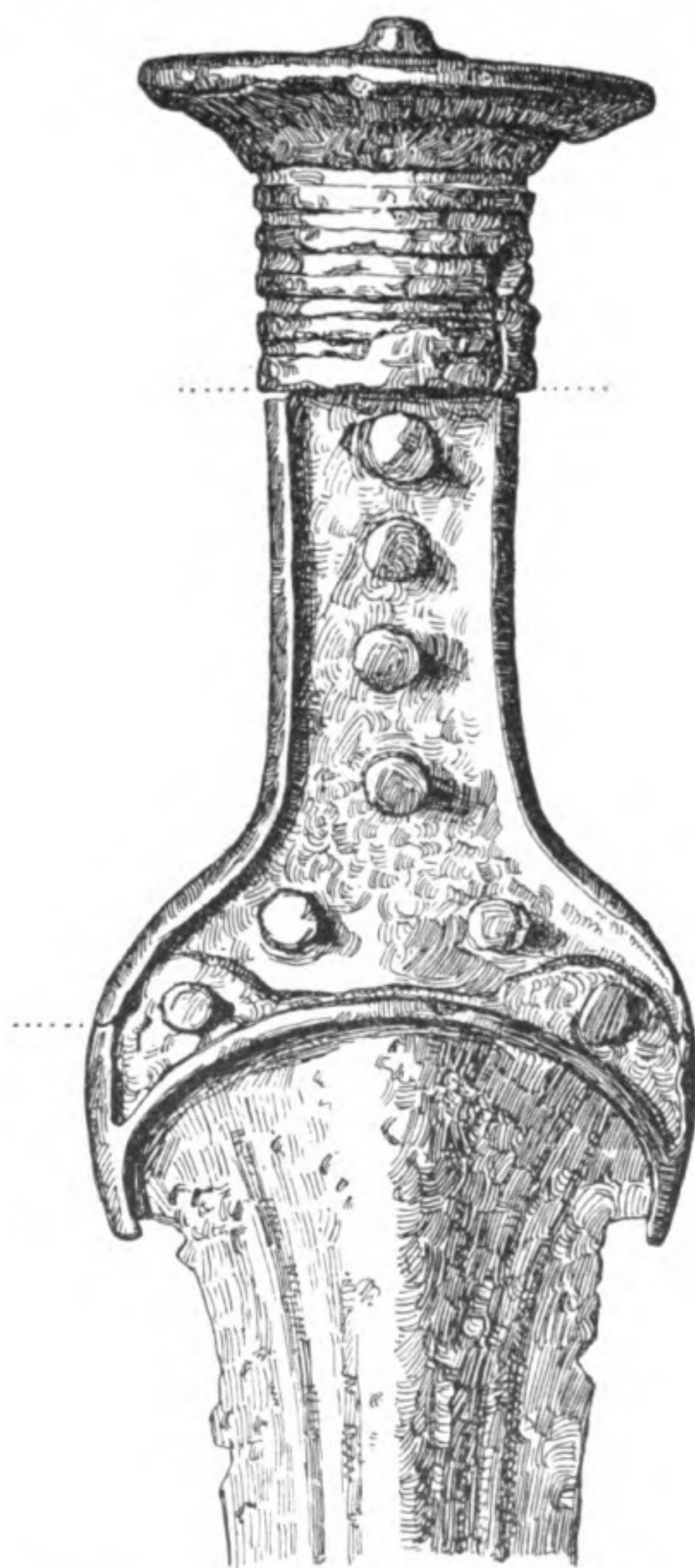

Fig. 64. Fra det nordlige Jylland. ²/₃.

saa har et nordisk Sværd af 3. Gruppe, som Fig. 63 og fundet sammen med de ældste Bøilenaale, en Række Søm indslagne i Hornbeklædningen midt ned gennem Grebet; Forudsætningen herfor er jo Anvendelsen af Nagler². Skjøndt for Tiden intet nordisk Sværd med Nagler midt gennem Grebet er fundet sammen med Sager ældre end den 5. Gruppe, kan der dog føres Bevis for, at denne Enkelthed tidligere var kjendt. Det ses nemlig af det i Fig. 64 afbildede Sværd, der efter Knappens Form snarest er noget ældre end Fig. 63. Atter dette er et omdannet Stykke: et fremmed Sværd med Grebtunge har faaet en

Tilsætning af nordiske Enkeltheder, og her ses Alt saa tydelig, at der ikke kan være nogen Tvivl om, at Sagen forholder sig saaledes. Det har været et almindeligt Sværd med Sidekanter langs Grebet, gennem hvis Midte 5 Nagler og nedenfor 2 til hver Side.

¹ Se f. Ex. Archæologia, London, 59, S. 446 og S. 496.

² Afbildet i Boye, Fund af Egekister, Pl. 5.

Herved er der foretaget følgende Forandringer. Foroven ere selve de opstaaende Sidekanter fjærnedede til begge Sider, ved . . . .; de ses at være glat afskaarne tværs over. Dette er gjort, forat der kunde anbringes en Grebknap af nordisk Arbeide, gribende ned over Tungens Flade. Nedadtil ved Klingen ses det ligeledes tydelig, at de opstaaende Kanter til begge Sider, ved . . . ., ere blevne glat afskaarne, og der er tilstøbt en Liste langs de udløbende Flige og i en Bue hen over Klingens Flade. Det vil bemærkes, at denne sidste Forandring fra den almindelige Form giver bestemt Bevis for Omdannelsen; Forholdet kan ikke forstaaes paa anden Maade. Den tykke og ujævne Bronzeklump, som omkring de to nederste Nagler breder sig over Sværdets oprindelige, glatte Flade, hidrører fra Tilstøbningen af Listen.

Denne Omdannelse og Indretning af det fremmede Sværd efter den nordiske Smags Fordringer giver en mærkelig intim Oplysning om den nordiske Følelse overfor det fremmede Sværd og synes tillige at være et næsten afgjørende Vidnesbyrd om, at det virkelig er indført¹. Om dette Sværd vides kun, at det er fra det nordlige Jylland. Der haves imidlertid et andet, der i et og alt er omdannet paa samme Maade, det skulde siges af samme Mand; dette er fra Brorstrup Sogn, Aalborg Amt². Endnu skal det nævnes, at der haves et Sværd af 5. Gruppe, af fremmed Form med Grebtunge, Sidekanter og Nagler gennem Fæstets Midte og hørende til et Gravfund med andre Sager fra denne Tid, ved hvilket der ogsaa er tilsat en nordisk Grebknap — det eneste af de mangfoldige Sværd af denne Art i Ind- og Udland, ved hvilket der findes en Knap til Fæstet³.

¹ De her nærmere omtalte Enkeltheder have tidligere været set og nævnte, men uden at man efter det da foreliggende turde tillægge dem fuld Betydning; se Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 82 Anm. Det hos A. P. Madsen, Bronzealderen, Suiter, Pl. 6, Fig. 15, afbildede Sværd hører ikke herhen; det ses ikke at være omdannet, men Formen er en Blanding af fremmede og hjemlige Træk.

² Mus. Nr. B 1760.   ³ Mus. Nr. B 3076.

Fig. 65. Fra Mykenæ. $\frac{1}{4}$.

Vende vi os til Sværdene med Grebtunge fra den 5. Gruppes Tid, da staa vi sikrere overfor disse talrige Sværd foreliggende i fylde Gravfund¹. Heller ikke er der nogen Usikkerhed med Hensyn til Overensstemmelsen mellem de nordiske og de andetsteds fundne Sværd. Ligheden mellem f. Ex. Fig. 24 foran, der er fra Sild, og Fig. 65, fra Mykenæ², er fuldstændig. Ganske tilsvarende ere andre fra Grækenland, Italien og Landene nordpaa indtil Danmark³. Andre fra vort Land ere derimod svagere i Formen, noget spinklere og mere usikkertgjorte; de kunne være hjemligt Arbeide. At enkelte ere det, er sikkert, idet Klingen har de samme fintrukne Linier, som udmærke de samtidige, nordiskformede Sværd.

Af særlig Form er det i Fig. 66 fremstillede Sværd, med Grebtungen fortsættende sig i en flad Tap. Kun 2 saadanne ere fundne i Danmark⁴ og begge uden Forbindelse med andre Sager, hvorfor deres Tid foreløbig er usikker. Men vigtige ere dog disse Stykker, idet den fremmede Oprindelse er tydelig. Enkelte tilsvarende ere fundne

Fig. 66. Fra Lyngby Sogn, Sjælland. $\frac{1}{2}$.

¹ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 104.

² Afbildningen er gjentagen fra Aarb. anf. St., S. 108.

³ Aarb. anf. St., S. 107, Anm. 1 og 2. Fremdeles: Peet, Stone- and Bronze Ages in Italy, Oxford 1909, S. 348.

⁴ Det andet er afbildet i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 105.

over den samme Strækning sydpaa til Adriaterhavet, hvor de øvrige Sværd med Grebtunge fremdrages, dernæst i Italien og i Grækenland indtil Kreta¹. Den opstaaende Tap ved Grebet er et Træk, der er nedarvet fra den ældre mykenske Tid².

Som Resultat af denne Oversigt over Sværdene med Grebtunge fra Danmark fremgaaer følgende. De strække sig over en længere Tid, den 3.—5. Tidsgruppe. Vanskelige at adskille ere de mange lidet forskjellige Former; men ved den ældste og den yngste er der ingen Usikkerhed. Jævnside strækker der sig gennem hele dette Tidsrum andre, rent nordiske Sværdformer, der aldrig ere trufne i Udlandet. For dem med Grebtunge findes derimod sydpaa indtil Italien og Grækenland mere eller mindre nøie tilsvarende Sidesstykker; mange af de i Danmark fundne, men i hvert Fald Formerne maa da være indførte. Enkelte ere af fremmed Form med nordiske Tilføielser; men flere ere hjemligt Arbeide i fremmed Form. Det Tidsrum, i hvilket Sværdene med Grebtunge anvendtes i Norden, maa svare til den Tid, da de brugtes i Syden; men senere ligger det i Norden, idet Tilførslen, Udbredelsen, Overførelsen i det hjemlige Arbeide og den fortsatte Fremstilling, alt dette betegner et Tidsforløb, — vi antage foreløbig et hundrede Aar. Men i hvert Fald er der her et fast Forhold mellem Syden og Norden; kunde Sværdformerne tidsættes sydpaa, vilde meget vindes for Tidsbestemmelserne i Norden. Intet kan dog i saa Henseende hentes fra Italien, hvor disse Sværd endnu ikke kunne bringes i fastere Forhold til bestemte Tidsgrupper, endsige til Aarstal. Bedre staaer Sagen for Grækenlands Vedkommende.

Det foran afbildede Sværd fra Mykenæ, Fig. 65, hører til et vist Tidslag i Grækenland, der betegnes som den første eftermykenske Tid, liggende mellem det lange mykenske

¹ For Henvisninger, se Aarb. anf. St. S. 106, Anm. 1.

² Jvfr. f. Ex. Ephemeris, 1897, Pl. 8, Fig. 1—2.

Tidsrum og den første geometriske Stils Tid. Den eftermykenske Tid betegnes ved de her omhandlede Bronzesværd, ved visse malede Lerkar og ved Bøilenaale med høit hvælvet Bøile¹.

Den fuldstændige Lighed mellem Sværdene sammenknytter den eftermykenske Tid og den nordiske skønne Bronzealder, 5. Gruppe. Den første, hvis Tid dog endnu ikke er sikker bestemmelig, er det tilladt at henhøre til det 11. Aarh., hvorefter den sidste maa antages at falde i 10. Aarh. og senere. Men skulde det da tænkes, at denne nordiske Gruppe kan have fortsat sig langt ned i Tiden, da maa det siges, at dette er udelukket, idet der, som alt bemærket, i den 6. Tidsgruppe møder en ny Sværdform. Svagheden ved den fremførte Tidsangivelse er tydelig, ikke mindst paa Grund af Usikkerheden ved Ansættelsen af den eftermykenske Tid; og dog maa det stille sig som antageligt, at de yngste græske Bronzesværd, der afløses af Jernsværd af samme Form, med Grebtunge, henføres til det 11. Aarh.² Ved Siden heraf er det den videre Undersøgelse af de danske Fund baade opad og nedad i Tid, som gjør, at den skønne Bronzealder synes at maatte ansættes til det 10. Aarh. og derudover.

Før vi gaa videre, skal dog en Indvending imødegaaes, der imidlertid nærmere beset snarest bekræfter det fremførte. Der er i Ægypten fremdraget et Bronzesværd med Pharaon-Mærke, der angiver Tiden nærmest før Aar 1200. Dette Sværd siges at være af den her omhandlede Hovedart, med Grebtunge; men det er medtaget af Tiden, og det meste af Grebet er afbrudt³. Det kan derfor ikke afgjøres, om det

¹ British School at Athens, 1911—12, S. 282.

² Se Julius Naue, Die Bronzezeit in Oberbayern, S. 86, Anm. Mittheilungen d. prähist. Kommission, Wien, 1912, 2, S. 148. Journal of the Anthropological Institute, 30, S. 218.

³ Først afbildet i Zeitschrift f. Aegyptische Sprache, 50, Pl. 5, og senere flere Steder. Om Sværdet virkelig er af den her omhandlede Art, er dog ikke udenfor Tvivl. Det synes efter Afbildningen at dømme snarest at

netop har været af den yngste Form, som Sværdene fra eftermykensk Tid og fra den 5. nordiske Gruppes Tid, og ikke snarere har henhørt til en af de ældre Former, af 3. eller 4. Gruppe. Ja, det maa næsten med Sikkerhed antages, at det har været af den ældste Sværdform, idet det henhørende til den yngste Form vilde føre vor 5. Gruppe og dermed ogsaa de forudliggende Grupper tilbage til saa høi en Ælde, at den nordiske Bronzealders Stilling i Forhold til Syden vilde være ganske uforstaaelig. Dersom derimod Pharaonsværdet har været af den ældste Form, der ifølge Indskriften maa være opkommen i det 13. Aarh., vil denne Form, efter den her fulgte Beregning, have vist sig i Norden i det 12. Aarh., den Tid, vi foran angav for de ældste Bøilenaale, der ledsage disse Sværd (S. 316). Resultatet af denne uafhængige Undersøgelse af Sværdene med Grebtunge stemmer saaledes med Tidsættelsen af Bøilenaalene; men her som der har Usikkerhed ikke kunnet overvindes. Havde Pharaonsværdet været fuldstændigt, vilde et stort Skridt fremad været gjort for Fastsættelsen af den nordiske Bronzealders Tid; men heraf ses det, at dette Maal vil kunne naaes, det beroer blot paa et heldigt Fund. Et andet græsk Sværd af denne Art, der ligeledes maa have været af ældre Form, idet det hører til et stort Fund med sent mykenske Bronzer, mangler ogsaa det meste af Grebet¹. Kun enkelte Sværd med Grebtunge fra Grækenland ere fuldstændige²; de ere af sildig Form, kun eet af dem fundet i en Grav sammen med andre Sager³.

Søge vi nu atter videre frem efter Tidsbestemmelser for den nordiske Bronzealder, da træffe vi de indførte, meget tyndtdrevne Bronzeskaale, større og mindre, eiendommelig

---

være en afbrudt Klinge, som er forsynet med nye Naglehuller; thi Hullerne sidde ikke som paa et almindeligt Sværd med Grebtunge.

¹ Ephemeris, 1897, Pl. 8, Fig. 3, S. 110.

² For Henvisninger se Aarb. anf. St. S. 107, Anm. 2.

³ Ephemeris, 1904, S. 46.

bøiede ved Mundingen, rundbugede og med tilnippet Hank. De ere oftere fundne sammen med Sager af 5. Gruppe. En saadan Skaal, afbildet i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 100, er funden i en Grav sammen med et Sværd som Fig. 24 og en Guldarmring som Fig. 29¹. En ganske tilsvarende Skaal foreligger i et Gravfund sammen med et Sværd som Fig. 24 og en Dopsko til Skeden som foran Fig. 25². Andre Kar af denne Art haves i et Fund af ialt 10 Bronzekar, samt en indført Armring af mecklenburgsk Form³. De tre anførte Fund, der ere fra Viborg og Randers Amter, ere ganske samtidige og af 5. Gruppe. Fremdeles indeholdt en Grav i Mecklenburg et tilsvarende Bronzekar samt andre Sager fra samme Tid⁴. Disse Kars Tid i Norden er da sikker nok. Andre nøiagtig lignende Skaale ere fremkomne i Böhmen og Sydtyskland⁵. Til disse Kar slutter sig fremdeles den bekjendte Kjedelvogn fra Skallerup, der fandtes sammen med Sværd som Fig. 24, Armring som Fig. 29 og andre samtidige Sager, af 5. Gruppe⁶; Arbeidet er det samme, Hovedformen og Ornamenteringen med Rækker af smaa, opdrevne Buler. Men sikkert som disse Kar staa i Norden, kan ingen Oplysning om dem hentes fra Syden, idet intet tilsvarende Kar haves fra de Egne, hvorfra de ere udgaaede. Og dog kunne disse Fund støtte vor Undersøgelse: just disse Bronzekar, tør vi slutte, og ikke andre, hørte hjemme i den 5. Gruppe. Der var et længere Tidsafsnit, gennem hvilket ogsaa Sydens Fabrikation havde et eget Præg. Vi have i vore Fund andre Sager, der sige det samme; visse smukt forarbejdede Bronzenaale forekomme ganske ensartede sydpaa indtil Italien og

¹ Om dette Fund se Aarb. 1891, Fund Nr. 118.

² Om dette Fund se Aarb. 1891, Fund Nr. 110.

³ Om Fundet se anf. St. Fund Nr. 302.

⁴ R. Beltz, *Altertümer*, S. 208 og 224, Grav ved Friederichsruhe II.

⁵ R. Beltz, anf. St. S. 193. Lindenschmit, *Altertümer*, 5, S. 207 og Pl. 39 og 43. Om disse Kar jvfr. Montelius i *Svenska fornminnesför. tidskrift*, 11; Sophus Müller, *Ordning, Bronzealderen*, 100, og Aarb. 1909, S. 100.

⁶ Chr. Blinkenberg, i Aarb. 1895.

maa derfor antages at være indførte til Norden; de træffes kun i Fund af 5. Gruppe¹. Det 10. Aarh. saaes foran at være en sandsynlig Tid for denne nordiske Gruppe; men den er mere omfattende end nogen anden, med en overordentlig Rigdom paa Fund, og den fortsættes af det 6., dog øiensynlig kortvarigere Afsnit. Begge tilsammen 'skulde antages at strække sig ned gennem det 9. Aarh.

De næste Tidsmaalere ere atter Bronzekar. Som det i den tidlige Bronzealder er Bøilenaalene og Sværdene, bliver det senere udelukkende de indførte Bronzekar, til hvilke man maa holde sig. Store Vaser og Spande af tyndtdreven Bronze, men iøvrigt fuldstændig skillende sig fra de foran omtalte Kar baade i Form og Ornamentik, vise sig i Fundene fra den yngre Bronzealders 1. Afsnit, der atter er af lang Varighed, med talrige Fund. Det er Kar, som nøie slutte sig til den Fabrikation, der kjendes fra Nord- og Mellemitalien, navnlig fra Gravpladserne ved Corneto, Orvieto og flere Steder i det egentlige Etrurien², hvor de findes sammen med andre Sager af lignende Arbeide i de ældste Grave, med Ligbrænding. Tidsmærket paa dette Bronzearbeide er de eienommelige Ornamenter sammensatte af runde Buler, nu større end ved de ældre Kar, Billeder af Fugle eller oftest kun Fuglehovedet med lang, bøiet Hals og Kredse gjentagne om et Midtpunkt, Alt opdrevet indenfra. Især Fuglen er vigtig for Paavisningen af Forbindelsen sydpaa og Samtidig-heden i Nord og Syd. Første Gang den viser sig, er det i vor skønne Bronzealder, den 5. Tidsgruppe, men kun et eneste Sted, paa den indførte Kjedelvogn i Skallerup-Fundet: en lille rundt formet Figur paa Enden af udløbende Stænger, se Fig. 67. Ved Siden af den fremmede Fugl ses i det samme

¹ Aarb. 1909, S. 102 flg.

² Oscar Montelius, *Civilisation prim. en Italie*, 1, Pl. 48. *Notizie degli scavi*, 1882, S. 152, Pl. 12, Fig. 14. *Bulletino di paletnol. Italiana*, 28, S. 251. Montelius anf. St. Pl. 74, og den hele Fundgruppe behandlet i *Svenska fornminnesför. tidskrift*, 11, 1902.

Fund det ægte nordisk prægede Hestehoved, naturlig formet, men med Ørerne samlede i en fremstaaende Tap, se Fig. 68.

Fig. 67. Fra Kjeldervognen i Skallerup-Fundet. $\frac{1}{1}$.

Fig. 68. Af en Ragekniv i Skallerup-Fundet. $\frac{1}{1}$.

Fig. 69. Fra Bronze-skjoldet »Ordn.« 363. $\frac{1}{2}$.

Fig. 70. Grebet paa en Ragekniv. $\frac{1}{1}$.

Næste Gang Fuglen ses, er det paa de her omhandlede indførte Vaser og Spande og paa et Bronzeskjold, Fig. 69, og samtidig med dem træffes det nordiske Hestehoved, men nu med Tappen forud videre udviklet til en trind Stang, Fig. 70. Forvansket paa forskjellig Maade bliver dette den sidste Anvendelse af det nordiske Hestehoved, der først havde vist sig i 4. Tidsgruppe, naturmæssig formet med hængende Mule og to fremad rettede Ører¹. Thi det fremmede Fuglehoved træder i dets Sted, med bredt opad krummet Næb, som det var set paa de fremmede Sager. I den nordiske Gruppe, som viser den sidste Anvendelse af det nedarvede Hestehoved og den første Indførelse i det hjemlige Arbejde af det fremmede Fuglemotiv, det er i den yngre Bronzealders første Afsnit, høre de indførte Bronzekar hjemme, som skulde forhjælpe os til at tidsætte vore Fund.

Allerede er der dog den Vanskelighed, at ganske nøie tilsvarende Kar ikke kjendes fra Italien — der ligger øiensynlig noget imellem af Rum og da ogsaa af Tid; de i Norden fundne ere sikkert ikke fra selve Etrurien. Og dernæst maa det siges, at denne Fundgruppe i Italien ingenlunde er sikkert tidfæstet, idet de forskjellige Forskere vilde sætte den noget længere frem eller tilbage. Gaa vi imid-

¹ Afbildet i Vor Oldtid, S. 343.

lertid ud fra det her foran vundne, at den ældre Bronzealders Afslutning falder i det 9. Aarh., skulde den nu omhandlede 1. Tidsgruppe i den yngre Bronzealder sættes til det 8. Aarh., medens den italiske Kreds, hvorfra de i Norden fremmede Motiver ere udgaaede, skulde henhøre til det 9. Aarh. Dette vilde fra flere Sider, maaske ret almindelig, findes at have Sandsynlighed.

En Række egne Oldsagformer, af hvilke nogle ere nævnte foran S. 288, betegner det næste Tidsafsnit, dertil den rige Ornamentik, som dækker alle Slags Sager, Hængekar, Knive og Niptænger, og hertil kommer, at de omtalte Vaser og Spande ikke længere træffes i Fundene. Atter en egen Tid og af lang Varighed, men kun tidbestemt, dersom der findes indførte Sager, hvis Tid kjendes. Flere Gange er der truffet italiske Kar i disse Fund, spandformede, med flad Bund, korsformede Beslag til de to bevægelige Hanke og dernæst med fint indskaarne Linieornamenter, ganske forskjellige fra de opdrevne Prydelser paa de noget ældre Kar¹. Altsaa ogsaa i Italien en ny Tid med egne Træk. Men kun enkelte Gange er et saadant Bronzekar truffet paa italisk Grund sammen med andre Sager, dog af meget udpræget Art, fra den orientalske Stils Tid². Heller ikke her er der imidlertid fuld Sikkerhed, medens dog en omtrentlig Henførelse til det 8. Aarhundrede maa stille sig som meget sandsynlig. Herefter skulde den nordiske Gruppe, hvori disse Bronzekar have hjemme, sættes til det 7. Aarh.

Derefter følger Bronzealderens sidste Tidsgruppe, hvor Jernet undertiden viser sig, en enkelt indført Kniv og nogle faa Smykker. Vel fremmede Sager træffes her, men ikke tilførte fra Syden eller nærmere bestemmelige. For Gruppens Tidsansættelse har man intet andet at holde sig til end dens

¹ Se Ordning 362 a, og Montelius i Svenska fornminnesföreningens tidskrift, 11, S. 46.

² Se Montelius, Vorklassische Chronologie Italiens, S. 85 og Civilisation prim. en Italie, 1, Pl. 81, Fig. 7.

Plads efter det 7. Aarh.s Fund, hvorefter følger Henførelsen til det 6. Aarh. Vi have saaledes naaet Jernalderens Grænse, der høiest kan føres tilbage til henimod Midten af Aartusindet f. Chr.

Ved Slutningen af denne Oversigt vil det findes, at alle Tidsansættelserne ere usikre. Dette først og fremmest fordi ikke en eneste af de fremmede Tidsangivere, Bøilenaale, Sværd, Fuglefigurer o. s. v., er enten fast eller nøie bestemt paa det oprindelige Hjemsted. Dernæst er der overalt gaaet ud fra, at de til Norden indførte og der optagne Elementer ikke høre hjemme i samme Tidsdel som i Syden, men i den paafølgende: Fuglehovederne sættes i Syden til det 9. Aarh., i Norden til det 8. Tidsforskjellen kan naturligvis være større eller mindre. De hundrede Aar ere et unøjagtigt Middeltal. At just dette er valgt og ikke et høiere eller lavere, staaer i Forbindelse med det ligeledes unøjagtige Middeltal, der er sat for hvert af de nordiske Kultursnit; det maatte blive hundrede Aar, idet hele Bronzealderen antages at have haft en Varighed af c. 900 Aar og der kan adskilles 9 Tidsgrupper; men de have naturligvis ikke været lige lange og heller ikke svaret til netop et vist Aarhundrede. Om megen anden Usikkerhed skal slet ikke tales, f. Ex. det at Kulturforhold, som Anvendelsen af en vis Smykkenaale eller af et Ornament, selvfølgelig have meget brede og bølgende Grænser.

Tidsangivelserne ere da meget usikre; de danne et Sammenhæng af lutter usikre Bestemmelser, trufne under usikre Forudsætninger og beroende paa Skjøn og Antagelser. Man har dog for Tiden intet andet og bedre at holde sig til end det, som her er fremført; der kan ikke paa noget Punkt skaffes større Sikkerhed. Men uden Værd er dog ikke dette Hængeværk, hvori Alt er usikkert, og i Virkeligheden betegner det en stor videnskabelig Seir, vunden gennem et Aarhundrede ved fortsat Indsamling og Granskning, en Seir over den absolute Tidløshed, hvori Bronzealderen engang laa. Dog skulde der om disse foreløbig vundne Resultater kun være

talt ganske kortelig, som man helst gør det, hvor saamegen Usikkerhed raader, dersom det ikke var nødvendigt med al Tydelighed at vise, at Tidsansættelserne for Nordens Bronzealder, efter Sagens Natur og som den endnu foreligger, ganske høre hen under Hypothesernes Kreds. Saaledes vindes nemlig det rette Standpunkt for Bedømmelsen af de fra anden Side fremførte Tidsangivelser, der ikke stemme med de her foreslaaede. Ogsaa disse ere og maa være Hypotheser, et lignende Hængeværk, der blot bygger paa andre Skjøn og andre Forudsætninger end dem, som her ere gjorte gjældende. De ere imidlertid blevne fremførte, som vare de sikrede ved en egentlig Bevisførelse, og der er bygget vidtrækkende Theorier paa dem. For disses Skyld maa vi vende os til de til Grund liggende Tidsbestemmelser.

Den udmærkede Forsker Prof. Oscar Montelius har siden Begyndelsen af 90erne hævdet væsentlig ældre Tidsansættelser for den nordiske Bronzealder end de forud antagne¹ og her paany fremførte. Hvad der navnlig har Betydning er, at vor store Bronzealder, det Tidsafsnit, som betegnes af Spiralornamenterne og de ældre Bøilenaale (den foran omtalte 3. og 4. Gruppe, S. 250 flg.) sættes til 1450—1250, senere udtrykt: 15.—14. Aarh.² Begrundelsen søges dels i Ligheden mellem den ældre mykenske og den nordiske Ornamantik, der antages at maatte være omtrent samtidige, dels i Forholdet mellem Bøilenaalene i Norden og i Italien, hvorom udførlig er talt foran S. 312 flg.³ Alle de følgende Afsnit følge med tilbage i Tiden, hvad der senere er søgt yderligere støttet ved at give nye og ældre Tidsbestemmelser for de

¹ Oscar Montelius, Tidsbestämning inom bronsåldern, i Vitterhets Akademiens handlingar, 10, 1885, S. 195: den store Bronzealder sattes dengang til 1250—1050.

² Oscar Montelius, Öfversigt o. s. v., i Svenska fornminnesfören. tidskrift, 8, 1891—93, S. 138. De förhistor. perioderna, bihang til Månadsblad 1893, S. 6. Kulturgeschichte Schwedens, 1906, S. 84.

³ Montelius, Öfversigt anf. St.

italiske Fundgrupper¹, afvigende fra de almindelig antagne, som foran ere benyttede. De tidlige Aarstal, som fremførtes for Nordens Bronzealder, fik dog ingen videre rækkende Betydning. De ledsagedes ikke af Slutninger eller Paavisninger til ny Forstaaelse af Kulturforholdene i Norden selv eller overfor Syden; intet ændredes i Forf.s egen tidligere og den almindelige Opfattelse af den nordiske Bronzealder. Det var Aarstal uden Begivenheder; mod dem og deres lærde Op-havsmand behøve vi derfor ikke at vende os.

Men den tyske Prof. Gustaf Kossinna skabte store Begivenheder til de store Aarstal, som han modtog fra anden Haand og tillige gjorde endnu større, idet han sætter Spiralornamentikens og de ældre Bøilenaales Tidsalder til 1700—1400², andetsteds endog tilbage til 2000³, Alt dog uden mindste Antydning til en Begrundelse. For Begivenhedernes Skyld faaer Aarstallet Interesse; thi de affødes ligefrem af Aarstallet. Naar Spiralornamentiken og de første Bøilenaale ere saa gamle, kan Forf. tage sit Udsyn over Europas Bronzealder⁴ med det foran S. 278 angivne Resultat, at de nordiske Bronzer ere langt overlegne i Skjønhedssands og teknisk Færdighed, at der i Norden var en Kulturhøide, der langt overgik alt det samtidige. Denne Storheds Midtpunkt i de gammeldanske Lande passer til at være Urhjem for Germanerne — denne Tanke, som Prof. Kossinna har arvet fra M. Much⁵; herfra drage de ved 1800 ud til Nordtyskland⁶. Her opstaaer Spiralornamentiken ved en selvstændig Kunst-udvikling⁷; her opfindes Bøilenaalene ved 1600, der udbre-

¹ Montelius, *Vorklassische Chronologie Italiens*, 1912, S. 176.

² Gustaf Kossinna, *Deutsche Vorgeschichte*, i *Mannus-Bibliothek* Nr. 9, 1912, S. 26.

³ Samme, i *Deutscher Volkswart*, I, 1913, S. 10.

⁴ Samme, *Vorgeschichte*, S. 30 flg.

⁵ *Aarb. f. nord. Oldkynd.* 1913, S. 244.

⁶ Kossinna, *Vorgeschichte*, S. 30.

⁷ *Anf. St.*, S. 45.

des over Europa til Lilleasien¹; her støbes der ved 1500 Bronzesværd, der udføres til Cypern², Alt følgerigtig afledt af Aarstallet og uimodsigeligt, dersom dette er rigtigt.

Prof. Montelius angiver Tiden ved Hjælp af Sydens Spiralornamentik og Bøilenaalene, som dette er anført. Men Ornamentiken lader Prof. Kossinna ikke gjælde, idet den skal være selvstændig opstaaet i Norden. Der er da kun Bøilenaalene tilbage, og hvorledes det hænger sammen med dem som Tidsangivere, er foran vist. Men desuden lader Prof. Montelius dem være fremkomne i Italien og udbredte til Norden, Prof. Kossinna omvendt³, en væsentlig Forskjel, der ialfald maa vise, at baade de selv og de Aarstal, de angive, kunne være Gjenstand for Tvivl. Ret store Ting ere da udledte af ret faa og dertil tvivlsomme, saaledes at Sagen idetmindste maa fortjene en nærmere Undersøgelse. Men at det hele i Virkeligheden er og efter Sagens Natur maa være et Hypothesesammenhæng, have vi foran set, og dermed er Veien anvist for Undersøgelsen. Det vides, at der intet andet Middel gives til at undersøge en Hypotheses Værd end det at prøve, om den fyldestgørende forklarer ikke blot nogle, men alle Forhold og da først og fremmest de vigtigste. Som Mandens Værd kjendes af hans Gjerninger, saaledes Hypothesens af dens videre Resultater; de ere følgende.

De nordiske Bronzearbejder, der ifølge Montelius hidrøre fra 15. og 14. Aarh., staa langt høiere og ere langt videre udviklede end de italiske, der ifølge samme Forf. hidrøre fra denne Tid; intet fra Italien kommer op ved Siden af de nordiske Sværd med Bronzegreb, Kvindernes Bælteplader og Spiralornamentiken⁴. Og dog var Nordens Bronzekultur ifølge samme Forf. baade fra først af og fortsat grundet paa Handel med Syden, paa Meddelelse af Metallerne og af

¹ Kossinna, i Deutscher Volkswart, S. 9.

² Anf. St., S. 8.

³ Montelius, Vorklassische Chronologie Italiens, S. 239.

⁴ Kossinna, Vorgeschichte, S. 23 flg.

Færdigheder i deres Behandling, og Norditalien var et Midtpunkt, hvorfra der afgaves Opfindelser baade til Grækenland og til Norden. At det hjemlig nordiske Arbeide da naaede høiere end det samtidige italiske, er uforstaaeligt. Men dette endnu mere, naar den nordiske Overlegenhed ifølge Kossinna naaedes ved en selvstændig Udvikling, uafhængig af Syden, hvortil man dog for Metallerne bestandig var henvist i de metalløse danske Egne, ja uantagelig bliver Læren om denne tidlige Kulturhøide i Norden, naar ingen anden Aarsag hertil anføres end Germanernes fremragende Evner¹; denne Forf. afviser nemlig Tanken om, at det nordiske Rav har været den Rigdom, hvorved den fremmede Bronzekultur erhvervedes². Rentud umulig er Tanken om, at den sammensatte Bøilenaal og Sværdet med Grebtunge (foran S. 319) skulde være opstaaede i Norden, hvor der mangler enhver Forudsætning herfor — i samtlige ældre danske Fund foreligger kun et Par enkelte Naale, se nedenfor S. 339, og ingen Dolke eller noget Sværd, der kunde være Forløbere for Sværdene med Grebtunge; i Syden forekomme derimod baade Naale³ og Dolke⁴ med Grebtunge fra forudliggende Tider. Den nordiske Spiralornamentik er ifølge Montelius samtidig med den ældre mykenske⁵; tværtimod er der en stor Forskjel, som betegner en Afstand i Tid; ikke et eneste virkelig mykensk Træk, ikke nogen Form og intet Stykke er fundet i Norden⁶. Men naar Kossinna antager, at Nordens Ornametik er fremkommen ved en uafhængig Udvikling⁷, da er det usandsynligt, at der skulde omtrent samtidig og paa den sammenhængende Bronzealders Grund fremkomme to dog saa over-

¹ Kossinna, Volkswart, S. 11.

² Sidst anf. St.

³ Formerne Montelius, Chronologie d. ältesten Bronzezeit, S. 145, Fig. 358.

⁴ Formen Montelius, Vorklassische Chronologie Italiens, S. 163, Fig. 385.

⁵ Montelius, i Öfversigt o. s. v. S. 138.

⁶ Sophus Müller, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909, S. 30.

⁷ Kossinna, Vorgeschichte, S. 45.

ensstemmende Stilarter uden nogen indbyrdes Forbindelse. Naar den samme Forf. vil lade det lille danske Landomraade i det 2. Aartusinde frembringe Opfindelser og Gjenstande til Udførsel hinsides Middelhavet, da forliges dette ikke med, at hele Norden først et Par tusinde Aar senere vides at have afgivet noget Kulturindhold til det øvrige Europa. Bronzealderens Afslutning i Norden falder ifølge Montelius omtrent 500 Aar senere end i Italien¹; men overfor denne sene Tilslutning til den almindelige Kulturudvikling er det uforstaaeligt, at Norden i den tidlige Bronzealder ikke blot, ifølge Montelius, omtrent samtidig fulgte Udviklingen i Syden, men ifølge Kossinna endog var forud. Tværtimod var Norden ved Bronzealderens Begyndelse saa langt tilbage endog for Nordtyskland, at der her fandtes et ældste Afsnit, som mangler nord for Østersøen²; uantageligt da, at man i et snart følgende Afsnit er naaet op til et Højdepunkt over alt andet samtidigt i Europa. Der var i Norden et sidste Stenalder Afsnit, Flintdolkenes Tid, som ikke findes andetsteds³; hertil bliver der kun Plads under Antagelsen af, at Bronzealderen begyndte saameget sildigere, og at Norden kun sent fulgte med i den almindelige Udvikling. Men alt det anførte opveies af dette ene, som Prof. Kossinna klart har lagt tilrette til Bedømmelse: at der i Danmark, og kun her, ikke i Italien og i mellemliggende Lande, skulde i den fjærnere Halvdel af det 2. Aartusinde f. Chr., altsaa i den ældre Mykenæt看id, være fremstillet Bronzesager, der fuldt kunne maale sig med de samtidige græske. Dette er ganske uantageligt.

Det synes da, at Hypotesen om den høie Ælde for Nordens Bronzealder afgjort ikke taaler en Prøvelse, og Alt hvad der er udledt af de høie Aarstal lige til Læren om Germanernes Urhjem i de gammeldanske Lande maa da bortfalde. Hverken Antagelsen om Samtidighed i Udvikling mod Nord

¹ Se de S. 333 Anm. 2 anf. St.

² Se nærmere herom foran S. 249.

³ Sophus Müller, i Nordiske Fortidsminder, 1, S. 125.

og Syd (Montelius) eller om en tidligere Udvikling i Norden (Kossinna) synes fyldestgørende at forklare Forholdene. Den senere Udvikling i Norden maa da være det rette, den Antagelse, hvorpaa de her foran fremførte Tidshypotheser ere byggede. En videre Prøvelse heraf er gjentagende blevet foretagen i tidligere Skrifter og fortsættes her neden for S. 344. Man faaer saa dømme, om Udfaldet er tilfredsstillende.

Forinden skyldes endnu en Udtalelse om Tiden for de Afsnit, der ligge forud for den 3. Gruppe, der foran ansattes til det 12. Aarh. Men intet andet Holdepunkt haves her end just denne Angivelse. Naar det antages, at de to forud liggende Grupper svare til 1—2 Aarhundreder, maa Bronzealderens Begyndelse og de ældste Gravfund henføres til det 14. Aarh. Forud herfor ligger Stenalderen med de ældste Metalfund, der danne Indledningen til det nye Tidsrum.

Imidlertid er der til disse tidlige Afsnit, siden de sidst behandledes¹, fremkommet en Del meget vigtige og oplysende Forøgelser, som ikke kunne tilbageholdes. For at godtgjøre, at Bronzealderen har en høiere Ælde, end det her er antaget, kunde man paaberaabe sig en lille Række Fund, der dog nærmere besete maa siges at henhøre til Stenalderens Slutningstid. Halvhundrede Aar er det siden, at det første af dem fremkom. I en Stenalders Gravstue² ved Enslev, Randers Amt, fandtes der dybest to Flintdolke fra Stenalderens sidste Afsnit, men øverst under Dækstenene ved Resterne af et Skelet en Bronzenaal af samme Art som den i Fig. 71 afbildede, med stort kugleformet Hoved, der er gjennemboret med et Hul til Optagelse af en Snor, og en lille

¹ I Aarb. f. nord. Oldk. 1909.

² Fundet er beskrevet i Aarb. f. nord. Oldk. 1866, S. 207, med Afbildninger af Graven og af Oldsagerne. Graven er af Jættestuernes sædvanlige Grundform, men med Træk, der ganske stemme med Gravkisterne, saaledes den ringe indre Høide og Indsnævringen mod den ene Ende. Der er vist Grund til at minde om, at Undersøgeren var Amatør, og at Jættestuernes Plan dengang var almindelig kjendt, medens Gravkisterne endnu ikke kjendtes.

Guldperle dannet af fin Traad, der paa ganske egen Maade er bøiet frem og tilbage og den hele Vinding derefter sammenbøiet til en Ring, Alt omtrent som ved det i Fig. 72 afbildede Stykke. En Bronzenaal som den omtalte er nu frem-

Fig. 71. Fra Rumperup, Skippinge Herred. $\frac{4}{5}$.

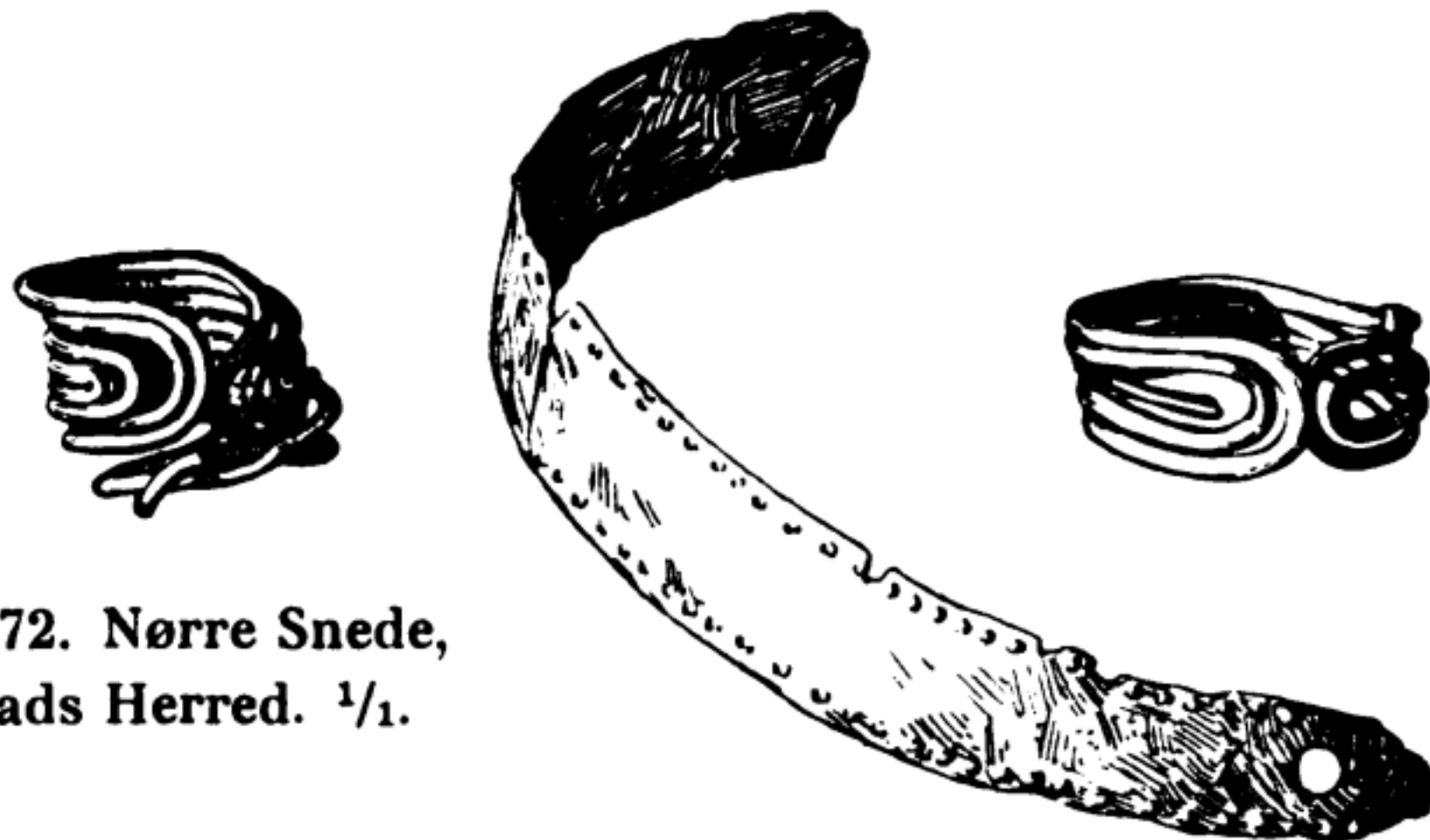

Fig. 72. Nørre Snede, Vrads Herred. $\frac{1}{1}$.

Fig. 73. Søsum, Ølstykke Herred. $\frac{4}{5}$.

kommen i en Mose ved Rumperup, Skippinge Herred, og gjengiven i Fig. 71. Den er noget slidt; men det ses dog, at Hovedet er dækket med meget fine og tætstillede Stregornamenter i 3 Tværbælter, det midterste med skraatstillede Linier, det øverste og nederste med Linierne liggende mere efter Naalens Længde; ogsaa det øverste af Stilken er tværestreget. To ensdannede Guldperler som den omtalte, kun mere end dobbelt saa store, ere fundne i en Høi ved Nørre Snede, Vrads Herred. Fig. 72 viser den ene af disse Ringe; Traadens Vindinger ligge efter Reglen, men dens Ender ere uordenlig sammen-snoede, forneden i Afbildningen. Ringene optoges sammen med en Dolk med Greb af Flint, et andet Flintblad og et Skiferhænge, Alt af Form fra Stenalderens Slutningsafsnit¹; Sagerne laa her sammen under Sten og maa antages at hidrøre fra samme Grav. Fremdeles hører herhen et Fund fra Søsum, Ølstykke Her-

¹ Henholdsvis som »Ordning«, Stenalderen. 168, 160 og 205.

red, indeholdende de to i Fig. 73 gjengivne Bronzesager. Traadringen er af samme Art som de omtalte Guldringe; Traadens ene Ende ses inderst i Vindingen, den anden yderst. Det meget tyndt udhamrede Bronzebaand har en Række ganske smaa opdrevne Buler langs Kanterne; nu afbrudt mod den ene Ende er det kun 0,15 M. langt; oprindelig har det sikkert været ensdannet ved begge Ender, noget smallere og med et Hul til Fastbinding. Hermed fandtes en Dobbeltsyl, fladt udhamret ved Midten, men ensartet trind og tilspidset mod begge Ender¹. Disse Sager optoges ved et Skelet i en Stenalders Gravkiste, hvori der ved et andet Skelet fandtes det Udstyr med Flintdolke, der kjendes fra saamange Fund i disse Gravkister fra Stenalderens Slutning.

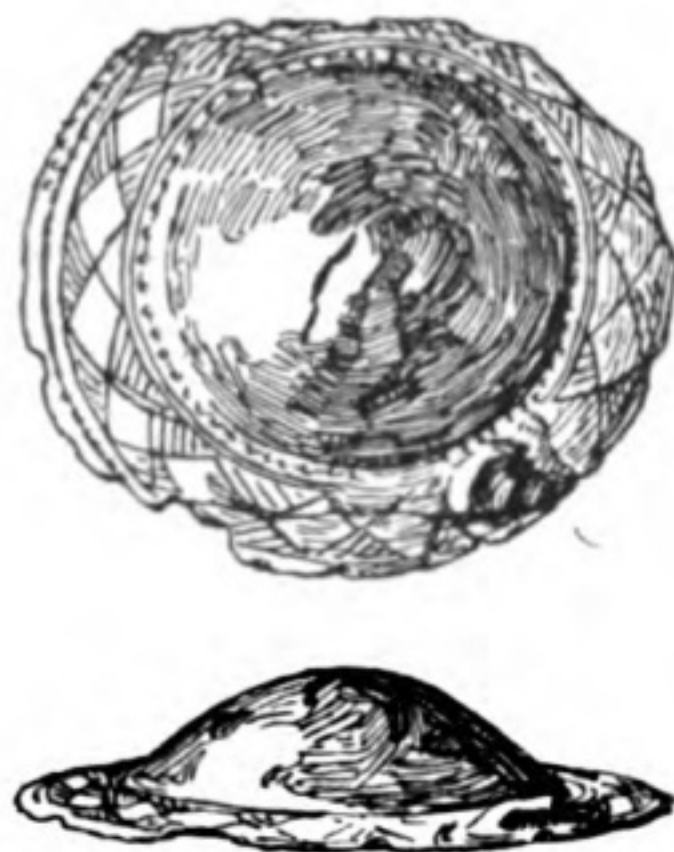
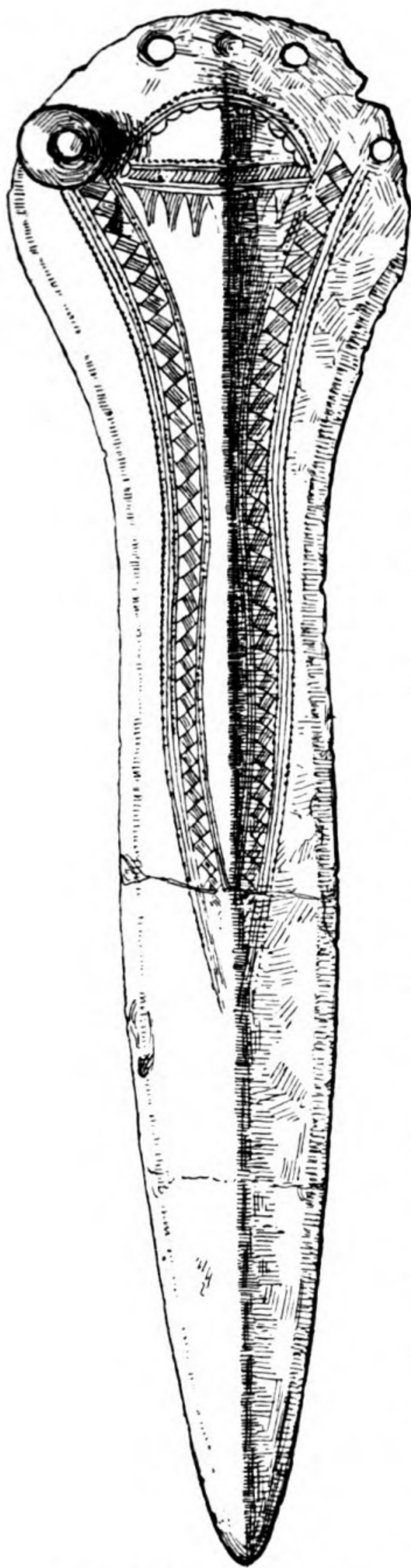
De her nævnte Fund have en betydelig Interesse, idet de indeholde de først indførte Smykkesager af Metal, som fremkom til Norden ved den Tid, da Flintdolken endnu var almindelig i Brug og Stenalderens Grave fortsat benyttedes af samme Slægt. Stenalderen raadede endnu i Landet; men enkelte Metalsager indførtes. At saadanne Fund ikke kunne betegnes som hidrørende fra Bronzealderens første Afsnit, fremgaaer desuden af det ringe Antal. De anførte Fund ere Alt, hvad der af denne Art er fremkommet i Landet gennem mere end 100 Aar, medens tilsvarende Fund alene med Flintdolke foreligge i talrig Mængde. Metalsagerne danne et ganske ringe Tilskud til de yngste Stenalders Fund.

At disse Smykker ere indførte fra sydligere Omraader, hvor Metallerne allerede behandledes og formedes, og at vort Land altsaa stod tilbage i Udvikling, er meget tydeligt. Bronzenaalen med det store kugleformede Hoved har en vid Udbredelse over hele det Indre af Europa indtil Norditalien og træffes ofte². De eiendommelige Perler af Guld eller Bronze ere fremkomne i ikke ringe Antal indtil østerrigsk-

¹ Denne sjælden forekommende Form er omtalt i »Ordning«, Bronzealderen, 19 b.

² Zeitschrift f. Ethnologie 1907, S. 793. Montelius, Chronologie, fl. St.

Fig. 74. Fra Midtjylland. $\frac{5}{8}$.

ungarnske Lande¹. Sydpaa høre disse Sager hjemme i den første Bronzealder, paa nordisk Grund i den sidste Stenalder, i Flintdolkenes Tid. Dette Afsnit, og altsaa Bronzealderens senere Begyndelse i Norden, danner et uovervindeligt Modtryk mod alle Forsøg paa at forskyde den nordiske Bronzealder tilbage i Tiden, saaledes at Metal-kulturen her kunde komme til at indtage en Ældsteplads².

Som de omtalte indførte Smykkesager tydelig betegne de yngste Stenalderes Grave, saaledes ere de ældste Bronzealderes Grave betegnede af de foran nævnte fremmede Bronzedolke (S. 248). Vendepunktet mellem Sten- og Bronzealderen er saaledes nu paaviseligt, og Spørgsmaalet om den nordiske Bronze-

¹ Zeitschrift f. Ethnologie 1886, S. 483. Montelius anf. St.

² Prof. Kossinnas Forsøg paa en anden Fortolkning af Forholdene ere blevne afviste af en tysk Forfatter i Zeitschrift f. Ethnologie 1907, S. 795.

alders Oprindelse og Begyndelse er endelig løst. De hidtil yderlig sjældne Fund have faaet flere vigtige Forøgelser. Meget sigende er den i Fig. 74 afbildede Dolk, der er funden i Midtjylland, men maa være forarbejdet etsteds i de mellemste Donauegne eller i Norditalien, hvor lignende forekomme¹. Spinkle Nagler med Ringhoved fastholdt Bladet til Fæstet, der vistnok var afsluttet med den rundt hvælvede Plade, som fandtes sammen med Dolkbladet. Ornamenterne ere saa skarpt og fint udførte, at de vanskelig kunne gengives i Tegning. Samme Ornamentstil møder i et Fund af 6 ensartede Spydspidser samt 4 Øxeblade, ogsaa disse ensdannede og kun lidet forskellige i Størrelse, se Fig. 75; Fundet oppløiedes paa dyrket Kjærjord ved Bagterp, Hjørring². Paa Spydenes Dølle findes der Tegninger, deriblandt de i Fig. 75 gjengivne, alle forskellige, ved et af Stykkerne heller ikke ens paa begge Sider. Atter her er det den yderlig fine Streg, der stadig træffes ved de ældste, indførte Bronzer, kjendelig forskjellig fra den national-nordiske Bronzepunsling; egentlig næsten ufatteligt, at denne Finhed har kunnet opnaaes med en Bronzepunsel. Arbejdet er fortrinligt, og Motiverne ere de fra de to første Tidsgrupper kjendte, Liniebaand og Punktrækker langs med eller i let trukne Linier, Buerækker og stregede Trekanten, samt disse modstillede ved Spidsen, med mellemliggende skjæve Firkanten. En tilsvarende Spydspids, navnlig med den eiendommelige Punktrække langs med Midtpartiet, haves forud fra Nordborg paa Als, funden sammen med den ovfr. S. 248 omtalte Dolk; en anden foreligger fra Fyen³.

Naar den første Bronzetid frembyder saa udmærket forarbejdede og skønne Sager, er det umiddelbart givet, at de

¹ Se navnlig Dolken i *Prähist. Zeitschrift*, 3, S. 179, Fig. 6; ogsaa afbildet i Montelius, *Chronologie*, S. 130, Fig. 318, og Munro, *Lake-Dwellings*, S. 178.

² Nævnt i *Aarb. f. nord. Oldkynd.* 1911, S. 316.

³ Mus. Nr. B 9512.

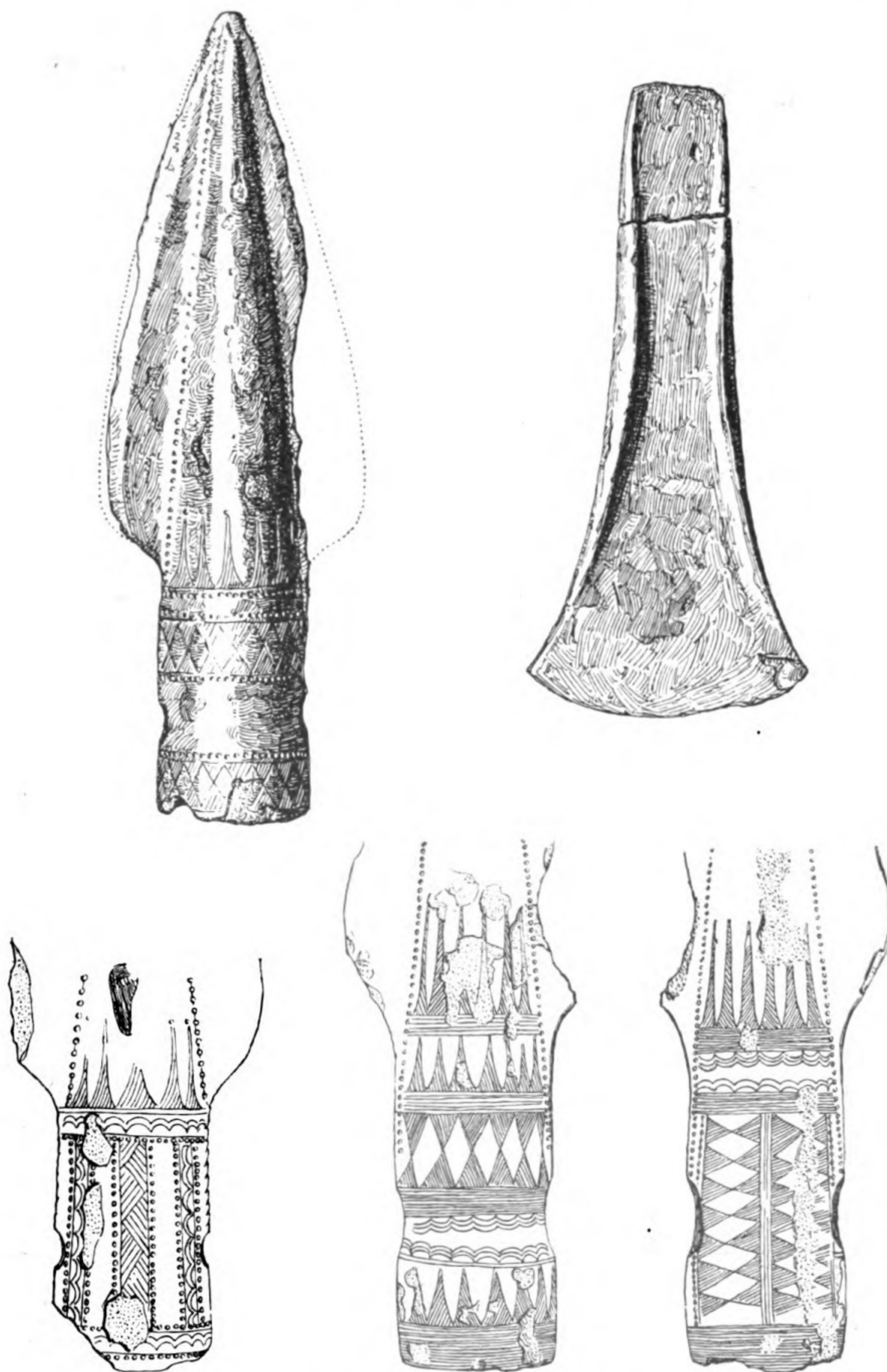

Fig. 75. Fra Bagterp, Hjørring. Øxebladet: $\frac{1}{2}$. Spydspidserne: $\frac{4}{5}$.

maa være af fremmed Udspring. Hvor Grænsen bestemt skal drages mellem hjemligt og fremmed Arbeide, kan vel ikke afgjøres; men paavises kan dog forskjelligt, der ganske har Præg af at være ubehjælpstomt, nordisk Begynderarbeide¹. Naar den første Bronzealders Ornamentik viser disse sammensatte og forfinede Mønstre, der saaledes behandlede kun vise sig paa dette ene Punkt, men derefter i Uddrag og omformede bevaredes et Stykke nedad i Tiden, medens de sydpaa kunne følges indtil Ægypten², da kan der ikke være Tvivl om, at de ere indførte. Saaledes aabenbarer sig hele Forholdet: i Norditalien og Mellemeuropa var Bronzearbeidet allerede naaet til et Høidepunkt, og en Ornamentstil var fæstnet, dengang da Bronzebehandlingen tog sin Begyndelse i de gammeldanske Lande.

Men saa begyndte i 2. Tidsgruppe, formentlig i 13. Aarh., den nationale Udvikling, der i Løbet af et Par hundrede Aar naaede en Høide, der har syntes saa uforstaaelig, at man gjennem halvhundrede Aar bestandig mente at maatte paa kalde en eller anden »deus ex machina« til Forklaring af Forholdene. Først var det Phoenicierne, der skulde være komne seilende til os, derefter nye Folk fra Asien, der skulde være indvandrede, derefter omflyttende Zigeunerfolk og nu sidst de udvandrende Urgermaner med de gudbenaadede Evner. Der behøves ikke længere Indgreb af en saadan uhistorisk Faktor.

Blot maa det forstaaes, at den nordiske Bronzealder er en af disse Mærketider, i hvilke Kulturen reiser sig høit og med usædvanlig Fylde, og i hvilke det fremragende skabes, der har Værd for alle Tider³. Saaledes se vi paa den kretisk-

¹ Omtalt i Aarbøger for 1909, S. 12 flg.

² Prof. Oscar Montelius har i *Chronologie d. ältesten Bronzezeit*, 1900, paavist denne Ornamentiks vide Udbredelse.

³ De følgende Bemærkninger til Hovedforstaaelsen af den nordiske Bronzealder dels slutte sig til, hvad der er fremsat i tidligere Skrifter, »Vor Oldtid«, »De forhistoriske Tider i Europa«, »Bronzealderens Begyndelse og ældste Udvikling i Danmark«, dels ændre og udfylde det videre.

mykenske Tid, den oldgræske og gammel-indiske, den tidlig japanske, paa det gamle Mexiko og Ecuador og undres ikke, vante som vi ere til at se op til disse Høidepunkter. Men langsomt fremdragen af Jordens Skjød er vor Bronzealder endnu ikke ret forstaaet som et lignende indholdsrigt og mærkeligt Kulturforløb, bundet dog indenfor sine af Tid og Sted bestemte Grænser.

Saaledes maa den nordiske Bronzealder opfattes; enhver som kjender dens Værk og dets Omfang, maa sige det; men mere gaadefuld er denne Kulturhøining ikke end mangan anden hen gennem Lande og Tider. Der er et bestemt Punkt, hvor det egentlig nordiske viser sig, i den 2. Tidsgruppe, dette Særpræg, der skiller fra alt andet. Der er ingen Tvivl, her er allerede den nordiske Stil, der rummer Spiren til en Væxt gennem Aarhundreder. Men her saa lidt som paa andre Omraader naaer man helt til Grunden i denne første Begyndelse; den laa i Anlæg og Evner hos Enkeltmand, derefter hos faa og efterhaanden hos flere. Ret vel forstaaes, at der følger en Stigning og atter en ny Udfoldelse fra Tid til anden, og at der afsættes Lag efter Lag, hvorved det mest udprægede naaes, det i sin Art ypperste og tillige ganske særlige, som ikke forud var set og aldrig mere vil vise sig. En urokkelig indre Konseqvens behersker Arbeidet; hvad der saa end tilkommer udefra, indgaaer og næsten forsvinder det i den nordiske Særart. Dette kjendes jo Alt fra andre Tider og Steder; med Bronzearbeidet i Norden staaer det som med det græske Vasemaleri — Lausitz-Lerkarrene — Miniaturmaleriet fra romansk og gothisk Tid i Italien og Vesteuropa — Indianernes Kurvemageri og Grønlændernes Sykunst, for netop at nævne det mest forskjelligartede. Saaledes set er det nordiske Kunsthaandværk ikke uforstaaeligt; det skulde da være deri, at vort afsides Norden saa tidlig, fra Slutningen af det 2. Aartusinde f. Chr. har ydet, hvad der ved Fuldstændighed og indre Værd trods al Begræns-

ning maa henregnes til det eiendommeligste og bedste, som kjendes fra Oldtiden.

Imidlertid, det havde og maatte have sine Forudsætninger; store Tider reise sig ikke af intet. Japans Kunst reiste sig fra Chinas Haandværk, forud for Rom bestod Grækenland, vi kjende Grundlaget for Italiens og Hollands store Malerkunst. Men overfor den rent forhistoriske Bronzealder har det taget Tid og kostet Møie at fremdrage og sammenstille de Forudsætninger, hvorpaa den hviler; de danne nu et mægtigt Bundt af Enkeltheder, der dog kunne sammenfattes i faa Ord. Den høiest udviklede Stenalder i hele Europa forbereder den Bronzealder i de gammeldanske Lande, der ogsaa naaer høiest op. Oplæringen i Metallernes Behandling modtoges fra Landene norden om det adriatiske Hav og de mellemste Donauegne, og dermed fulgte meget af Sydens gamle Kultur; ogsaa Grundlaget for den ornamentale Kunst, og allerede i det 2. Tidsafsnit den Spiralstil, som nordlig paa Balkanhalvøen var indført under Stenalderen, og som i Bronzealderen dyrkedes baade i Ungarn og i Sydtyskland; der er da ikke noget paafaldende i, at den ogsaa viser sig i vort Norden. Den fortsatte Tilførsel sydfra er paa viselig Punkt for Punkt, Vidnesbyrdene om Handel og Skibsfart, Tilstedeværelsen af et nordisk Værdistof, Ravet, hvorved Forbindelserne sydpaa først aabnedes og siden vedligeholdtes.

Men dertil kunne vi, næsten med den samme solide Haandgribelighed, der er de forhistoriske Studier egen, fremføre en Række af de Faktorer, der vides sædvanlig at være Betingelser for saadan Kulturreisning. De gunstige Naturforhold, Øklimaet og den frugtbare Jord, hele Dannelsen af Landet, hvad der Alt endnu gjør Danmark til et af de lykkeligste Lande at bo i. Vidt skilt ved Havet fra fremmede og Fjender mod Nord, Vest og Øst havde Landet sydpaa gennem tyndt befolkede Egne de aabne Flodveie ud til Kulturens ældre Hjemsteder. Indre Sammenslutninger fremkom, hvor-

ved der skabtes Magt og Velstand hos ledende Mænd og fremragende Dygtigheder. Halvt kjende vi dem een for een fra de rigt udstyrede Grave disse store Personligheder, der havde Magt og samlede Rigdom, og fra deres Værk de ledende Kunstner-Begavelser. Endnu en lille Stund, saa finde vi deres Sæde i Landet, som vi alt nu kunne paavise Hovedpladserne, Handelsveiene og Støttepunkterne for Skibsfarten. Vel staaer det nordiske Bronzearbejde endnu for os som en upersonlig Folkekunst udøvet af de mange; i Virkeligheden blev det jo baaret frem af enkelte Personer. En og anden af dem har været paa Langfart og hentet Færdigheder og Viden hjem sydfra, eller fremmede Bronzearbejdere ere komne til Norden; thi uden saadanne personlige Forbindelser kan sikkert ikke Metallernes Behandling være indført eller den almindelige Overensstemmelse være fremkommen, som trods alle Forskjelle findes baade med Hensyn til Sagernes Art og deres Form fra Adriaterhavet indtil Østersøen.

Dog den store Tidsforskjel mellem Syden og Norden, dette at Høidepunktet for vor Bronzealder, den saakaldte store og den skjønnne Bronzetid, skulde falde om Aar 1000 og altsaa være samtidig med den første Jernalder i Italien og Grækenland, dette at Spiralstilen har en Efterblomstring i Norden ved Slutningen af det 2. Aartusinde, medens den satte sit første Flor i Grækenland før Aartusindets Midte — dette vil man ikke anerkjende. Som om der ikke var lignende store Forskjelle i Oldtiden og det paa nærmeste Hold, mellem Grækenland og Italien, mellem Etrurien og omliggende Landstrækninger, i Middelalderen mellem gammelirsk og anden samtidig vestlandsk Kultur, mellem den hedenske Vikingetid i Norden og Vesterlandenes Kristendom. Herom behøves vistnok ikke videre at tales. Men ingen Talestrøm vilde forslaa til at opretholde Tanken om en Kulturhøide i det afsides Norden samtidig med eller endog forud for den til Grund liggende Kultur i Syden.

Endelig var det en betydningsfuld Forudsætning for den

høie Særkultur i de gammeldanske Lande, at de vare Sæde for en egen Nationalitet, som dette har været Betingelsen paa de andre her eksempelvis nævnte Steder. Ikke blot erkjende vi dette Nationale i Egenhederne og i Forskjellene fra alt det fremmede, men ogsaa i den indre Konseqvens i Udviklingen, den fortsatte Selvfornyelse, den gjennemgaaende Uvillie mod at kopiere det fremmede, hvorimod der var et redebon Anlæg for at nationalisere det, i den hele Tilbageholdenhed uadtil; tydelig viser den sig deri, at Ligbrændingen, indført fra Syden, vel en enkelt Gang træffes i de ældste Tidsafsnit, men først trænger igjennem i den yngre Bronzealder, og deri at det gamle Bronzearbejde saa længe blev fastholdt trods Alt, hvad man sikkert har vidst om Jernet. Ogsaa denne Uforstyrrethed og Afgrænsning, der er et Hovedtræk ved vor Bronzekultur, viser, at der sad et eget Folk i de gammeldanske Egne fra Sønderjylland af mod Nord og Øst, langt af Led for den fremadskridende Kultur i Syden, Ætlinge af den særskilte Nationalitet, der allerede havde formet sig i Stenalderen.

[**Jahresberichte** der Königl. Ges. f. nord. Alterthumskunde. 1837—42.]

Udsolgt.

***Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog.** 1863. 8 Kr.

Islendinga sögur. [1—2 B. 1829—30.] Udsolgt.

— — [1—2. B. 1843—47.] Udsolgt.

*— — 3. B. **Njála**, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

*— — 4. B. **Njála**, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Kongehøiene i Jellinge. Af J. Kornerup. 1875. Fol. (Ikke i Boghandelen.)

[**Krákumál** sive **Epicedium Ragnaris Lodbroci.** Med dansk, latinsk og fransk Oversættelse. Udg. af C. C. Rafn. 1826.] Udsolgt.

***Landnámabók I—III** (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.

[**Ledetraad til nordisk Oldkyndighed.** 1836.] Udsolgt.

***Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde.** 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39. 1 Bind. 4 Kr.

*— — 1840—44, 1845—49, 1850—60, 3 Bind à 4 Kr. 1866—1912, hver Aargang 1 Kr. Aarlig udkommer et Hefte; 6 Hefter udgjøre et Bind.

***Njála.** Textudgave. 1875. 3 Kr.

***Nordiske Fortidsminder.** 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.)

*— — 2. Binds 1. Hefte. 1911. 6 Kr.

[**Nordiske Fortids-Sagaer**, oversatte af C. C. Rafn. 3 Bind. 1829—30. Udsolgt.

Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1—3. B. 1832—36. 12 Kr.

[**Oldnordiske Sagaer** i Oversættelse. 12 Dele. 1826—37.] Udsolgt.

Petersen, N. M., [Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude. 1—4. B. 1839—44.] Udsolgt.

*— — **Bidrag til den oldnordiske Literaturs Historie.** 1866. 3 Kr.

***Physiologus** i to islandske bearbejdelser ved Verner Dahlerup. 1889. (Særtr. af Aarb. f. nord. Oldk.) 2 Kr.

***Register til Njála 2. bd. og K. Gíslasons andre afhandlinger.** 1896. 1 Kr.

***Saga af Tristram ok Isönd samt Möttuls Saga.** 1878. 6 Kr.

[**Scripta historica Islandorum**, 1—12. B. 1828—46.] Udsolgt.

***Sturlunga saga** i dansk oversættelse ved Kr. Kálund, versene ved Olaf Hansen. 1.—2. bind. 1904. 12 Kr.

***Sturlunga saga**, udg. efter håndskrifterne, 1.—2. bd. 1906—11. 20 Kr.

[**Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed.** 2 Dele. 1826—29.] Udsolgt

***Vestiges d'Asserbo et de Søborg.** 1855. 2 Kr.

Breve til og fra C. C. Rafn. Udgivne af B. Grøndal. 1869. 3 Kr. 50 Ø.

INDHOLD.

	Side
Sønderjyllands Bronzealder. Ved Sophus Müller (sluttet)...	273.

Af dette Tidsskrift udkommer et Hefte hvert Fjerdingaar. Fire Hefter udgjøre et Bind, som koster 4 Kr. Enkelte Hefter sælges ikke.

Bidrag til Tidsskriftet sendes til det Kgl. nordiske Oldskrift-Selskabs Bestyrelse (Nationalmuseet, København).

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 07706 4692

